

Gépzí

ESSZÉK

ORPHEUSZ KÖNYVEK

Géczi János ESSZÉK

Géczi János
ESSZÉK

ORPHEUSZ KÖNYVEK

E kötet
az ORSZÁGOS JÁTÉK ALAP,
a FÜZFŐI PAPIRGYÁR
és VESZPRÉM MEGYE ÖNKORMÁNYZATA
támogatásával készült.

első

A táj (helyjelentés)

Egy sziget önmagában is elhatároltat, különállót, saját törvényekben létezőt, függetlent jelent. A sziget élete eleve öntörvényű – megismerése, ha egyáltalán lehetséges, nagy kihívás. S mert a sziget zárt, lehatárolt, belátható munkájú és idejű a feladat, s így viszonyítható az emberi élet lehetőségeihez és tartamához.

A sziget fogalma belső minőséget is feltételez. S a sziget tájai is rendelkeznek – ha addig nem rendelkeztek volna – ezzel a belső minőséggel.

*

Korfun nincsenek akkora kertek, amelyeket kerteknek kellene nevezni. A települések házai között nincs szabad hely, vagy ha igen, néhány feltűnő virágú dísznövény, illatos fűvel beültetett nagyobb cserép, amfora, kráter, rozsdásodó bádogdoboz foglalja el, a magános házak köré vagy nem kerül semmi, vagy pedig gyümölcsöst telepítenek, amely azonban hamarosan átpártol a tájhoz.

Korfun ismeretlen a kiterjedt zöldségeskert, a virágoskert, a fűszernövénykert, s az elkeverten tenyésző, különböző felhasználásra nevelt növényegyedek sem fordulnak elő oly gyakran, a víz hiánya (és a telek ára) mértéket ad a családok növénytermesztésének. Egy-egy bokorrózsa, lila fészekvirágzatú articsóka, kesernyész levelű salátapitypang, természetes sárgaparadicsom azonban bármely kerti csap, szivárgásoktól nedves lefolyó környékén megtalálható, és a szárazságtűrők, ha portól szürkén és lassan, de mégis megnőnek az intenzív, monokultúrák művelés alá vont szántóföldeken.

Korfu szigetének mégis a zöld a jellegadó színe. Annak is az ezüstös olajfazöld-, tompa, szürkés zsályazöld-, a friss szagoktól fényes citruszöld-, a szúrós-kemény magyaltölgylevelzöld-, a sokféle árnyalatú cipruszöld-, a tenger partján pedig a hars, sárga felé hajló moszatzöld-változatai. E számos zöld között nincs egyetlen megszokott, sem a közép-európai szemnek az első szempillantástól ismerős. Igaz, Korfun van egy hely, ahol holmi trópusi vegetációba belekeveredve a mi zöldjeink is előfordulnak, ám azokat természetidegennek érzi bárki, akárcsak a kerthez tartozó giccs-harsány palotát, Erzsébet királyné Achilleionját.

Korfun nemcsak kert nem létezik, de a vidék, a csak természeti formában élő, ősi környezet is ismeretlen. Korfun csak táj található; és ennek pasztellzöldjei aránnyal illeszkednek a tenger kékjéhez és a szürke-fehér hegyszirtekhez.

Viszonylag pontosan el tudjuk egymástól határolni a kert, a táj és a vidék (természet) fogalmát. A kert, beláthatóan az ember(i)hez, a vidék pedig a természet(i)hez tartozik, s míg az előzőről, ha mindig mást-mást is mondva, de Szókratész, Avilai Teréz, Dante, de Sade márki, Baudelaire, Nietzsche, Umberto Eco és mondjuk Michel Foucault (másokkal egyetemben) művészként, vagy legalábbis művészies elképzelésekre valló gesztusokkal beszél, addig a vidék a nagy geográfusok, felfedezők és útleírók tudományos, bár tapasztalhatóan egyáltalán nem objektív hangján – legyen az Marco Poloé vagy Cholnoky Jenőé, Humboldté vagy Amundsené – szólal meg. S feltűnő, hogy rendkívül eltérő a megszólítottak köre, a kertben élők csak távoli, elmosódó háttérként használják a vidéket, a vidék tudományos nyelvet beszélő, tudós vizsgálóinak érdeklődését pedig rendre hidegen hagyja mindaz, ahol emberi kéz vagy láb lenyomatára bukkannak.

A tájról – amelyről tapasztaljuk, hogy se nem elég antropomorf, se nem elég természeti – kevesebb szó esik.

A táj fogalma, a kert és a vidék ősiségével ellentétben, a középkor végével, az újkor elejével jelenik meg, tartalma azóta keletkezik, létezik és pusztul az egymást váltó nemzedékek számára – azóta változtatgatja emberi-növényi-állati-földtani tulajdonságait s azóta nevezik meg Európában (pillantsunk gyorsan az akkor festett tájképekre, olvassunk bele az irodalmi alkotásokba, tájleírásokba). A táj csak akkor valósul meg, amikor a lekerített reneszánsz kert mögé háttérnek oda állhat, s éppen azokon a helyeken, ahol e kertek olyan sűrűn helyezkednek el, hogy egymás háttérébe is belenyúlhatnak. Mint például Firenzében vagy a hozzá hasonló mediterrán kultúrhelyeken.

Ha manapság helyszínt keres a maga és a szerettei életéhez az európai kulturájú ember, akkor táját igyekszik keresni és teremteni. És ez nem könnyű. A táj ugyanis egyszerre természeti, szaktudományos, vallásos, művészi és teleologikus terepe a tájba illeszkedni igyekvő személyiségnek, miközben individuális és közösségi felhangjainak is illene lenni ugyanezen keresésbe összpontosult személyiség számára. A táj, ezen átmosott, pasztellesre vékonyodott, mégis az emberi kultúra minden irányába futó kapcsolatai miatt képez (szüntelen változó) egységet, mindekelőtt magával a tájat figyelő emberrel. Ez az ember a tájban, a táj élő-élettelen összetevőiben nem az elemi, hanem az együttést kívánja és találja, s ha az egységre rábukkan, azt – általában – valamilyen hangulattal igyekszik megnevezni.

A táj, a tulajdonságaiból következtetünk rá, látjuk, az ember szellemi munkájának eredménye. Kiemelésekkel és elhatárolásokkal jön létre az

A T Á J

anyagából: a természeti tájból, a kultúrtörténeti tájból és az egységes természetfelfelé elszakadt személyiség szemléletéből.

Rétegeiben megismerhető, s ez az eljárás nem csak az elemi ismeretek megszerzését teszi lehetővé, hanem követhető a táj tartalmának és fogalmának kialakulása is, egészen a tájhangulat megteremtődéséig. (A természetet semmi sem alakítja jobban tájjá, mint az azt kellő időben meglátó és felfedező ember tudata.)

*

A keménylombú erdő (amely a szubtrópusi éghajlati öv mediterrán biotopja, akárcsak a sivatag és a babérlombú erdő) és az annak helyén másodlagosan kialakult macchia a Földközi-tenger medencéjében, a mediterráneumban található.

Korfun keménylombú erdei életközösség és annak (építkezés, hajóépítés miatt régen fátalanított) lepusztult állománya, a bozotos macchia él. S mint minden életközösséget, ezt (ezeket) is a csak rá jellemző környezeti tényezők határozzák meg, a száraz és meleg nyár, de enyhe és csapadékgazdag tél, a humuszgazdag terra-rossa talaj, a sajátos domborzat, amelyen 1300 m magasságig is felhúzódhat a macchia, a nyitvatermők pedig az alpin határ, 2000 méter fölé kúsznak.

A lombérfák laza koronaszintjében az örökzöld növényzet kemény, bőrszerű levélzettel és a felesleges vízkiválasztást megakadályozó szőrös levélfonákkal rendelkezik.

A szintén gazdag cserjeszint örökzöldjei fényes levelűek. S vannak, amelyeknek redukálódott a párologtató felületük s az asszimilálás feladatát a gallyak veszik át.

A lágyszárúak között gyakori a magas illóolaj-tartalmú és a szőrrel bevont testű, amelyekkel a növény szintén a vízháztartását szabályozza.

Korfu fásszáruai közül az olajfa, a magyaltölgy, a fűge, a gránátalma, az oleander, az esernyőfenyő, a ciprus, a boróka bizonyosan őshonosak, de kideríthetetlen régtől vannak ott jelen és tájépítőkké váltak a pisztáciák, az akáciák (köztük az érzékeny mimóza), a citrusok – citrom, narancs, mandarin, s alig húsz éve a citranci, illetve az indonéz quum quat –, a szentjánoskenyér, a fákra kúszik az öt fehér szirmos, liántestű örökzöld rózsza, a macchia sárga pillangós, kopasz szárú cserjéje, a spartium, s a júniusban virágzó mirtusz, a kapri, a jázmin.

A sziget sajátos nagytetű emléksállatai közül egyedül a múzeumokban elhelyezett szőlőfedezhető fel a muflon, a mezopotámiából származó dámszarvas vagy a pöttyös bundájú – egyébként a balácapusztai villagazdaság freskójára is elvetődött s onnan Raffay Béla által vöröskőbe formázottan az én paloznaki kertembe vándoroló – párduchiúz. S Korfun, akár csak Magyarországon már csak az irodalomban fordul elő (a dalmát

Peljesač-félszigeten még élő) aranyakál (amit mi nádifarkasnak ismerünk Arany János Toldijából). Az emberiség, ha nagy egyedszámban lepi el a természetet, megszünteti, merthogy magáévá teszi, a nagyvadak életterét.

A sziget szárazföldi gerincesei közül még ott él a dűnék homokjából merev szemekkel figyelő homoki vipera, a ligetek kockás siklója, a mocsarakban a görögtekno, a napos helyeken ott zsákmányolnak a gyíkok leg-szebbjei közé tartozó, tapadókorongjaikkal a függőleges falakon ülő mini-atűr sárkányok, a korongos ujjú gekkók.

S a számtalan egyéb élőlény!

A tengerparti települések felett tömegével röpdős sarlósfecskék, az aszfaltmeleg okozta légörvényekben cikázó citromlepkék, az erdei tisztások avarjába rejtőző, éjjelente tyurrogva megszólaló lappantyú, a olajfeligetben surranó zöldgyíkok, a balzsamillatú szuhar és a kékvirágú rozmarinkok sövénye, a hüvelyes gyapjúsás, a rezgőfű, a csinos rozettákban ülő istánc, a káposzták őse, a tengerparti vadkáposzta, és a lúgos aljzatot jelző mókusfarokmohatelepek. Egytől egyig megtalálják életterüket, és azt, titkos de megfeythető szabályok szerint kitöltik, belakják.

A szárazföldön és a levegőben élők megszámlálhatatlan fajjal és végtelen egyedszámban vannak jelen, benépesítik a felszíni geológiai formákat, a szárazföldet, a vizeket, a levegőt. S a természetet alkotják, amely időben és térben létezik.

De minden látható természeti forma, megpillantható élőlény mögött számos láthatatlan, de valahogy mégis megismerhető más élőlény és élet-telen anyag, esemény és hatás áll.

Valamennyi olyan, mint a tenger: első pillanatban homogén és egész, közelebb hajolva csupa elem, néven nevezhető részlet.

S e sziget természetének alkotója jónéhány, a parti fövényben mindenki által kereshető és meg is található, valamint más – vagy bűvárként a víz alatt, vagy a piacon látható-szagolható vízi növény, állat; s továbbá számos, így észre nem vehető, közönséges vizsgálat alá nem vonható növény, állat, gomba, baktérium, egysejtű alkotta plankton.

A tüskésbőrűeknek, a puhatestűeknek és a halaknak prioritásuk van, nagy faj- és egyedszámban fordulnak elő, és a táj kialakításához szükséges intenzív „első élmény” kiváltására egyaránt alkalmasak. Nem hanyagolhatók el az ízeltlábúak sem, közülük azonban a levegőben repkedők, éppen a tengerpart különböző irányú szelei miatt, ritkán fordulnak elő. Az ízeltlábúak megelégszenek a vízi, illetve a szárazföldi vadászterületekkel.

A víz alatti, ember alig ismerte világ egzotikus és az élőlényre alig emlékeztető növények és állatok máshol nemigen fordulnak elő.

A tengerifű és a neptunfű mezőiben, a tölcsérmoszatok, hamvaszöld esernyőmoszat-telepek, tengeri saláták, pávafarok-moszatok között kocsanyahúsú gyökérszájú medúzák lebegnek vagy aljzatra tapadt, tengeri krizantémoknak ismert viaszrózsák illetve bíborrózsák csalánoznak, mo-

dulatlan vázú hamvasszürke tengeri legyezők és vörös nemeskorallok borítják a sziklafalakat. Köztük élnek a zöld páncélú parti tarisznyarakok, a közönséges tintahalak, a polipok, a kék vérű tengeri nyulak, s a homokban furkáló millióegy formájú és fajú külső héjasok, a kagylók és a csigák (a nevük is varázslatos: nagy fésűkagyló, pikkelyes sonkakagyló, kékkagyló, osztriga, sávos Vénusz-kagyló, közönséges vajakagyló, csíkos bíborcsiga, kék csészecsiga, kockás kúpcsiga), a csöppet sem rákszerű rákok, a tengerimakk és a kacsakagyló, nem szólva a természetes, ollójával harcisan küzdő langusztáról és a mindenbe beköltöző, házát bárhová elcipelő tarka remeterákokról.

A vízivilághoz nem szokottak számára hihetetlen testszervezésűek a tuskésbőrűek (pl. a szennyesfekete, emberi ürülékre emlékeztető Földközi-tengeri uborka, a fekete-bíbor kőszün, a sötétlila tengerisün, a zöldszürke és pici homoki sün vagy a vakondpuha, de sárga tuskés szívűsün, és a csillagok) vagy az elképesztő riasztó- és fedőszínekben pompázó halak. A tövises rája és a macskacápa fazonja hagyján, de a közönséges szívárványhal, az ezüst szardínia, a lefelé fordított szájú, ragadozó életmódú bonító, a güllűszemű kis sziklahal – nos, ezek létezése a hihetetlen tartományába tartozik.

A tenger élővilága leginkább jeleivel, utalásaival van jelen Korfun is – szagával, hulladékával, maradékával, maradványaival, tetemeivel. De meghatározó ez a jelenlét, a piacok, a kikötők, a konyhák és az étkezések, a sikátorok, az emésztők és a személtlerakó-helyek sokszor elviselhetetlen bűzét okozzák, amely szag aztán a tengerével, az illóolajos füvekével, az olívaolaj-párával, a fűszerekével és a fenyőfélék gyantájával illattá, a tájat teljesen átítató aromává alakul.

Grasse-ban, a francia Riviéra leghíresebb parfümgyárában az olaszok ismert szagát ezzel a mixtúrával azonosították. E keveréket az emberiség kifinomult szaglással rendelkező nagyobbik fele kedvesnek és magára kenhetőnek – tehát figyelemfelkeltőnek és komfortérzetet nyújtónak – fogadja el és ismeri fel.

Korfunak – nemcsak az epiroszi parttal szemköztivel, de a többi görög szigetével is ellentétben – olasz szaga van. A görögök szaga, ehhez képest szárazabb, testetlenebb, s kevésbé érzéki. A görögszag elvontabb, nincs benne ennyi élet.

A sziget élővilága a biológia módszereivel és terminusaival megnevezhető, leírható, jellemezhető.

Akár azok a szigetkeletkezési, domborzati, éghajlati, talajtani, széltani, víztani viszonyok, amelyek ezt az élővilágot sajátossá engedték tenni – bár azok az élővilágtól függetlenül, önmagukban is léteznének. Így is, úgy is rendszert alkotnak – egymáshoz megfelelően tudnak kapcsolódni –, de ez a rendszer nem az emberi szem által felfogható képpel azonos.

A fizikai, földrajzi, biológiai természetből a tekintet egyszerre alig lát valamit: a dolgok egymás elé állnak, és saját maguk felületénél jóval töb-

bet takarnak el. A látványt magába fogó tekintet nem analizál, a megismerő tudat az, amely a ciprusok törzsére odaülteti a gekkókat, s a víz fölé lőködő repülőhalak alatt látatlan is tudja a ragadozó életmódúakat, a virágzó olajfákon hagyja, hogy jövő év elejére beérjen a termés, s a gumóként talált ciklámént augusztusra levelesre és virágosra hajtja.

A természet – fölillantott – változatossága a táj legkülső, kétségtelenül (leginkább) szem előtti rétegét alkotja meg (amely azonban mégis rétegződik, például térben is, időben is) – de azt csak az arra kémelelőknek adja elő.

S a jelenetbe az ember ráadásul, mint afféle színpadi térbe, még bele is rendez, kiemel belőle és semmissé tesz, értelmez és rejt, s a tájba helyezett saját rendjét-rendszerét igyekszik valamilyen kompozíció által felerősíteni, s ezzel kötelezőbb jelentésűvé szervezni.

Mindez azonban mintegy visszafelé rendezés – mintha a tájat megpillantó ember a saját ideje elé nyúlva vissza a természetbe, és eleve létrehozza azokat a tereppontokat, amelyek később tájékozódási pontjaiként szolgálnak. (A személyiség önbeteljesítő jóslata következik be – csak éppen előre helyezve az időben, s maga a személyiség válik a beteljesedéssé.)

*

De honnan származik ez a szervező- és komponáló készség?

Honnan, hogy a könyöknyi hosszú, orsótestű bonítóban rögtön Hemingway öreg halászának, Santiagónak napi táplálékát látjuk – vagy (hogy szigetünkhöz közelebbi kollektív élménybe kapaszkodjunk) a krétai falfestmények hálóban heverő, leszüretelt élőlényeit?

S honnan, hogy vannak, akik az ereszcsontra alá, a teraszra helyezett hasas agyagedény formájában megtalálják az ókori temetők urnáinak mását, vagy a reneszánsz faragványok, intarziák természetes amforáját, amelyekből páfránylevélszerűen begöngyölt zöld, sárga és veres indák burjánzanak elő?

S honnan, hogy észreveszik a derékig érő, óriáslevelű akantuszok és a korintoszi oszlopfelek hasonlatosságát?

S ugyan honnan, hogy a rozmaring illatanyaga, ételben, italban, levegőben a pogányok füstáldozataira, az ortodoxok tömjénjére emlékeztet, s a szigeten mindenben érezhető a kultikus?

*

A táj, egyébként ha már táj lett, éppen a belső minősége miatt lehet táj. Amelyben magára szeretne ismerni vagy magára tud nézni a tájnéző, illetve a tájlakó.

De ettől az aktustól máris ellentmondásos. És az ellentmondás a táj tulajdonos ellentmondása.

Hiszen a táj egyszerre egyedi és közösségi, sajátos és közös, elemi és teljes, lehatárolt és végtelen, központosított és tagolatlan. A személyiség elvárásainak megfelelően egyik oldalon szétfolyt és a lehetőségeit megmutató, individuális, a másik oldalon rendszabályozott és a valóságaival szilárdan létező, a kollektívhez kötő.

A táj azt állítja magáról, úgy rendezkedik be, hogy egész, holott nem az, mert csupán rész. Ezért olyan nagy az összhangja a modern személyiséggel – s ezért, hogy még a középkori ember sem akart/tudott magának tájat csinálni; önmeghatározásához nem volt rá szüksége. (Ő még azonoságokban létezett, bár ez nem ugyanaz volt, mint az antik azonossága.)

*

Korfu nyugati oldalán, derékmagasságban, távol a településektől és a szállodáktól, van egy kihalt tengerpart. Itt szüntelen apróhullámos a tenger, a víz pihegő lélegzettel fut a partra, s kirakja apróra morzszolt kőzetét. Ez a szakasz észak-déli tájolású dűnéktől szabdalt, amelyek a sziget felé mocsaras vidéket zárnak le, vagy időszakos vizeknek kerítenek kisebb-nagyobb helyeket, a tengernek pedig csupasz dombokat mutat, a szélsőt alá is mossa az alig követhetően munkálkodó árapály.

A dűnék kőzetét, a homokot a szél kitarthatóan mozgatja.

E laza és változó felülettel, s a magas sótartalommal és az égető nappal kell azon élőlényeknek számolniuk, amelyek itt élni akarnak.

A homokdűnén először azok a növények telepedhetnek meg, amelyek indákkal, tarackokkal, szertekanyargó, mélybefutó erős gyökerekkel képesek megkapaszkodni, s ha egyszer-egyszer ki is fújja alóluk a szél a kőzetet, nem sodródnak el, nem maradnak víz és ásványi anyagok nélkül, s nem szikkadnak a perzselő-száritó fényben halálra. Apró, elterülő, szívós növények a dűne pionírai, vastag gyökereikkel, gyöktörzseik behálózzák a domb felső rétegét és megfogják a pergő homokot, onnan már nehezebben hordja el, szárítja ki a szél. A hajszálgyökerek a magas sókoncentráció ellenére ki tudják a talajvízből válogatni a növénynek fontos oldott sókat. A szár a földre lapul, a leveleken pedig, hogy minél kevesebbet párologtassanak – begöngyölődik a levélszél, vastag, viaszos kutikula alakul ki, vagy vastag fedőszőrréteg borítja, esetleg pozsgás lesz, vagy egyszerűen lehullik.

Az elsőként betelepülő növények, a gyöktörzseivel szüntelen legyökeresző, a homokot centiméterről centiméterre rögzítő, érdes levéltapintású homoknád, a tarackbúzá, a merev levelű tengerparti sás mögött újabbak sorakoznak, és a kialakult elődűnét még erősebben helyhez kötik. De a szélsőséges környezeti tényezőkkel a tengerparti porcsinnak, a tengerparti iringónak, a sóballának, a tengerparti szittyónak továbbra is meg kell küzdenie.

A nyílt kőzetfelszínt lassan foltokban benépesítik a növények, zuzmók, mohák lepik el a tetejét, a keletkező humusz egyre szürkébbre festi a felületet a végétére a lassan növő boróka is megtelepedik; jóvoltukból a kisebb tűrőképességű növények számára barátságosabbá alakul a vidék, és egyre több állat is életteret találhat itt: mondjuk azért, mert a növények táplálékot és életteret is kínálnak. Bár nem mintha nem élnének állatok növénytelen környezetben.

A szukcesszió sehol nem követhető lépésről lépésre annyira, mint itt: a földrajzi közeg hogyan adja meg magát, s hogyan alakul ki a magát egyre bonyolultabb összefüggésekbe bugyoláló flóra és fauna – a természeti környezet. S követhető, hogyan formázza át egymást a földrajzi és a biológiai.

Ennek a partnak nem csak az a jelentősége, hogy mögötte egy olyan lagúna húzódik, amely mocsaraktól övezve gazdag madárvilágnak ad otthont, hanem hogy egy pontján, a régi, de ma is lakott halászkunyhóknál egy olajfaliget is kifut a partra, amelynek mítosznevelő árnyéka van.

Képes volt tájat nevelni.

*

A sziget településeinek olaszos a jellege, a fővárosáé, Korfué pedig még inkább. A bizánci uralomnak (337–1267) szinte látható nyoma sem maradt, az Anjouk (1267–1386) és a velenceiek (1386–1797) uralkodásának annál inkább. Ezt az észak-itáliai jelleget a két rövid francia (1797–1799, 1807–1814), majd orosz–török (1799–1807), vagy az ötven évig tartó brit protektorátus sem tudta megváltoztatni. Az 1864-es egyesülés Görögországgal annyi hatással volt a szigetre, hogy az addig is görög halászfalukon kívül a városokban is megjelent a hellén jelleg, s hogy ettől kezdve a hivatalnokréteg nem csak olaszul, hanem görögül is beszél.

Korfu épített tájában az apró részletek – a kapu, a ruhaszáritó kötélzet, az ereszcsontrák és a házsarkokba beépített állatitató – olasz hangulatúak, ám a sziget egészében véve a Földközi-tenger mellékén kialakult egységes mediterrán jellegű. Lapos tetejű, félhengeres cserepekkel borított házak, sok árnyat adó teraszok, erkélyek, balkonok és udvarok, zsuglágáttal sötétíthető lakóhelyiségek, fehér vagy pasztellre festett falak, s a lassú élet kellékei. Mindezt változatos növényvilág s a hozzája tartozó állatsegreglet szervezi egységessé; nem lehet tudni, meddig tart az előkert s meddig az utca, s hol végződik a hátsó kert és honnan indul a liget, az erdő vagy a bozótos.

Egy teljes mediterránum magaskultúrája van a házakban, az antik szobormásolatokkal, a francia kolostorkertek szökőkútjaival, a keresztetes lovagok kórházaival, a bizánci haranglábakkal, a színezéssel, a toscan kerti épületekkel él együtt a lakó, használati tárgyaiban egyszerre

van jelen számára több ezer év – s ebben a stílustalan, minden homogenizáló szándékot elutasító közegben mégis jól érzi magát, hisz itt minden érte van.

A táj is, amely a korfui – és bármely mediterrán – ember valódi élettere.

Ahol ma is természetes módon történne meg, hiszen – állítja Homérosz – egyszer már megtörtént Odüsszeusz partravetődése, s az olajfaligetet hamarosan a phajak királylány és kíséretének viháncolása verné föl. Amint az is – és éppen ott, ahol az első világvándor Nauszikaának tette a szépet, s természetesen azzal egy időben –, hogy az illír harcosok törzsi ünnepet ülnek, vagy szent Pál, mielőtt Rómába indul, még a sziget kevésbé ürge lakóit keresztény hitre téríti.

Ilyetén Korfunak nincs önállósult múltja, s nem lehetnek meg azok a kellékek sem, amelyek ezt a múltat fétisként szolgálnák. Korfu képes volt örökidősíteni magát, aminek szerves része a jelen idő. S ehhez a mintát az élő természetől vette. Amint az élővilág segítsége nélkül mindezt nem is tudta volna megvalósítani.

Merthogy mindent, ami társadalmi, vagy csak kulturális, tárgyi, történelmi, beágyazta, visszahelyezte a helybe, s azzal nem csak azt háziasította, de magát is közelebb vitte eredetéhez.

Így nem, vagy legkevesebb sérül természetérzéke.

Bár annak sokféle ambivalenciáját továbbra is tudja. De azt is, hogy mennyire jó érzés ugyanezt az ambivalenciát fölfedezni a Szent Mátyás hegy 40.000 éves paleolitikus kultúráját csináló emberének tárgyaiban, a római provincia uralkodóinak településszerkezetében, az ortodoxok ikonjainak Keresztelő Szent Jánosának kéztartásában, abban, hogy az angolok egymás mellé építik a katonaság vízi várát és a katonafeleségek sétaterét, vagy a mai turistainvázio egymáshoz kötözött előnyeit és hátrányait.

*

A tájban élő, aki tudja, hogy az, tudhat-e valamit a színpadról: a tájról? Azt ismeri, vagy csak ami az egész felett lebeg: a táj hangulatát, amelynek megteremtéséhez – ráadásaként – maga is hozzájárult? S ez a teremtés függvénye saját – elhatároló és egybekerítő – természetérzésének és a már csak fogalmakkal megadható világképének?

A kérdésekre csak azoknak van válaszuk, akik a tájban valamilyen folyamatok eredményeként megvalósult, szellemileg is létező egységet találnak meg.

Akik a létezésüket nem tudják testük határai és a pillanatnyi idő által lehatároltnak.

Akiknek egyedisége megnövekedni látszik egy nagyobb egység, a közösségi felé haladtukban.

G É C Z I J Á N O S

Hiszen végül is: a táj nem más, mint a közvetítő a rész és az egész között. És a táj tulajdonságai ennek a két irányba kifutó közvetítésnek a meg lehetőszen ambivalens tulajdonságai is.

*

Van tehát egy olyan mindennapi, tapasztalati egységünk, amelyről látható, hogy a tudományhoz, a művészethez és a vallásoshoz egyként tapad. És a táj csak annak létezik, aki számára az általa látottakban mindez ott hat, és éppen úgy, mint az Úr a kietlen vizek felett.

A kert

Az ötvenes évek második felében s a hatvanas évek elején, abban a Nyírség-alji apró faluban, amely nekem a falu volt, minden család telkén megjelent a rózsza: a házak előkertjeiben s az utcáról nem látható virágágyásokban éppúgy, mint a veteményes ösvényeinek mellékén vagy a szilvafásban és a keserűbarackosokkal elegy szőlőkben. Tudom felmenőimtől, korábban is volt mocsár övezte falunkban rózsza, a kúszórózsák sosem hiányoztak a portákról; de akkor valami okból erőszakosan elfoglalták a bokorrózsák a többi növény elől a kerteket, versengtek a vágásra alkalmasabb fajták a nagy virágú illatosokkal, az apró, sok fejű szegélyrózsákkal és a különlegesen nemesített törperózsákkal. És eltűntek, pipákká, széklábakká, faragott asztallapokká vagy gyors pattogású tüzekké alakultak a rózsafák, a karvastag törzsű kúszók és a vad, félvad fajok egyedei. Ezek a bokrok az új, a más életet jelentették: a családok élete zárttá vált, a vad szépségek helyén a nemesítő munka túlfinomított eredményei a különbözést, a kívülállást mutatták pompájukkal a családotól határozottan levált, félelmeket mindig tartogató külső világnak. Kipusztították a tűrőképes fajokat; helyükön érzékeny, bíbelődő gondozást követelő, önmaguk halálát egy-egy kiszáradó gallyal szüntelen elővetítő változatok jelentek meg, gyorsan fejlődők, gazdagon virágzók, szélre, betegségre, árnyéktól sápadásra hajlamosak. Ezek a rózsák már nem a boldogság, megelégedettség és kiegyensúlyozottság reményteli virágai voltak, hanem a szépségéi.

Aztán eltűntek a bokorrózsák is. Néhány húsz-harminc éves tőke megmaradt apáméknál. Ezek saját génjeiket megtagadva visszaváltoztak kúszórózsákká, alig virágzanak, de azért a kényes őszibarackfáknál többet kell permetezni őket. Már a többi kertbe is visszaszökött néhány sarkantyúka – nagyanyám kedvenc virága –, melynek környezetében az agresszív lisztharmat sem tud fertőzni. Felütötte a fejét a boldogasszony szagos füve – elriasztja a hagymásoktól, a jácinttól, nárcisztól, tulipántól az egereket –, s a forintos virágú őszirózsza, hogy elűzzék a gyümölcsösből a fonálférgeket.

Csupán botanikus kertben látok, ha éppen nem szakosodott át nagy hirtelen tájidegen fajok gyűjtésére, közönséges vadrózsát, május eleji sárga rózsát, sokszínű, harmincszirmú olajrózsát vagy eleink középkori balladá-

ikba emigrált fehér rózsát. Magvetésük mikéntjét a falusiak elfelejtették. A moharózsák pedig visszakerültek oda, ahonnan a kertekbe vitték, az agyagos parlagokra, a köves-márgás, művelésre alkalmatlan szérűkre.

Mert van szépségkert, boldogságkert, és van haszonkert.

A szépségkertet nem szeretem. Abban csak virágával díszlő növény van, csupa különös formájú és színű, fojtó vagy mézédés, liliom-rafinált illatú, csupa szép, pompásan nemesített élőlény. Még a lepkék és a méhek is elkerülik, s az egyszerre ötven kilométert repülő szenderek surrogó szárnyal csak akkor jelennek meg itt, ha egy eldugott helyen, a gazda észre nem vette lombkorona belsejében kinyílik a titokban odakúszott hajnalyító, vagy az évtizede lakatlan rompajta ősparkká változott öblén erőteljessé fejlődött trombitavirág szétönti éjszakánként a vidékre fanyar nősténylepké-szagát.

A szépségkertben megbomlott a harmónia. A kertet gondozók harmóniája! A növény és növény, a növény és állat, az állat és állat, s az élőlénytársak és az ember között fölszaggatta az összefüggéseket az ember. Vagy maga ellen fordul minden élőlény és pusztulásig tagadja, azt ami őseinél még megvolt: a *részséget*, az ennél többet nem akarást, s az időtől és a tértől való függést, az abba való belesimulást, hogy éppen így teljesítse ki – nem, nem önmagát, hanem az időt és a teret, azt, amelyik az övé volt, vagy lehetett volna. Hogy kiteljesítse a színeket, a változó fényeket és hőmérsékletet, a levegő páratelt puhaságát és a szárító szelet, a gyökerekkel fölszívott ásványi sók ember nem ismerte zamatát, a levél termelte szorgos cukrokat, a misztikus és gyakran irracionális gyönyöröket, amelyek nem az ember számára, de tőlünk függetlenül és majdhogynem megismerhetetlenül léteznek, visszanyúlva messze az emberelőtti időkbe, jégkorszakoknál és felmelegedéseknél korábbra, s messzi, emberutáni időt is sejtetve. Mindezt megtagadja a szépségkert, s még annyi köznapi létezésünk előtti titkot, ami felfoghatatlan, bár létező, tapasztalhatjuk naponta, ha figyelünk, ha odafigyelünk. Mondjuk: szobánkban hetekig nem képes elpusztulni a vázába helyezett vágott virág, amely egyszer csak meggyökereszik és savaival szétmarja a fajanszedény mázas belsejét. Vagy akkor, ha ember-nem-tudja múltra emlékezik az analógiákban jártas, ősszel, lomb nélkül is újravirágzó jezsámen. Egyetlen szál virág annyi ismeretlent bújtat magában, amennyinek fölfejtéséhez egész biológusi életem sem elég; hát akkor mennyivel többet az a növény, amelyről a virágja leszakajtatott, és a növény környezete a kert! Persze csak akkor, ha a környezet mind ez. És nem csupán maga az ember.

A szépségkertben minden a ház és kapkodó lakójának tartozéka: steril, legyen bár övig nőtt gazban az élet. A szépségkert humanizáltsága miatt halott és magános. Allandóan halni kész. Önmagát hazudja, azt, ami nincs. Rá kell döbbsen, hogy összefüggés van a díszítő funkcióvá silányított kert és az önmaga helyzetét, szerepét nem tudó ember között: viszont-

látni kinn, ami nincs meg benn, nevetségesebb, mint az, hogy nem látni kinn és benn semmit. Hazugságra kényszeríteni egy áldomesztikált természetet – a legaljasabb, amire képesek vagyunk; a magunk kisszerűsége elhanyagolható ehhez a természeti bűnhöz képest. A közvetlen és kényszerített érzéki gyönyör leleplez embert, kort, társadalmat, életmódot, vágyakat és akaratot. Megmutat egy silányul megválasztott és szándék nélküli, kicsinyes, mert azonnal megteremthető *más*-világot, amely nem több kényes kiraktnál, annak is gyakran csak gyatra művi látszata vagy az sem: de mindenkor hazug és magakellető, feslett és kártékony, mert elhiti a külsőségről, hogy valóság.

A leghazugabb szépségkertek aljasok. Olyan aljasok, mint a szépségkert legművibb rózsakert-formája. A munkahely, ahol tíz évet dolgoztam, az első árvaház Habsburg-sárga épületében van, hatalmas, több évszázados, párájt ritkító park közepén. E papok telepítette ősparkot kettészeli a jezsámszegélyű ösvény; egyik térfelén megállapodott külhoni japáncseresznyék voltak (amíg ki nem vágatta valamennyit a haszonélvező gondnok), de helyükön máris megnőtt, mert már önfenntartó a park, a korai aranyfa, a sokféle írisz, s számos őshonos örökzöld meg a hólyagfa, a piros lombú ecetfa, a csipkés levelű juhar; a másik, a megrontott térfél elvadult, bokros, és az európai városok köztereinek füstjét, szén-monoxidját elviselő polyantha-változatokkal zsúfolt. Alig negyven-ötven centiméteresek ezek a rózsabokrok, bibéik illattalanok és olyan aprók, hogy sátorozó bugavirágzatuk alig vehető észre. Igaz, a betegségekkel szemben ellenálló, s mint mondják, színhatásuk kedvezőbb a teahibrideknél. A virágaik nem fakulnak, mert teremtésüknél fogva fakók. Városum lakói tudják, miért; a park elhanyagolt része titkolt temető. Az árvaház a világháborúban női hadikórházzá változott, s a feldúlt parkba ásott gödrökbe kaparták el a nemibetegségekből kigyógyíthatatlan, elpusztult és elpusztított, a hadsereggel innen tovább már nem vihető fiatal asszonyokat, vöröskeresztes lányokat, s a földet tankokkal ledöngölték. Fölöttük, belőlük nyílnak ezek a rózsák, de két-három évenként újra kell telepíteni valamennyit, addig bírják csupán a szerves anyagokkal túltelített talajt.

A szépségkertek mindig eltakarnak valamit. A szépségkertek a mindenkori emberi és társadalmi viszonyok analógonjai.

*

A boldogságkertben a zöld színből van a legtöbb. A zöld háttere és közege minden más színnek, amelyek számosabb megtestesülő formát tudnak ölteni, mint a nyugodt zöldek. Talán éppen ezért lehet dúsabb és nagyobb a sok zöld tömege, egy titkos vegetatív szándék, mind, ami közös az élőkben, így teremti meg az egyensúlyt a zöld változatai és az egyéb színek között.

Ma már tudom, egyetlen regényemben, amit épnek és egésznek hiszek, ezért van nagy jelentősége mindannak, ami a zöld férfias és szerkes megvalósulása. A zöld az élet színe: zöld mirtuszág van a mennyasszonyon, és aszparágusz hajlik a vőfély és a vőlegény vállára, zöld ágakat visznek a tavaszi körmenetben a katolikusok, s a túlvilági életben való hit okán halmozták a régiek a csupa zöld tölgyfakoszorúkat a sírhantokra. A zöldet csak ellenpontozza a többi, bár fontos szín. A zöld az embertől független élő valóság legalapvetőbb sajátja – Hamvas Béla ír erről valahol, magam sem tudom, melyik korai, kiadatlan kéziratáról készült xeroxmásolat-csomóban találom meg a mondatokat, amelyeket idézni szeretnék –, és e zöldhöz való viszonyban valamennyire meg tudja határozni magát az önmagára ébredő ember. Ez a zöld lehet félelmetes, mint Nagy László Zöld Angyala, de hiszem, csak annak, aki nem hajlandó beleolvadni a természetbe, aki nem vállal származása tudatában közösséget vele, annak, aki különállónak és leverhetetlennek szeretné tudni magát, törvényektől és rendtől elkülönülőnek, önmagáért való szeretetlennek.

A zöld mindent magába rejt, mert maga az ellentmondás. A növényi zöld festék, biokémikusok olyan jól tudják ezt, könnyen tud más színanyaggá átalakulni, s ha elpusztul, alóla eltűnnek az addig elfedett egyéb festékanyagok. A zöld így rejtja a teljes létezését: amely ellentmondások és egyensúlyok rendszerén alapszik, hogy végül mindig valami változatos állandóságot tudjon felmutatni, amelybe mi magunk a harminc-hatvan-kilencven évünkkel úgy beleágyazódhatunk, mint belénk a csont, amely mozgatja és tartja a testünket, s amelyet testünk, izomzatunk akaratlagosan megmozdíthat és egységben összefog.

A boldogságkertben az érzékelés s a meg- és átélés szétválaszthatatlan, elkülönítésükkel próbálkozni hiábavaló, hiszen tettünk veszélyeztetni a kert harmóniáját: az együttesben, magában a viszonyban van a lényeg. A szeretet az, ami az élővilág egységének a bizonyítéka. Ez a szeretet – nincsen rá pontosabb kifejezés – nem az emberi ragaszkodás-függés, nem a pszichikum működésének szép terméke, hanem a közös anyagiság kifejeződése, az egymást nélkülözhetetlenség, az egymástól elválaszthatatlanság, amelyet névvel megfogni nem tudunk, de rögvést tapasztaljuk akkor, ha a facsemetét kitépjük a földből, nektár nélkülivé tesszük a rovarokkal körüldongott öklömnyi virágot, vagy megtagadjuk magunktól a táplálékot, a levegőt, s ha fejünk felől elhordják a biztonságot adó hajlékot. Ez a szeretet az, és annyi, ami és amennyi bennünk van a világból. S amennyi belőlünk van a világban, s szűk életterünkben, az annyira vágyott boldogságkertben. A szeretet, nevezzük egymásrautaltságnak bár, független az emberi nemtől, hiszen minden élőlény rendelkezhet vele. A szeretet kizárólagos tulajdonsága az, hogy: él. És az élőlénynek az életéhez számos funkciót kell ellátnia, amely funkciók netán haszontalanok vagy károsak

egy másik egyed számára, de minden faj így-úgy védekezik a társélőlény goromba hatásai ellen – ez is része a szeretetnek. Annak, amelynek a megvalósulásában felismert joga van a részségnek s e részekből összeálló egész részfölöttiségének.

A boldogságkert mágikus viszony a természet és az ember között; csak akkor tud felszínre törve megvalósulni – bár titokban is létezhet –, ha mindkét (vagy sok) fél, amely még csak nem is egyenrangú, hiszen folytonosan cserélődik a vezető szerep, részt képes vállalni benne. A természetnek nyersanyag az ember, az embernek nyersanyag a sok élőlény, az a sok, amelyből megteremtődhet a kert. Lehet az haszonkert vagy díszkert, egyaránt létezési szerepet tölt be, ha kialakulhat benne az időben és térben viszonylagos egyensúly. De megvalósulhat olyan állapot is, amelynek változása emberi léptékkel nem mérhető; a szüntelen apró változásokban önalkítóvá válhat a kert – mint a természetes ökoszisztémákban –, biztos, hogy bármely kert öfenntartó egyensúlyra törekszik, s ezért rokona lehet minden természetes életközösségnek, mint például egy bakonyi mészkevelő tölgyesnek vagy egy montán bükkösnek. Az a kertnek nevezett ültetvény, amely az ember nélkül elpusztul, sosem lehet boldogságkert, mert magán viseli az emberi faj korcs, meglehet, társadalmilag hasznos, sőt előnyös jegyeit.

A boldogságkertben a természet általunk meghatározott egy darabjából emberileg is értelmezhető, érthető és értékelhető, szépségen túli jelentésű életközösség alakul ki, amelynek elválaszthatatlan része – legalább a kert kezdeti kialakításakor – az ember. Az, aki egy ilyen természetdarabban képes feloldódni, hagyja magát átszajátítani, az minden human értéktől és tudástól különböző tapasztalatra tesz szert, s felfedezheti biológiai és társadalmi létezésén túl az élet csak önmagával mérhető értékét. Amelyben megnyugvás és konfliktus, érzéki gyönyör és atavisztikus félelem, pszichikai kiszolgáltatottság és kiszolgálás, ösztön és vegetatív törvény, rend és változékony szabálytalanság, esetlegességek és kiszámítható események váltják egymást évszakos szimmetriával, s mindezek azt adják az embernek, hogy általuk egy önmagánál nagyobb s teljesen nem kiszolgáltatott, de nem is kiszolgálható, természeti egyiségről leválaszthatatlan résszé lesz. Megközelítheti a principiálist. Az érzékelhető tartománya végtelenné tárul. S mint új élmény, megjelenik a korábban érzékelhetetlen.

A boldogságkertet éppen úgy befolyásolja a kozmosz, a közeli domb zord hajlata, a naponta változó éghajlat és a faültető emberi kéz, az egymás életét szabályozó élőlények, a vegetatív konokság és kimeríthetetlen-ség, az élőlények génjeiből megvalósuló jövő képze, mint az ember átalakító-befolyásoló szándéka. A természet olyan tér- és időformát hoz létre, amelyhez neki, a kertgondozónak is köze van, s amelyet megérteni rendre nem tudunk, de együtt lehet vele lélegezni. A kert, életérzésünk lé-

nyegeként, élő alkotássá válik; élő mű a kert, s magunk is lassan művésze-ti alkotássá leszünk. S ez az egyetlen mű az emberi nemnél, amely térben és időben szűnhetetlen módosul, láthatóvá válik, majd elmúlik, megújul és pusztul, ritmusa van és kiszámíthatatlansága; a külső és belső törvé-nyek egyszerre hatnak az emberi és a növényi-állati valóságra, s létrejön egy olyan fejlesztett tér, amely bekapcsol a könyörtelenül múlt időbe. Mindenhatóságunkat elvesztve, viszonyaink és lehetőségeink az egyetlen megismételhetetlenné, az értékké válnak. A körülmények miatt optimális-sá redukálódunk.

A boldogságkert felismert és szükségszerű, s ha eddig volt, aki megvaló-sítsa, akkor az remete lehetett, vagy az emberi gazdagság teljes birtokosa.

*

Neken is van kertem. Persze. Nem is egy. Sorra venni valamennyit, re-mélem, harmincnégy év is kevés lenne, sorra, a tudatlanba visszasüllyedt-től, a kedvelt debreceni botanikus kertig, amelyet még az áldott emlékü első magyar fűvész, Diószeghy Sámuel alapított volt, képzeletem szerint Fazekas Mihály költő úrral együtt; persze csakis ott, ahol most van, bár tudható, hogy nem; mert hogy a kollégiumi Fűvészkert, a benne lévő szo-borral együtt áttelepítettett az egyetem mögé, a város peremét határoló Nagyerdő akáccal vegyes tölgyesébe, képviselve a sívó homok világában az európai vegetációt. E kertbe diákkorom kedvelt költőjét olvasni vonul-tam nagy-nagy öntudattal, s hol a verseket, hol a növények nevét és meg-ismerését elsajátítani. S a sós-kaborbolya bíborra váltó őszi színe, savanyú íze akkor vált egyé Szabó Lőrinc-től örökölt panteizmusommal és mági-ához-ragaszkodásommal. És kert volt nekem az egyébként lapos Tót-kert is, házunkkal szemben, ahol nem tenyészett ibolya, csak annyi évig, ameddig volt kedvem tavaszunként környékükről kiirtani a martilapu küllős sárga virágzatának garmadáját. De sem szépségkertem, sem bol-dogságkertem nem volt: az előzőre nem vágytam, az utóbbira nem futot-ta tehetségem.

Ezekben a kertekben magamat szerettem. Élményeim, ha vannak, belő-lük származnak. És anyai családom polgári-nagygazdai félvad kertjeiből! Valamennyi rokon háza körül hatalmas virágágyások voltak, díszül, s nem messzire tőlük, a baromfiudvarok mögött, mindig a gredicsiaső-vénnyel határosan a gyümölcsösök. S amíg a díszvirágok a falusi lét me-revségét, kivagyit tartását visszaadó, arasznyira nyírt puszpángsövényei között szorongtak s tarkállottak kora tavasztól – a keltike az első! – a kora téli őszirózsákig és dáliaikig (rózsaszín és bíbor fejecskéik az első hó alól is kiviláglottak), addig a gyümölcsöskert hasznos hozó, évtizedes, magasra nőtt fái, amelyek a háztartást látták el friss és aszalt gyümölccsel egy-egy éven át, egyszerű, kaszával rendben tartott gyeppen álltak. A gyeppen,

melyre kiengedték a nyulakat és a hátsó baromfiudvarban tartott mérges, fekete pulykákat, hogy nekem is legyen valami gondom: vigyázzam az alma és a körte édes kergét a szorgos nyúlfofagatók, a lehajló gallyak rügyeit a madárcsőröktől.

Ezekben a kertekben mindig volt valami egzotikus: maga a növényi elvágyódás; egy-egy bokor, virágtő, cserepes ritkaság. A medvetalpka-tusz harsogó sárga trombitái, a gránátalma-fák leszakíthatatlan, koronás-vörös gyümölcssei, amelyeket, ha mégiscsak levert egy-egy Alföldön támadt éjszakai szél, elhasadozva találtam a harmatos fűben, vagy ragacsosan, egerektől megrágva a földön: a felnyílt ajkak mögött nedvű és kukoricaszem-fényes bogyócskával. Ott volt a termését sosem érlelő füge, és mi minden más, a mediterráneumból kiszakított növény, egy utazás, egy baráti ajándék, egy szomszédtól kapott magból felnevelt csemete.

A mediterráneumba kíváncszott az egész kiterjedt rokonság? Rokonság? – tantijaim, bácsikám már elhaltak, sírjuk betonvályú, betonlap, betonfejfa, még ha mindegyiken is holmi stilizált növény, koronás motívum. Motívum, amit éppúgy nem érthetnek meg a temetőkert örökké könnyes szemű látogatói, mint ahogy mi sem értjük, miként került a népi himézsekbe a még főúri kertekben sem kedvelt gránátalmavirág. Hiszen nem volt az sem, amit bármi okból utánozni illet – Mátyás király palástjáról nem olyan könnyen vándorolnak át a szűrőkre a vérszín délszaki virágok.

A virágoskert anyám rokonságának falujában éppen olyan érték volt, mint a gyümölcsös: a nemzetség falun belüli helyét és tekintélyét jelölte az előbbi, az utóbbi meg a gazdagságát. Nem mintha kettéválasztható lenne a két érték, de tudhatom még én is, a szomszédos nagygazda feleségének nem szolgáltak megfelelő mértékkel a boltban, hiszen az ő kertjében csupán egyetlen rózsafa kúszott a diófára, s a fal tövében azok a szélllel oda-szállt, magról kelt kokárdavirágok, pillakönnyek díszlegtek, amelyeket nem mosott ki az ereszről lecsöpögő esővíz.

És a virágoskertben az az egy-két déli származék! Mediterrán kert? Talán csak Tihanyban vagy a Mecsek déli lejtőjén emlékeztethet egy-egy szabad növény amaz elképzeltre, ama valódira. Persze ezek is ép-poly idegenek itt, mint a főúri kertek oranzsáriumi, ál-franciakertjei, a paraszti porták négyzetméterre zsúfolt úrikert-utánzatai vagy a városi zárt udvarok ballusztrádjai a csenevész babérok, botanikus kert-maradványok.

Kertet, amelyik önmagát tartotta volna fenn, a családunkban senki sem tudott csinálni. Pedig a vágy meglelt volna már dédapámban is – csak erő nem volt, meg terület. De szaktudás, s talán ízlés se. A kert mifelénk azóta még inkább: haszonkert. Ahol az egyensúlyt mesterségesen tartja fenn a gazda. Metszéssel, permetezéssel, kapálással, ritkítással.

A mi kertjeink, a családi kertek túlzottan humanizált életközösségek voltak: egy haláleset, egy költözködés – és a következő évben megszűnt a kert kertnek lenni. Mert antropomorf volt ott korábban minden, a meggyfagallyak összeértek, a diófa alatt számóca, az árvácska valóban egyedül árválkodott a tulipánnylás után, a nefelejcs a temetőre emlékeztetett, az égő szerelem az eljegyzési ünnepségre, a harangláb öles virágait a templom oltárja elé kellett vinnem, a kokárdavirág nyílásakor dédapám a negyvennyolcas honvédekről, saját ifjúságáról mesélt. Ha ördögyszem került a ligetszépe közé, a katolikusok hívták a papot, hogy kifüstölje a házból a gonoszt, és ezt pünkösdi rózsával hálálták meg; a templomkertben más sem volt, csak pünkösdi rózsza. A búzavirágról lestük, mikor kezdődhet az aratás, a verbéna meg a vassal vágott sebekre kellett. A kakukkfű a füstölt levesbe, a szappanfű a felfűvódott állatok gyomrának leapasztására, a nőszirm gyöktörzse és a varjúháj a kelésekre, a császárkorona a szobába beszökő tavaszi legyek ellen. A fadézsába ültetett gránátalmát nagynéném kihajította, amikor eltűnt családából a szeretet, s megjelent helyette az ármány és összeférhetetlenség, a gólgotavirág nyitásakor meg sírva fakadt vallási buzgalmában. A fűgét nagyapám utálta, mert féltékennyé és rosszakaróvá teszi a szomszédokat, de csakis azért nem vágta ki, mert zöld termése megnyugtatta a másnapos gyomrot. A citrom se a terméséért kellett – gyerekeknek való az, ha beteg –, hanem mert levendula híján üzte a molyokat a gyapjúruhákból.

A virágok ott voltak a ház előtt, az utca felén és a gyümölcsösben, hasznukat bajban és jóban tudta a család. És e haszonkert, a kertjeim, ahogy a család fogatkozik, vélük pusztul, sivárodik, szárad. Nyomuk lassan csak az emlékezetemben marad.

*

Különös táj: sivatag inkább, alig bozótos. Sárgás fénybe feketén karcolt árnyak: szúrós gallyak, göcsörtös juliflóra-törzsek. És sovány alakok imbolyognak a téres kertben, asszonyok és férfiak – a hónap hold nélküli éjszakájára gyűltek imádkozásra, emlékezésre.

India csücskében, a Rajasthani-sivatagban ötszáz éve azonos rítus szerint játszódnak e sötét éjszakák összejöveteliei. Egy apró nép végzi szertartását, a bishnoi. Ahol élnek, a Marwart-körzetben, minden élőlény menedéket és gondozást talál a kozmopolita ragadozó, az ember elől. De csak egy fél évezrede.

Ötszáz évvel korábban, nyolc egymást követő éven át nem hullt itt eső, a sivatag végleg kiszáradt. Minden fát kivágtak, minden állatot megöltek, hogy tüzelőhöz és élelemhez jussanak. A szemes takarmányt fölhasználták, a ház körüli jöszágokat megették. Kimerült a föld, és kopár lett. Csak

egy túlélő maradt, egy fiatalember, akit Jambejinek neveztek. A föld pusztulásából és népe keservéből Jambeji megértette az élőlények között meglévő kölcsönhatásokat: az élőlények élete, az élet akkor is veszélyben forog, ha csupán egy darabkája (egy élőlény léte) van kockáztatva. Az összes élőlény élete veszélybe kerül már akkor is, ha csupán egyetlen élőlény életfeltétele változik meg.

A bishnoik élete Jambeji igazságán alapul. A falvak élete azóta szigorúan szabályozott, hogy kordában legyen tartva minden rendezetlenség, emberi mohóság és ostobaság. Ötszáz éve ezen a földön mindenki szabad, valóban szabad.

Rajasthan a világ legsűrűbben lakott sivataga. Itt nem probléma, ami bárhol máshol, minden környezetvédőnek az; nem okoz gondot az emberek szaporasága, az utódok nagy száma. Hiszen ezt a sivatagot az emberek, a növények és az állatok egyensúlya tartja fenn, bár meglehet, az is hozta létre. Itt senki és semmilyen élőlény nem vesz el többet a környezettől, mint amennyit visszaad neki.

A bishnoik vallása az ökológia rendkívüli megsejtésén alapul. A sivatagban minden élőlény élete a növényi léthez kapcsolódik. A növények – alig néhány faj marad itt fenn – lassú növekedésűek és szívósak, elviselik a szélsőséges viszonyokat. De csak akkor, ha gyökeret tudnak eresztetni. A sivatag leggyakoribb fája a khejri, árnyat nyújt és táplálékot ad a lombevő állatoknak, életkörnyezete a rovaroknak és a madaraknak, az embereknek pedig takarmányt, hogy etethessék jószágaikat; a curry-ültetvényekhez karókat és tüskés ágakat a lepedőnyi földek elkerítéséhez. De a khejri legjelentősebb része mégiscsak a gyökérzete. Azzal behálózza és megköti a sivatag vándorlásra kész homokját.

Ez a fa, mondja az itteni vallás, teljesíti a kívánságokat. A juliflórával együtt telepítik. A házak körül kiterjedt kertet hoznak létre, amelyet gondoznak és ápolnak. A fák élelmet nyújtanak az állatvilágnak, élőhelyet az indiai fekete antilopnak. Az antilopok lelegelik a levelet, a Krisna-szarvasok letépik a khejri-fa megkötötte talajon növő füvet. S mivel a vadállatok a bishnoi települések körül élnek, nem félnek az emberektől. Trágyájuk így a környező földbe jut vissza.

Igy a sivatagi környezetre nem ró senki és semmi túlzott ökológiai terhet. A bishnoi pedig egész életén keresztül fákat ültet, hogy élőhelyet teremtsen azoknak a növényeknek és állatoknak, amelyek lehetővé teszik, hogy újabb fákat lehessen ültetni. A bishnoik véletlenül sem pusztítanak el egyet sem; vegetáriánusok, s olyan növényi szervekkel vagy részekkel táplálkoznak, amelyek eltávolítása nem kerül a növény életébe. A hindu szokásokkal ellentétben halottaikat eltemetik: a halotti máglya sok fát igényel, és ha a település környéki kert megritkul, eltűnnek a gyapjatos adó állatok, el a trágyaforrás, a virágokat beporzó madarak és rovarok, és homokkal betemetődik az egyetlen, közösségi tulajdonban lévő kút is.

Hagyomány irányítja az életet, szabályozott a viselkedés, kijelöltek a szerepek, nemzedékről nemzedékre öröklődnek a megszokott rendű tevékenységek. Az élet értelme a megtalált állandóságban és egyensúlyban van. A bishnoik életét tudatos környezetvédelmi felelősségérzetük szabja meg. Konzervativizmusuk a természettől származik, a hajdani katasztrófa megtanította valamennyiüket, hogy minden élőlénynek a kedvében kell járni – ha egyáltalán fennmarad az emberi faj, akkor csak környezetével, környezetének ezeregy élőlényével békés összhangban tud túlélő maradni.

Ha valaha lesz kertem – bár tudom, hogy sohasem lehet akkora, amelyben megtalálom magam, mégis vágyom rá –, az enyém biztosan ilyen lesz.

A paloznaki kert

A félig csonkolt diófa hegyéről madár perlekedik a romház köveire telepedett pulival. A kutya érdeklődéssel emeli fejét, pamutfülét igazgatja, s vakkant – elképedésében. A madár egyre hangosabb, cserregésétől a Tihanyból áttelepült óriás kabócák is abbahagyják cirpelésüket. Dugó acsarkodik, topog, már valódi kutya, elfeledte, hogy nem is régen kergette meg egy fenevad, az a nagy fülű és csecsemőjajgatású szörnyeteg, amilyenlennel eddigi életében még nem találkozott, az az őszibarackfák alatti acatosban lakó anyanyúl. Nehéz tudomásul vennie, hogy a sajátjának vélt térben más is lakik, bár ha pici, de nagy hangú, utolérhetetlen és riadt. Dugó ezen a tavaszon ismerkedett meg a kerttel. Tavaly csak fel-alá rohangált benne, de most már tudja, hol van a tárkony, melyet imád szagolgatni, tudja, honnan érdemes lopni a szamócát, hol áll a lilaszínű fügefafa, melynek éretlen terméseit kedvtelve nyalogatja, és azt a követ is ismeri, melyen ülve látogatóink szemlézni szeretik a Balatont. A bábmészkö mellékén terül el a szibériai ternye birkaszürke foltja, amelyre rá lehet telepedni és napozni, amíg nem kergeti őt a badacsonyi cseresznyefa alvadtkék árnyékába a hőség. A madár méltatlankodik: azt még csak-csak elviselte, hogy négy éve kivágtam a vadszőlőtőkét, amelyen korábban költött, abba is belenyugodott, hogy az ötvenszirmú sárgarózsa kivetette a lombjából, tavaly már a pince résablakába kellett raknia a fészekét, s most, hogy már a ház is eltűnt, keresetett fészekhez alkalmas ág villát a telekszéli fán, de most itt van ez a morgó-hörgő szőr-csomó is, akinek úgy csillog a szeme, akár a tócsa. Házi rozsdafarkunk a kert legrégebbi lakója – azaz, tekinthetem úgy is, hogy mi vagyunk a jövevények, akikkel megosztotta életterét, akiket kényszerűségből magához fogadott. Akár maga a „birtok”, amelybe én csak betelepедtem. A jövevényeknek kijáró figyelemmel és mértéktartással fogadtak az élőlények. Elsőül ez a házi rozsdafarkú. Ha meghallja az autóm hangját, száz métert is elem repül – más gépkocsi hidegen hagyja. Permetezéskor megmutatja, hol laknak azok a rovarkolóniák, amelyekkel táplálja fiókáit, és mert nem irtom ki az éléskamráját, hálás. Bemutatja a kicsinyeit, odaülteti valamennyit az ereszre, s ha rendet teremtett köztük, addig köröz a fejem fölött, amíg meg nem nézem őket.

A madár most a kutyával osztokodik a kerten és rajtam. Mindkettő ragaszkodik előjogához – és immár nem egymásra mérgesek, hanem rám. A rozsdafarkú halottmód zuhan a fűre, a puli a kis tetem közelébe csattog – mind a húsz körme kopog a köves-agyagos földön –, és elképedten kaffog, ha a sok toll fölroppen, hogy öt méterrel odébb ismét élettelené váljon. Ahogy egyre távolabb kerülnek a romháztól, egyre virgoncabb a madár, már csak a szárnyát húzza, lábával biceg, kónya fejfel gurgulázik. Dugó meg föl-föltolja az égnek a fenekét, mellső lábaira hajtja a fejét és vakkantgatva rázza kasztanyettás farkát. Éppen megállapítom, hogy játszanak, amikor a madár átröppen hozzám. Fölfújja tollát, ripakodik a szőlőkaró hegyén, alaposan leteremt. Zsémbs a fűrtös puli miatt – aki máris megérkezett, a lábfejemre ül, lábszáramhoz veti a hátát, és felkínálja fültövét némi vakargatáshoz. A megbékélést végül a madár kezdi: elcsendesül. Dugó az oldalára dől, de látni figyelő szemét. És meg se rezzen, ahogy hirtelen rácsap a hátára a rozsdafarkú, csőrébe csippent egy kilógó, hullni kész szőröcsomót, és felviszi a zsákmányt a diófájára.

*

Tíz évvel korábban – de kinek jutott volna eszébe esszét íratni a *helyről* bizonyosan valami szegedi kocsmáról, parkról vagy folyópartról írtam volna, később, amikor egy budapesti közjáték után Veszprémbe kötök ki, még évekig szegedi helyszínekről, porvárosi motívumokkal élve írok, egészen a minimalista szöveggel való első próbálkozásomig, a *Kezét red veté, hogy lásson...* című regényem befejezéséig. Akkor ott, abban végleg elszakadok a Várostól, olyannyira, hogy hat éve nem jártam arra. Szellemi tágassága a mai napig is hiányzik, de már csak tompa fájdalom és a hiány okozta űr – ott élni nem tudnék többé. Veszprém több? Nem. De itt, tudom, egyedül vagyok. Alkalmas környezet, máshol sem jobb. Ennyi tudás elég. És közelében, Páloznakon van a növényekkel betelepített kertem – benne mindaz, ami nekem a világból fontos: a mediterránum, az otthonosság, a helyhez ragaszkodó fű-fa-bogár, a részletekben elpihenő nyugalom, a szőlőtermesztés kimért szorgalma. Itt az a terep, melyet munkahelynek nevezek. A közeg – köveivel, februárban virágzó téli jázminjával, immár ötvenfajta íriszével, mandulafáival –, mindaz, ahhoz tartozom. Néhány lépéssel bejárható földdarab. Ennyire tellett, ennyivé fogyott harmincnyolc év alatt a tehetőségem. Szeged után megtapasztaltam Veszprém városát is, és a velük járó önkitaljesítési módot – az elsőben nem élhettem, a másodikat lelkéig átsajátíthattam és elháríthattam ahhoz, hogy mindazt, ami bennük érték, bárhol megtaláljam, s mindazt, ami nincs bennük, megkeressem. Ez az, amiért már nem írnék a gyerekkorom tájairól – azokban otthon voltam, azok az anyémek voltak, ott nincs mit rendet raknom. Ott mindennek megvolt a maga helye, miért kellene átrendezni?

Mára, vélem, Veszprémet le tudom írni. Tehát kiürült, nincs új dolgom vele. Kellően kizsákmányoltuk egymást, egymás részeseivé váltunk, benne van minden mozdulatomban. És ha sétálok, rendszerint a kutyámmal, még mindig megtalálom azokat a helyeket, amelyek révén veszprémivé váltam. S amelyek gyakran akartak arra kényszeríteni, hogy kilépjek az időből és a történelemből, hogy csak a magam számára bizonyosat állítsam. De én nem szeretnék saját létem Napja lenni, bezárkózni ebbe a naprendszerbe, még akkor sem, ha öröklét ígértetik cserébe. Hiszen biztosan mást se éreznék, mint a kivetettség magányát. Az én csak idegen törvények – amilyen egy kert, egy alkalmasan megválasztott vidék, ország, kontinens – között tud én maradni, ahol pontosan sejtí saját határait.

Igen, Veszprém sem lett több számomra – kevesebb sem –, mint egy hasonlat. Ahol – egyelőre – a legközelebb féközhet egymáshoz hasonlító és hasonlított. Ahol megtalálható mindaz, akár egy modellben, ami a világra jellemző, de mégsem a világ, mert ahhoz nincs elég levegőm, nincsenek délszaki növények, tenger, szieszta, s nincsenek agyonvert és a méltóságuk tudatában élő polgárok. A telt, mediterrán létezés nem fér Veszprémbe, legfeljebb a dolgozószobámba. Az értékmegőrzés nekem kevés.

Persze ez így, a mondat kíméletlen szerkezetébe zártan, máris nem pontosan igaz. Sok minden figyelmeztet rá, ha a magam erejéből nem is venném észre. Igen, a mondatokkal legkivált az a bajom, hogy csak *körülmenyesen* lehet velük azt a termékeny ambivalenciát kifejezni, amit az emberi nem kultúrája hordoz. És máris egy újabb sokarcú mondatot kerítettem. Pedig csupán arról van szó, amit az András király levelének nekem legkedvesebb mondatai jelölnek: *Alius locus qui gifnav dicitur. hec talibus terminatur confiniis. iuxta fizeg munorau kereku, inde uluues megaia. poft monarau bukurea. hinc adfizeg azaa. deinde ultra fizeg adbrikinaarea exinde adpublicam uinam. que protelatur usque ad kurtuel fa...*

A helyben létezés micsoda öntudata épül arra a tényre, hogy egy birtok mezsgyéje a mogyoróbobkorig, vagy a körtefáig tart.

*

Nem szeretem azokat az alkotásokat, amelyek csak tükröznek, másolnak, gyengítenek-felerősítenek. Régtől utálok a természetleírásokat. Hallottak. Nem tudnak terjeszkedni, és nem tudnak saját csöndjükben meghúzódni. Egy új nyelvi-gondolati vagy akár természeti világ kialakulása jobban leköti a figyelmemet. Egry József képeit régóta figyelem, de azóta, hogy nincs hét, amikor meg ne tapasztalnám, hogyan fogadta magáéva a Balaton ezt a badacsonyi festőt, s miként fest óránként új vásznat helyette, nekem, Egry elválaszthatatlan lett a világomtól. Barátom, aki Bojan Bem nagy kedvelője, egy, a vörös földből kibukó kékfehér terméskő encián árnyékán fennakadva mondta, hogy ilyen éles délszaki kontúrok csak az ő

kedves művészenek képein vannak. Szóval egyazon hely mindenkinek másképpen mutatja meg magát, s ez biztonságot ad és olyan erőt, amely az egyediség elviseléséhez kell.

Szeretem azt hinni – és ismét hasonlatba menekülök –, hogy környezetem természetes tulajdonsága a műalkotássá válkozás, és hogy az Egry-képeknek nevezett teljesítmény is csupán és egyszerűen a Balaton létezésének nyilvánvaló eredménye. Magam is az élő-élettelen környezetemet folytatom, a környezet pedig az énem folytatása. Nem arról van szó, hogy kiegészítjük egymást, hanem arról, hogy ugyanazokból vagyunk.

Él egy olyan Egry-rózsa, amelyről tudom, hogy szakszerűen, a növény életét megóva nyesték le a virágát. Késő délután metszették, amikor a legmagasabb a tápanyag-felhalmozódás a virágban (hogy a vázában éppen annyi időt éljen, mint amennyit a bokron élhetett volna), a csészelevelei már lefelé hajlottak, és a külső, finom porcelánhoz hasonló szíromlevelei éppen elváltak a bimbó csúcsától (a zárt szirmokkal szedett a vázában lekökad). És a virágszedés mélysége is szakszerű: ferde metszlappal nyesték, az alulról számított második ötös levél felett alig egy centiméterrel.

*

Tegnap egész délután bámultam egy fehér rózsát. Négy éve került a kertbe, a neve Szűz. Az íriszek alá, a kerítés tövébe ültettem – és eddig sosem virágzott. Nehezen tanultam meg, miért. Mert aljba került, ahová könnyen leszalad, és ahol felgyűlik a ritka, de akkor aztán bőséges víz, s az agyagos kőzetben nem szellőzött a gyökérzete. Igaz, kihajtott, de a levelei összegöngyölödtek, és meztelencsigák rágták meg. Tavaly a menták közé raktam (oda nem megy semmi puhatestű), tíz méterrel feljebb, s öt arasznyival magasabbra első helyénél – bimbót már hozott, de lisztharmattal fertőződtek, majd megfeketültek a levelei. Idén tavasszal fölültettem a terasz lúgos, frissen forgatott földjébe, tűző napra, szárazságba, s tulipán is került a tövébe meg jácint, ahogy azt nagyanyámtól láttam. Azóta nyolc virágot bontott. És olyan, amilyennek 1947-ben leírta a nemesítője, Mallerin. Térdmagasságig nőtt, középerős, hosszú, hajlékony hajtásokkal. Levélzete matt, tavaszi fűzöld. A fehér bimbók karcsúak, nyílván kelyhet formáznak, tíz-tizenkét centiméter átmérőjűek.

Bámultam az illékony illatú rózsát a balatoni háttér előtt, s azon törtem a fejemet, hogy az egyik virágot mégiscsak lelocsolom vízzel, meglehet nagy gonoszság, de csak így tapasztalhatom meg, igaz-e, hogy a szirmok a permetre lilás pettyekkel válaszolnak. Aztán az ernyedt hőségben egy elnyílt virág vetkezni kezdett. Percre perc hullajtott el egy szirmot, s a földre perdült levelek öblében hamarosan összegyűltek a hangyák. Huszonkét szíromból állt a rózsza. Aztán hirtelen szél kerekedett, és súlyos csöppekben esni kezdett az eső. A hangyák rögtön eltakarodtak, a szíromlevelek havát beverte a vörös sár.

De a két, virágzása teljében lévő futórózsát nem tépázta meg a gyorsan kerekedett, nagy természetű balatoni vihar, pedig azoknak könnyen hasad a gallya, és gyorsan kopaszodnak. A lazacszínű csokros virágok visszanyerték színüket a Looping-on (Meilland nemesítette), a skarláttal futtatott sárga szirmú Climbing circus, Hause mester igénytelen fajtája meg akkora illatfelhőbe burkolózott, hogy magához vonzotta a vidék valamennyi pillangóját – a házi rozsdafarkú örömeire.

A vihar nem tett több kárt a kertben, mint amennyit az megengedett neki. Hiszen ezekben az élőlényekben benne van a régi fürgetegek, esők és szelek tapasztalata; rég tudják, hogyan vészeli át, s hogyan fordítsanak minden természeti eseményt a saját hasznukra. Három rózsám másra se figyelmeztet azóta, hogy a kertemben laknak, mint hogy semmi sem fontosabb a hagyományoknál. És arra, hogy mindez a hagyomány kettős meghatározottságú; kialakította a fizikai-földrajzi közeg, és maguk az élőlények. Létezik egy mérték, amelynek megfelelően lehet – és szabad – létezni. Gyökerezni, de csak ha elbírom e munkát. És ha akarom, velük együtt meg lehet tapasztalni minden új napot, június hajnali harmathullást, nyári hernyójárást, téli aszályt vagy bármi mást, s ez, bármekkora az üzenetértéke, mégsem metafora. Ha már a trópusokhoz jutottunk, leginkább metonímiaként viselkednek a kert jelenségei. A kert ezért nem tud hazudni. Nincsenek téves állításai, semmi idegen igény, aminek meg akarna felelni. Nem ismer halaszthatatlan ügyeket, sem pánikot. Nincs semmi, ami meghamisíthatná, és amit vagy akit kiszolgálna. Ha valamelyik részének pusztulnia kell, azt is kötelességként teszi. És amiként képtelen hazudva elenyészni, úgy képtelen a szépség hazudására is; nem ismer kíméletet és elnézést. Még csak erkölce, etikája sincs – olyannyira elfoglalta a létezés.

*

A kert nem menekülés – csak annak belátása, hogy mennyi lehetőségem és jogom van magamhoz. (Természetesen lehet olyan melankolikus állapot, amikor néhány erőszakos szempont arra enged következtetni, hogy a kert a menekülés változata. De én megtehetem, hogy e magántulajdon ne haszonkert legyen. Ne érdekeljen és ne érintsen, mekkora a gazdasági haszna és értéke. Engem is elárul az, hogy a helyet élvezem.) A jó kert és a jó folyóirat hasonlósága nagy.

Veszprémet huszonéves koromban nagyon be akartam lakni. Nem hagyták. Azok, akik egyedüli jogot formázt(n)ak maguknak a városhoz. Akik kizárólagos módon szerettek élni. Értem őket. Hiszen legfeljebb egy kisváros juthat nekik.

A hetvenes évek végén, amikor a gazdátlan hajósok szétrajzottak Szegedről, én ezt a vidéket választottam: itt találtam munkalehetőséget. Hogy aztán hamarosan felkérjenek a város elhagyására. Egy jóbarát úr segítség-

gével mégis beépítettem egy hatvanas években felhúzott hivatalnokház negyednyi tetőterét. Ezzel magam is belekerültem a helyi hatalmasak játkertébe – és ettől az időponttól váltam helybelivé. Az állami tulajdonú lakás felépítése után befektetett munkám és pénzem töredékét visszakaptam – és ebből vásároltam a kertet. Egy léggömbkészítő kisiparostól.

A terület klónozott csopaki rizlinggel volt beültetve – minden zugban szőlőtőkék szorongtak. A venyigék foltosak, a termőkarok tetvesek, vesszőkkel leterheltek – állapítottam meg. Idővel megtisztítottam a terület alsó harmadát, oda gyümölcsfák kerültek, a felső harmadra pedig, a századeleji présház elé, teraszt emeltem, ahol a meleg- és szárazságtűrő fénykedvelő növények élnek. Ide gyűltek évezredek alatt a mediterráneumról, s néhány év alatt magam is telepítettem néhányat. Hogy csak az ősgyepben és az erdőszélen itt maradtak közül néhányat felsoroljak: társam a fekete leánykőkörcsin, a februárban virágzó mediterrán írisz, a különböző kosborok, az árvalányhajak, a csenkeszek, a nagy és a kis ezerjófű, az örökzöld csodabogyó, az őszi csillagvirág, a genyőte, a naprózsza, a dudafűrt, a sajmeggy, a csereszömörce és a magyar kikerics. Vetélkednek a tala-jért, a vízéért, a fényért – de csöppet sem ellenségesek vagy kizárólagosak. A szőlő pedig megtűri valamennyit. Ha hosszú lányaival felkúszik hozzájuk, nem fojtja el őket, csak henye árnyékot ad nekik.

A kert fölötti erdő forrásmelléki ligetében megterem a ligeti szőlő, az egyetlen európai vad szőlőfaj. Az őseiből nemesítették – talán a Földközi tenger vidékén – a bortermő szőlőt.

Mintegy ötven szőlőfajt különböztet meg a tudomány, s ezen belül a borszőlőnek van vagy ötezer fajtája. A szőlőfajok az északi féltekén őshonosak (a rózsák és a tölgyek is ilyenek), s a legtöbbjük amerikai. Európában egy, Ázsiában is néhány alapfaj él – aztán, hogy az elmúlt ötszáz évben miképpen keveredtek, azt az ampelológia sem tudja megmondani. A ligeti szőlő-fajból nemesített borszőlő hegyvidéki változatai nálunk kipusztultak a múlt század végi filoxéra-járványban. A gyökereket ette-rágta szét a szőlőtetű. Azóta amerikai fajokra oltják a szemeket. Amerikából jött át a rókaszőlő, amely nemesebb utódai közül még ismert a Noah, a Delevare és az Izabella. Izabella a legkedvesebb szőlőm – évek óta kísérletezem egy tőke tornőre fordításával. Bort nem érdemes csinálni belőle, ihatatlan, annál jobb nyersen és aszalva. Húsvétig elmarad a pincében a metsett venyigén, belőle készítette nagyanyám a szőlős-rizses rétest (hogy nem ősmagyar étel, azt mutatják az alapanyagai, de mégis régi, hiszen olvashatunk róla Bornemisza Anna erdélyi szakácskönyvében is).

Az egy rókaszőlőn s néhány csemegén kívül vagy hatszáz tőke hibrid fajta terem a kertemben, mind olaszrizling. (= Fehérborszőlő. Fürtje középnagy, hengeres vagy vese alakú, tömött. Bogyói kicsinyek, gömbölyűek, sárgászöldek, feketén pontozottak, napos oldalukon rozsdásak, vékony héjúak, lédúsak, édesek. Bora tüzes, kesernyés zamatú.)

Falumban, ahová születtem, nem volt becsülete azoknak, akik csak szőlőt termesztettek. Vélem, azért, mert a homoki szőlő enni se jó, és a bora is leginkább asztali. S mert a szőlő csak a sívó homokra települhetett, ami másként haszontalan: legfeljebb a köpött barack marad meg rajta. És a szőlő, ahhoz hogy a létfenntartáshoz elég hasznot hozzon, nagy területet kíván, a művelése ellenben nem enged időt a szántó, a zöldséges és a gyümölcskert gondozására. A jó szőlősgazda mással, mint a szőlőjével nem tud foglalkozni. De, ha csak azzal foglalkozik, rákap a borra.

Apám döbbsen vette tudomásul, hogy szőlőm csak egyetlen fajtát – az olaszrizlinget – tűr. Unszolásának engedve néhány csemegeszőlőt tűztem le – oda, ahonnan kikapáltam egy-egy tőkét. Ami évenként előfordul, elegendő a rossz mozdulat vagy egy kódarab, hogy a motoros kapa kivágódjon, s belemarjon a tőkék valamelyikébe. A helyükre öszönként besorolnak az apám bűjtatta csemegeszőlők. De azok terméséből semmi be nem eshet a darálóba. Azt a paloznakiság nem engedi. Máshol a szőlősgazdának az a dicsőség, ha sok fajtája van, itt meg az, ha valaki csupán egy, mégpedig tájhonos változatot gondoz. A kevert bort – hacsak az nem minősített – itt senki meg nem issza, elképzelhetetlen, hogy valaki saszlát rakjon a muskotályhoz, vagy kékfrankost a merlothoz. Tartásnak kell a szőlősgazdában lenni, ha Paloznagon építi a kertjét: egy 1079-es oklevél szerint itt már termesztettek nemes gyümölcsöt. Másként nem lehetett volna, hogy Guden úr – azaz Gödény, de hogy miért, az titokban maradt – tizenegy szőlőt hagy a veszprémi Szent Mihály-székesegyházra. Eszerint ez az első hazai szőlőművelő hely, amelynek neve írásban fennmaradt. Mindez kötelez. Amint a balácapusztai villa átriumának freskója is.

Az első század utolsó harmadában épült villagazdaság a szőlőmtől – íme, a viszonyítása pont – néhány kilométernyire van, nem messzebbre, mint az ősember használta felsőörsi festékbánya. Belső udvarát szüreti jelenetekkel is díszítették. E környéken a korai szőlőkultúrát mégsem ezek a falfestmények bizonyítják, hanem az a metszőkés, amelyet innen ástak ki (hogy baltafé nélkül, mutatja, hogy római szerszám). Domitianus ugyan megtiltotta a pannóniai szőlőművelést, de kétszáz év múlva Probus császár szőlőt telepített katonáival (igaz, ezért agyonverték). Maguk az átriumi freskók azt állítják, hogy a gazdaság római telepesei kedvelték a szőlőnövényt, és szerették latinföldet. Az ábrák, amelyek a második század végén, a szőlőművelés pannóniai engedélyezésével egyidőben készültek – nem a helyi művelést ábrázolták, mert birodalmi mintakönyv alapján készültek. Ezért lugasos a szőlő.

*

Hogy ugyanaz a színárnyalat két különböző tárgyon, azonos színekörnyezet ellenére is mennyire más, azt a kertemben vettem először észre. Egy narancssárga csokipapír hevert a hóban, közvetlen a virágja teljében

pompázó körömvirág tövén. Kerek folt volt, szíromkoszorút formázott – messziről maga is körömvirágnak látszott. Január elseje volt, átcigarettázott és áttáncolt éjszaka után. A színek tudomást se vettek a havas tájról, de amíg a szíromé a délt, addig a papíré észak vidékét idézte. Ugyanezt a hatást értem aztán tetten Várnagy Ildikónál és Szabados Árpádnál. Mindketten használják a sárgát, ezeregy változatban, és általában nagy foltokban. De amíg Várnagy, aki szobrászként északi racionalizmussal megvert délszaki, a sárgát élni és folyni hagyja, addig Szabados, (aki tipikus részletező létére úgy él-figyel, mint egy tengerparton született), általában lehatárolva, kordák között tartja. Persze, tudni kell: a színek választják az embert. És csak akkor adják ki teljesen magukat, csak akkor élnek, ha nekik megfelelő közegbe jutnak. A közeg lehet akár egy ember, akár egy táj.

Az én tájam hagyja élni a színeket. Egy malachitzöld ájtatos manóét éppúgy, mint a szőlőhajtás locsolt hamukéjét vagy a kövek fedett vörösét. Úgy vélem, a Balaton áztatott vizeszöldje kell hozzá háttérnek, ami mindig visszafelesel az ég vizeskéjének – és majdnem olyan, mint az Adria, a Ion-, vagy a Földközi-tenger túltelített és mégis száraz kobaltja. Lassan ébredtem rá, hogy nem csupán a hőség, nem csupán a növények – nem csupán az, amit a formák felidéznek – teszik e vidéket délivé. Hanem az, hogy vannak színek – a piros, a lila, a bordó –, amelyekkel a hatás kedvéért nagyon mértékkel bánik a táj, a többit meg olyan sokaságként jeleníti meg, ahányféle a hordozója. A színritmusoknak olyan az egyensúlya, mint... Nem tudom befejezni a hasonlatot. Talán azért, mert tudom: egy kéthetes nyaraló, egy tájgyalogló, egy kultúrturista ezt meg nem láthatja. És a helybenlakó sem, ha nem ő választotta a vidéket. S ha e vidék nem választotta s nem fogadta be őt.

A fű

A világról az első emlékeim: a zöldek. Tehát az élményeim is a zöldek lehettek. Igen, az a nyírségajli – Berettyó-árterületi, ezer éve mocsár körülvette falvacska, ahol megszülettem és fölnevelődtem, zöld volt, és még ma is zöld. S nem csak a kerítései, kapui, kútkávi, hanem a cserépedényei, ruhamintái és szövetei is, nem szólva a vizeiről, laposairól, vákáncsósárról. No és a Tót-kert! Szüleim portájával szemben, egy egész utcaoldalnyi rét, tavasszal gólyahírsárgán, nyárelőn kakukkszegfű-rózsaszínen és káposztalepke-fehéren, de mindig sok-sok formájú-szagú-telepű fűfajokkal.

Zöld volt az óvodám, s az embercsontok, amelyeket a homokból kihúzgáltunk, azok is sokszor zöldek voltak, ott, ahol a réz karperecek korhadtak szét – mert az óvoda udvara alatt törökkori temető rejtőzött. Így aztán a szegedi egyetemen, ahol biológus hallgatóként embercsontokat mosztunk – a többségét Móra Ferenc ásta ki, majd Bartucz és Farkas Gyula professzor –, már nem volt félelmetes a kriptaszag. (Mindenesetre a szakdolgozatomat az Antropológia tanszéken írtam.)

Gyerekkoromban a szemem zöld volt – felnőttként azonban kékre sötétült. A Cholnoky-testvérek nyomán tudom, akiknek férfikorom elején oly sokat foglalkoztam, hogy a kínaiak szerint csak a kék szeműek látják a vihart. S mindez igaz lehet: vihar előbb, legyen az éppen balatoni vagy sztyeppe, tengeri vagy hegyi, órákkal előtt látom a növényekben és az állatokban a jeleit, aztán meg a hajamban, csuklómban (zöld ág törése nyomát viseli, hat évesen a kapurúdon tornáztam, s ez lett az eredménye), bordaközi izmaimban. Nemegyszer utáltam már természeti lény voltomat.

Monostorpályi nyári viharai nagy természetűek: homokszórással kezdődik, s mire megjön a eső, lehet, hogy egy-két domb eltűnt már a helyéről: a régiek szerint ezért is épült a jobbágyfalu a mocsárvilág szigeteire, bár szerintem inkább a nagyváradi kolostor filiájának közelségére vágytak eleim.

*

Az időmeghatározást a füveken gyakorolom. Nézem ahogy többes számban vannak, s tudom, hol járunk az évben, az emberi élet korszakaiban. Most persze a tömeg érdekel leginkább, így a havatlan tél közepén, amikor a ku-

tyám segítségével mindennap megtaláljuk a parkok bokrok alá húzódtott zöld fűszálait, de van, amikor fontosabb az ereszben magányosan növvő fűszál, amely sosem fog csomóvá terebélyesedni (házunk csatornájának egyedül a borsos varjúháj az állandó lakója), vagy a szoba máztalan cserepeiben felnevelkedő angolperje, amelytől naponta többször meg lehet kérdezni, milyen a vízellátása. Mert a füvek többsége olyan élőlény, amelynél lehetetlen eldönteni, hogy mennyi is az az egy, melyikük az egyed és melyikük a kolónia; róluk mindannyiszor eszembe jut kedves íróm mondata, melyben oly pontosan mutat rá a nyelvben benne rejlő hazugságra. Lénárd Sándor akkor érte tetten a Bibliában, mekkora s milyen aljasságokra képes a nyelv és a nyelvet használó ember, amikor ugyanarra az arctalan tömegre két kifejezést is talált. Az egyik kijelentés az, amikor Krisztust a *nép* élteti, a másik, amikor Krisztus keresztje alatt a *zsidók* állnak. Füveim egy nép egyedeiként tolonganak a teres szabadságban, ezért mint angolperje, mezei rozsnok, lila csenkesz, tollas szálkaperje, ligeti mézpázsit, taréjos cincor, egyvirágú gyöngyperje, kékperje, hasas tarackbúza, hajperje, gypes séd-búza, tömött zabfű, karcsú fényperje, siska nádtippán, csinos árvalányhaj, csalékony muhar, csomós ebír állnak egymás mellett. A fűnek – mondom ki *most* hirtelen –, ha tömegként létezik, akkor vélhetően nincs se egyes megjelenése, se egyes száma, ha népként, akkor tudom, kikkel – milyen toklászuával, milyen cimpájúval, milyen virágfűzérkéekkel, bugákkal, szétálló tölevelekkel – állok szemben s kiket fedezek fel magam mellett. A fű, állítom, tömegben, ahogyan, ha körülhatárolhatóan, meghúzható kontúrral is, masszává állt, bizonyosan félelmetes lehet – akár azok a szavak, amelyeket általános fogalmakként használunk –, merthogy elbújtatta magában mind a térben-időben létező egyeditegyszerít. Ezen fogalmak bármelyike akkora, mint egy korhadtt hordó, melynek sötét ürege alján lötyög valami folyadék, ami használható, szomjúság ellen vagy éppen berúgásra, mégis, hiába ismerjük a tartalmát s a tartalom fiziológiai hatását, a hatás kiváltójaként magát a hordót, a számosakat beburkoló héjat nevezzük meg. A szavak többsége üreges, kompaktságuk, tömegük csak a valószínűség-számításokban létezik, talán azért, mert csak azok által határozható meg. A szavak – amilyen a fű is –, olyanok, mint egy atom. Ha elég messziről nézzük, ha csupán segédfogalomként használjuk, akkor tömör gömbök, és kiterjedésük van. De ha önmagában létezőkként vizsgáljuk meg őket, akkor széttesnek atommagra, elektronokra, mindenféle elemi részecskékre, amelyek valami rend szerint léteznek egymás mellett – sőt, csak a rend az, amely létezővé teszi őket –, s az alkotóelemek között ott az úr, amelynek mérete sokkal, de sokkal nagyobb, mint maguknak az alkotórészeknek. Ha egy szittyómagnyi az atommag, akkor biztos, hogy az elektronok olyan messze keringenek tőle, mint a Földtől a Hold – és köztük ott a semmi. Ezzel a semmivel, amelynek úr vagy erőter a neve, nem sokat tudunk kezdeni. Magába szippantja az embert, elrémiti, szorongatja, pszichéjét szétszereli vagy éppen rádöbenti őt arra, hogy abban az üres térben,

amelyben ő van, egyedül az ember a biztos, az állandó (és persze kizárólag egy megadott mérettartományon belül). Ha egy fogalomnak nem lehet testi megfelelője, sokakat tud kétségbeesésbe kergetni. Hogy ez költészetté is lehet, azt tanúsítja József Attila érett költészete – a szervizetek (ahogy a pszichológusok nevezik a szorongás egyik okát) éppen ezt a hiányt próbálják kitölteni. A tudósok is ismerik ezt az érzést, talán hasznosítják is a munkájukban, de hogy nem tudják definiálni, mutatja: sokszor Istennek nevezik azt.

Persze, a füvek tér- és helymeghatározásra is alkalmasak. Elvégre, ha a kihalt őszi sétány összegyűrt, szélsodorta spanyol újságja képes spanyolul zörögni, akkor a fű se hagyja alább, rávall a környezetére, ahol megteremtette magát, és kunmód zizeg, palócszájjal fecseg vagy provanszáliasan locsog. Mert úgy terpeszkedik bele a helybe, ahogy bűnös forog a büntetésben, avagy ahogy – ha arra nem képes –, a büntethetetlenségét élvezi.

Az én időm és terem inkább jellemezhető – ha már ez elkerülhetetlen – a növényekkel, állatokkal és ásványokkal, mint az emberi kultúra limlomjaival, véres vagy csendes eseményeivel, közelebbi rokonomnak érzem valamennyit a dél-amerikai gyáratvásnál, a debreceni pártgyűlésnél és egy gőgös miniszterelnöknél. Szeretem, ha közösséget tudok vállalni, mert akkor már nem kell mindenben magányosnak érezni önmagam, és az azonossághoz elegendő, ha tudom, ugyanúgy balra forgató szénmolekulákat építenek be a sejtjeimbe a szorgos ciklusok, amint a növényekben, ugyanazon ellentmondások között kell minden napomért megharcolni, mint nekik. A tudattal nem rendelkező anyagformák saját függetlenségük megtartása mellett minden erővel azon vannak, hogy a minél nagyobb közöst találják meg, emberi léttársaim többsége meg más feladatot nem is tud magának, mint hogy kisajátítson és leigázzon, s áltál elkülönüljön, kivonja magát a közös halmazból. Az emberek között – az atommag és az elektronok között is létező – üreges magány szakad rám, egyik se képes arra, hogy egy nyáron keresztül, vagy akár tíz évig meghúzódjék és ne közzölje – szavak nélkül is – velem, hogy szerinte milyennek kellene ahhoz lennem, hogy olyanná változzam, ami megfelelne neki. Az emberek eltasztják maguktól fajtársukat, és ehhez ideológiákat is gyártanak. A társadalom aktuális kelljeivel rég meggyűlt a bajom, leginkább mert közösséginek – lehetőleg minél nagyobbának, emberinek, európainak, magyarnak – tételeztetik magukat, holott legfeljebb egy döntéshelyzetben, tehát hatalmon lévő csoporté. Szívesen csak arra a kijelentésre, kérésre, felszólításra figyelek és reagálok, amelyben ott van az én és az én aktuális pillanata.

*

A füvek tanítottak meg arra, hogy úgy, s olyannak tudjam magamat, amilyen vagyok. Nem kell megfelelni se a világ, se az önmagát éppen világnak kinevező egyedek elvárásainak – elég vagyok mércének magam.

Ezt a konokságot és akaratot talán tót felmenőimtől és iparos őseimtől örökölttem. Amióta irodalomban gondolkodom (randalírozok), mást sem kaptam, mint kioktatást, méricskélést, hasonlítatást és mindenféle versszerkesztők tanonca is lehettem volna. Bölcsességük sosem fogott meg – csoportokon, irányzatokon, szekértáborokon kívülségem is innen való.

Ha nem költő leszek belőlem, biztosan földtúró paraszt vagy kertjét művelő gazda lettem volna. De a szakmám fenntartásához szükséges állandó tréning nem teszi lehetővé növények és állatok folyamatos ápolását. (Vagy mégis? Paloznak a szőlőskertemre, két pulikutyámra miért is ne lehetnék büszke?)

*

Az elmúlt évben Szabados Árpád, az a grafikus, aki legrégebb barátaim egyike, megjegyezte, nem félhangon, hanem a pofámba, hogy bizony nem éppen a műgondosságoiról vagyok (köz)ismert. Na, ebben a mondatban igen sok a szemérmatlenség, de a belőle legkihívóbbat mégsem tüntethetem el – mert az, hogy barát, elég pontosan kifejezi azt a viszonyt, melyben a jóindulat és a megértés bennefoglaltatik. Megállapítása, amelyet vacsora közben tett, s mellékesen, mert valami mást indokolt, és ugyanarra a dologra több tényt vonatkoztatott, brutálisan eltalált s kiütött.

Legelőször azért, mert erről a műgondatlanságról nemegyszer kellett töprengenem, ő is tud róla, hiszen nem csak engem, hanem a könyveimet is ismeri – és tudnia kellene, hogy mit hiszek minderről, mi több, hogyan gyakorolom és élelem meg mindezt.

Aztán azért, mert pontos tudása van arról, hogy miként gondolkodom a mű és az élet viszonyáról.

S végül, mert maga is él azzal a (egyébként az un. valóságból – amilyen pl. egy város vagy egy táj –, eltanult) kollázstechnikával, amelyet mintha a szememre hányna, és nem gondolom azt, hogy ő, mindezt az alkotói módszert, amit megfogalmazott s a belőle fakadó problémákat saját munkáiban megkerülné.

Egyébként pedig a műgond meglehetősen homályos fogalom. Azt hiszem, akkor szokták leginkább használni, ha valaki, abban, amit létrehozott, nagyon is figyelembe veszi az anyag törvényeit, sőt igyekszik azokat teljes mértékben kihasználni – sőt: kijátszani! –, s megengedni azok minél pompázatosabb érvényesülését. Általában a kismesterekre érvényes a műgond (végtére is ők teremtik meg a folyamatosságot), ők akik rendkívül profik, olyannyira, hogy a profizmust is vállalhatják. Aztán vannak a kiugró tehetségek, a tisztes műkedvelők, róluk sosem mondható el a műgondosság – az előzők nem képesek törődni vele, olyannyira saját természetüknek vannak kiszolgáltatva, az utóbbiak pedig csupán annyira veszik figyelembe, mint a középszer, hát persze, hogy nem tudják művelni választott szakmájukat. Nincs erejük munkájuk terét megalkotni, hát elvéreznek.

Természetesen mindent műgonddal kell megvalósítani. Annak ellenére, hogy az sokszor maga a mű ellen tör, szétveri azt, nem viseli el annak terhét. Kifordítom tehát az állítást: a műgondatlanságot is műgonddal kell megcsinálni. De lehet-e? Belefér-e a szedett-vedettségbe, a fecsegésbe, az esetlegességbe a szakma tudása és tisztelete? Hiszen a műgond, vélem, elsősorban nem fegyelem, hanem tapasztalat, a dolgok kezelésének begyakorlottsága, azaz némiképpen biztonságot adó rutin. És nem egy olyan alkotót ismerünk, akinek nincs lehetősége a tapasztalatok ismétlődéséből eredeztethető rutin megszerzésére, olyannyira erősen csapnak rá az események, olyannyira újként, ismeretlenként élük meg idejüket és terüket. Ők a műgondosságot nem a mindennapos gyakorlás, és persze nem az ebből kinyerhető fegyelem által valósíthatják meg. Az ő fegyelmük más. Talán nem is a külön-külön művekben létezik, csak abban a nagy halmazban, amelyet jobb szó híján életműnek nevezünk. (Vannak szerzők, akiknek néhány, önmagukban is érthető munkájuk a fontos, másoké meg sem ismerhető, s nem is mérlegelhető egyenként. Ez utóbbiakat általában értéktelennek hiszi a szülőkkora, de hogy miért, az nem tudná megmondani.)

*

Idősebb pályatársaim közül háromnál látom, tudják, mit jelent azt tapasztalni (s mindezt hogyan kell az élet írásmű-részébe beépíteni): a dolgokban-eljárásokban-technikákban-költészeti érényekben-életmódban kegyegnek a bombák. Akik annyira tudják a szakmát, hogy a szakmagyakorlásban már bármilyen hibát véthetnek, szabadságfokuk nő tőle.

Személyesen nem ismerem sem Vasadi Pétert, sem Bertók Lászlót, sem Marsall Lászlót.

Az idősebb kortársak közül Keszthelyi Rezsőt másért kell megneveznem. Ő is olyan, aki nagyon sokat adott nekem, és a nemzedékemnek: legalább három költői törekvés vezet vissza hozzá, de mindezt szerkesztőként is segítette.

Kamaszkorom – amikor már tudtam, hogy biológus leszek, mert azzal a tudással akarom eltartani magamat, s író is leszek, de nem fogom engedni, hogy az írói létezés bárminek és bárkinek kiszolgáltatassom – sok költőjei közül ők a mai napig megmaradtak.

*

Az életemhez természetesen hozzátartozik az élettörténet is, de mert semmi jót nem tartok az irodalmi közéletéről, sőt az irodalmiélet-csinálók-ról sem, nem is beszélve az önmagukat olvasóknak mondó szerencseosztogatókról (tudva, hogy jó, ha ötven engemet figyelő van, néven tudom

valamennyit nevezni), hát nem kötöm az orrukra személyes dolgaimat. Ami fontos, vagy amit annak hiszek, benne van abban a kevés munkámban, amelyben egyébként a személyiségem is, s ami nem lényeges, vagy csak nekem az, ahhoz pedig senkinek semmi köze. Mert mond-e valamit is, hogy már negyvenéves vagyok és falusi a mai napig, hogy irtóztam Debrecéntől, de szenvedélyesen szerettem Szegedet – középiskolai, majd egyetemi tanulmányaim két színhelyét –, aztán csak Veszprém következett. Nem éltem soha az irodalomból, mégis hazudnék, ha azt állítanám: az irodalom nem befolyásolja az életemet. Mert más sem tesz. Sosem kellett figyelmem az aktuális értelmezőimre, a nagyon okosokra, fontos és kevésbé fontos csoportokra, elvárásokra, díjosztókra, ösztöndíjakban nyaralókra és a szerkesztőkre. A kivülről akkor vállaltam először, amikor első kötetem alapján Bella István, az Élet és Irodalom hajdani kritikusa kiutasított az irodalomból. Akit aztán sorra utánoztak mások.

Igen: maga az eljárás, ami sért. A mindentudásuk.

Ami végzetesen riaszt a magyar szellemi életben, az a sértődékeny ki- vagyisága. A megfellebezhetetlensége. A műveletlensége. A tájékozódni nem tudása. Úgyhogy általában nincs közöm hozzá.

Az életemhez csak az életemben résztvevőknek van joguk.

*

Városok közül három köt: Debrecen, Szeged, Veszprém. Az utóbbit meg is tudtam írni, pasztellesen, nagy foltokat felrakva, s a teret életkedvelő, vékony alakokkal benépesítve.

*

Renoir azon kevés modern festők egyike, aki alig festett önarcképet s ugyanakkor sok aktot. Sokáig azt hittem, e két tárgyábrázolás szorosan összefügg egymással, ha valaki rendre vászonra, papírra viszi arcmását, az máshol nagyon sok húsos, meztelen testet ábrázol. Sőt: csak akkor festi meg ön maga arcát, amikor nem tud csupasz testekhez jutni. A festészet nagyjainak munkássága igazolta – többé-kevésbé – vélekedésemet. Az önszeretet és az emberi test varázsa összefügg.

Renoir műveit sokáig ki nem állhattam. Túlzoan szépnek, spekulatívnak láttam, ahhoz, hogy megérintsen nyílt erotikája. Persze, a profizmus lenyűgöző, de nem a kiszámított csináltsága, amely a kismesterek sajátossága. Ezért is, hogy vagy tizenöt éve egy párizsi képét megromcsoltam, mindenféle szövegeket írtam rá, betűtörmelékekkel szórtam tele.

Néhány éve mégis elmentem a házába, Cagnes sur mer-be. Oda, melynek közelében József Attila is élt egy darabot – bár nem tudom, hogy ő mit és mennyit tudott a Mesterről. A ház vagy két holdnyi olajfeliget kellős kö-

zépén áll, íriszek, narancsfák és jázminok sűrűjében. Ott értettem meg, hogy Renoir olajfás tájképein miért a lila és miért az indigó különböző árnyalata mindig a fák árnya. Azért, mert a valóságban is ott a lila meg az indigó.

Ezek után kezdtem Renoir festményeit – szeretni. Most, hogy rátaláltam néhány mondatára, még jobban megkedveltem őt. Legszebb önjelmezése a következő: Én az ecsetemmel baszok. E kijelentés azt is megvilágította nekem, hogy miben is érzek nagy hasonlatosságot némely nemzedéktársammal és már-már azonosságot a fiatalabb költőgeneráció legjobb tagjaival. És megértettem, hogy miért szeretik társaim annyira – egytől egyig mind – a lassan hetven éve elhunyt franciát.

Renoir és a valóság (vagy legalább is annak, amit általában valóságnak mondunk) viszonyát a baszás adja. Nem, ne legyünk szemérmesek, nem a szerelem, a szeretkezés, az aktus, hanem a baszás. Ez a vegetatív, önfeléd, önfelszámoló, énmegteremtő, egzaltált és a mást meg sem tűró baszás – ami leginkább ki- és elsajátítás, letiprás, belefeledkezés, anyagmegtapasztalás, életvitel, létezésforma. Mert Renoir üzekedése mindig konkrét, mindig magával a tárggyal, az emberi testtel történik (s nem az „érzésért”, a szerelemért) – ezért baszás. A valóság megismerésének egyik nagyon ismert módjáról lenne szó, amit sokszor ösztönként szokás nevezni s némiképpen degradálni. Leginkább azért, mert nem a kívülálgra, hanem a baszó éltre vonatkozik benne minden mozdulat. Renoir, miközben baszik, megteremt egy valóságot.

Ebben a hivatkozott mondatban csupán az ige az általános jelentésű. A többi nem fontos. Mi az, hogy én? Mi az, hogy ecset? Relatív és homályos kontúrú fogalmak, csupán annyi derül ki, hogy mintha valami személyiségről és a személyiséghez kapcsolt tárgyról beszélnének, amelyek cserélhetők, tágíthatók és eliminiálhatók. Bezzeg a baszás nem az. Az kapcsolatlehetőséget vagy éppen kapcsolatot jelent, a megismerés szándékát, s nem mellékesen az anyag megművelését és átsajátítását.

Mit jelent ez a mondat? Azt is, de legutolsó sorban, hogy a reumától megnyomorodott mesternek hatvanévesen is élénk szexuális élete volt. Könnyű bizonyítani: akkor született harmadik fia. Azt is: szerette a nőket; kizárólag természetes asszonyosságok, nagy mellű és széles csípejű, testiségükkel elfoglalt, testiségükbe zárt nők vették körül, akik sorra azzal lepték meg a vendégeket, hogy először mint modell, majd mint személyzet jelentek meg a Les Colletes-i villában – s mindkét szerepüket magabiztosan látták el.

De fúrunk a jelentéstartomány mélyebb rétegeibe.

A Renoir-aktok két helyen készültek: a természetben, s ezeken csöpp keresettség, póz, beállítás nem tapasztalható, habár tudjuk, hogy a Mester rendre gondosan választotta ki a helyszínt, a modellt és a megjelenítésüket. Az aktképek többje műteremben készült, s nem is igazi aktok; hol egy cseléd nyitja meg a blúzárt (néha Vénusszá vetkezik), hól meg a tanácsosné. Nekik nem adatik meg a közeg, háttértelenül léteznek, sőt már-már a

személy sem fontos – mindenük egy-egy mellbe, csípőbe, vállba tömörödik, egy-egy érzéken megfestett testrészebe, amely aztán aurájába vonja a tulajdonosát (és kiszakítja a környezetéből). A bokrok, fák alatt fekvő, puha füvön heverő aktok testpirosa azonban már-már vérpiros, nyers és brutális. Az érzékiség sem tapasztalható bennük rögvest, első pillantásra, hiszen agresszív és céda a látvány, baszásra ingerel. A puha fenékek alól ki-göndörül a sok fűszál – ahogy göndörödni kellene a pihéknek, ha lennének olyanok a modelleken. Talán attól, hogy a testek szőrtelenítettek, s hogy a talajon annyi a szőrszerű fű, válik a festmények egésze erotikussá?

*

Kifekszem a rétre, belefúrom egy fűcsomóba a fejemet. Oldalra pillantva látom a szálak satírozta eget, ohova éppen fehér vonalat rajzol egy vadászrepülő. Egy grafikát képzelek magamnak, de a hangrobbanás visszariasztja a képzeletemet. Szóval: fű, csak fű. És nagy nyugalom tölt el, tudom, most már lehet, szabad – egyedül vagyok, elég leszek egyedül is, nem kell senki és semmi segítsége, néma vagy hangos figyelme, a többes számok mehetnek a francba. Én: vagyok. Én: én.

Agyag

Kamaszkoromban, amikor már tudtam, hogy semmi közöm nem lesz a matematikához s felmenőimet így-úgy szégyenben hagyom – mi másért, ha nem az egyik kedvelt tanárnóm biztatására –, szobrásznak és festőnek készültem, és gyűlöltem az írást – felmenőim másik csoportjának kedvelt elfoglaltságát –, mert az közvetlenebbül mutatja meg művelőjét, mint akár az agyag vagy a festék. Persze tévképzet ez, magam is rájöttem, hiszen tudom már, hogy mennyire benne rejtőzik a matematikában a matematikus, s azt is tudom, mennyire más az író és írásának a hőse – igaz, a kívülállónak kevésbé elkülöníthető, mint művészetétől a képzőművész. Sőt: rájöhettem arra is, hogy művész – ad abszurdum – nincs, csak művészet. A példa számos.

De az agyag tiszteletét és félelmét *akkor* kaptam. Vagy még korábban? Amikor fantasztikus formák bugyogtak ki a sárból meztelen lábam ujjai közén – a hetes esők után, amikor a langy időben kinn tapicskoltam a földúton, s akkortól, mikor nagymama lócitromokkal vegyített agyagiszappal kente föl a földes padlót; arra addig nem szabad volt lépni, amíg föl nem szikkadt, és játszhattam az ásónyomokkal megszaggatott agyagverem tűző fényt tükröző falai között, formázhattam a fényvillódzásban alakatlan lényeket, s nevezhettem őket bárminek: senki nem kérte számon rajtam a valóság-hűséget, s azt a valóságot, amit a mi falunkban a valóság-nak neveztek.

Az azonban tény: sem a matematikát művelőt, sem pedig bármely művésztbe belekontárkodót nem tartották mifelénk a valóságban élő embernek.

Csodájára jártam a vályogvető cigányok munkájának – ahogy kiverték a formából a törekkkel vegyített *fődet*, az volt a szépl! s a rend, ahogy sorjázta a téglányok, nem értettem, mitől marad a fűzfafonadék-kerítésen a felhordott agyag, pedig jó volt, hogy eltűntek a kerítésrések és ellenőrizhetlenné vált, mimindent művelek a szélárnyékban.

Ma sem értem – bár tudom –, mi zajlik le az agyaggal foglalkozó kéz alatt az agyagban. Ezért szeretem.

Hát joggal ódzkodtam harminc évvel később, s így Várnagy Ildikónak két teljes évébe került, amíg rávett, hogy modellt álljak neki. De kikötötem, amíg megmintázza a fejemet, dohányozhatok, beszélhetek és teát

íhatok – Ildikó csupán ahhoz ragaszkodott, hogy nem szólok bele a munkájába. Ráhagytam, hiszen úgy nem értek az agyaghoz, holott agyagélményeim nekem is vannak.

Attól tartottam, hogy fejformám megismétlésével valami eltűnhet belőlem, az a ki-tudja-mi, amelynek ellopásától a természeti népek is félnek, ha lefényképezik, filmre veszik őket. Ugyanakkor izgatott, milyen büszkété válni. Szabados Árpád, aki a mellszoborra alakulás teljes idejét videón rögzítette, settenkedve a szobrász mögött, s távolról ráközelítve hol a szememre, orromra, államra, hol alakuló másomra, csendesen somolygott: tudta, milyen Várnagy-modellnek lenni. Az ő mesteri manővörös feje évtizeddel korábban lényegült át – én nem láttam a szobor és az akkori fej között alapvető különbséget, amikor Várnagyék áthurcolkodtak a Százados úti műterembe, Szabados már olyan volt, mint a róla készült büszte. Közvetlen, bölcs és huncut.

Akinek van gyakorlata, annak nem idő tíz-húsz percet mozdulatlanul tartani a fejét – hogy utána, amíg máshová vándorol a formázó állvány, egy picit ellazítsa az izmait. Várnagy előre elkészítette az átgúrt, ülepített, homogéné tett sárszínű masszát. Ahogy bele-beletépett az agyagba, el se hittem a kezéről, hogy az a vékony, madárcsontú asszonyé. Míg felépítette, ragasztotta, kihasította a formálódó ovális tömböt, beszélt, hogy elvonja a figyelmemet. Az agyag testképlékenységről, amely azon alapszik, hogy a kőzet finom részecskéinek vonzóereje még akkor is hat egymásra, ha a folyadék fölpuhítja. Éppen a nedves állapot teszi, hogy a rétegek elcsúszhatnak egymáson bármely erő hatására, s így idomítható, alakját megtartóvá lesz. A kövér agyag nagyon sok vizet tud felvenni, a sovány agyag kevesebbet, mert nagy a homoktartalma. A szobrászok a tiszta agyagot kedvelik, azzal teremteni lehet, az ujjhegyekkel megérinteni a még holt, kidolgozatlan anyag testét.

Ahogy elveszti az agyag a víztartalmát, úgy zsugorodik. Ezt a folyamatot lassítani kell – tekerte be vizes ronggyal a kész művet a szobrász. Hónap múltával, hiszi, hogy ki lehet égetni – ha már a belsejéből is kivájta a nedves agyagot, ezzel is akadályozva akár a szikkadásnál, akár az égetésnél előfordulható repedést.

Várnagy hihetetlen dolgokat mesélt az agyagfajtákról és az égetés hőmérsékletének – a léleklelésnek – az összefüggéseiről. Amit aztán Lil, a *Farkaskaland* szerzőjének özvegye meg is mutatott. Ha alacsony az égetési hőfok, akkor porózus, morzsálékony, ha magas, akkor kemény, tömör, szilánkosan törő lesz a kerámia. Létezik olyan, amelyik megolvad. S amelyik annyi szerves anyagot tartalmaz, hogy miközben kiég, meg is színezi a kerámiát. Ha az agyagban nincs vas, fehérré válik, a vashidroxidosak sárgától vörösig váltakoznak, de ha túlhevítik őket, a földszürke ismét megjelenik rajtuk. Ha a vasas agyagban mész található, gyenge tűzőn a nyers piros kárminná, erős lángon világossárgává lesz.

Mesterem ismerte az anyagot, a munkaeszközét, mint jós a tenyereket. Magyarázta, a büsztömhöz kőbányai meszes téglagyagot kapott, az jó tűzön vörös-sárgásra ég ki. Amilyen mifelénk, az Alföldön a rendes házakat befedő cserép. Hiszen nem egyformán tűrik az agyagok az égetést, ennek megállapításához is tudás kell. A kovásv és az oxidok arányától függ ez – az az ideális, kézikönyvek is tanúsítják, ha minél több az alumíniumoxid s minél alacsonyabb az olvadó anyagok százalékos aránya.

Amikor megláttam – hetekkel később – a mellszobrot, zanzásított másomat, mehökkentem. Ennyire összemertem? És csupán a méretkülönbségtől nem éreztem részemnek. S ahogy Várnagy hússzínű és kék mázzal befestette, menthetetlenül műtárggyá vált – s évtizedet öregített. Szándéka szerint – olyan mellszobrot formált rólam, amelyekben felsejlik, milyen né válhat a modell, ha olyan marad, amiért megkedvelte.

A megöregedett Madách Imre és a félőrült Széchenyi István összeolvadása, szárnyként fölhúzott, keskeny és éles peremű vállal? Berlii késsel agyonverten?

Ilyen sorsot szán nekem: mi az, amit ő tud s én nem, magamról? Ez lenne a válasz, amivel görögség-rajongásom is magyarázható? Hiszen Várnagy is, én is láttam – és még hányszor szeretném látni! – az athéni, a krétai festett agyagszobrocskákat, mázas edényeket, a geometrikus mintázatúakat, az epikus természetűeket, a képkompozíciókat! Kerameikosz festetlen és festett edénykeit, amforáit!

Kerameikosz! A hely, ahol európai létezésünk alfája és omegája, a teremtés, az élet és az elmúlás, a halál oly közel van egymáshoz, mint másutt sehol. S nemcsak a tárgyakban, az emlékek alakzataiban – hanem a legemberibb tárgyak létrehozóinak, a keramikusoknak sorsában is. Akiket megbecsültek és el is tisztítottak maguktól a tisztas athéni polgárok, és isteneik. Őket, akik a fetiszizált természethez leginkább hozzá mertek nyúl- ni. Ahhoz a világhoz, amely – hitük szerint – egy és oszthatatlan élő, s leginkább női princípiumokkal rendelkező test. Bizony elég sok időnek kellett eltelni ahhoz, hogy a Krisztus előtt hatodik évezredben megjelenő – újkőkorszakbeli – fazekasok utódai, a görög keramikusok hozzájáruljanak az animizmus kialakulásához, s a lélek hatalmát, a lélek szolgálatát oly szépen láttassák agyagtárgyaikon: miközben szüntelen tetten érhetjük az átváltozási mondák alapjait.

A görög keramikusoknak köszönhetően kialakult egy realiztikusabb, természetelvvűbb életszemlélet is – s benne a szép is elfogadja az őt megillető helyet. A szép, amely varázserővel bír – s az is, aki ezt a szépséget képes megtalálni. S mind a kettőben ott a fátum, amelyet szeretnénk tetten érni. Hiszen a szép határos a boldogsággal. Ha pedig nincs szép, akkor nincs boldogság sem.

Létezik-e olyan szótár, amelynek tárgyszavai az ego és a fátum kapcsolatát sorolják fel ábécérendben, fellapozhatóan, visszaidézhetően,

vagy előre megtudva azt, amit még meg sem tapasztalt az olvasója? Ha ez a szótár a létezésem napjait rögzíti, ki-kiragadva belőle egy képet, mozdulatot, jelenetet, elmosódott érzést, akkor, ha vállalkozom a kartotékozó szerepére, összeállhat számomra a könyv, amelyet kizárólag én használok és olvasok agyon, vagy dobom a sutba, hagyom el valamelyik utazásom során egy útmenti fa alatt, ahol megpihentem, könnyeden, fájdalomtalanul, mert éppen egy másik könyvre leltem, amelynek a régi csak része, meglehet az elhagyott könyv fontosabb fejezetei esetleg átírva, módosulva, picit eltolva az időben; ahogy egymásra rétegződnek az egy-papírra sorra másolt, más-más elmozdulást rögzített xeroxképek?

Ennek a könyvnek persze nincs időrend-mutatója. Tárgyszavai szétromtották a linearitást, az én linearitását, s helyükbe állva maguk, s főlmutatva – ha egyáltalán képesek valamit is megmutatni – azt a rendet, amelyben már mások is képesek lennének eligazodni, ha módjuk nyílna rá, ha a mód megteremtődne.

Akkor nyílt meg először nekem ez az önkéntelenül magam alkotta könyv, amikor az augusztus melegétől kiszívott, összezsugorított thesszáliai síkságot elhagyva begyalogoltam a Tempe völgyébe, elhagyva az Olümposz kontúros hegyeit s el a csendesen hullámzó távoli tengert, s a keskeny és hosszú szurdok babérligetében Apolló forrásának vizéből ittam. Hús volt és ásványoktól ízes, leginkább gyerekkorom sárga agyag ízére emlékeztetett, mert szerettem megenni az abból formált, megszikkadt galacsinokat – nagymamám szerint a mészhiány kényszerítette erre. A forrásnál még elhittem, hogy a zarándokoknak levelet kell gyűjteniük a zúgó Piniosz mellől, s hogy az ezeregy ellentmondású isten megtehetette – a trójaikat segítve – dögvészt terjesztő nyilai kilövődözését az akhájok seregére, hogy részt vehetett Patroklosz megölésében, s irányíthatta Páris kezét Akhilleusz elpusztításában. A gyanú csak akkor kelt bennem, amikor kilométerrel lejjebb ott volt a másik szentély, Aphroditée, ahol ugyanolyan ízű víz fakadt a sziklafalból. Elvégre mégiscsak ez az istennő okozta a trójai háborút, amikor a legszembnek kijáró almaért elígerte Helénát Párisnak. Igaz, becsületére legyen mondvá, maga is a trójaikat segítő – nemhiába hiszik a latinok ősanynaknak, Aeneisz szülőanyjának –, de oly sokszor vetélkedett Apollóval, hogy nem értettem, miként kerülhettek ily közel egymáshoz a szentélyek. Aztán a forrás körüli zsisbvásár, a kecskebörduda hangjaira táncoló görög sokaság, a gyümölcsök, a festett agyagfigurák, s hogy azok egyike szétporlad ajkaim között mikor beléfuvok, figyelmeztet: sajátos világ ez, ahol megfér egymással az ellenség és a barát, a jó és a rossz, ártó és védő. Ha náluk hatalmasabb uralma alatt áll. A természet ez az úr, amelyet kisajátít, magáévá tesz évről évre a görög, s éppúgy szüksége van a termékenység, a megújulás, az élet kertészkedő istennőjére, mint a gyógyító, világosságot kedvelő, nyájátak védelmező, közbenjáró istenre. Az elkerülhetetlen sors résztisztói ők is.

A gyerekkorból ismerős elragadtatás és a feloldódás vidéke azóta Hel-lász. Ahol a mindenben megbúvó ellentétek harmóniává lesznek, s a vak erők csak időlegesen bonthatják meg az egységet, hol a pusztulásnak, hol a burjánzó életnek adva a lehetőséget, hogy majd ismét visszaálljon a mindennapok egyensúlya. Mert mégiscsak az a legfontosabb.

Nincs már többé olyan hely, ahol ne lenne megragadható e sokszínűségnek is nevezhető összetettség, amelyből ki-ki változó hangulatának, szándékainak pillanatnyi bizonyítékát és okát éppen megtalálhatja, hogy később elvethesse, cáfolhassa is. Mert ilyen a sárga napocskákkal ékes citromfácska, az athéni temetőben magról nőtt, alig ehető gyümölcsű koronás datolyapálma, a háromezeréves kerámiacsövekben folydogáló tiszta víz, a márványszobrok és a frízek az Akropolisz múzeumában, a fűgét ingyen osztogató fekete kendős asszony, az ezüst tálka jeges folyadékából kókuszszelvényeket áruló fiúcska s a tölgyfalevélszuszorút nyakába kerített, vándorsáskát kergető kölyöklány.

E mediterrán rendet ott látom a kiásott romok között, az elektromos riasztóval ellátott múzeumi tárlókban s a Plaka ólompecsével hitelesített műtárgy-másolataiban.

*

Egy időszámításunk előtt ötszázhetven körül égetett és festett feketealakos athéni vázán a mintegy kétszáz emberi figura és száznegyvenhárom felirat között látható néhány kratér és amfora rajza. Hasonlítanak azokhoz a természetes vázákhoz, amelyeket a Kerameikosz kettős kapujánál találtak meg. A feketealakos váza igen híres, megtalálójáról François-vázának nevezik; a bor-víz keverék tartására szolgáló edény falán nem csak a máz festőjének nevét (amely följegyzésének szokását Sophitosz, az első athéni vázafestő honosította meg Kr. e. a hetedik század végén), s a tanítvány Kleitiszét, hanem a fazekasét is megtaláljuk. Ergotimosz készítette ezt az öblös, széles nyakú, kétfüles vázát, s úgy tudom, ő az első agyagos, akinek neve fennmaradt az európai kultúrában.

A Kerameikosz időszámításunk előtti első évezredtől a korakereszténységig temetkezési helyeként szolgált az athéniaknak – de nevét nem innen kapta, s kultikus jelentőségét sem. Eredetileg ezen a helyen működött a városállam egyik fazekastelepe, amelyet az Eridanosz patak szelt ketté. Időszámításunk előtt ötszáz körül városfalat húztak Athén köré, s ezzel a monstrummal kettémetszették a fazekasok lakhelyét: a falakon kívül rekedt rész véglegesen temető maradt, a belső jutott a gölőncséreknak. Az Eridanosz déli oldalán, a Szent kaputól vezetett Eleusziszba a föld termékenységének és a földművelés istennőjének szentelt menet útja és föl az Akropoliszba a Panathénaia; az északi oldaláról, a kettős kaputól az Akadémia úton az állami temetőn keresztül a melegvizet fürdőkhöz, később

Platón Akadémiájáig, s az Eleuszisz közeli Thria községig. A helyre jellemzően a városfalnak csupán az alapozása készült kékes mészkőből, a tején napon szárított agyagtéglák voltak – néhányuk máig látható.

Nem véletlen, hogy a temető és a keramikusok lakhelye ilyen közel esett egymáshoz: mindkettő szentségekkel kapcsolatos, az egyik az elhunytak szellemével, a másik a sérthetetlen földével. Ez a hely annak az ambivalenciának a szimbóluma is lehet, amely minket európaiakat ezóta is jellemez, hogy belaktuk e földrészt! Amint a temetőt, a holtakat megszenteltelenítők, úgy a keramikusok is számkivetettek voltak, nem csupán a munkájuk során keletkező gőzök, szagok miatt, hanem, mert a földdel tisztátalan kapcsolatban álltak. Hiszen abból az anyagból készítették tárgyakat, ahová visszatértek az ősök, meglehet éppen valamelyik ős változott testében ivópohárrá, járólappá vagy olajtárolóvá.

A Dipylon védművénél talált óriásamforák se nem gabonátárolásra, se bor- vagy olajszállításra, se pedig hamvvedrekként szolgáltak. Síremlékek ezek, amelyeket az eltemetett fölött szúrtak vagy állítottak a földbe, s mindegyik alján egy luk, hogy azon alászivároghasson a talajba az italáldozat. Athénban, az első, temetkezési helyeket megjelölő tárgyak égettek agyagból készültek, rendre megfestették, feldíszítették valamennyit; minél ékeesebben bizonyítsák az elhunyt földi érdemeit.

A Firenzében látható François-váza nem temetőbe készült. Hat sávbán festette meg Kleitiasz: mitológiai jelenetekkel, szörnyekkel, állatokkal, esz-közőkkel, halandókkal és félistenekkel, középpontban Thetisz istennő és a halandó Péleusz esküvőjének elbeszélésével. Számunkra fontos ez a különös pár, nem csak azért, mert itt ér egybe az isten- és az emberlét, hanem mert sorsukban rátalálhatunk a görög mitológiai nagyjaira, a teremtesre, s részben fölfedezhetjük azt a szintén mitologikus, de valósággal átszőtt múltat, amelyet a hajdani görögök saját történelmükként éltek meg. S aminek minden alakja, helyszíne, minden története kapcsolatos a négy őselem valamelyikével – vagyis a kerámia létrehozásához szükséges elemekkel!

A váza füleit növényi és állati alakok népesítik be, ha elkülönítve is az emberábrázolásoktól, de jelzik az élőlények oszthatatlan, együvé tartozó birodalmát – akár a valóságban, úgy az agyagedényen is.

Gaia, a „Föld”, felesége Uranusz, az „égnek”. Gyermkeik a százkezü óriások, a titánok és titanisok. Egy titán és egy titanis gyermeke Zeusz, a villám, a tűz istene, testvérei egyike pedig a vízé. Tízéves harc után Zeusz lesz a főisten, s egyik testvérének, Poszeidónnak a tengert, a másikat, Plutónnak az alvilágot adja. Gaia és Pontosz fia Néreusz, a „tengeri öreg”, a néreidák atyja (akkor még úgy tűnt, hogy több isten is megfér egy tengerben), kinek legismertebb lánya ki más lenne, mint a firenzei kratér központi nőalakja. Származásában ott vegyül a négy princípium: a föld, a víz, a fény melege és a levegő – de még távol vagyunk attól, hogy az agyag megmunkálásához szükséges emberi lény és az istenségek vére vegyüljön.

Holott Thetiszt halandó vette feleségül. Gyermeküket, Akhilleuszt az anyja halhatatlanná akarta tenni – ezért edzette tűzben. Majd elhagyta férjét, de gyermekéről mindvégig gondoskodott, amint azt az Iliász – ha töredékesen is – elmeséli. Igaz, vannak akik úgy tudják az előzményt, hogy Péleusz azért kapta meg Thetisz tengeri istennőt feleségül, mert az asszony nem engedett Zeusz férfiakarátának.

Mindenesetre Péleusz és Thetisz lakodalmán az összes isten jelen volt, kivéve a viszályt, akit szándékosan nem hívtak meg. De Erisz a gyülekezetbe dobja ama „legszebbnek” szánt almáját, s ki is tört a viszály a hiú Pallasz Athéné, Aphrodité és Héra között. Aphrodité magához kaparintja az almát – a döntőbíró Párisnak ígérve a legszebb halandó lányt. Páris megszőkteti a szépséges Helénát – hogy kezdetét vegye az ázsiai királyfi elleni, trójaként ismert háború, Zeusz enged Thetisz kérésének, hogy mindaddig a trójaiak győzzenek, amíg Agamemnón elégtételt nem ad Akhilleusznak – hiszen elvette tőle kedvelt rabnőjét, Brizeuszt.

Nos, mindez ott van azon a firenzei feketealakos kerámián; ott sorjáznak a vörössárga égetett edény eredeti színén a fényes, fekete árnyrajzok, itt-ott egy pici vörössel is élénkítve. Az alakok plaszticitását, az aláornló ruharedőket, mintázatok, a kontúrokat fehérrel és karcolással erősítette fel Kleitiasz. Csupán e tárgy alapján is elképzelhető ama hajdani kort foglalkoztató isteni és emberi világ, amely, láthatjuk, csak együtt létezhet, amint együvé tartozik a váza és a rajzolata. A festő néhány állat- és emberalakot egymás mögé helyezett, bár nem a térbeliséget, hanem a dinamizmust, a formák ritmusát, a gesztusok fölerősítését érte el. Az oldalról látható lábak és csípők, a szembeforduló felsőtest és karok, s az előre vagy hátra pillantó fejek hasonlíthatnak az archaikus kor jelképeire, amelyekről ezek a vázafestmények tudósítanak immár. Ugyanolyan reprodukciók lehetnek, mint a bronzszobrokról készült márványmásolatok: az eredetire csupán következtetni tudunk, s mily mások-különbözők ezek mégis, ha példaként elképzeljük a delphoi kocsihajtót, vagy a Sunion-foknál megtalált Poszeidónt-márványban. Másolatokban, és a másolatok másolatában öröklődött akkor is a kultúra, aminthogy másolatnak tekinthető az agyagformázás is – az őselemek segítségével az ember újratermíti annak az alapját, amelyre aztán föl lehet festeni mindazt, ami a négy őselem után keletkezett vagy történt az égen és földön.

Ellentmondásos világ: megbecsülik a harcoló, a kereskedő, a vadászó embereket – a kézműveseket, a földművelők munkáját csak később. Hiába használják fel a földből gyúró termékeit a magasztos dolgok ábrázolásához, attól még lenézhetik a földhöz nyúlókat. De hogy ez a szemlélet a poliszok közti egyensúly beálltával, az aranykor közeledtével megváltozik, tapasztalhatjuk abban az öntudatban, hogy Ergotimosz fazekas odakarcolja a vázára a nevét. Kapcsolata nyílt lesz íme a létezésnek formát adó istenekével. A föld húsát ekével felsértő, kapával roncsoló ember magyaráza-

tot talál ténykedésére – fölerősödik azoknak az isteneknek a kultusza és jelentősége, akik a mezőgazdasággal állnak kapcsolatban: a személyében létező Démétéré (hiszen Gaia maga a föld), aki testvére és felesége Zeusznak, s akitől Perszephonét szüli. Az athéniai születésükkel adott joguknál fogva vesznek részt az eleusziszi szertartáson, ahol anyát és leányát ünneplik. S a kilencnapos szertartás a holtak városából, Kerameikoszból indul, onnan, ahol nyilvánvaló, hogy földdé változik vissza az ember.

Nem csodálkozhatunk azon, ha a keramikusok becsülete megnő.

A törzsi rend fölbomlását láthatjuk az Iliászban is. Akhilleusz még a régi eszménykép foglya, akit megsértenek azzal, hogy elveszik tőle a rabszolgánő-zsákmányt, Brizeuszt, s ezzel az orzók az arisztokrata hagyományt hagyják figyelmen kívül. S amikor öntudatosan visszatér a harctól – lássa, mire megy egyedül Agamemnón –, elhagyja közösségét is. A hírnév, ami oly fontos, az sérült meg – amelyért a közösséget is képes Akhilleusz föláldozni, s visszatérte sem közösségi indíttatású, hanem személyes: barátján áll bosszút. Ez is az az értékválság, amelyet korsónk mutat. S kicsoda ellentmondás jelent meg azzal, hogy gölöncsérünk följegyezte a nevét – a halhatatlanságot célozta meg!

A nemesi eszménykép helyére törő polisz szentségét inkább Hektor képviseli – akitől származtathatjuk azt az öntudatos közembert, aki az *Odüsszeia* hőse lesz. Az ő társának mégis csak részben érezhetjük Ergotimoszt (hiszen a halhatatlanságra tör!): megszólalt személyisége, aki ismer-ni kívánja a természetet, az ember természetben elfoglalt helyét, az őseket és az ősök világát folytatni akarja, s megélni a világ keletkező és elmúló folyamatait. De Kleitiasz említett vázájának epikus története addig tart, amíg a meghalt Patrokloszt Aias vállán viszik ki a tömegből: az edény talpán – mintegy föloldva a komorságát – hatalmas darvakkal összecsapó apró pigmeusok viaskodása látható. Biztosak lehetünk abban, hogy a felemás korizlés kiszolgálója a vázafestő, és nem a keramikus. Akinek művei egyébként a Peisisztratosz uralkodása idején kifejlésének csúcshoz ért feketealakos vázafestészet epikus stílusának hordozói az ismert görög világban: Luxortól a Gibraltári-szorosig.

*

A Várnagy Ildikó-készítette mellszoborban mindez benne van. Oly hatalmas erőtere keletkezett, hogy magához tudja ragadni minden személyes élményemet, s titkos hatással elrendezi; kusza, de szabályszerűnek mutatkozó vonalak mentén állnak a szennyes agyagból teremtettek, a piszkos földhöz kapcsolódók, s távol, nagyon távol a földpátok elmállásakor keletkező tiszta alumíniumszilikát, azaz a porcelánföld. Pedig kicsi a különbség a kaolin és a tűzálló vagy fazekasagya között, csupán, hogy keletkezési helyén maradt, vagy onnan elkerült. A kaolin a lehető legtiszt-

tább agyag, lisztes, tejfehér, vízzel gyúrható, képlékeny. A tűzálló vagy fazekasagyagtól csak abban különbözik, hogy nincs benne el nem mállott földpát, kvarc, s oxidok.

Az én képzelt szótárkönyvem tárgyszava lehetne a porceláncsirke is, amelynek csak annyi köze van a mediterráneumhoz, hogy azok lakói s istenei sem vetették meg az ízes ételeket. Bár e sütési eljárás nem lehet helyi: a porcelánt nem ismerhették a régi görögök, a főzés hosszú eljárásaival pedig nem bibelődtek az istenek, számukra mindíg ott az ambrózia és a nektár.

Ráadásul fantáziánemet kapott ez a gasztronómiai mű, hiszen amikor cseréptálon az asztalra kerül, semmi nem porcelánszerű az alakatlan monstrumon; a nyers agyaggal betapasztott állatot kemenceszerű építményben sütik, a kiégett cserép elveszi a csirke jellegzetes bélszagát, s odakölcsonzi a sajátját. A megtört cserép alatt ott a kocsonyásra párolódott hús, amelyből puhán fordulnak ki a csontok – a hús színe valóban olyan áttetsző, mint a finom mívű, rizsszemes, papírvékony kínai porceláné. Hol készíthetnék ezt, a vad szurokfűvel, rozsmaringgal ízesítve, Athénban, ha nem a Kerameikosz és az agora körüli kis utcák apró és asztalokkal zsúfolt tavernáiban, ahol a vendégnek illik bemenni a konyhába, bekukkantani a fedő alatt rotyogó ételekre, rápillantani a terjedelmes tepsikben sorakozó sültrekre, s egy-egy jószagú farönköt arrébb kotorni a kementecé szájban. És máshol sehol, hiszen csak itt található a szükséges agyag; a többi vidéken egyébként is szégyen, ha nem zöldséges-húsos, birkából, a tengerparthoz közel pedig nem polipból, tintahalból, kagylókból, rákokból és halakból készült étkeket választ Európa fia az alkalmasan megválasztott, fenyőgyantával ízesített retzinához. Hiszen a többi bor édes és sűrű, a mi tokajinkhoz hasonló, s az – ha már valaki a vízzel fehérre hígított ouzót se kívánná – csak kártyacsatákhoz esti beszélgetésekhez való.

Igaz – az agyagban sütést nagymama is művelte; a cigányoktól leste el, bár nem varjút, baglyot, szarkát, hanem csirkét tapasztott be sárral, hogy berakja a parázssá roskadt tűzbe, s nem is tollastól, hanem kopaszítva. Magam próbáltam a kibelezett, tollas állat agyagban megsütését: a kész étel tiszta hús – a toll, a bőr beleragad a kiégett agyagba.

*

Az égetett agyag már nem agyag. Valami más. A létezés formájának egyik végeredménye. A változtathatatlanlás. Kerámia, terrakotta, s egyéb, kinek hogyan tetszik. A létrejövő anyagban azonban ott az eredete, nekem ez a fontos, másnak talán más. Persze, az ok egyszerű: az élet-előttiség, a megformálás várása és az élet jobban érint és érdekel – mint az, ami már változtathatatlan, vagy aminek el sem lehet gondolni a változtathatóságát. Félek az értelmezhetlentől. Attól, aminek létezése tökéletesen zárul önmagába, s másnak már nincs üzenete? Igaz. De mi történik, ha az

agyagszármazékon – akár a Francois-vázán – ott van még más is: számos alak. Ezek jelek, az életem előtti emberek nekem is szóló üzenetei – jó tudni, hogy néhány évre számukra én vagyok a túlélés, ötven-hatvan év az öröklétből, ennyivel hosszabbodik a túlviláguk, és tovább, ha még lesz ember, emberiség. Ha agyaggá válok – miért ne? – vajon a váza mai képe agyagságommal visszajut-e szerzőjük agyagságában rögzült emlékképéhez – de hogy e találkozásnak mi lesz az eredménye, nem lehet tudni.

Amint azt sem, hogy mi történne akkor, ha Brizeusz megpillanthatta volna Exekiasz vázáját – másik kedves kerámiámat –, amelyen az első ismert nevű keramikus és festő Akhilleuszt és az amazonkirálynőt ábrázolta, a gyilkos végű harc utolsó pillanata előtt. Különös elgondolni: Akhilleusz már rég halott, a királynő is, hisz a trójai hős ölte meg, és a rabszolgasszony, aki miatt a görög sértve elvonult a harctól s ezzel befolyásolta népe történelmét, most meglátja, hogy akinek az emlékét ápolta, akinek szerelmében örökké hitt, az hiába emeli fegyverét – hirtelen szerelmet gyújt Akhilleuszban az amazonkirálynő. Akhilleusz mást is tud szeretni? – kérdezheti Brizeusz, s valami olyasmit fedezett fel, ami már nem fogja befolyásolni ura-parancsolója életét, csak az övét: mert ettől a pillanattól hűtlennek tudja Akhilleuszt. Ahogy én is hűtlennek tartom magam az ásványi létezéshez: hiszen nem az agyag másolt le engem, hanem én vagyok az agyag, s a belőle készülő minden tárgy, így a Várnagy-büszk másolata.

A füge

A legmediterránabb növény nevét a kolostorkertek latinja adta a magyar nyelvbe. Amikor 795-ben Jámbor Lajos Karoling-király megíratatta rendeletét arról, hogy milyen növényeket kell termesztetni a szerzetesi kertekben, nem sejtette, hogy német közvetítéssel hozzánk is elkerül e lista – márcsak azért sem, mert magyar állam sem volt. A ficus változott figévé, ezt mutatja egy tizenötödik századi latin–magyar szójegyzék. De arra nemigen volt útmutatás, hogy magát a növényt miképpen kell nálunk, a mostohább körülmények között életben tartani.

S a mi köznyelvünk az almákkal, körtékkel, barackokkal ellentétben nem képes megkülönböztetni a négy fügefajtát. Hiába tudjuk, hogy van, amelynek beporzásához fügedarázs kell, van, amelyik öntermékenyítő és sokmagvú (boltokban szmirnaiként árulják és Törökországból hozzák), van megtermékenyítés nélkül termő (az adriai,) és van, amelyik egyszerre öntermékenyítő és megtermékenyítés nélküli (ez lenne a San Pedro) – saját szavunk nincs rájuk. Igaz, melegebb vidékeken (Mecsek, Balaton, Buda) a törökök óta van néhány egyed fügefánk, az adriai változatok közül, s leginkább a megnyúlt körte alakú és a feketelila. Itt-ott előfordul sárga, üveg-zöld, zöldessárga és rózsaszínű lapos gömbös vagy bogyószerű változat.

Az adriai füge évente háromszor is teremhet alkalmas vidéken – nálunk jó, ha egyszer, meleg őszelőn termést érlel.

*

Cholnoky Jenő földrajztudós, a szülői nyári lak fejlett fügefája alatt, a hullámok természetéről elmélkedve különbséget tett-e a Balaton és az Adria vizének hullámai közt? Az egyre gyakrabban Platensee-nek mondott legnagyobb Közép-Európai tónak máig nem akadt nagyobb ismerője, még akkor sem, ha mint állítják a fizikusok, a hullámok természetéről írt érzékelés esszéje nem nevezhető éppen korszerűnek, s aligha mernék példaként tanítani. De ami a kérdést illeti, én nem bukkantam olvasmányaimban eme különbségre, csak sejtem, hogy kell lennie. Cholnokyt pontos megfigyelőnek és alkalmas leírónak ismeri a tudomány, az, amit rögzít, igaz. Tőle megtudható, hogy Orebičen, az öreg tengerészek otthona mel-

lett crisantenum-malomnak kell lenni, ahol a házi vérszívók elleni dalmátport örölték (a francia mediterrán sem termett jobbat), s azt is, hogy milyen volt a Portorož alatti sólepárló és miként ébredtek az évszakoktól s napszakoktól függő heves természetű adriai szelek. Aztán egy- és kéttarajos hullámkákat, váltakozó fodrokat, éppen csak megcsillámló vízremegéseket, szikladöngető hullámokat is ír – de ezeket értékelően összevetni azon tővel, amely mellett először kémelte a természetet, s amelynek megfigyelésén alakította szemléletét, merte-e vagy nem merte? Nem találok nyomát.

S ha már ez érzelminek gondolt viszonyról esett szó, nála érzékelttem először ama tekintetet, melyet máshol orvosinak, az ő esetében inkább azonban természettudósának neveznek. Hogyan másképpen tudna különbséget tenni egy poreči és egy raguzai fügefá között, és miért tudja rögzíteni vonalrajzaival a különböző szelek nyomta olajfákat? És ha megmondja, miért éppen olyan kék a két víz kékje – az Adriáé a sótól és átlátószóságától, a Balatoné a felhőégtől és iszapos-planktonos vizétől –, akkor ez csupán szenvtelen rögzítés, vagy annál, éppen a megértéssel, az eredet értésével több? És, mert hogy okokat keres és folyamatokat tekint át, finom átvonatkoztatás-e ez, azon megélt tudásnak az életjelensége, amely állítja, hogy valaha, a felső triász idején a Tethys-tengerben egy volt az Adria a Balatonnal?

Cholnoky szüntelen kérdez és kérdeztet. És én szerettem ezeket a kérdéseket. Olyan kérdések ezek, amelyeket egy természettudományi alaposztottságú esszé még feltehet, bár amelyeket mind a természettudomány, mind az esszé a legszívesebben megtagad. A gondolat szabadcsapatainak útjai meglehetősen esetlegesek, de nem minden zsákmánynélküliek.

A hullámok természete közti különbségeknek lesz-e értelme? S annak tudója, hogy ott tenyésznek a legszebb fügefák, ahová legtöbb fényt tükröznek a vízfelületek? S hogy az ilyen helyen álló füge levelei a gallyvégen más alakúak, mint a lomb belsejében?

*

Most idemásolok egy régebbi jegyzetet, amelyet akkor írtam, amikor azt hittem, hogy nincs lehetőségem a megkezdett esszénapló közlésére.

„Volt egy fügefá. Ott áll immár a múlt időben, évszázados lombkoronájával, napozás-barna, ágbogas törzsével, lédús termésektől lehúzótorokadt ágaival a karsztok tövében, nem messze a sólepárlótól.

Szerettem ezt a fát. Nem a vele töltött négy napért, a nyolcvankilencs mediterrán ősért, s nem mert Rilke is láthatta nagybetegen, hiszen egyszer kirándult erre, hozzá – ahogy mondták a helybeliek, csak éppen azt nem tudják, ki volt ez a női nevű férfiú –, szerettem, mert olyan megfontolt bőven termett. Ott állt a kisózott szélben, cseresre aszalódtak a levelei, mégsem

volt reggel, mikorra ne teltek volna fel új és új bugyrai barna cukrokkal, édes levekkel, hogy kínálja olcsó portékáját mindenki jöttmentnek, klottnadrágos kölyöknek, sasorrú, bajuszkás lánynak, német turistának, pergő szavú szerbnek, ricsajos montenegróinak. A megomlott hegyoldalban, a villák fölött perzselődött, meg-megvillogtatta magát a sópárló cserépfényében, és talán csodálkozott egy kicsit a közeli kiwiültetvény idegenből érkezett vörös szőszös kuszócsérjein, hogy olyan nagy becsben állnak. Persze, ezek a kiwik is kifordultak most a laterites agyagból, vele együtt – időnek előtt.

Ez a fügefá, mindenki (senki) fügefája: többé nincs. Úgy szakadt ki a földből, hogy szilánkokká robbant közben a törzse, darabokra hullt gyökere-ága. Kis, éretlen terméseit még tartja (mutatta a szenvtelen mozgókép-pel dolgozó operatőr), mert nem tudhatja, azok gyorsan leszáradnak, s darált-pörkölt fügekávénak se lesznek alkalmasak. Célját veszítette a létezés.

Volt egy fügefám. Ott állt Koper közelében, a népes hegyen, szikár nyugatban, nem szolgálva saját létezésén kívül semmit és senkit – elég volt neki a világból annyi, ami még nem hajolt ki messze ágaiból, nem nyúlt tovább árnyékából, de *nincs idegen víz, nincs ismeretlen hószag, nincsenek ásványi részek*, amelyek testébe be ne épülhetettek, át ne sajátíthatottak volna. Nem akart ő senki tudatába bevacskolódni, más az öröklét, egészen más – semmiképpen nem terebélyesebb néhány száz évnél (ismerte önmaga lehetőségeit). De ennél kevesebbet se kívánhat másnak, magának, ha már megtanulta, mi a súlya egy keddeknek vagy egy szerdának, és azt, hogy mennyi helyet követel magának az az idő, amíg az egyik nap átvált a másikba.

Ennek a fügefának van esztétikája – dörmögtem néhányszor magamban, nem mentesen némi ártó gonoszságtól, hiszen a fogalomkörön belül tudtam az etikát, az övét (amely, nem véletlen, az enyém is). Azt, amely hozzánk nőtt, mint hátra a gerincferdülés púpja. Csak vele, csak vele! – a nélkülülének nincs értelme. Ez a vegetatív türelem (csupán nekem lenne szükségem minden megnevezésre) – a füge boldog-önfeledten nevelgette csiszolat-fényes gallyait, hol csupán képzetesen, hol – ha engedte az időtjárás – a valóságban, vigyázta magát: belenőtt a vidékbe. S tanított bárkit, ha ráöszpontosította figyelmét: amint haladsz az életben, botorkálva és tévedések árán, meg lehet tanulni, hogy általában nem a szépet, a jót és az erényt szeretjük, hanem mindazt, ami elnyomott, tökéletlen, ingerült és viczorogva perlő, mindazt, ami nem az erény és beleegyezés, hanem a hiba és lázadás. Tanítsa, s ez teszi oly kíméletlenül pontossá, tudta, nem csupán az övé, olyan olcsó. (Mind, aki író, és mediterránmániás, újrafogalmazza ezt is. Újraírja őt.)

S ha néha, mindaz a képzet, amely így-úgy része, átváltozott valami mássá, rilkei verssorra, domonkosi mondattá, és Danilo Kiši hasonlat trambulinjává, Mirko Kovači elnyúlt metonímiává, elviselte. Ahogy azt illik egy bőven termő fügefának. Tudta, nem lesz se több, se kevesebb attól, hogy bekerült egy vonatkoztatási rendszerbe. Mert ez is hozzátartozott életéhez, mint a hajnali ritka pára, amelytől kékes árnyalatot kap lombja,

vagy a kicsapódott páracseppekből néhány pillantra szétszalazott, kibomló helyi (házi, azaz domesztikált) szivárvány. Árnyalgatta a helyzetét, körbenőtte, s ki-kizúgott belőle, ha rászakadt a sirokkó. Máskor csontokra, kelta fegyverekre, gót cserépdarabokra talált gyökere, beléjük furakodott, gyökérsavval mart kérgükbe – ez is hozzám tartozik, állapította megértő módon, ahogy a köröző repülőgép, a madártollak, a rozsdamart lemezek, a halfejek és a szemlére gyűlt házak látványa. De amit legjobban szeretett, az nem több, mint amennyi a Tartinijev trgből hozzá ellátszott: a haragos vörös lakóház teteje, s egy dacos fölirat; a sziklameredély csúcsán a velencei Szent Márk-tér harangtornyával vetélkedő Sveti Juraj szürke hátsábjá, a pasztellszín kalózházak és átellenben a Forma Viva gacso – némi leg öt utánzó – szobrai.

Ott áll magában, mégsem magányosan a fügefá a rózsák kikötője fölött, loggiáktól, katedrálisoktól, palace-októl elhúzódva, véltem három évig, sértetetlenül – hogy ma este meglássam: semmi nem maradt élő belőle. Kifordította egy ekskavátor acélmarka. (Jobb lenne, ha páncéltörő-lövedék teszi? Képzelném, éppen olyan, négytagú segédszemélyzet kezelte fegyverből származna, amelyet magam is pucováltam tizenegy hónapon keresztül, s Balázs Attila is – csak éppen vaktölténnyel gyakoroltuk a célzást, s nem állítottuk az irányzékot soha semmi fügefára? Akkor se lenne teljesebb a példa.)

S most furdal a lelkiismeret. Mindezek szerint fügefának lenni mégsem magános mesterség? Levelet, semmi kis virágzatot, termést előállítani, műnek lenni minek – ha a végeredmény idegen és zárt, mind a létrehozónak, mind másoknak? Minek e személytelenség, ha a fontosnak tudott forma képes cserbenhagyni? Vagy működhet a létezés úgy, hogy csupán a szabályai funkcionálnak, s nincs teste? Nincs magyarázat a dolgok természetéről? Vagy csupán a magabiztos egyértelműség – az értelmezhető mű – tűnik el? De hisz az is darabokban, amí a műkészítéshez előfeltétel: élő gallyazat, klorofill, szorgalmasan pumpáló gyökérszónak. Miért volt ennyire emberre utalva ez a fa? Miért ilyen bizonytalan önmaga határaiban? Lehet, éppen ez okozta vesztét? Holott nem igaz, hogy nem élt volna túl engem, téged, őt! A labilitása okán, évre évet ismételve, dolgozgatva ki a szerveit, mintha ez megvédte volna? Vagy már tudta, minden kérdés fölött át kell lendülni, oda, hol egy madársúly nyomta gally moccanása, földre pergő levél, lilára érett sokmagvú gyümölcs saját létét kezdi élni s bölcselletté válik – ember számára nehezen megközelíthetővé, embernek érthetetlen semmivé, ezért nem fontossá. S hol köznapi tett az önfelszámolás.

*

Nyolcvankilenc cserszömörce-vörös őszén elültettem egy fügefát. Az isztriai félszigetről hoztam, annak a fügefának a tövéből, amelynek pusztulásáról a televízióból nemrég értesülhettem. A rizlingsorok alatt talál-

tam akkor neki helyet, közel a sárgabarack és az Éva nevű alma fáihoz. Először, nálam töltött nyarán nem termett, a következőn már igen. Hogy idén mit csinál, még nem tudhatom. Eddig minden tél megviselte, arasznyira fagyott vissza bodzabélkőnyű gallyazata. De rendre kihajtott, és leveleit kényesen forgatta a balatoni villogó fényben.

A növények élete különös. Szaporításuk is. Ivartalan úton is terjeszthetők – egy gyökérdugvány, egy sarj, egy hajtás, egy megeredt levél, és más is – hihetni – új egyed teremthető. Ha egyáltalán az! Hiszen az utód genetikai állománya megegyezik az elődével. S miért nem nevezzük utódnak azt, ami még ott él az anyanövény mellett, vele közös nedvkeringésben, s miért az, ha képtelen szándékkal leválasztjuk egymástól és száz kilométerrel arrébb elültetjük? Ki lenne statisztikás ökológus, aki azt merné állítani, hogy egy fücsomó egy vagy több egyed, vagy van-e, aki bármi biztosat mondhatna az elterebélyesedett bokor egyedszámáról. Semmivel sem álllok távolabb az igazságtól, ha azt mondom, amaz adriai fügefá maig él a kertemben, mintha állítom a pusztulását. Ha leszáradhatnak a levelek, elhullhatnak a gallyak, attól még marad a növény élő növénynek – hát ha kipusztul a fügefám mediterráneumban maradt nagyobbik fele, attól még létezik Paloznakon a kisebb.

Én természetesnek hiszem, ha majd elmegyek egyszer az exkavátormarta helyre, viszek magammal egy gyökeres dugványt a Balatont-ismert világvándor fügefámból, és visszaültetem eredeti helyére. Helyrehozom a hibát, kitöltöm azt a lyukat a térben, ami éppen egy fügefányi.

Hány fügefá fér el egyszerre egy helyen?

*

Mondják, ha az Adria vize hatvan métert csökkenne, eltűnnének az adriai szigetek, s a tengerbe ömlő folyók ismét hosszabb, régi medrükbe folynának. Így az Isonzó vagy százötven kilométerrel több lenne, a Neretva pedig, ami manapság Ploče-nál ér a tengerbe, akár a Würm-jégkorban, a Korčula-szigeti Vela Lukánál ömlene az Adriába. De azt senki nem tudja, hogy az így teremtdött sós szárazföldet milyen élőlények laknák. Fügefák bizonyosan nem. A fügefák nem agresszívok. Akkor sem, ha nem marad más utánuk, csak a szó.

A ház, ahol élni lehet

A karácsonyi kaktusz – amely nevét meghazudtolva februárban virágzott – sajátos viszonyt alakított ki a citromokkal. Apai nagyanyám disznóvágáskor vette az első, vékony héjú citromot, aztán napon-ta egyet-egyet, azt a fajtát, amelynek lédús gerezdjeiben haloványzöld magvak lubickolnak, és olyan síkosak, hogy ujjaim közül messzire tudom kilőni (ötévesen a macskát, hatévesen a kacsákat, később a tyúkokat tekintettem céltárgynak). A citromokat teába facsartuk. A teavíz nem a csikótűzhelyen forrt fel – amelyben csupán délelőttönként égett a tűz –, hanem a hordozható cserépkályhán – ez jelezte, hogy éjszakai folyadéknak készül. A tea mindig híg, világos, cukros és jó savanyú volt. A derékban felnyitott citromok a sparhelt peremére kerültek, ha pedig kiszáradtak, lenvászonzacskóba tettük. Nagyanyám a nyári süteményekhez, sűrű gyümölcslevesekhez télen gyűjtötte össze a héjakat. A gyümölcsök sok magvát, ha valamennyit idő előtt nem lődöztem szét, a karácsonyi kaktusz földjébe dugdosta. Gyerekként azt hittem, felmenőim minden vágya egy magról nevelt citromfa, amelynek ott, a földes lakásban kell kikelnie, felnőnie és termőre fordulnia. De hiába csíráztak ki – e vegetatív szorgalom eredménye az lett, hogy a karácsonyi kaktusz megkegyült. Elfelejtett bimbókat nevelni. A szomszéd sok kis tölcsérből összerakott, piros virágú, lapos levelű növénye minden karácsonykor szirmokat nyitott, a miénk még csak bimbókat se hozott. Januárban, mikorra a citrommagoncok kifejeztették volna újabb, fényes lomblevélkéiket, kaktuszunk minden növényi tudományát összeszedte és fondorlatosan elsorvasztotta valamennyit. Először megszáritotta a leveleket, majd a szárat. Nagyanyám ilyentájt, elkeseredve hagyta abba a citromvásárlást, a szétterpedt kaktuszt kivonszolta a felső kamrába (mert ő nem tud egy szobában élni a gyilkossal), ahol aztán az virágba borult, mi meg áttértünk a drága és egzotikus gyümölcsről a téli-sarjagyma-evésre (abban is van elég vitamin).

Nagyapám állította, a kaktusznak káposztaszagra van szüksége (a kamrában ott állt a káposztáshordó), nagybátyám szerint a borhidegre, csak nagymama hírelte, hogy egyetlen szobanövényének a citrommal van afférja. Ezért nem volt nagymamának citromfája. Mélabúval elegy sóvárgás fogta el mindannyiszor, ha anyai nagyanyám testvéreinél termő cit-

romfákra bukkant. Azokról vitte a leveleket az imakönyvébe. Annyit azonban sohase szakíthatott, hogy az összes hétvégére jutna belőlük, ami pedig – szerinte – kellett volna az istentisztelethez. A citromfa helyett boldogasszonyfüvet nevelt, boldogasszonyfüvet a lugassá nőtt izabellatőkék alatt, citromlevél fogytán annak szagos leveleit vitte magával vásárnap délelőttönként, sodorgatta, szorgolatta, hogy elnyomja velük a fojtó templomszagot. Boldogasszonyfűvel azóta sem találkoztam.

Citromneveléssel nemegyszer próbálkoztam én is. Ha olyan helyre kerülök, ahol citrom- vagy narancsfa tenyészik, legyen bár ágtövises és kopár, vagy dúsan termő törpe, rögtön otthon érzem magam, a belakott életet orrontom. Ez az ami vonz. Ha néha mandarinceserjével találkozom, őseim teljes létbiztonsága összegyűlik bennem.

Néhány éve, Újvidéken, telefonon felhívtam O.-t, találkozni akartam vele. Nyűgösködött, Zágrábból érkezett, fáradt volt, kibúvót keresett. Mondta, a mandarinfát be kellene vinnie a kertből a szobájába, mert itt vannak az őszi fagyok, éjszaka átfázik a növény. Közöltem vele, hogy másnap hazautazom, most találkozhatunk. De már kizárólag a mandarin-csemetéje érdekelt, s nem a kitömött varjúja, nem a fenénagy kutyája, amellyel Sziveri János engem is riogatott.

O. az avarral borított esti kertben a növényt zseblámpafénnyel világította meg. A "bambuszsnádak közelében állt" (holott ott nem bambusz, hanem valami dél-amerikai sás tenyészett), cserepestől sülylesztve a földre, hűvösen csillogtak a levelei – és roskadásig tele volt zöldessárga termés-sel. Talán lehetnek virágok is rajta, mert illat emlékem maradt róluk, bár nem rémlik, találkozhatom-e olyan mandarinfával, amely egyidejűleg virít és terem? A narancsoknál, citromoknál megszokott jelenség ez – de hogy a mandarinoknál?

Ettől az estétől O.-val mindenféle citrus-tervekbe bonyolódunk. Egyébként kiterjedt családom és kevés barátságom történetét meg kellene írni narancs- és citromszempontból, meg rozmaringszemszögből, gránát-almanézetből. Csupa mediterrán (ember és) növény és tapasztalat! Visszamenőlegre ötszáz évre mindegyiknek szerepe volt vagy lehetett, amikortól – Felvidékről meg Erdélyből – követni tudom a családfámat. Most is van egy savanyú mandarin (quum quat) anyáméknél, én hoztam nekik a provenç-i levenduláktól, ahová az Dél-Ázsiából keveredett, hajóval.

A citrusoknak ünnepillatuk van. Ünnepgömbölyűek, ünnepsárgák. Karácsonykor egy ép narancsot kell ahhoz megenni, hogy a következő évben is együtt maradjon a család. Húsvétkor azért van narancs- vagy citromtorta, hogy emlékeztessen a család összetartására. És a gyümölcshéj sem hulladék, hanem édesség-alapanyag, elrágva pedig gyomorerosító. A citrus-félék gyümölcsében semmi felesleg nincs.

Amikor a veszprémi lakásunk közelében, a városi főkertész ügyességének bizonyítékát, egy vadcitromfát fedeztem fel – tudtam, alkalmas he-

Ilyen élünk. A régi, a lerombolt belváros helyén, egy domboldalon, kicsiny park lombosodik, vérmogyoróval, bánáti bazsarózssával, homoktövisseel, levendulákkal és hamis ciprusokkal; csak muszlinvékony fátyol takarja el onnan azt a mediterrán hangulatú zugot, ahol Veszprém egyetlen vadcitromfája él. Akkor virágozik, amikor fölötte kibontotta lombját a török-mogyoró és a varázsfű, porcelán-áttetsző fehér szirmai közt gombostűfejű zöldarany bibével, sűrű virágporfelhőben, s akkor érleli galambtojásnyi, vastag héjú terméseit, amikor a város koldusai felszedték a hullt gesztenyét és kikaparták-kilopták az agyagos földből a ruhaillatosítónak árusított friszgyököket.

Ezt a bokrot, ha Veszprémbe megyünk, a kutyámmal naponta fölkeresem. Tővéből a városra látni. És senki sem zavar minket. Dugó boldogan rohángál, a friss szagokat szimatolja, én jóváhagyom a bokor új hajtásait, zsenge ágteviseit, kusza lombjából kiszedem a fennakadt madártollat, a felvonulások zászlómaradványait. A bokor gyakran okoz meglepetést. Begyűjti az újságfecniket – szürrealista szövegeket állít hétre hét egybe nekem (ilyenek lennének a képverseim, ha még csinálnám őket) –, kutyaszörgyűteménnyel kedveskedik (Dugónak minden szörmedarab érdekes) és a legfanyarabb terméseit tartogatja nekünk. Ezek elég lédúsak ahhoz, hogy pohárnyi limonádé legyen belőlük, vagy hogy napokig tapogatva forgathassam-szagolhassam őket.

A vadcitromom időnként mindenféle gombával veszi magát körül. Februárban, amikor a bakonyi tölgyesek havas avarát éppen átvérték a hóvirághajtások zöld szegei, piros csészegombák jelentek meg a fácska környékén. Centiméteres, rövid nyelecskéken kehely- meg csészeszerű gombák, kívülről fehér molyhosak, belül meg fényes kárminvörösek, mint a lüktető, élő sebek. A kutyám fedezte föl a telepüket, mozgékony orrával beleszagolt sorra a féltőjáshej-szerű gombák mélyébe: az egyik kettérepedt, spóráfüst permetezett belőle, fojtóbb a krematóriumszagnál. Tavasszal, kökényvirágzaskor – a kökénynek a citroméhoz hasonló ágtevise van, csak éppen koromfekete, szeretik is a mitológiák boszorkányai – a bőrsárga tövisaljgomba termőteste dugta ki a korhadt levelek alól hullámos peremű kalapját. Ez a faj a szőlőskertemben is honos, s a közeli erdőszéleken. Gyökérkapcsolt gomba, csak ott él, ahol a rózsafélék családjába tartozó fák tenyésznek, a kökény, a szilva, a meggy, a mandulák, a kajsziak. Paloznakon senki meg nem enne – pedig lisztiszagú, puha húsa tápláló –, mert a fák locsolásakor lecsurgó permetléből összegyűjti a mérgeket. A citromfa környékén csonthéjas gyümölcsöt termő növény nincs – töprengtem –, akkor hogy került ide a tövisaljgomba? Válaszom addig nem volt, amíg egy őszi éjszakán meg nem láttam a fácskámat – kivilágítva. Sárga derengés vette körül, de nem felülről esett rá a fény, hanem oldalról és alulról. Hármassal, minden mérgezőld gallyacskája csurgott a fénytől, hihettem, a belséjéből sugárzik valami meleg, vattás, fluoreszkáló anyag. Aztán megtalál-

tam az ünnepi megvilágítás okát: selymes kalapú tölcsérgombák fogták közre a citromfát, és délszaki éjszakát csináltak neki. Az előző nap zápora megbontotta a domb teraszát, és kibukkantak a talajból a korhadttölgytuskók, amelyek eddig fedve voltak. Azok, amelyek a zsinagóga mellett éltek – amíg élhettek. Rajtuk nőttek a narancsos, lédús, nyurga tönkű, lampionszerepet vállaló gombák. Azok, amelyek leginkább mediterrán vidékeken élnek, s ott ijeszgetik fényükkel a rezgő lelkű népeket.

A domb így emlékezik. A vadcitromfa a zsidók kultikus növényére, a cédrátcitrusra, a világító tölcsérgombák a tölgyekre, a tövisaljgomba a volt tölgyek alján terebélyesedett galagonyákra. De hogy mit kerestek a galagonyák a zsinagóga közelében, mikor azt a katolikusok használták a tavaszi Mária-ünnepen, a körmenetben? Nekem eddig ér csak a régmúltba visszakapaszkodó emlékezetem.

Nem tudhatom, hogy a citrom mai meglepetése a múlthoz vagy a jövőhöz kapcsolódik-e finom fonalakkal. Egész nap szitált a decemberi, tühegyű, aprószemű eső, jégkéreggel vont a háztetőket, gépkocsikat, utakat. Ügyetlenkedve kapaszkodtunk Dugóval a dombra, a kilencvenkettes évben utoljára meglátogatni a fát. Az ükörke lonc felé hajló gallyán még megmaradt a lombja, a többi csupaszon és tétován karmolászta a szelet. A teljes növény – igen, tetőtől talpig, azaz tőtől ághegyig – ezüstösen csillogott és csilingelt jégburkában, ugyanúgy, mint a japáni selyemfenyő, a téli jázmin s az örökzöld magyal. Megérintettem az egyik levél csúcsát – és egy íves jéghártyalapocská pattant le róla. Akkor és olyan, amilyen a levélaljazata, még csak vastagabb se. Átlátszó és tiszta volt, mint a hegyikristály. Mire a szememhez emeltem, jobban megtapasztalni, ráolvadt a mutatóujjamba és a hüvelykemre. A fagyott lombról két maroknyi levélmásolatot pergettem le, hullámasat, csigaként feltekeredett, bárkaként hajlót, cellofánvékonyat, csőrös hegyűt, éles pereműt, lekerekítettet, s ahogy egymásra hulltak, rögtön össze is fagytak. Ott álltam a huzatos, dermedt város fölött, még csak csillagok se hunyorogtak felettem, tenyeremen egy hús, nagyon könnyű, nagyon áttetsző, nagyon sugárzó jég-sziromhalommal és megint megtudtam, mit jelent élni.

A kistemplom (a város egyetlen evangélikus temploma) sarkából lopva visszapillantottam, hogy lássam a fácskát. Utolsó leveleit hullajtotta a földre. Miután lefosztottam a jéghéjat, nem maradt ami tovább tartsa, s a (tél ellenére) zöld levéllemezek lassan peregetek róla, és csöndes zörgéssel sodorta a szél valamennyit a mozi felé.

*

Szigliget alatt stoppos integet. Túlfutottunk a kocsival, amikor Angliában élő barátónk azt mondta, szerinte Hoppál Mihály állt az útszélen. Visszakanyarodtam, a nagy kalapú urat felvettem – Balla András fotográ-

fus volt. Aki (nem mellékesen) kertépítő mérnök, a visegrádi vár utólag oly megcsúfolt kertjét állította helyre. Az, hogy munkája eredménytelen lett, nem az ő hibája. Tarack és más, kéméletlenül burjánzó növények rombolták szét rekonstrukcióját – mondja, ezért a hazai kertépítési technológia a felelős. Utolsó fotókiállítás katalógusát nyomta Füreden a kezembe: évekig fényképezte Róma és Párizs kertjeit, ezt az anyagot mutatja be. Észak- és Közép-Itália kertjeit, parkjait láthattam (bár az ízlésnek jobban megfelelnek a toszkán parkoskák, hiszen azok kizárólag családi használatra készültek és azokat, a főúri kertekkel ellentétben, be is élték) – néhány napnyi örömet leltem bennük nyáron. És az időt, amely ott fűv-fává-bokorra változott, s amelyben az ember önmaga folytonosságára ráébred. S a múlt is ott van, amely nem idegen tőlünk, amely bennünk is ott található – hogy tudatosítsuk, kell egy felszólító közeg: a szelídített természet. Vernier Vera barátnőnk, aki évekig azon munkálkodott, hogy a magyar iskolásgyermekek vizuális és tárgyi kultúrája emberformájú legyen, pontosan ismeri a honi viszonyokat. De megtapasztalta a nyugatit is. Meséli, Oxfordban, ahol hat éve él, mindenkinek fontos a környezete. S ott ki-tüntetetten fontos a közös. A Temze-part, a zárt játszóterek, az utcára futó előkertek, a pihenők, a szökőkutak – ez együtt a hely sajátos szelleme! Amely szellem persze önálló életre is kélhet, az angolok erre adnak: legyen valódi szellemük. Abban a könyvtárban is, amely középkori földiánsokat őriz s ahol ő segédkönyvtáros, lakik egy, talán nyolcszáz éves is lehet. Mivel a könyvtár helyén hajdan lovarda állt, ez a szellem ló. A fázó fülű olvasók elvonultával megjelenik, a polcok közé trappol, nyírít, s hallható, ahogy a szénát ropogtatja. Most, mielőtt V. hazajött, a kovácsolt vasajtó mögé állt és azt rugdosta-rázta. Órákon keresztül dobokolt. Kérdeztem, nem fél-e a szellemlőtől? Hát nem! Olyan ez, mintha a múlttól félne, mert nem hisz a jövőben! (Avagy a jövőtől, mert nem tudja a múltat.) E szellemlőnek azonban biológiai szükségletei vannak: reggelente lócitromok párállnak a hideg kőpadlón, zöldsárgák és szagosak, akárcsak a falusi istállókban. Kérdezem, mit csinálnak a lószarral? Jön egy néne, nejlonzacsókba rakja, tapasztani viszi.

Nagymamámék a földes szobát havonként tapasztották, ahhoz frissen pottyantott, lucernaszénából emésztett lószar kellett. Nagybátyám tiszte volt kilesni, mikor ürít a falu fuvarosának két muraközi lova a Sziget utcában, s még melegen bádoglavórba kapkodni a lócitromokat, hogy csak a lúgos kútvíz hűtse majd le, oldja szét őket. Ebbe a lébe került a sárga, zsíros agyag. A szobának mégsem volt istállószaga. A lószar nem bűdös.

Szigligetről hazaérve, bérházunk udvarán nagy kupac, sárga lóürülék fogad. Mondja a szomszéd, hogy bogos paripa ügetett be a kapun, zöld bricskát húzva, gazdátlanul, s megrágt a madárcceresznye lehajló ágait, nagyokat puffogva ürített, lenyalta a padok zúzmaráját, majd nagy keréknyikorgások közepette kitrappolt.

A város a házat, amelynek a tetőterében negyedik éve élünk, Matulka-pékség néven ismeri. Az ötvenes évek elején szüntették meg a sütődét, a család még néhány évig a belvárosban élhetett, aztán kitelepítették őket. Új családokat költöztettek a helyükre, minden szobára jutott egy-egy, a kert végi sütőházba, lisztkamrába is kerültek néhányan. Aztán, hogy rekonstrukció címén lebontották a belváros javát, zsinagógástul, kaszinóstul, rőfösboltostul, mészárszékestül, s felhúzták a „Pap János faszának” mondott húszemeleteset, mindenki elmenekült a házból.

Életveszélyesnek mondtotta a sok szakember, de annyira mégsem, hogy ne költözhettek volna oda rögtön a lumpen hordák. Cigányteleppé változott a belváros, ahol parkettát égettek, nejlonfóliával helyettesítették az ablaküvegeket és kopasz nyakú tyúkokat neveltek a gangon. Az elsőtítkárnak és apparátusának ez a helyzet újabb alkalmat kínált a történelmi városmag rombolásához – a polgárság kimenekült a kertvárosba, a lakótelepekre, a környező falvakba és a temetőkbe.

Hat éve, hogy a tetőszerkezet beomlott, s mivel a várhoz vezető utcácskánkon számos külföldi fordult meg, a csupasz falakig bontották vissza az épületet, majd hat üzletet s három lakást alakítottak ki benne, mit sem törődve a ház műemléki jellegével.

Tavaly Ladányi István költőbarátomtól megkaptam a telek levéltári dokumentációját:

„A Rákóczi utca 5. számú ház zártosorú beépítésű, egyemeletes lakóház, melléképületekkel, későbarokk építészeti formáinak egy részét erősen átalakítva is megőrizte. A Rákóczi utcai épületszárny L alaprajzú, az udvari szárny emeletén eredetileg nyitott, ma részben befalazott, kosárféles nyílásokkal alakított. A földszinti folyosó, a lépcsőház, az emeleti folyosó és a helyiségek nagy része hevederek közötti csehsüvegboltozat.

A Hámán Kató utcai (régén és ma: Horgos utcai) épület alsó szintjei jelenleg megközelíthetetlenek. Ennek a hátsó telekhatáron álló, mintegy hat méter magas támfalnak, illetve a mögötte lévő helyiségeknek eredetileg valószínűleg védőbástya szerepe volt, és a külső (vár)védőrendszer egy részét alkotta.

Az épület összes homlokzata erősen átalakított, illetve leromlott állapotban van. Jelentősebb csak a Rákóczi utcai homlokzat. Ez négytengelyes, későbarokk jellegű, ereszpárkánnyal és válaszpárkánnyal. Két ablak, erkélyajtó, egy ablak emeleti tengelybeosztású. Az ablakok körül füles szalagkeret fut, felül zárófó motívummal, az ablakok alatt állókonzolk tartotta könyöklőpárkány emelkedik.

Említést érdemel a bejárati kapu eklektikus fa keretezése, a nyílás fölött kovácsoltvasból készült díszes ráccsal, amelynek közepén a ház 19. század végi tulajdonosának, Matulka Fülöpnek MF monogramja látható.”

A ház pincéjét raktározásra, a földszintjét üzleti célokra, az emeletét lakásoknak használták a felújításig – ma a pincében éjszakai mulatóhely

van, a telek hátsó épületei helyén a város szétprivatizálásában nagy szerepet vállaló, mindenféle kapcsolattal büszkélkedő, a polgárok által harácsolónak mondott vállalkozás irodaháza épült fel.

*

A listert szopogatva jutott eszembe, hogy lassan egy éve élek együtt egy Szőnyi-festménnyel. Az Iskolakultúra szerkesztőségnek a falán lóg, amelyben dolgozom, persze örömmel, mert az első szerkesztőség, amelyet én csináltam. A lister könnyű rozé, de mint mondják, nem valódi, hiszen fehér és vörös (nem fajborok) házasításából született, s meg sem közelíti a saszlából csinált magyar rozét. A budapesti szerkesztőség és a Szőnyi azonban hamisítatlan.

A listert viszont Cannes-ban is szürcsöltem, a kecskesajt után, a lakásnyi teraszon, ahová behajolnak a mimózák és az eukaliptuszok, s éreztem a szeptemberben virágzó lonc női illatát. Itt ezt a loncot jázminnak nevezik, pedig nem rokona a vaníliaillatos, kúszó jázminnak (amit egyébként jobb virágboltokban újabban Magyarországon is lehet vásárolni).

Cannes-ban tudtam meg, mi az élő és a halott műalkotás között a különbség. Miután bebarangoltam három kitűnő kiállítást: egy Picassót, egy Léger-t és egy Renoir-t. Egyikőjüktől se láttam még annyi eredeti anyagot, holott eleget kacérkodtam valamennyiükkel. Egy Renoir-festményből azóta meglehetősen elhíresült képverset is csináltam – tömegcikk-reprodukcióra írtam mindenféle morzsalékszöveget. A riviérai kiállítások tágasak, izléssel rendezettek és emberre méretezettek, mégis süttött a falakról, hogy képzőművészeti alkotásokat, nagy műveket látok, olyanokat, amelyeknek csakis kiállításokon lehet a helyük. A hatásuk sokáig megmarad. De a Cézanne-rajzé mélyebb.

Szakállas, kalapos férfi ül a földön, háromnegyedes kabátban, csomóra kötött, hosszú sállal a nyakában. Bal lábát felhúzta a mellkasáig, arra fekteti összefonott két kezét. Nagy orrluka és erős szeme van, kusza hajfürtjei kigöndörödnek a felhajló peremű kalap alól. A kép bal felső sarkában akasztófáról lógó, széttárt karú figura.

Ez a tényérnyi kép függött a társalgónk falán, elég távol egy Jean Cocteau-kárpittól és egy kitűnő Ruart kikötőrésztől. Házigazdánk szerint a Cocteau-mű drága és értéktelen. S csak azért van a nyaralóban, mert szereti. És mert a felesége is kedveli. Jó a szőttes levendulakékjére nézni, s elegáns rajzosságába belefeledkezni. (Ez a vidék nagy gesztusokkal teremtetett és kék, azért. Minél vörösebb a februári meg a késő őszi esők után az Esterel, annál kékebb.) Elvégre egyszerű csecsebecse, hozzájuk illő használati tárgy. Azért van, hogy szebbnek és otthonosabbnak érezzék a lakásukat – amelyet laknak.

És a Cézanne-rajz is ezért lehet itt.

Lehet-e egy Cézanne-rajzzal együtt lakni? Az első napokban kizárólag a műalkotás frankokban kifejezhető értéke borzongatott, az feszélyezett és riasztott. Aztán megszoktam. Mert: pompás.

Együtt tudtam vele lenni. Megpihent rajta a tekintetem (vacsora közben – görög saláta, fokhagymás bélszín, endíviaköret, mindenféle sajt, parfé, sárgadinnye, sütemény és a már említett rozé), és térültemben-fordultamban egy-egy teljes pillanatra meg-megálltam előtt. Boldogan állapítottam meg mindig, hogy ez még néhány napig így lesz. Végre van egy Cézanne-mű, amely annyira az enyém, mint az a szerkesztőség, ahol dolgozom. Ahol a Szónyi van. Vagy az az épület, amelyről a városomban senki nem tudja, hogy egykori városháza, pedig éppen olyan, s én annak a tetőtérben élve hallgatom a Bakony szeleinek fennsíkra zúduló huhogását, és ettől érzem leginkább otthon magamat.

A Cézanne-rajz! Éppen arra használják, amire teremtdőött. Egy derengő sarkot varázsol meghitté. Rég lekopott róla az üzlettárgy-lét, az együttélés műtárgy voltát is elfelejtettem. (Azért csak-csak eszembe villan, hogy vehettem volna egy Léger-nyomatot – nekem is legyem valamim –, annyi pénzért, amennyibe a nyaralás kerül.)

Ezek szerint a Cézanne-rajznak két nézete is létezik. Ahogy – mondjuk – a kiállítóteremben látnám, s ahogyan a lakásban. A rajz ugyanaz – a látványa, a hatása nem. De a rajzzal tekintetet tartó ember se ugyanaz, aki – milyen gyorsan kiderült ez – a kultúrájának és a neveltetésének megint csak a foglya. Aki azt is megtanulta, miként válhat egy kép részévé, s azt is, miként lehet a kép az ő életének szerves darabja. (Az egészen modern, fiatal költészetben van ez a csiki-csuki játék, ott ez a szempontváltogató világkisajátítás.)

A Cézanne-rajz bal felső sarkában, az akasztófa fölött egy kék pötty világított. Lehet, hogy a vonalak kékje szétfakult, de ez a körömnnyi folt eredeti színét mégsem adta át az időnek. Ennek az árnyalatát naponta akartam megnevezni, aztán ez a kívánság a következő hetekig, hónapokig is megmaradt. Nem tudtam kisajátítani.

Hogy létezik színemlékezet, mindaddig nem tudtam, amíg nem kaptam egy képet, amint a kutyámat ábrázolja, ahogy a fotelben ül. Györgydeák György grafikus, aki készítette, egyszer látta Dugót, a lakásunkban egyszer volt. Látogatása után néhány hónappal ajándékozta nekem a pici alkotást. Attól fogva a barátomnak tudom, hogy a fotel borvöröse megegyezik a kép bútorkárpitjának a színével. Hogy nekem is van színemlékezetem, azt pedig a Cézanne-féle pötty mutatta meg. Napra nap keresgéltem a pontos nevét ennek a finom, fátyolos, meszes, oldott kéknek, de nem találtam még a mását sem, se a szabad természetben, se a festményeken, se máshol.

Mígnem egy reggel különös tejet vettem a szemközi boltban – ez olyan árnyalatú volt. Kéktej! Vénasszony-nyári kéktej!

Gyerekkoromban ittam kéktejet. Melegben a tej, hogy nagymamám lefejtette a sajtárból és a lisztláda mellé rakta a kamrába, elkékült. De csak

ha a közelmúltban tapasztották a szoba padlóját, ahol a tejet megszűrte, s a tej pedig szoptatós tehén tőgyéből volt fejve. Amiből egyébként zsendicét főznek. (A véletlenek! Ősszel ritkán ellik tehén.) Tízóráira a karéjnyi vajaskenyérre kéktejet ittam. A tej nem volt romlott, csak színt kapott egy gombától (amely a szoba lószaros földtapaszából került bele). Ennek volt olyan az árnyalata, amilyen a provençe-i rajzocska sarkában üldögélt! És ez az árnyalat, amely a mediterrán, fekete lovak tomporán is ott dereng – ahogy a frissen kefált szőrön megvillan a fény, hajnalonta.

Decemberi hózuhatag. A szerkesztőség termét kitöltötte a mértéktele-nül szívott cigaretták füstje. A számítógép monitorjáról felpillantva megakadt a tekintetem a Szőnyi-festményen. *Átkelés a Dunán* a címe, 1928-ban festette a mester. Nagyon nagy méretű, legalább kétszer három méteres olajkép, tompa kékekkel, szürkékkel, barnákkal. Vízparti táj – a háttérben lomha röghegyek. A fővenyen kupacszerű, ülő asszonyok, férfiak, várják, hogy elmenjen a zsúfolt csónak, s visszajöjjen értük, üresen. A csónak fö-lött beesett arcú, szakállas, imára kulcsolt kezű Krisztus. Ez a Krisztus né-hány hete létezik – valójában nincs a képen. Csupán, mint a Veronika-ken-dőn az eredeti arc lenyomata. De újabban naponként feltűnik, hegyesedő vállal, egyre görcsösebb ujjakkal. A hózuhatagos reggelen pedig megcsil-lant a szeme. Nagypapakéken.

Felmásztam a fotelre, hogy szemügyre vegyem azt, amit Krisztus sze-mének vélek. A felső festékréteg alatt valóban ott a néhány széles ecsetvo-nással megfestett, a kép többi alakjánál nagyobb, emberszerű folt. Utána kellene nézni, hogy vajon egy elrontott és ezért lefestett vázlatról van-e szó, vagy pontosan ilyennek szánta-e Szőnyi ezt a folyón való átkelést be-mutató festményt? Krisztus szeme színét csak az asztalomtól nézve lehet sejtteni. Morzsányi kék villog elő a szürkészöld vízháttérből.

Kék szemű Krisztus? Ilyet kizárólag Közép-Európában lehet látni. Olaszországban, Franciaországban fekete vagy barna szemű, s ettől ret-tentően szigorú tekintetű az istenfia. Mifelénk meg szelid és álmatag, min-denféle dolgokat megértő. Kéktej-szemű, s olyan ellentmondásos lágy, megértő, mint az otthon.

Másnap megnéztem a festményt: Krisztus alakja visszaszívódott a hát-térbe. Beolvadt a lankás, pannon tájba. Igaz, a szerkesztőség ablakán átzu-hogtak a fagy élesítette napsugarak.

Ilyen verőfény a februári kertemben van. Annak a természetét ponto-san ismerem, hiszen a februári hétvégeken szokásom a szőlősöm metszé-se. Igyankor csúszkálók a hegyoldalon, tisztítom a gyümölcsfák törzsét, igazgatom a málnatöveket, alakítom a köszmétekoronákat.

Tavaly februárban havas volt Paloznak. A Balaton befagyott, csak a rianások hasadékaiban fodrozódott a haragos víz. A papírfehér tájra a növények rézkarokat metszettek, még nem sárgultak a fűzek, nem vö-rösödtek a somvesszők, nem találtak rá finom zöldjűkre a mandulahaj-

tások. A sok fehérőtől kékes árnyalatot kapott a veresföldű vidék. Ebben a kiegyensúlyozott kékfagyban a telekszomszéd – permetezett. Rövid-csapra vágta a tőkéit, és nekiállt bolondul permetezni. Mifelénk februárban legfeljebb sárgaméreggel szórják le a szőlőt a szorgalmasabbjai, az jó a hancs alá és a rügyekbe bújatják, apró ízeltlábúak ellen. Az első gyöngye melege mind megkezdének a károkozást, s a rontást meg kell akadályozni!

De a szomszédom kékkővel permetezett. Mésztejbe rakott rézgálicot, azt porlasztotta a szőlejeire, de hogy milyen megfontolásból, nem tudom. Óra alatt végzett. A folyadék ráfagyott a növényekre, de a nagy hidegben gyorsan szublimált belőle a jég. A szőlők fakó kéktejben álltak, új és szokatlan árnyalatukkal hivalkodtak. A táj ettől a szokatlan színtől elvesztette hókéjét, s minden erejét átadta a parcellának.

Nagyszüleim szőlei mindig kékkövesek voltak. Nagypapa homoki szőlőskertjét messziről megismertem a színéről, nagytati tőkéit is, bár az övé kertnek se volt mondható, mert csupán a tanya elé futtatta az ötven liternyi bort termő lugast. De ők sosem permeteztek télen. Az első permetezés-sel megvárták a venyigecsepedést.

Tati alig ötvenévesen halt meg. A térszében permetezett, gázálarcban, védőfelszerelésben – amely nem volt biztonságos. A bőrén keresztül szivódott fel a ráhullt toxin, megölte. Nagyon kék lett a halálában. Nekem ő mesélt először a tengerről, ahová sosem jutott el (de az unokahúga igen, és irigylete ezért), s ő mutatott rossz nyomatú Szőnyi-képet (a gang hengerelt falára volt rajzszögezve a falinaptár, azon), merthogy ott a varjak olyanok, mint a varjak, a kosárfonók csonkolta fák is olyanok, mint a le-szálvesszőzött fűzek, és a hó is úgy ül a barázdahalmokon, ahogyan annak márciusban valóban meg kell roskadnia.

*

A házunk mágnes, magához gyűjti és mint macska a döglött patkányokat az ajtó előtt, sorba fekteti a botrányokat a lakóknak. Hol csimaszok, hol meg hulla hever a küszöbön, cigánykölők vágja le baltával az ujjait, hogy el ne vigyék őt katonának, szilveszteri petárdával lövik ki az ablakot, kilopják a földből a levendulatövet, a két pincérlány sikongva tapogatja egymást a félhomályban, vagy a néma, szőke, félbolond fiút erőszakolják a helyi csírák. Mi meg a lakás függönyös ablaka mögött lapítunk, s ha éjszaka csengetnek, mindhárom család egyszerre kivonul a vendég fogadására, mert úgy biztonságos. Rendre ott a vödörnyi víz a gádorban, ha egy kőbor éjjeli bárvendégnek ismét arra támadna kedve, hogy csóvát vessen a nyitott ablak függönyére, legyen mivel tüzet oltani. Az ajtókat kulcsra zárjuk, a folyosót kivilágítjuk, tartanánk távol a rendzavarókat. A rendőrök hármával lesnek be az udvarba, bejönni riasztásra mernek, vagy úgy sem.

Éjszakánként, ha alaposan lerészegedett, a kapu előtt üvölt és káromkodik annak a fiúnak a felpumpált izmú barátja, akit itt öltek meg a rendőrök. Szólongatja a dokit, aki megállapította a suhanc halálának a beálltát, menjen ki, meghalni – holott a kórszövettanász nem itt lakik, s annak idején is véletlenül keveredett az országos felháborodást kiváltó eseménybe.

A hétvégi délután csendjét sivalkodás verte fel. A konyhaablakból láthattam, egy félmeztelen, tizenéves cigány fiú tépi fel az éjjel-nappal nyitva tartó élelmiszerbolt ajtaját, tejet hoz ki onnan, és issza, majd meg üdítőlével mossa az arcát. Káromkodott, ahogy csak a természeti népek tudnak, hangosan, tehetséggel, szégyentelenül. Tengelye körül pörgött – és a járólapokra csapta a palackot. Az üvegszilánkok szétszaladtak, s a virágágyas betonkáváról gellert kapva pattantak vissza.

Mire leszaladtam az udvarra – hogy kihajítsam a dühöngőt –, az udvarunkat elgázosította. A földszinti bárból kirobbanó, hajdan kommandós orvos visszaküldött, szóljak a lakóknak, ne nyissanak addig ajtót, amíg a gáz el nem oszlik. Aztán a rendőrséget hívtam.

A telefon az utcára néző ablak alatt van. Láttam, mint zúzza szét egy kővel a fiú az utca túlsó oldalán lévő gyógyszerár maratott üvegkirakatát, s hogyan erősítgeti indulatát egy asszony és egy traktorgumiarcú férfi. S az érkező rendőr ellen miként ránt nadrágja övéből tört. Futva érkezett az erősítés, körbekerítették a randalírozókat. Egyikük a levegőbe, s éppen ablakunk irányába lőtt. Aztán a fiúra, többször. A fiú a legalacsonyabb rendőrt az autómhoz csapta – ekkor ölték meg. Hosszan feküdt a gépkocsim mellett, zúgolódó tömeg vette körül, a kapuból az anyja sikoltozott.

A mentő órákat állt a házunk előtt. A sofőr unatkozhatott, hát tánczenét hallgatott. A *Csipkés kombinét*. A *Kék Duna keringőt*. Az *Indián nyarat*.

Másnap bevitettem a szétroncsolt ajtajú kocsit a rendőrségre, meg akarták vizsgálni, maradt-e benne golyó. Tizennyolc becsapódást jelölő karikát rajzoltak a falakra, az aszfaltra, de egy lövedék még hiányzott.

A Hungária Biztosító nem fizetett, mert az elhaltak nem volt biztosítása.

A gyerek rokonsága hetekig munkát adott a rendőrségnek: rajokban lepték meg a tereket, kocsmákat. S éjszakánként kórusban kántáltak a házunk előtt. Vért akartak, magyarvért, cserébe.

*

Mert esténként nincs senki a belvárosban, Dugó, szabálytalanul, nyakörv nélkül rohangu. A sötétbe minden neki tetsző lomot összelopkod. Ha már szétkergette a bagzó macskákat, visszazavarta a háztetőre a menyétcsaládot, nekilódul a bokroknak és kacatokat cibál ki alóluk. Néha kirámolt aktatáskát húz az aszfaltra, személyi iratokkal, kulcsokkal, máskor üres tejfőlös dobozt, felhasított tejeszacskót. Nem tudok rájönni, mi alapján választja ki az ajándékait. Kétségtelen, hogy nem magának hozza, mert

teniszlabdákat, játékmozdonykerekeket is zabrállhatna, amelyekkel játszani szeret, s helyettük képtelen tárgyakkal lep meg bennünket. Legutóbb virágcsokorral állított haza, selyempapírba csomagolt, szalaggal átkötött, valahol elhagyott bukátát tartott a fogai között, óvatosan, meg ne törje. Apró csokor, virágzása teljében lévő enciánt. A kék színéhez mindig különösen vonzódott. Nyáron beledugja a bögrevirágok harangjába az orrát, tavasszal jácintot, ibolyát szagolgat, az udvar árva katángja előtt meg rendre lehuppan terebélyes fenekére, és áhítattal telve bámulja a növényt. A televízió kékes színeit például nem látja, a tükörben visszatükröződő kék tárgyakra sem lesz figyelmes, de az építőkockák közül kizárólag a kékkeket csórja el; a kék szőnyegre hasal, és imádja az udvar madárcseresznye-fájára szokott kékcinkék csapatát.

Megvárta, hogy a vázába kerüljön a csokor, aztán alágömbölyödvé várta a dicséretet. Az utcán is gyakran áll az emberek elé, csóvál, picit kidugja a nyelvét, szemét arra függeszti, akit éppen kiválasztott, nem fogad el tőle semmit, csak várja, hogy megdicsérje. Már-már a belváros valamennyi lakóját ismeri, az újonnan ide kerülteket megszagolással, megugatja, aztán továbbbiremodik. Belesétálta magát városunk életébe, engem is magával húzott. Rendet csinált közöttünk, kialakította a köszönés szabályait, először csak a kutyásokkal, aztán a macskásokkal, papagájosokkal, később a kistrágyaszarvókat birtoklókkal. Ha egy-két hétre eltűnünk, egyre többen kérdezik, ugyan mi az oka, ha leereszti a farkát, vajon miért, ha hullik a szőre, vitaminokat ajánlanak, ha pedig tüzel, már előre figyelmeztetnek, hol rajcsúroznak a kóbor kanok, merre ne menjünk.

A váralji cigánycsaládokkal különösen meghitt viszonyban van. Kezdetben a gyerekeket ugrálta körbe, ma már a felnőtteket is üdvözli. Igen, neki köszönhető, hogy a bosszúért lihegő kisvajda ama haláleset után megkérdezte, melyik a sok kék autó között a miénk, hogy szavatolhassa, abban több kár nem esik, s ígérte, ha a sötétben sétálnánk, vigyáznak reánk.

*

Az ablakom alatt satnya akácfa ágaskodik, éjszakánként belülről világítja ki egy régimódi kandeláber. A fa a világítótest miatt mindenféle produkcióra képes, elvégre nem mindennapi esemény, ha valakibe belebújt a fény. Az akácnak gyakran visszavágják a lombkoronáját, inkább csenevésznek tűnik, mint fejlettnek, pedig a törzse erős, természetes. Fánk – vastagsága alapján – ötvenéves lehet. Hosszában repedezett a kérge, s autómagasságban ledörzsölt. A parkoló gépkocsik sokja neki-farol, azok koptatják le. Ilyenkor riadtan röppennek ki azok az ökörszemek, amelyek a gallyak közé fonott fészkek jogos tulajdonosai. (Az elmúlt nyáron éjszakai életre rendezkedtek be: a tejfehér fénnel sugárzó lámpa odavonzotta rovarokat szedegették össze.)

Nem tudom eldönteni, miért készült az ökörszempárnak négy fészke ugyanegy lombkoronában. Azt meg végképpen nem értem, hogy a nagy hidegekben honnan érkezik hozzájuk újabb öt fajtestvérük. A téli fagyokban hét puha madártest szorong egy csészeszerű fészekben, a fejüket egymás szárnya alá fúrják, és a kisebb zajokra kórusban csipognak. Világosan a madárcseresznye kékcinegével közös csapatban járnak, sőt ritkán a csonttollúakkal együtt szállják meg a szemközti park piros almácskákkal megrakott madárbirseit. A közelmúltban, az ügyeletet tartó gyógyszerértár elől annyira balul fordult ki a gépkocsijával a bár felvigyázó legénye, hogy felszaladt a fára. Az ökörszemek évek óta takaros rendben tartott fészke gallyastul alázuhant. A hét madárral együtt. Riadtan köröztek a járdára fordult fészek fölött – aztán átköltöztek egy másikba.

Vizsgálgattam az akácgallyat – a könnyű szél is lehasította volna. Az elágazásnál megkorhadt, a sárga farészben pudvás, barna foltok vannak. Letörtem egy vesszőt, felvittem a szobámba, vázába állítottam. Nézzük, mire megyünk együtt, talán adni tudunk valamennyi időt magunknak.

Azzal a gallyal kerülhetett be a lakásba az iskolás gyerekek biológiai tanulmányának egyik mintaállata, a koronás keresztespók. Reggel a krotton levelein mászkált, aztán kipróbálta a leandert, majd a citromfát, a normális időben virágba buruló karácsonyi kaktuszt, de egyik sem tetszhetett neki, mert feltornáztá belapult potrohú testét a dolgozószoba ajtókeretére.

Én itt írok, a bukóablak alá tolt asztal széles lapján, kalapálom a szöveg-szerkesztő billentyűzetét, ő meg ott kucorog, a fehér deszkanégyszög felső sarkában. Légy, szúnyog, muslica télen nincs, más táplálékot nem találhat – hát koplal. Testméretéhez képest nagy időszakokat tud átéhezni egy pók, talán tavaszig kibírja, s ha már dermedt, áttelelő állapotából kiengedett, nem tehetem vissza a hidegbe, morfondíroztam, s ügyeltem, hogy a kutyám észre ne vegye, amikor a pókkal foglalatotskodom. Dugó eredendően féltékeny, ha egy pillangó rám száll – a rókalepkéket vonzza az izadtságsgzagom, ezért a kertben, szélcsendes időben lepkefelhő vesz körül –, leszusogja rólam, és mérgelődik. Nem lenne tisztességes, ha megkergetné a pókot, vagy megenné, esetleg a mancsával megnyomoritáná.

A pók otthon érzi magát az ajtófélfá félhomályos szögletében. Vajon mi a jó egy póknak? Igen, attól, ha mozdulatlanul ül, még akár haldokolhat is. De pontszemei fesszesek, csillognak, ez megnyugtat, a növények elég vizet párologtatnak, nem száraz a levegő. Reggelente vizet cseppentek neki, abból, ha akar, ihat. Azt sem tudom, hogy a koronás keresztespók szokott-e inni? Ha igen, akkor zsákmányolás után-e, vagy máskor is megszomjazik?

Nézem a monitort, javítgatom a gépelési hibákat, amikor a pókom az ajtó szemöldökfájáról fonálon leereszkedik. Lassan, kimérten, mintha valaki eregetné utána a kötelét, pedig az az ingó ponton, a pók potrohánál keletkezik, s engedi fejfelé a készítőjét. Azonnal lekaptam az íróasztal melleti polcra! az Araneidaekkel foglalkozó könyvet, ellenőrizzem a benne fog-

laltakat. Rég tudom, hogy a szakkönyvekkel, természetleírásokkal (és a szakácskönyvekkel) nagyon kell vigyázni, akárcsak a tündérekkel. Attól, hogy egy tündér az egyik mesében jó, gazdagságot, szerencsét és hosszú életet hoz, még máshol lehet gonosz, ó-lábú és hiszteroid. Sőt, mert a jóság gyakran párban jár a gonoszsággal, a tündérfajtájú csodalénynek a történeten belül nem egy alakváltozása lehet. S hogy hányszor bucskázhat át a fején, az empatisus pszichológusok sem tudják megmondani. A szakkönyvek állatai se olyan egyenképek, ahogy a szakállas, mord, lupékkal vizslató természettudósok állítják. E megfigyelők az esetleírások rendszerint fél szemmel a következő, kiszemelt áldozatukat lesik, és igyekeznek gyorsan tüllenni pillanatnyi munkájukon. Hja, a tudomány nem tűri a lassúságot!

A keresztes pókokról már mindeféle ostobaságot összeolvastam, olyat is, hogy a hálójuk bonyolult téridom. Bonyolultnak bonyolult, csak éppen nagyon egy srófra készül, merthogy leginkább kör alakú, vagy egy elrontott kör. Lévn az a legegyszerűbben létrehozható síkforma – téri megfelelőjét már az önmagukban lebegő, puhahártyás sejtek is megtalálták az ósocéánban.

Olvasom a szakkönyvet, és figyelem a pókomat. Mintha ő maga is olvasná, mintaszerűen viselkedik. Egy ponton megkötötte a hídfonalát – a szemöldökfa jobb sarkában –, amely egyelőre csak tartófonál, és azon ereszkedik alá. A padlót elérve, nyolc lábát összehangolva átgyalogol a bal ajtófélfához, fölmászik rajta, húzva a potrohához ragasztott fonalat. Valahogy egyszerűbbnek tűnt volna, ha mindezt fent végzi el, s mindenestre kevesebb munkája lett volna, de a génjeiben az van meghatározva, hogy a kis távolságra álló bokrok a magasban nem érnek egymáshoz. Így tornázik fel ugyanabba a magasságba, ahol az előbb volt, alig hetven centiméterrel odébb – csak éppen ötméteres kerülővel. Kifeszíti a tartófonalát, amely immár hídfonallá lényegül, és valóban szép ívet húz a felső ajtósarok között. Amin aztán – egymás után – négyszer is végigmegy, addig vastagítva, míg nem találja kellően erősnek, biztonságosnak ahhoz, hogy rá egy egész hálót aggasson.

Hogy elég feszesnek bizonyult a hídfonal, kihúzott még három keretfonalat. Így (majdnem) szabályos négyszöget kerített a pókselyemből. E négyszög nem sokáig maradt arányos. A jobb felső sarokból újból leereszkedett, immár a maga fonta keretfonálon az átelles sarokba vándorolt, és átlósan kihúzta az első küllőfonalát. Megkereste a közepét (és az átló rögzít két küllővé változott), odaragasztott egy harmadik küllőt, elvezette a keretfonalig, megbogozta, meghúzogatta. Hamarosan fényes, huszonnyolc küllővel osztotta szeletekre a keretét – az olyanná vált, mint az oldalain behorpadt négyszög, avagy a négy ponton, sarkosan kihúzott csillag. A küllők nem az óramutatóval megegyező, sem azzal ellentétes irányban készültek, hanem össze-vissza, a háló feszülésének megfelelően. Ha netán két, egymás melletti küllőfonál miatt az egyik keretfonál túlságosan közelre húzódott a köldökhöz, akkor a másik oldalára néhány újat feszített. A

sugarak nem zártak be azonos szöget, láthatóan az a fontosabb, hogy a készülő rovarfogóeszköz legyen feszes. A küllők végleges távolságát a pókom egy új fonállal állította be: a centrumból kiindulva egy spirális fonalat szőtt a szövőkarmaival, amelyről azonban hamarosan kiderült, csak segédspirálisnak tekinthető, és másra sem jó, mint hogy annak mentén egy újabb spirálist készítsen. Amint fonta-szötte csigavonalban az új fonalat, úgy bontotta le a segédspirálist.

Ha ezek után azt várnánk, hogy azonos mintázatú, homogén felületű háló jött létre, tévedünk. A centrumban, alig húszforintnyi területen, sűrű, már-már átláthatatlan szövedék készült, amelyet körbevett egy fonálspirális nélküli övezet. Azon kívül pedig enyves fogófonalak alkották a spirálist. Közben ez a spirális szintén elvesztette csigavonalát – a pókom csak az ajtósaroknál eredő keretfonalakat kötötte össze, amittől a háló elvesztette kerekességét, olyanná vált, mint egy túlvert, csillag alakú halasi csipke. Itt sűrűn, ott ritkán kerültek egymás mellé a fogófelület fogófonalai, az egyiken több ragadós csepp, a másikon szinte semmi sem csillogott. A pókom kimért szorgalommal működött – mire besötétedett, megállapíthattam, hogy tisztességgel elolvasta a szakkönyveket, s ezek után csupán a szabálytalan sokszög és a kör közötti különbséget kell megtanulnia.

Én pedig megjegyezhetem, hogy: létezik olyan mérték, amely aránnyal vegyíti a rendet a rendetlenséggel, a szabályost a szabálytalannal. Ha a küllők, a spirálisok léte a szabályt, akkor a meghatározhatatlan helyzetük a szabálytalanságot jelzi. A fogófonalak meg maguk a pusztá hibák. Akár egy rendes írónál. Aki csak akkor tudja a tárgyát megragadni, ha a nagy nyelvi rendben csupa esetlen szabálytalanságot csinál, s egyszer csak azt veszi észre, hogy hálójában ott a zsákmány.

Aztán: akkor is feszítsük ki a hálót (pláne, ha az egyben az életterünk), amikor zsákmányra sincs kilátás.

Veszprém-szobrok

Sokan azt állítják, hogy Veszprém belvárosának parkjai híresen szépek, szobrai pedig nincsenek. Addig nem foglalkoztam e közhelyszerű állítással, amíg nem ismertem a várost. Először is, gondoltam, minden kisváros szép, éppen a léptéke miatt, nekem valahogy csak az ilyen közepesen nagy településeknek van emberszabásuk, hát miért ne lennének a parkjai is olyanok. Márpedig a szépség meg az emberarcúság valahogy összekapcsolódik, de hogy hogyan, az már az esztétikák és a művészetet gyakorlók kényes dolga. Másodszor, mert nem éltem, mi több, egyetlen alkalmat kivéve nem is jártam Veszprémbe, állítottam, semmi dolgom nincs ez oly sokat hallott kijelentéssel, és számomra üres állítás. Harmadszor, mert olyan emberek mondták, akiknek a mondogatás volt és ma is az az életcéljuk.

Aztán mégiscsak Veszprémbe telepedtem le, de döntésemben nem befolyásoltak az állítólag itt lévő parkok. Sőt, az első években, amikor turistaszemmel és turistaléptekkel jártam benne, nem is vettem észre a növényiszigeteket, a ligetmaradványokat, és inkább az tűnt fel, hogy mennyi szobor van itt. Idővel még több szobor lett, bár néhányat lebontottak, ledöntöttek, eltüntettek. A városhoz se volt sok közöm, örültem, hogy nem vesznek észre, hagynak dolgozni a munkahelyemen és odahaza, mert nekem a csönd az életemem. Aztán, a negyedik, itteni évem táján, egy történész ismerősöm, akinek már a dédszülei is veszprémiek voltak, s mindegyik felmenője lokálpatrióta, kijelentette – éppen a magyarság vérzivataros történelmét ábrázolni kívánó szobrászati monstrum tövében –, hogy Veszprémnek csak parkjai vannak, szobrai pedig nincsenek. Ott, a dollárház és a pártház bezárta szögletben, a belváros szélén, ahol egy ötven lépésszer ötven lépésnyi füves térség terül el, felső szélén sziklakerttel – szóval egy akkora park előtt, amelyet bármelyik nagyvárosban szégyellnének parknak mondani, mert még kutyafuttatónak, kisdud-homokozónak se használnák. Meg is állapítottam magamban, és ebben minden korábbi tapasztalatom megerősített, a lokálpatrióták annyira elvakultak, hogy a hangyajárást csatatérnek állítják, és emlékhellyé kívánják alakítani. S valóban – véltem akkor –, ott, ahol nincs lehetőség a helyet normálisan szeretni és birtokolni, minden-

féle rigmusszerzőket tologatnak fel a helyi parnasszusra, tangóharmonikás zenekart állítanak a dobogóra, csak az íráskészséggel és ízléssel nem rendelkező könyvtárosokat, tanítókat és hivatalnokokat közlik a közlönyükben, ezen a tájon egyáltalán nem honos veres muskátlikkal beültetett betonvályúval kerítik el a teraszokat, s rossz protézisével csattog-fröcsög a hivatásos előadóművész.

Az otthonlétnek nagy a hiánya. Ismerősömnnek a kijelentése idővel igazsággá érett bennem.

Hogy összesen hány szobor van Veszprémben, nem tudom. Amit hirtelenjében elő tudok sorolni, az a húsbolt előtti gyertyás, meztelen lány (a faszállító); a képtelenül sok, hengeres karral megrakott, kagylójából vizet csöpögtető *Fortuna* (a tehén); a kecskével játszó kisfiú (a kecskebaszó); az almaszedő (az idióta); az öntudatos *Lenin* (darus kocsival szállították el, a kötél a szobornyakra volt hurkolva, és néha, ha nem hallotta idegen fül, Pap elvtársnak hívták); a zászlóvivő (azt felborították, majd elbontották); a somolygó *Erzsébet-büszk* (a szende szűz); a korsós Zsuzsi (a városi önkormányzat elől vitték el, meg ne rongálódjon az épületfelújítás közben, majd visszahozták egy bazaltkockákból összerakokott medence párkányára); a kuporgó nő (a sétálóutca rézsűjén, egy sziürke márványtömb tetején, így könnyen ledönthető); a fejükön tepsit tartó nudisták (a pléhedényekből öntik magukra a vizet); a sematikus *József Attila* (átkerült egy gimnázium elé); a királyi pár a várfokon (városunk szimbóluma); az egyetemi kollégium előtt álló zöldre érett bronzalakok (a leprások); a fején labdát egyensúlyozó gyermek; és a sárkányon álló *Szent Imre* (az impotens). S mindez a töménytelen sok szobor abban az alig kilométernyi átmérőjű területen, a belváros és környékén, ahol az elmúlt időben laktunk. Természetesen, egyik sem műremek. A királyi páron és *Szent Imre* hercegen kívül egyiknek sincs köze a városhoz, és tapasztalhatom, a városlakóknak sincs a szobrokhoz. Nem tudják, milyen viszonyuknak kellene hozzájuk lenni, ha már a szobrok nem a hely múltjához, ilyennek-olyannak vélt szelleméhez kapcsolódnak, hiszen nem azért vannak, hogy kellemesek legyenek. De még csak nem is szépek.

Az, hogy általában mire valók a szobrok, nem tudom. Vélem, kultikus szerepük van az ősidőktől, amikortól térbe helyezhető műveket készít az emberi faj, valamennyire még megőrizték ezt a tulajdonságukat, aztán erre rakódott valami szépművészeti, valami fényűzési, valami hagyománytani. Aztán a köztéri szobrok felvállaltak egy újabb funkciót, és elkezdtek összemenni igazságokat osztogatni. Hogy miféléket, azt megmondták a különböző diktatúrák, rendszerek – hiszen egytől egyig azok szolgálatába álltak ezek a produktumok. Mi másról is beszélhetne, a harmincas években felállított *Szent István* és *Gizella*, a magyar tanácsköztársaságra emlékeztető *Zászlóvivő*, a kommunista eszméket hírelő dacos *Lenin*, ha nem erről. Még az aktok makacs, férfias arca, az önfeledten játszó kisgyerekek, a vizet csor-

gató szörnyűségek is az emberi létezés derűjét hazudják – mert mást nem tudnak tenni. Ezek a szobrok rémes dolgokról fecsegnek, és persze általánosságokat. Hazug szimbólumok, különböző korok önmagukról vallott kijelentései. Ma pedig, remélem, a torzság bizonyítékai. (Ez a remény lehet, csupán azért van, mert egyelőre nincsenek új köztéri alkotások.)

A szobrok arról árulkodnak, hogy vannak korok, amikor az egyén, a személyiség megmutatása közveszélyes, ezért az üldözendő. Hiszen kiszámíthatatlan, felügyelhetetlen. S arról, hogy milyen üres minden emberfeletti dolog. Ezek a szobrok embertelenek, mintha nem is hominidakéz készítette volna őket. Nincs szükségük se a megcsinálásukban, se műként való funkcionálásukban az emberre. Sőt, számukra aztán egyáltalán nem kellene az emberek, a várost lakó polgárok, merthogy ők a hatalmasok uralmát – amelyben úgyszintén fölöslegesek a egyedi állampolgárok, mert csak a tömeg létezik, amelyet lehet vezényelni, amelybe bele szabad lövetni, stb. – jelölik. Részben, mivel a hatalmasok állították őket, végső soron nem a köznek, hanem saját hatalmuk bizonyítására, részben mivel a nép – hiszen az ő pénzén készült – ezzel fogadja el a hatalmasok fensőbbiségét, uralmát. Bizonyítékát adja, hogy elfogadja a rákényszerített szemléletet. Így már érthető, hogy miért nem egyediek, miért nem jellemek ezek a szobrok, s miért nincsenek rajtuk sem a szobrászok személyiségjegyei, sem pedig azokéi, akiket ábrázolni akartak. Tudjuk, ha ilyenek lennének, nem állították volna valamennyit köztérre, nem mutathatták s nem alakíthatták volna ama vágyott közhangulatot. Ezek a szobrok olyan értelmet adtak a szülőkoruknak, amilyenre az állítatók csak vágytak, de amelyet az életben nem tudtak, vagy leginkább is mert nem mertek megvalósítani. Ezek a szobrok csupa áhítózások a világegyetem minden rejtélyének kimondására, a történelem összes titkának megfejtésére – olyanok, mint a totalításra törő korok. Fölöttes ideológiai üzenettel rendelkeznek, és készek arra, hogy egy új, más világot teremtsenek. De hogy ezt az új, más világot a szoborállítók mégiscsak megvetették, azt éppen az bizonyítja, hogy a rossz művek leghatásosabb, legszuggesztívebb helyét mégsem keresték meg. Odaállították őket a várfalra – háttal a szakadéknak –, bedugták a bokrok közé, egyetlen nézetet engedélyeztek nekik, egyszerűen valamennyit megfosztották a szoborléteztől. Transzparenszekként kezelték őket. S hogy egyik-másik mégis kilépett ebből, az a véletlen szülte. Így vált *István* és *Gizella* a város jelképévé, ahogy ott strázsálnak a fokon, mereven, akár a múmiák, embertelen, hiú és mégis közönyös arccal, ami csöppet sem méltóságos póz. Hogy a város nem tudta befogadni őket – ilyen gögös alakokat nem is lehet –, mi sem bizonyítja jobban, hogy időnként silány nemiszerveket rajzolnak a combjaik közé, meg álarcokat raknak rájuk. Hiszen a város-lakók sejtik, ki és hogyan és miért veti meg őket. Ők pontosan tudják azt is, hogy feleslegesek, semmi szükségük rájuk, nem rájuk figyelnek, nem

GÉCZI JÁNOS

hozzájuk szólnak, és egyszerűen haszontalanok. És azt is tudják, hogy a történelmet nem a szoborállítók, s nem a szobrok csinálják.

Veszprém sosem szerette a művészetet. A művészt is csak akkor, ha aktuális céljaira alkalmasat teremt. Ha pedig nem, még azt is könnyen kijelenti róla, hogy nem művész. Szó ami szó, könnyen elfelejti, hogy kisváros, és feljebb, a nagyvárosok felé tolná magát. A polgárait se szereti, hol mert nem elég katolikusok, hol mert nem elég kommunisták, hol mert nem elég világpolgárok, hol meg azért, mert nagyon is bele akar szólni, hogy milyen szobrokat rakjanak ki a parkokba.

Veszprém- macskák

Kibillant a világ: eltűntek a kőbor macskák! A hét dombra épült városok közös attribútuma a kiterjedt, félvad macskakoloníák léte, na és a sokgombos, barokk templomok. A templomokról nincs mit mondani, azok új kupolákat kaptak, a grünspan se futhatta még be friss rezüket (kivéve persze a rómaiakat, hiszen azok többségét cserép borítja, ha pedig nem, akkor sincs pénz a felújításukra).

*

Világjárásaim során megállapíthattam, hogy a hét domb szerves következménye minden esetben a katolicizmus, abból aztán a templomállítás, ergo a tornyok léte is következik. Ehhez a kultuszhoz asszisztálnak a veres, az iromba, a fekete-tarka, a szürke macskák. Kényesen napoznak a küszöbökön, családi életükkel szétműlják a komor kis loggiákat, bűzös halfejek marakodnak, a háztetők galambfészkei után kutakodnak és ha eljön az ideje, éjszakánként gyereksivalkodás-szerű hangok kíséretében bagzanak.

Kezdeti macskatani ismereteimet a kutyámnak köszönhetem. Korán megtanultam például, ha Paál István barátom selyemszalagon vezet a színház udvarára egzotikus kisragadozóját, meg sem szabad közelítenünk, mert a macska és gazdája egyként felénk villogtatja valamennyi karmát-körmét, pfujjolnak és kutyának-gazdának hallható, kínos megjegyzéseket tesznek, mondjuk úgy, hogy a világra. Ez a házimacska-állapot normális velejárója, és azért nem is láthatták soha, mennyire girhes és sóvárgó utca-macskák lesik őket és minket (tehát egy macska, egy kutya, egy rendező és egy költő, egymástól tisztos távolságban) séta közben, a kerítés mögül.

A Veszprém közterein lakó, nyávogó jószágok mindent eltanultak ettől a színházrendezői magántulajdontól.

Először is egytől egyig azt hiszik magukról, hogy sziámiak. Nem félnek se az emberektől, se a kutyáktól. Pöffeszkedők, öntudatosak lettek, tél végén már egyre gyakrabban kilopták az uzsonnát (kolbászos-vajas kenyér, vagy szalonnás zsemle) az utcai árusok nejlonszatyrából. Ha egy barna-sárga foltos átszaladt a járókelők között, biztos, hogy valaki bokájához kapott, a savas esőtől elsárgult hófehér meg a teljes családját a Napló roham-

újságírójának metálarany Opelje motorháztetőjén napoztatja délelőttönként, és megtámad bárki slusszkulcsát rázó embert. Szürkületkor meg a patkányokkal társalognak.

Kutyám kiismerte az összes, a szíami jóvoltából megváltozott jellemű Veszprém-macskát. Tudja, melyiket lehet a kukákba visszakergetni (a kukalakók nagy bosszúságára), melyiket szabad visszafogottan ingerelni (hommage a régi alattvalói rendnek), és melyik elől hasznos fület lekonyítva, farkot behúzva elinalni. Már azt a kormosat is ismeri, amelyik szentszagú (egy templomlakó állat kizárólag tömjénillatú lehet), hozzádörgölődik a reverendásokhoz és alkalomadtán felképeli a pulikat.

Városi tömegjóságaink elvesztették békétűrésüket. Cивakodnak a csimaszokon és a húsboltból kihajított mócsingon, nem veszik tudomásul a köztisztasági előírásokat – bár verekedés után mindig megtisztítják szívárgó sebeiket, amelyiknek lóg a füle, az megszabadul tőle, és szabványosra nyalják a horpaszukat.

Végül a veszprémi kóbor macskák megfélemedeztek helyi érdekeltségeikről és némi lokálpatriotizmusukról, s a hétdombiságtól elteltlen római macskáknak kezdték képzelni magukat: hírelik, ők a város valódi tulajdonosai, sem a szíamit, sem a szíami-féléket tartóknak nincs itt helye, mi több, a kutyákkal együtt élők is szedjék a sátorfájukat! A rómaiaguk abban is megnyilvánult, hogy mind Rómáról ábrándoztak, levelezni kezdtek a Tevere-parti rokonaikkal és kitelepedtek a parkok fűvére. Na, ez volt az a pillanat, melytől kezdve a korrekt, lakásokban tartott Felix domestica-egyedek kizárólag emberi felügyelettel léphettek az utcára, a macskavész ellen beoltották a kutyákat, és a polgárok nem jártak a gyűlésekre.

Sajnálattal kellett új márciusunk végén megállapítanom, hogy megértük: városunkban immár nincs egy olyan kóbor nyávogó sem, amelyiket kutyamóddal lehetne megkergetni, elkapni, kínozni, lóbálni, és a bokrok tövébe csapni, mint egy koszlott, női retikült, nincs olyan közmacskánk, amelyik hörögve-miákolva kapaszkodna fel a kutyafogor elől a főkertész gonddal telepített, féltett díszfáinak valamelyikére, s nincs, amelyik onnan leugatható, lerázható és tovább hajkurászható etc. lenne. Persze, ennek nem Paál István szíamija az oka, az (P. I. szerint ő) kizárólag a helyzetben rejlő példát mutatta meg társainak (állítjuk néhányan). A macskák visszaéltek friss tudományukkal, és elszemtelenedtek. A macskák rendszert váltottak, ráébredtek a jogaikra, a lehetőségeikre, mi több, élnek is velük. Bebocsájtást kértek az új világba, színes selyemszalagot akarnak, és konkrét gazdákra tartanak igényt.

A macskák emancipációja másfél év alatt zajlott le. Kezdetre a város polgárainak tömeges elszegényedésével esett egybe (akkor váltak az addig a családi tűzhely mellett doromboló számkivetettekké), s tetőpontját utóbbi márciusunk idusára érte el – de most, április végével, ismét fordulni látszik a helyzet.

Kibillent a világ: egyik napról a másikra eltűntek Veszprémből a kóbor macskák, amelyek pedig a világ minden tájékán hozzátartoznak a hét dombra épült (következésképpen katolikus stb.) városokhoz.

Némelyek szerint a *[szabad kis zsanádárversek]*-ből szökött ki néhány menyét, s vérengzik a macskák nemzetségében. (Koncz Pál papírr Restaurátor figyelmeztetett egy levélben, hogy a versciklusom – általam tenyésztett és felnevelt – fenevadjai éjszakánként a városban kóborolnak, s egyet az Elefántos-háznál, egyet pedig a Menyőfogós-háznál figyelt meg. Majd meg Tolnai Ottó, a macskák nagy kedvelője bukkant a városkánkban különböző megpocsékolt macskadögökre. De ők nem lehetnek a szóbeszéd elindítói.)

Tanúsíthatom, a városi közmacskákat pusztító menyétek egyike sem az enyém, nem az én verseimben laknak. Más valaki a gazda. Éjszakai kutya-sétáltatásaimkor nemegyszer találkoztam magam is menyétekkel (ezeknek azonban foltos a torkuk, és a Cholnoky-ház környékén fordulnak elő), csapzott macskákat vonszoltak magukkal a kihalt utcákon.

Veszprém macskátalanítása befejeződni látszik. A kutyaellenyomás alól felszabadult macskák tündököltek és elbuktak. De menyétfogak által vesznek el – vagyis e játszmában új, félelmetes játékosok, a menyétek jelentek meg. Ennyit az emancipációs törekvésekről.

Most búvóm a szakirodalmat, hátha felfedezek valami eddig titkos összefüggést a domborzati viszonyok, a településszerkezet, a domesztikált jóságok és a csúcsragadozók között, s ha találok, azt is meg kell vizsgálnom, miként befolyásolja a fejlődés rendjét egy tanítói hajlamú számi.

Egyébként mindehhez hozzá szeretném tenni: Veszprémbe lehet élni.

Veszprém-esszé

Az kétségtelen, hogy amíg csak tőlem függ, itt fogok lakni. Több mint tíz éve megszoktam, hogy valahol mindig föl van bontva a hajdani Tolbuchin, a mostani Vár utca, hol építkezés, hol leletmentés, hol útépítés, hol csatornázás miatt. Most mindegyik okán. Az eredmény, hogy az ezerkilenczázkilencvenes évek közepére a püspöki palota szennyvize nem szabadon, a palota alatti meredek sziklákon folydogál s bűzölög, ami miatt sorra költöztek el a hajdani iparosházak mai lakói. Megszoktam, hogy a Vár múzeumait évente legfeljebb egyszer láttam. Délutáni vagy hétfői szemlélő sétáimon, vagy a vendégeimet szórakoztató városnézés-kor rendre nem találok nyitva a múzeumokat. A várkapu múzeumába kétszer tudtam bemenni, általában zárva tartják. A Gizella-kápolna freskóit is felváltva lehet és nem lehet megnézni. A néhány éve megnyitott, bélyeges téglákat bemutató pincemúzeumba jó hónapig tudtam naponta menni, igaz, egyedüli látogató voltam – azóta sem tekinthettem meg szeretett cserepeimet-tégláimat. A Szent István-templomban nyugvó Ányos Pál sírját sosem láttam. A vár házainak udvar-rengetege megtekinthetetlen, lévén mindegyik épület közintézményé. Persze, mondják, azért is, mert az udvarral rendelkező paloták és házak oldalán áll az ország egyik legrégebbi börtöne, s a rabokkal beszélgetni lehetne; míg a völgy szemközti oldalán, a sziklában, a Dunántúl legjelentősebb magyar légelhárító központjában. Megszoktam, hogy a város, amelynek nemcsak lakója, hanem tulajdonosa is vagyok, jelentős részében is el van zárva előlem. Nemrég még nem mehettem volna föl a központban éktelenkedő húszemeletes épület tetejére telepített, de nem működő presszóba sem, amely immár a helyi kábel-tévé központja, hiszen ráláthattam volna a katonai gyakorlóterepekre (akár a legfelsőbb emeletekre költöztetett, megbízhatónak talált katonatiszt-családok): amelyekről persze van tudomásom, hiszen korábban éjjel-nappal dörögtek a lőfegyverek, esténként a Bakony oldalába becsapódó nyomjelzős lövedékek bevilágították a várost, s az éjszaka is gyakorlatozó helikopterek a centrum fölött fordultak meg – a kiképzési tervnek megfelelően, s a lehető legalacsonyabban. Arról is tudtam, hogy egy elkóborolt lövedékkel összerombolták a közeli falu óvodáját, a nyolcas úton átvonuló konvoj egyik tankja szétlapított egy utasokkal teli személy-

gépkocsit, vagy hogy nem mehetek mindig Zirc felé, bármikor lezárhatják a Gyulafirátót utáni majdhogynem makadámot a gyakorlatozó seregek kedvéért – vagy ha véletlenül nem, akkor lövésekkel ijesztgetik az óvatlan közlekedőt; mint velem is megtörtént, célpontnak tekintve a közúton haladó járművet. Nem gombászhatok a Bakony-aljban, nem nézhetem meg a Papod-hegy aljának Szeglei-bükkösében feltűnően nagyra fejlett idős bükkfákat, s ha „szerencsém” van, láthatom, mint csapódik be és robban fel egy helikopter vagy egy repülőgép a környező hegyek valamelyikének csúcán. És nem beszélhetek arról, hiszen gyakorló városlakóként nem tehetem, hogy a városomhoz csatolt kis település kocsmájába tankkal vonult kiszabadítani a fához kötözött lerészegedett társakat néhány szibériai fickó. Azon is csak szűk társaságban röhöghetek, hogy a településünk ismert kurváját megerőszkoló mintegy húsz katona – a bírósági ítélet szerint – „nem vonszolta és nem bántalmazta a barlangban lakó asszonyt”, hiszen a sorát szépen kiváráó újoncok mindegyike tíz-tíz forintot akart fizetni az asszony juttatásaiért. De az asszonyt se hurcolták meg üzletszerű kéjelgésért, hiszen a katonák nem tudtak fizetni, nem volt magyar forintjuk.

Nem csodálkozhattam azon, hogy a szeméttelenen ruháért, vodkáért, forintért katonai felszerelést vehetek – pisztolyt, tőrt, szíjat, surranót; vagy televíziót, órát, aranyat, hordószám a benzint, a gázolajat. Meg sem szólalhattam, hogy a lakótelep melletti szovjet laktanyában, egy kiskatona ügyetlenkedése miatt a tank tartályából túlfolyó anyag belobbant, s egymás után robbantak föl a harci eszközök – repeszekkel szórva meg az álmás épületét és a lakótelepet, s a véletlennek köszönhető, hogy sem az üzemanyagtartályok, sem pedig a lőszerraktár nem fogott tüzet. De még inkább nem fecseghettem arról, hogy egy sétáló magyar állampolgár is megsérült; s hiába ürítették ki a helyi kórház több osztályát, rendelték a városból és a környéki helységekből a laktanyához a tűzoltókocsikat, mentőket és parkoló autóbuszokat, – ha senkit nem engedtek a baleset helyszínére, miközben a sebesültek többsége meghalt, mert nem a helyi, hanem az ötven kilométerre fekvő Székesfehérvár orosz katonai kórházába szállították őket – platóra hányva, orvosi kíséret nélkül.

Arról sem illett beszélni, hogy a zöld háznak becézett pártház előtt márványlépcsős aluljárót építettek (éppen egy nyolcosztályos iskola áráért), hogy aztán az első jeges napon tucatjával vigyék a végtagtöröttket a baleseti sebészetre. Persze döntés rögtön született: a márványt, hogy ne csússzon, lekenik habarccsal. A járőkelők pedig továbbra is az úttesten átvágva kötelítik meg a piacot, az autóbuszállomást és az ABC-t. Igen, nem volt ildomos szólni az aluljáróról, hiszen annak a pártvezetőnek a kezdeményezésére építették, akinek a lakásától a hivataláig először tisztították meg a hótól az utat a városban, s csak utána a főutakat, a járdákat.

És ma sem szokás arról fecsegni, hogy a város új folyóiratát az újságírásból kikopott, s a városi tévétől menesztett úr vezeti, aki sosem mert

cikket vagy műsort úgy leadni, hogy ne egyeztetette volna az éppen illetékes pártvezetéssel – mint nyilatkozta ezt a helyi Naplóban a polgármester akkor, amikor az irodalomhoz és a művészetekhez semmit, a szerkesztéshez pedig az említett módon értő illető kigründolta magának azt a fórumot, amely a megye vezetői szerint ebből a környezetből hiányzott, vagyis a *helyiség* terepét, megnyilatkozási lehetőségét, ifjú és friss tehetségek szárnyrabocsátóját, az ellenzékiesség egészséges megnyilvánulási helyét.

Ha csak ennyit tudnék e városról, ahová dolgozni hívtak, s ahonnan az írásaim miatt már három év után ki akartak ebrudalni – de több író társ példája ellenére mégis maradtam –, mígnem munkahelyemet kényszerűen áthelyeztem székesfővárosunkba, hogy munka után rohanjak vissza bér lakásomba, ez is elég lenne, hogy maradjak. Pedig többet tudok: azt is, hogy miért nem leszek úgy veszprémi, amint azt tíz éve, vagy éppen ma kívánják. Én ezt a várost, a lakóit, az épületeit, a múltját szeretem – nem az intézményeit, a hivatalnokait, ügyeleteskeit, és az eddig hírelt jövőjét vagy kikényszerített jelenét. Mert bár ez a hely – hittem amíg kőfic betelepült voltam – szellemtelen, igénytelen, megjuhászkodó, közösségek és közemberi célok nélküli; míg később, lakóként rájöttem, hogy értékei a föld alá vannak sülyesztve, mind képletesen, mind a valóságban. Nincs a városban egyetlen szobor e városban született nagyságokról! Azokról sem, akik itt éltek. Batsányi Jánosról, Ranolder püspökről, a Chonoky-fivérekről. Csikász Imre hagyatéka, a gipszszobrok a megyei múzeum dohos pincéjében porladnak, s két nagy, alakos bronzszobra Budapesten áll – a Margit-sziget tavára hajló kecses lányka és a Deák-téren álló bájos akt. A hatvanas években, amikor a Nemzeti Galéria följajánlotta a *Fiatal lány* bronzmásolatát Veszprémnek, ha megfelelő köztéri helyet biztosít számára, nem fogadta el a városi vezetés, így került a szobormásolat Kecskemétre. A fiatalon elhunyt művész, akinek munkásságát minden szakértő úgy emlegeti, mint a huszadik századi magyar szobrászat kezdetét, hiába a város halottja – mert anno a papok taníttatták, síremlékét máig csak a család gondozza.

Eltűnt a belváros nagyobbik fele, zsinagógástól, vendéglővel, polgárházakkal, trafikokkal együtt – hogy a maradék, immár ha helyreállítva, emlékeztessen a helyi kultúrára, s ha pedig omladozik, lumpenek lakhassanak benne, alkoholisták, ótvaros öregek, környezetüket gyűlölők. Persze, a felújított házak többsége is veszélyben van. Hirtelen rendszerváltásunkban itt is megjelentek azok a részvénytársaságok, kft-k, amelyek az állami vagyonnal kedvükre házárdíroznak, s belőle amennyit csak tudnak, privatizálnak. Azt mondani sem kell, kik ezen bandák vezetői; ismerhetjük őket abból az időből, amikor elintézték, hogy legalább a nyáresti szabadtéri színházéledások idejére – amikor protokoll-helyeken üldögéltek – ne gyakorlatozzanak a közeli lőtéren, s ne szálljanak fel a bombákat szállító helikopterek; amikor egy folyóiratot buktattak meg, s ígéretüket – misze-

rint folytatása lesz a Visszhangnak – nem tartották meg, de eladták a "hi-telessé" tett nevet a KISZ KB-nak.

Van-e még ennek a városnak önbecsülése? Itt egyszerre félték helyi és külföldi hatalmasoktól. Van-e még lakóinak bármilyen érdeke? Nevezhető-e ez a hely a megszokott értelemben városnak?

Ez az írás szándéka szerint esszé, nem panaszáradat – koppintok orromra, de rögtön elresterlem magam: hiszen a hirtelenjében összehordott tények talapzatára föl lehet most állítani azt, ami elmondja, miért fontosak az emlegetett, töredékesen sorjázott tények: holott mindegyikük csupán fölszíni jegy.

Az Árpád-háziak korában alapított, lassan évezredes városról van szó, amely negyvenhétől sorvadozott, majd megszűnt városnak lenni. Hiába növekedett, terebélyesedett, s lett vagy hetvenezer lakosa, számos ipari üzeme, gyárai, megyei és országos hatáskörű intézményei, s országos jelentőségű intézetek helyi lerakata, hiába van egyeteme, diáksága, ha... Igen, ez a ha. Ami nem hagy nyugtot. Ami eszembe juttatja a negyvenes évek végén alapított egyetem ellemi kifogást: ide ne telepedjék senkifajta polgári ember. Mondatoknak kell itt következni, cáfolni vagy bizonyítani, fölvetni és gondolatokat indáztatni; elvégre veszpréminek tudom, valloam magam. Akkor, amikor már nincs rá szerepkényszer. Amikor vállalhatom, s a kapcsolatot magam is alakíthatom, ha... Veszprém megtelik polgárokkal.

Veszprém ezerkilencszáz-negyvenkilencben alig tízezer lakosú városka, havtvanra huszonhatezerre, hetvenre harmincnyolcezerre, nyolcvanra ötvenötezerre nőtt a lakossága: szociológiai szempontból típusos kisváros. A kisvárosiasság minden sajátosságával – és speciális vonásokkal, amely a helyi politika áldatlan következménye. Melyik vonása a fontosabb? A kisvárosi életmódot ismerhetjük jobban – állítanám, hiszen az elmúlt években innen is, onnan is hallhatók voltak különböző (rém)történetek; de ebben is talán a másság a lényeges?

Lehetnek-e a kisvárosiasságnak valódi hagyományai akkor, amikor a megyében és a városban csak századunk első évtizedeiben kezdődött meg az iparosodás – középüzemi szinten –, s a katolikus székhely nehezen tűrte a zsidóság polgárság-kialakító szemléletét, szándékait? Bizony, csupán a földosztás után, a hirtelen és erőteljesen felfutó iparosodással, a betelepült hivatalnokok árnyékában egységesedett a város kézműves és értelmiségi polgársága. Az iparban, mindenekelőtt az építőiparban megháromszorozódott a dolgozók száma. A keresők huszonhat-huszonhét százaléka úgynevezett értelmiségi, s az iparágakon belül is huszonhét százalék jut a vegyipari szellemi dolgozókra. A megyében Veszprémben legnagyobb arányú a nem termelő ágazatokban és a kereskedelemben dolgozók aránya. A város „urbanizációs politikával” az ötvenes évektől rendelkezik, amelynek lényege, hogy mindennek az iparral, az ipari fejlesztésekkel kell összefüggésben lenni, és meg kell szabadulni a püspöki székhely kleriká-

lis beállítottágának mondott – kevéske – értelmiségijétől. Az államigazgatás, a politikai-társadalmi szervezetek megyei központjai, a gazdaság-irányítás, a tudományos s legvégül a kulturális és művészeti élet megyei központja Veszprém lett, de leginkább a „zöld ház”. E helyt dőlt el, hogy a természeti adottságoktól kissé függetlenül, de a nehézipari ágakat kell fejleszteni, márcsak azért is, mert a szénbányászat, az alumíniumipar és a vegyipar az országban is elsőbbséget élvezett a többi ágazattal szemben. Veszprém megye vált a magyar vegyipar központjává. Amíg a megye korábban a többi megyével azonos szerepet töltött be az ország kulturális életében, ez a jelentőség rohamosan csökkent, tudatosan visszafejlesztették. Leginkább a vegyipari tudományos bázis erősödött, kutatóintézetek és egyetem jött létre; s az értelmiség szerkezete a műszaki, ott is a kémiai tudományokat művelők javára torzult. Mára csupán természettudományi értelmisége, közigazgatási, azaz hivatalnokrétege maradt a megyének, a humánértelmiséget – az iskolai és a közművelődési intézetekben dolgozó „közép”-csoport kivételével – elűzték. Ki vagy kik? A megye politikai vezetésének – amelyhez asszisztált az állami bürokrácia is, hiszen így éppen ők váltak a legtájékozottabb csoporttá – kifejezett nézete szerint a képzett humán értelmiség, köztük a szép- és szakírók a lehető legveszélyesebbek a stabilitás szempontjából: közülük kerülnek ki a gyűlölt ellenzékiek, a deviánsok, a mást akarók, azok, akiknek senki és semmi nem jó, és köztük van leginkább olyan személyiség, aki csoportképző, vagy ilyen ambícióval rendelkezhet, s ezáltal ellenőrizhetetlen és befolyásolhatatlan. A megye és a város vezetését szükségszerűen vették át a vegyész-képesítésű, vagy az azok érdekeltségi körében kerengő technokraták, akiknek sem felkészültségük, sem pedig kedvük és tehetségük nem volt és nincs ahhoz, hogy alkalmas bánásmódot keressenek a humánértelmiség kezelésére. Hamarosan megkezdődött a még meglévő, bár magától is fogyó csoport tagjainak szelektálása. Ezzel pedig Veszprém városának korábbiól maradt fél-polgárosodása is megállt, majd a polgári értelmiség főlészámolódott. Miközben eltűnt-elköltözött az a réteg, amely meg tudta volna akadályozni a város történelmi-kulturális-szellemi hagyományainak szétverését, megsemmisítését és a helyükre állított, erősen ideologiztikus és személyi érdekeket kiszolgáló „új kultúra” kibontakozását.

Szinte tudatos az az erőszakos és következetes harc, amely minden értékrendtől megfosztotta a város lakóit és szellemi embereit. A hivatalnokréteg képzettsége „jóvoltából” beszűkült, számos szempontból döntés- és referenciaképtelenné alakult, amely megvalósította, majd megszilárdította a máig fennálló városi hierarchiát. A közemberek tudatából tulajdonképpen csak a tájékozódás biztonságát kellett eltüntetni e puccshoz. Az egymás fölé rendelt hivatalnokok, tisztségek, rangok szigorúan megállapított és betartott sora olyan helyi értékrendeket valósított meg, amely – meglehetősen szükségszerűen – csak a saját érdekeit manifesztálta, illetve azo-

kat szuperponálva igyekezett a lakosság életformáját, életszemléletét, értékadatát és -képzetét a „szocialista” szó örve alatt átalakítani és kisajátítani. Képzetlenségével és alkalmatlanságával nemcsak megvalósította a saját életmódjához hasonulás és viszonyulás kényszerképzetét, hanem egyedül azt állította helyesnek és követendőnek. Új mérce jött létre, talán legelőször az országban, ráadásul egy történelmi kisvárost sikerült szocialista várossá, szocialista normákkal rendelkező lakosságúvá alakítani. Amely csak azért működött, mert elhitték róla, hogy működik és mozog. Akik nem tudták elfogadni ezt a megváltozott kulturális értékerendet, vagy baráti közösségeiket is főltszámozva begubóztak (a bennszülött veszprémiek), vagy lehetetlen helyzetekbe sodródtak és eltávoztak (általában a többi megyéből érkezett humán értelmiségiek) vagy pedig elfogadták ezt a létet és asszimilálódtak (a megye területéről érkezett humán képzettségűek). Kanonizálódott, hogy az a rend, amelyet létrehoztak itt, az helyes és felülbíráhatatlan, s mindenkinek tudnia kell a hierarchián belüli – megváltoztathatatlan – helyét. Ha valaki veszprémi értelmiségi lakos, sőt polgár akart maradni, ha nem is hisz mindenben, de úgy kell tennie, hogy mégis: látszatember, látszatkapcsolatok, látszatállások, látszatelemek alakultak ki, amelyek között mindenre volt lehetőség, képmutatásra, korrupcióna stb., csak éppen a városi élet, a polgári létezés megerősödésére, újratereztetésére nem. A humánértelmiség megmaradt része idomult a vezetést képviselő vegyész-technokrata értelmiségiekhez, hivatalnokokhoz, s maga is hozzájárult elértéktelenedéséhez. Az ország és a megye/város értékrendje vésszen eltávolodott egymástól. Az országnak nem volt módja – mert nem, vagy alig tudott bárkit is a maga mércéjével megmérni, a megye/város pedig semmiről nem vett tudomást a helyinek kinevezett értékeken kívül. Amely értékek többje persze attól lett érték, hogy valamikor, valaki itt éppen annak nevezte. De kedve se volt Veszprémnek az országos bizonyítást kiállni, hiszen olyan terrénuma maradt hosszú ideig – egy volt belügyminiszternek, a honvédelmi bizottság elnökének s a hozzá csapódóknak – a politikának, ami különböző kísérletet is megengedhetett magának: a szocializmus keményebb, diktatorikusabb és az önkényeskedést vállaló változatának kidolgozását. Amire számos összefonódás is lehetőséget – gyakran biztatást – adott: ki az, aki nem kívánt, nem akart, nem fogadott el a Balaton északi partján egy telket, üdülőt stb. – s ezzel máris „kissé” veszprémivé válhatott. A politikusokra kitüntetett figyelmet szántak a helyiek – amíg például Borsos Miklóst csak utolsó évében ismer-te meg személyesen egy helyi autentikus nagyság.

A város lakossága szellemi-kulturális bizonytalanságban élt (rosszabb ez minden vasöklű politikánál, gazdasági nyomorgatásnál), és a város, a közösség óvó melege sem adatott meg az állampolgároknak. Se védelemként, se kisebb portyázások utáni búvóhelyként. Az egymáshoz hasonulás, a viszonyítások, a minták romboltak; az önértékelés, amely az emberi

létezés biztonságát nyújtja, nem teremthető meg. Mindig más mondta meg, ki mennyit ér. E bizonytalanság manipulálhatóvá tesz bárkit, s mindenekelőtt lehetőséget teremt a gyáváknak, a gyávaságnak és a kiszolgáltathatóságnak, amelyekre, ne is tagadjuk, oly nagy szüksége volt a totalitáriánus államhatalomnak.

A máshol esetleg elsajátított, megtapasztalt emberi értékek bármilyen megítélésénél nem kerülhettek a mérleg serpenyőjébe; éppúgy a megítélő mint a megítélt állása, munkaköre, hatalmi helyzete, elhelyezettsége, bárati kapcsolatrendszere döntött, s szolgáltatott fellebezhetetlen végeredményt a játszma résztvevőinek.

Egy folyamat különböző állomásai mind a felsoroltak, amelynek eredményeként létrejön az az életforma, amelyből már se kitörni, amelyet már se megváltoztatni nem lehet külső segítség nélkül. Önigazoló rendszerre változik a benne lévő(k) sorsa és pályája: miközben másoknak olyan követendő mintának tűnik fel, ami a kisvárosi létezést és karriert lehetővé teszi. S az elfogadottságot, a beilleszkedettséget, a tiszteletet, a köztisztiséget, s azt a tudatot adja, amely szerint az embernek el kell fogadnia a mások által kijelölt helyét, s az én csak és csupán a mások viszonyrendszerében létezhet (bármily hamis is az a rendszer).

A kórisme, lehet, nem túl pontos, és sok benne a helyi sajátosság. Indok számos van rá, de helyettük ismét néhány példa.

A veszprémi hierarchia csúcsközelében élők olyan magatartás- és személyiségmodellt sajátítottak el, amelyben nincs helye a toleranciának. Számos mű, illetve művész megítéléséhez azonban ez szükséges. Hát huszárvágással oldották meg a problémát: mintegy ötven képzőművész élhet a megyében (többségük államilag hitelesített, hiszen főiskolát végzett és esetleg Alap-tag), hiszen a képzőművészeti alkotások nem feltétlenül értelmezhetők direkt módon. Érvényes ez a zenére is, és a megfelelően instruált, központilag kézben tartott színházra is. Így Veszprém városa a hetvenes évek közepéig jelentős színházi élettel rendelkezett. A képzőművészeti és a zenei élet is megtúrt volt. Az irodalmi élet azonban ki sem alakulhatott, az irodalmárok a helyi hierarchia abszolutizálásának áldozatai vagy élvezői. Társadalomtudósokról – intézmény híján – szintén nem lehet beszélni, annyiról semmi esetre sem, hogy laza csoportról lenne bár szó. Aki itt él, itt mer élni, az kuruc a Bakonyban.

Zárt világ ez: kényszerpályán mozoghatnak csupán a városhoz valami okból kötődők. Leginkább a szellem emberei, akiknek feladata lenne a hiányzó lokálpatriotizmus alapjait ismét lerakni. Kevés a munkahely, mindenki mindenkit ismer és utolér, a város rendszere, személyi kapcsolathálója könnyen áttekinthető, a különböző intézkedések, tettek híre hamar eljut mindenkihez. S mert mintateremtő a vezető-hivatalnokság, ki-ki alkata szerint csapódhat a dzsentroid (lovaglás, vadászat, zárt és tartalmatlan mulatozások) vagy a töredékesen itt-ott néha megjelenő polgári életforma

(színház, könyv, kulturális-társadalmi élet) között, s nyerhet vagy veszhet attól függően, hogy éppen milyen szükségleteit kell kielégíteni az illetékesnél. Hiszen annak a beállítottsága dönti el a pozitív vagy a negatív kiemenetet. Köztes állapot nincs. Különösen, ha valaki a városi hierarchia alján áll. Ezen a feljebb kerülés jelenthet nagyobb esélyt a helyi érvényesülésre és a tekintélynövelésre: mindenesetre eme játszmában való részvétel nem követel kimondott értelmiségi magatartást. Hiszen akár a konfliktus-kerülés, akár a kapcsolatcentrizmus éppen az értelmiségi lét mozgósíthatóságát és nyitottságát csökkenti és segíti elő a régi rendhez, a hagyományhoz fűződő túlzott ragaszkodást és a hozzájuk tapadó paternalizmust. A látószög beszűkülése-beszűkítése, a kevés- vagy az egyszempontúság és a helyi értékek feltétel nélküli átvétele: lehetőséget teremtenek a kisvárosi életformába illeszkedéshez.

Ezt számos helyen elvárják. Veszprém az a sajátságos hely, ahol a társadalmi szerkezet erőszakos átalakításával, tudatos politikai deformációkkal a helyi vezetés megalkotta azt a modellt, amely végletességében példaértékű. Itt csak a nem-itte dolgozóknak adatik meg a rendszeren kívül maradás.

Mindezek ismeretében s után: mi maradt Veszprémből? Egyáltalán: egészséges emberi kapcsolatok, viszonyok nélkül maradhat-e valami is ebből a városból? Azt hiszem mindaddig lakóhely marad csupán, s nem önmagára és a külvilágra, mint értékképzőkre figyelő lélettér, amíg az értelmiség és a polgárság nem nyeri vissza belső – kiegyensúlyozó – arányait állampolgárként és városvezetőként, úgy, hogy egyként tudatában van annak, hogy Gizella apátnő ezerkilenc körül székesegyházat alapított itt, hogy III. Károly leromboltatta a várat, hogy itt nyomtatták a *Mondolatot*, hogy itt magyarok, szlovákok, zsidók és németek élnek, s annak, hogy a kisvárosból nem kell és nem lehet sem iparközpontot, sem tudományos fellegrát csinálni, és azt sem feledni, hogy időszámításunk előtt a kilencedik században itt a hallsatti kultúrát hozó illírek éltek, később a kelták, a rómaiak, a keleti gótok, a hunok, az avarok, majd a szlávok, akik sorra kultúrájukba olvasztották az előttük élők tapasztalatait és műveltségét.

Akkor nézzük a szorgosan virágzó növényeket

Utazók írásából látható, hogy Európában csupán a kisvárosok parkosítottak. Holott lehetetlen, hogy a metropolisokban, iparvárosokban, alvótelepeken ne lennének terek, növényhelyek, sétautcák, virágzugok, balkonok és tetőteraszok, amelyeket ne honosított volna növényekkel magához az ember. Minden bizonnyal csupán arról van szó, hogy egy adott népességsűrűség elérése után feltétlenül megváltozik a helyszín tulajdonsága, és legyen bármennyi fa, bokor, lágy szárú, évelő, örökzöld vagy egy- és kétnyári, egzisztenciálisan elemésztődnek, beolvasztódnak a nyüzsgésbe, zsivajba és a tömegbe. A telepített növényzet csupán zárt, dinamikától némileg mentes környezetben hajlandó sokadmagát megmutatni, legalább is annyira, hogy az utazók és az útbeszámolókat frók észrevegyék. Igaz, ha ők feljegyzésre érdemesnek találják, attól még nem feltétlenül vesznek tudomást az azokat körülvevő helyiek a díszparkokról – remélhetőleg azért, mert annyira természetes közegüknek találják. Pedig érték vannak. Így aztán a kisvárosok növényterei nagy magányukban fecsegnek: annyi mindent elmondanak az értelmző tekintetnek, amennyire szociológiai tanulmányok se képesek. Elvégre nem mindegy, hogy kililult, agyonbodorított levelű, füstködöt tűrő díszkáposztákat, a vörös megannyi változatával tünető, a századközép szegényházaira visszautaló paprikavirágokat, álmosító illatú tömegpetúniákat vagy a helyi adottságoknak alkalmasan összeválogatott, feltűnő és kevésbé hivalkodó virágzókat látunk. Ahol egyedi a parkok növényállománya, oda igyekezzünk. Azon a helyen otthon érzik magukat a várost alakítók és a városalakók. Ahol évszázadosak a fák, nincsenek szétnyesve a bokrok, feltételezhetjük, hogy a városalakók azonosak a várost alakítókkal: ők már tudják, hogy a növénynek nem csupán a szaporítószerve, a virága – vagy a virágzata – képvisel díszértéket, hanem a teljes élőlény. A park élőlénye több mint cicoma, látszat, és nem az idegen szem megtévesztésére van, hanem az ittlét biztonságadása a funkciója. Igen, szerepe van, lévén a növények parkként léteztetése emberhez kötött.

Utazók, kerüljétek azt a települést, ahol csak virágaikkal ékeskedő növényeket ültetnek közterekre a helyiek. Exhibicionisták ők.

A középkor végén és az újkorban, amikor csöppet sem számított társasági lénynek az, aki a szexusról szót ejtett, kezdődött a növény-, s még

pontosabban a virágkultusz. Francia- és angolkertek, gyógynövényházak és kertészetek, liliosos hercegnők, tulipánhagymavásárlásban csődbe ment urak, kaméliától elaléló hölgyek s ábrándos szemű ibolyaárus lányok – minden és mindenki kapcsolatba került a növényi szaporítószervvel. S ami a hálósobák, budoárok titka marad mindvégig, arról látványosan beszélnek a kerteket, parkokat, tisztaszobákat és szalonokat benépesítő növények. Itt meghitt titokban kiteljesedett magánélet – ott hársány hivalkodás, jelzések és jelek, színek és illatok. S mintegy véletlen, a növényiszervtan és növényélettan alapismeretei ebben az időszakban halmozódnak fel, s válnak tudománnyá. Kimért gazdatisztek és ájtatos nagyasszonyok, karcsú kisasszonyok és szerény kertészek gyűjtik a magas hegyek és távoli vidékek gyomjait, hogy minél egzotikusabb virágot tenyészessenek, s aki tud olvasni, rendszeresen bújja az útmutató növény-szaporítási szakkönyveket. Hát nem csoda, ha éjszakára összegyűlnek a Victoria regia hat órák, ritka virágzását kilesni akaró arisztokraták, s a hársfa alsó ágaira telepített fillagórián mulatják az időt a hársillatra s fülemüleszóra összesereglett népek. És az se, ha elsápadva fölsíkt egy nemesasszony, ha a manapság visszafogottan papucsvirágnak mondott bárántökök lát pirosolni egy tisztességesnek mondott úri házban, vagy harákolni s gatyát oldani kezd a mentés úr, ha eme papucsvirág sárga változatával (az apácapicsával) találkozok egy kevésbé tisztos intézményben.

Amikor még személyes ügy volt a férfi-nő szexualitása, közügynek találtatott a papucsvirág szaporítása. Tömegek lesték, hogy a XIV. Lajos parancsára felkerekedett Feuillée Lajos nevű szerzetes, csillagász és botanikus milyen fajokat hoz Peruból, s a legszebbnek talált, a pici topánhoz hasonló s ritka kecseségű kis sárga pártájú növényi cipellőcske továbbra is szögletes marad-e, hogy kereszteték azzal a fűnemű, vörössel tarkázott sárga virágú fajjal, amit a Falkland-szigetekről szerzett doktor Fothergill, hiszen az hosszú, keskeny és hegyes volt, mint egy ficsúri hegymászó cipő. Milyen lesz Flóra lábbelije, ha összevegyítik Feuillée papucsát Fothergill bakancsával, és a virág alsó ajka mely divatnak fog megfelelni? Sokan indiánpinaször-színre, sokan meg az ír asszonyok lángvörösségére vágytak. Az első apró, szögletes kicsipdelt és csipkézett, sápadt, ritkán pettyezett s határozatlan vonalú pártákat hamarosan meglepően változatos, szép alakú, szabályosan kikerekített, csipkézet és bevagdaltság nélküli nagy párták helyettesítették, melyeknek mindig élénk és tiszta színezete a legfinomabb sárga, fehér és bíbor árnyalatokat állítja elő. Amelyek, hozzáértők hiteles tanúsága szerint, akárha a legtökéletesebb (amerindid-negrid-europid) vérkeveredésű antillák-beli lányasszonyok szeméremajkát idézik.

Az ilyen sikerekre minden magára adó emberbelinek szüksége volt. Mert időközben a növény elvesztette növény mivoltát, legyen bár örökzöld, vagy virágtalan, haraszt vagy tobozos, s átváltozott virággá, és csak az okos, precíz tudósok között maradt a virág kifejezés a növény szapo-

rítószervének fölntartva. A szimbólumteremtésben egyedül vagyunk a világon – de hogy a Föld nevű bolygó élőlényei között bizonyosan, az nem kétséges. A szirmok, vackok, leplek, porzók és termők (akár valami nemiségétől kergült isten által) mind arra teremtdöttek volna, hogy az emberi fajt saját kéjes orgazmusára, hörgésekre és nyögésekre emlékeztesse, s úton-útfélen gomblukba és hajba tűzött ajakvörös szegfűvekkel, öv alá dugott magnoliákkal, imakönyvhöz fogott nefelejcs-csel bárki ivarérett embert arra figyelmeztessen, amiről csekélysége általában szerényen hallgat. A siker, a győzelem és győzhetetlenség – ennyi a virág, ami kijár az egyébként már meglévő teljes élethez, mindenki lássa és adja tovább rejtjelezve.

Mert könnyű megfajteni annak a növénynek a titkát, ami gondos kertesek keze alatt szétvadulva már csak egy éjszaka virít, igaz, kezdetben vanilliaillattal és fehéren, majd rózsaszínnel és mézszaggal, hogy hajnalra szénaszagú és bíbor legyen. És nem gond nekünk sem megállapítani Bulgakov papucsban tébláboló regénybeli Mesterének üzenetét, hisz kultúránk része a virágtan. Bulgakov (regénye végső fogalmazványa szerint) így szól (persze, hogy egy nőről, aki – e mondat olvasásakor – még ismeretlen az olvasónak): „A nő sárga virágot vitt a kezében. Valami ronda, fertelmes sárga virágot, fene tudja minek hívták, de tavasszal mindig ez jelenik meg Moszkvában.” (186. o.) Kevés helyszínismeret, s némi tudás kell az orosz lélekről, hogy tudjuk, mimózáról van itt szó (s hogy igazunk van, azt a 296. oldal egyik mellékmondata is bizonyítja), mert egyetlen növény az európai kultúrában, ami az örületet, a szenvedélyt, a szerelmi pokolt, az érzékenységet, a körülményeknek való kiszolgáltatottságot és a szexusba vetettséget jelenti – amellet, hogy utal a mediterráneumra, valamint a sztyeppék első sárga virágára, a nárciszra (a két terepnek természetesen szerepe van a regényben!). Ebből a mondatból a jólnevelt, trenírozott olvasó tudhatja: végzetes asszony jelenik meg a színen, aki szenvedélyében boszorkánnyá válhat – ráadásul kissé bandzsa (vagy más szembeteg) boszorkánnyá, hiszen a mimóزامész személesítő-szer. (S naná, hogy Margarita kancsal!)

Ezek után már-már elképzelhetetlen, hogy a növényeknek ne legyen szexuális élete. Lepődj meg remélhetőleg figyelmes olvasó – és játszunk tovább, egy olyan játékot, amelynek nincs, mert a szabályok szerint nem lehet vesztese. E kitétel meglehet elegánsan vezetne a legújabb társadalmi filozófiákhoz, mégis maradjunk inkább a növénysszervezettannál. A növényeknek is van nemük! A növények is szaporodnak. Hogy mindezt élvezettel, avagy csak úgy, antropomorfizálatlanul és közönségesen, egyértelmű a válasz, ezért nem is kell mondani – biztos, hogy psziche nélkül.

Emberi léptékekhez szokott szemünk azonnal különbséget tesz egy nő és egy férfi, s némi gyakorlás után a hím és a nőstény állat között. Legfeljebb tétován elmereng azon, hogy a madarak hímje díszesebb mint a nőstény. De sokan a virágzó növényt nőneműnek tudják, amint femininek a virágkedvelőt, a maszkulinnak a feltűnő virággal-virággzattal nem ren-

delkezőt. A diákokon kívül alig akad H. sapiens, aki észbe tartaná, hogy a virág lehet női és hím, lehet akár kétivarú, akár ivartalan, akár meddő (s mindettől még eldöntetlen, hogy mindezek egy növényen találhatók-e meg, vagy éppen külön-külön egyeden virulnak). Bonyodalmat okozna az, ha a virágnyelv eszerint feleltetné a szimbólumait. Mi a virág alakjával, nagyságával, színével üzenetünk (s tudjuk, érett asszonynak illik csak orchideát adni, férfiembernek legfeljebb pedig zöld levélköteget, hiszen ekkor nincs szexuális üzenetünk), s kit érdekel maga a száráról nyezett élőlénydarab. S idétlenül járnánk, ha jelentőséget tulajdonítunk az ajándékba adott kőrisvirágnak, lévén a fürtjei háromneműek. (Bár figyeljék csak meg, kiknek lakásában fénylik csontfehér kőrisparketta, s kik járnak kőrisfapapucsban...)

*

Hajoljunk közel egy rutafűhöz, vagy nézzük meg a szentjánoskenyér törzson ülő virágait – a boszorkányológiai és a krisztológiai jelek mögött élőlényt találunk. Érzékeny növényt, amely mit sem tud saját vegetatív létéről, csak szorgosan éli önmagát, teljesedik és benővi azt az időt, amibe vettetett.

Ha az önmegtermékenyítés néhány esetétől eltekintünk (amikor a virág még bimbóként kezdi a termést nevelni), rémülettel tapasztalhatjuk – s mily emberi ez az érzés –, hogy a növények általában szirmok közé rejtett ivarszervei fizikai találkozásra (általában) képtelenek. Nem mintha taktilis ingerekre nem tudnának válaszolni – hozzáérve a sós kaborbolya porzóihoz azok rögvést a bibe fölé hajolnak –, de hát a testközelségre nincs szükségük. Helyette ott van leginkább a szél, aztán a rovarok, s néha, nagyritkán a víz. Mert a virág a légnemű halmazállapothoz szokott – nincs olyan növény, ami a víz alatt, vagy a földben virágozna (mégakkor se, ha néha a földbe, vagy a vízfelszín alá dugja is megtermékenyült virágát, hogy ott érlelje be a termést). Ez megnyugtathatja a szemlélődőt – Flóra pompáját saját közegünkben láthatjuk.

Üljünk közelebb, és lássuk: a bűdös ruta virágnyílásának pillanatában a porzók a szirmokat követik, amelynek a homorodásában rejtőznek. Kezéssel a szirombontás után rendesen bekövetkeznek a mozgások, a külső porzók körében egymás után minden egyes porzó meggömbösi lassan a szálát s körülbelül egy óráig tart, míg portokját a bibe fölé viszi, hol aztán felpattan. Ekkor egy másik porzó kezd el mozogni s portokját odahelyezi az előbbi mellé. E többé-kevésbé közvetlen szomszédság után legföljebb egy félóra múlva az első porzó megint visszanyeri alaphelyzetét s aztán egy harmadik porzó következik utána, s ez így megy sorban mindaddig, míg a kör minden egyes porzója meg nem tette ugyanazt a mozgást. Azután a második kör porzója kezd meg bibe fölötti bókolását. Az összes porzók e fejlődésmenete körülbelül tizenkét óra alatt megy véghez. A nap-

fény gyorsítja, a szétszórt világosság lassítja, a sötétség csaknem megszünteti e mozgásokat. Ehhez hasonló apró történetek előzik meg a pollen bibebe kerülését, millió növényi fondorlat, csak azért, hogy a ragacsos-húsos női ivarszervre kerüljön a hímcsirasejet.

Flóra minden magasabb rendű növénynek különböző rafinériákat eszelt ki – a tömegesen élőknek, mert szélporozták, zöld és apró tömeges virágot, de nagyon sok virágport, a ritkábbaknak, hogy megtalálják a rovarok, nektárdús és/vagy környezetétől elütő szirmleveleket, a napfény perzselésének kitétteket levéllyél tövébe ülteti, az árnyékban fejlődő növények virágát kitűzi a hajtáscsúcsra –, hiszen éppen ő miért ne tudná, hogy a fejlődés-növekedés végcélja a termésérlelés.

De, hogy istenasszonyunk a posztmodernet is kedveli mutatják találysos játékai. Hiszen kitalálta az öntermékenyülést, ami valóban kényelmes változata a fajfenntartásnak. Bár nem ítéli el az idegen megporzást sem: amikor más-más szervezeten fejlődik ki az egyivarú virág, vagy váltivarú virágok vannak egy növényen, vagy a hímnős virágon belül más-kor fejlődik ki a porzó és a termés, esetleg olyan távolságra vannak egymástól, hogy kisebb esélye van az „önfertőződésnek”. Flóra megengedi a meddőséget is, mert megértő asszony. De kedvét, látható, a változatos ivarzásban leli.

*

Van-e a virágoknak szexuális életük? Nincs, mert ahhoz psziche kell. De – akár a többi élőlénynek – van szaporodása, s vannak szervei, amelyek épp a létfenntartás ezen életjelenségeért jöttek létre az evolúció évezre-dei alatt. Hogy a növények ivarszervei megannyi jelentéssel ruházták fel, az már az emberi kultúra jellemzője. Persze, mi másról se tudunk beszélni, mint önmagunkról. Hogy pedig néha olyan messze kerülünk a szavak jelentésétől, hogy magunk se tudjuk valójában miről beszélünk, annak az az oka, hogy magával a szavakkal is eltitkolunk ezt-azt, illemből, szeméremből, mértékéből – és kitalálunk egy metanyelvet, helyettesítőnek. Amely persze újabb jelentéseket teremt, míg másokat elpusztít. Amint a virágnylva a virágokat.

második

Tihanytörténet

A tihanyi visszhang akkor születhetett, amikor a tihanyi apátság temploma: 1754-ben. Akkor, amikor a teljesen elkészült épület fala először ismételte meg a Visszhangdombról kélő kiáltást. A deákos iskolázottságú Csokonai Vitéz Mihály már hallgatta, azt is tudhatta, hogy a tihanyi visszhang egy teljes hexametert is visszaritmizál.

Ha Tihany: akkor a visszhang mellett legtöbbünknek még az apátság, a júniusban kéket virágzó, illatos levendulamezők, a mediterrán pára és az erős fények. Ha Tihany: akkor Magyarország egyik legszebb, még mindig egységes kistája, védett természeti-kulturális értékünk. Ha Tihany: szelvéjta sziklák, forráskúpok – a földörténet könyvében visszalapozhatunk öt millió évvel korábbra. Ha Tihany: akkor ami abból megmaradt, a magyar múlt emlékei.

*

Íróinktól, költőinktől tudható, Tihanyt hajóval szokás megközelíteni, esetleg komppal a déli partról, s ha gépkocsival, Balatonfüredről jön a turista, akkor is inkább a vízparti, legendás jegenyefák közrefogta, keskeny, kanyargó úton, nem pedig a félsziget közepén vezető, régi, római ösvény nyomvonalát követő aszfalton. A félsziget valóban szebb és változatosabb képét mutatja a Balaton hullámain érkezőknek – meredek, leszakadt dombjai, fákkal benőtt szirtjei alulról nézve óriásiak, de még emberléptékű. Holott senki sem szokott Badacsonyból jöve a víz felől lépni a földnyelvre, pedig talán manapság arról a legszebb e táj – nem véletlen, hogy a helyiek az idegen szavú tömeg által még alig fölfedezett sajtkodi öbölben pihenik ki a nyári nagy embernyüzsgés okozta riadalmukat –, mert még mindig érintetlen, és fügefáival, cirpelő kabócáival, ricsajos madárjaival ott idézi teljesen a mediterráneumot.

Mégis, aki a félsziget nyakán, az Apáti-hegy és a Diósi-tető közötti széles laposon bevezető úton érkezik, így is van min elcsodálkoznia: a Kiserdőnél megpihenve különös alakú fákat láthat. A kőrisek, a tisztas magyar-sággal parókafának nevezett, a törököket visszaidéző csereszömörcebokrok és a már a középkori lovagkertekben is annyira megbecsült mandulák

koronája mind féloldalas, hosszú ágaik délre hajolnak, mintha onnan érkezne minden fény. Pedig a szelnyomástól ilyen felemás formák.

A Bakonyból a veszprémi fennsíkra zúduló szél itt akadálytalanul fut le a lejtőn Tihanyba, annak is a belsejéig, itt válik metszőbbé és élesebbé. Itt mindig élénk északi szél fú, ezért, hogy a település a déli lejtőre húzódott, s hogy a falu óházainak ajtói mind délre nyílnak. És ezért, hogy alig akad fa, amely normális módon törne fel az égnek s alkotná meg szokásos, csak a saját fájára jellemző formáját, többjük már a tövétől meghajol, oldalra nyúlik, azonos irányba rendezi ágait, mintha valaki nagyfogú, széna-gyűjtő gereblyével igazgatta-egyengette volna.

Eme szél ősei járultak hozzá leginkább Tihany felszigetének megformázásához.

A földtörténeti múlt harmadkorában még az utolsó őstenger vize hullámzott ezen a vidéken, beborítva a mai Nagyalföldtől Somogyig, a Bakonyi fennsíktól Horvátországig minden területet. A Pannon-tenger borítja ekkor még a későbbi Tihanyt, de a felszigetnél később kialakult Balatont is, csupán a veszprémi fennsík és a Bakony 300 méternél nagyobb hegycsúcsai emelkednek ki lankás tetejű szigetekként a vízből. A Pannon-tenger élővilágának maradványa egy kagylófaj, héjának búbjára néha rátalálhat a Tihanyban sétáló. A Congeria-kagyló maradványa a kecskeköröm, és azokon a helyeken marad meg, ahol a hajdani tenger üledéke van. A kácskakörmöt a századelő régi nyarain még árulták a tihanyi gyerekek: maguk kapták ki a jegenyés út fölé kapaszkodó Gödrös oldalaiból, a dombfalban, úgy nyolc-tíz méter magasságban volt-van az az üledéksáv, amely másból se állt, mint mészvázmaradványból; vagy szedték össze a Balaton régi, a mostaninál két méterrel magasabb vízállását mutató partból, ide vetették a hullámok a dombfalból vízbe került és lekopott kagylóbútokat.

A terület fölemelkedésével, a tenger elvonulásával ez a kagylótörmelék homok és agyag a felszínre került: egy sivatagos, száraz időszak kezdetén. Tihany felszigetének valódi története is ekkor, ebben a korban kezdődik el. A teljes Dunántúlnak síma volt a felszíne, amilyen síma csak lehet egy tengerfenék, csak itt-ott fodrozta vizét egy-egy tó. Tudjuk, hogy ennek az alföldnek a tengerszint feletti magassága éppen 270 méternyi. Ilyen magasak ma a somogyi hegytetők. S a kettő közetanyaga azonos.

Honnan tudják ezt a földtan tudósai? A földtörténet harmadkorának végén, ötmillió évvel ezelőtt e sivár terület számos pontján vulkán tört ki, s maga köré folyékony lávát öntött. A megszilárdult magma, a bazalt kupaca maga alá kerített egy-egy kör alakú száraz tengeri üledéket: bárki ellenőrizheti, a Dunántúl akkor kialakult vulkánhegyeinek mindegyikén 270 méter magasban kezdődik a bazaltsüveg, alatta pedig ott húzódik, búbos kagylóhéjaival a tengeri üledék.

Ezek a környéki vulkánok kicsinykék voltak, kőszoknyájuk alig egy-két kilométer átmérőjű, ma Kab-hegynek, Agártetőnek, badacsonyi Szent-

györgy-hegynek, Halápnak, Tátikának, Gulácsnak, Csobáncnak nevezzük őket – s híresen jó szőlőiből készülnek a királyoknak is kedves ízes-zamatos fajtaborok.

A tihanyi vulkánok a tenger elvonulásával közel egyidősek. Volt, amelyik már a víz alatt is működött, mások fiatalabbak, és később jelentek meg. De egyik sem működött több ezer éven keresztül. Sok tudós szerint országunk területén kizárólag csak Tihanyban volt víz alatti vulkán – amint az is unikum, hogy a vulkánhegyeink között is a tihanyiak a legvénebbek. A tihanyi vulkánok nem lávát köptek, hanem a permii időkben keletkezett homokot, iszapot és vöröskövet – amilyen a felsőőrsi bányákban vagy az arácsi strand felett bukkan a felszínre –, porként és darabosan, s úgy, ahogy kilökte őket a vulkán szája, vissza is hulltak a környező területre, s egybecementeződve bazalttufa lett belőlük.

Ezek a vulkánok időszakosan működtek: itt-ott láthatjuk, hogy a tengeri üledék: a kagylótörmelékes mészkő, s a bazalt – különböző vastagságú – rétegekben fekszik egymáson.

A Csúcs-hegy, az Óvár, a Gödrös kitörései, vagyis az aprócska tihanyi vulkánok alakja a víz eltűnésekor már végleges volt.

A pliocén végével, a negyedkor első felében az éghajlat lehűlt, s a Balaton-felvidék is eljegesedett. A vulkánok lávaszoknyáinak redői közül, a szabad felületekről a szél elhordta a homokot. Ugyanolyan heves lehetett, mint manapság a Bakonyból lefutó, s évmilliók alatt legalább 170 méternyi vastag homokot szállított száz meg száz kilométerrel délebbre, s az így keletkezett, meglehetősen alacsony síkságból csupán a bazalttal borított csúcsú és a bazalttufával megkoronázott hegyek emelkedtek ki.

Az elhordott hullópor, a lösz, a jégkorszak jellegzetes terméke. Akkor tájt leginkább a szelek alakították a felszínt, ha az egyik helyen elkoptatták a talajt, a másik helyen több száz méteres vastagságban halmozhatták fel.

A bazalttufa szerkezetét tanulmányozni lehet a manapság cserjékkel és mandulákkal benőtt Kiserdő peremén. Rétegei közül a szél kivájta a puhább mészkövet, most olyanok, mintha szürke, nyomdai papírlapkötegek nehezkednének egymásra, élükön itt-ott némi arannyal: forint nagyságú telepű sárgazuzmóval befuttatva.

Ugyanaz a szél, amely ezeket a sziklákat szétlapozta, a Kiserdő előtt és mögött egy-egy mélyedést, s távolabb még egy újabbat is váj; egyiknek sem volt lefolyása, s a még meglévő Belső-tónak és az ismét feltöltődött Külső-tónak ma sincs.

A Belső-tó felszíne 25 méterrel magasabban fekszik a Balaton vizénél, a Külső-tó pedig 10 méterrel. A két tó vize így nincs, nem is lehet összekötetésben a Balatonéval, ami folyadék összegyűlt benne, csakis a csapadékból származik. A két kis tó szabad vízfelületének hullámainról a szél permetfátylakat kapdos, télen a befagyott jégről is felszaggatja a hóleplet és a kristályokat átemeli a félsziget déli hegycsúcsain s leviszi a tóhoz. A ho-

mok is így vándorolhatott el a félsziget lávával nem borított felületéről, később a tavainak medréből.

Hogyan is alakultak ki ezek a különös zárt tavak? Régóta keresik a megfejtést a szakemberek. Volt, aki meteorbecsapódás helyének vélte, mások krátereknek, sokak szerint a szél kaparta ki szorgos munkával a medreket. Mindkét tó feneké pannon tengeri üledék, rétegeik szabályosan fekszenek egymáson, össze sincsenek rombolva. Ugyanilyen üledéket távolabb is találunk, azonos magasságban, a félsziget déli, vízre leszakadó partjaiban.

A Belső-tavat – alakja miatt „Kisbalatonnak” mondják a helyiek, mint-ha elirigyelték volna a Zala mocsaras torokolatánál kialakult Kisbalatont –, s valóban vízébe nyúló félszigetének alakja is Tihanyéhoz hasonló. Az alig harminc hektárnyi tó vize opálos, talán azért, mert jó ha két méter mély, és nagyon sok benne a moszat, a hínár, s a partján a vízszűrő szerepét betöltő nád.

A Külső-tó madárparadicsom. A múlt évszázadban még emberásta csatorna kötötte össze a füredi öböllel, s hogy 1976-ban eltömték, a víz megállt a mélyedésben s a mederbe visszatelepedtek a vízi növények, a vízi állatok.

A két tó parján nőtt nádas örökké susog a szélben, a nád hosszú levelének zaja elnyomja az esti vadkacsák gágogását, a nászra készülő békák hars brekegését is.

A tavaknál öregebb és híresebb geológiai képződmények felfedezéséhez alaposabb megfigyelés kell: merthogy ezek a kúpok – vannak vagy ötvenen (bár a század elején még lehettek százan, megszámolták akkor is őket) és benépesítik a félszigetet – hol hegycsúcshoz hasonlítanak, hol alacsony kupachoz, pedig csupáncsak szerény forrásfőkhöz.

Igen, előbb keletkezett a tihanyi Belső-tó, mint a Balaton. De ezek a valahai melegvízi források még ennél is korábbi időkben törtek fel. A vulkánműködés megszűnte után még mindig fel-feltörtek a hévizek, a forró gőzök, egyikük a régi vulkán kráterében ütötte fel tanyáját, mások pedig a lávaszoknya valamelyik ráncában vagy a szegélyén.

A melegvízforrások oldott ásványi anyagokban gazdag vízből, hogy az lehűlt, kiváltak a mész- és kovaanyagok. Ebből az üledékekből épültek fel lassacskán a forráskúpok – a különböző magasságú források házak.

Néhol nemcsak a csillámos lerakódás látszik, hanem a medence is, amelybe aztán összegyűlt a víz, esetleg a forráskúp belsejében a vízgyűjtő barlang, egy ilyen a tihanyi templom bejáratától néhány méterre, a Csokonai-ligetben látható.

A ma már nem működő forróvízforrásokat benőtték a növények, itt-ott elterült rajtuk a talaj, darabolják a tölgyek gyökerei, az emberek is megromcsolták őket, innen szállították az építkezésekhez a köveket. De ahol megmaradtak, ott csillogó színekkel pompáznak, mintha fényes üveggel

vagy csiszolt kőlapokkal lennének beborítva – ha azonban egy repedésen vagy egy tört felületen át megnézhetjük a mélyüket, láthatjuk, hogy mint hagyásra a pikkelylevélburkok, úgy simulnak egymásra a forráskúpot alkotó üledékrétegek.

Az Aranyház kétségtelenül a leghíresebbek egyike, messziről fel lehet ismerni a lomberdőből kivillanó élénk narancsszínéről, különösen, ha az előző napokban nagy eső járt felette és meglocsolta sok vizével, s utána, úgy alkonytájban megsűrolja a kicsit vereslő napfény. Az Aranyházon ugyanis (a félsziget egyéb szikláin is szerte, mindenhol látható) sárgazuzmó telepedett meg, attól olyan, mint egy háztömbnagy, napraforgósárga kúp. Ez a forráskúp 100 méter hosszú és 50 méter széles, s tarajának déli végén van a kürtője.

Másoknak a sajki öböl fölött, a félsziget nyakától enyhén emelkedő Apáti-hegy forráskúpjai tetszenek a legjobban, azoknak a színe inkább opálos szürke, de a formájuk valóban meghökkentő. A tufarétegen ülő kúpok állják az időjárás próbáit, de a kúpok alatti tufa nem: abban üregeket, apró barlangokat rágott a szél, a fagy, az eső. Tihany legnagyobb kúpját az egész félszigetről lehet látni, akkora, hogy a helybeliek hegynek nevezik. A Csúcs-hegy a félsziget egyik legjellegzetesebb pontja, rálátni a faluból, a csak hidrokvarcitből álló forráskúp alakja valóban meghatározza a környezetet.

A század első harmadában Cholnoky Jenő neves földrajztudós vagy száztíz – szerinte – gejzír helyét írta le, s bár ma ezek némelyikéből morzsányi sem maradt, egy kiadósabb séta során, bármilyen irányba is menjen a turista, elérhet néhány forráskúpot. Ott vannak az Akasztó-hegyen (a kaptatókon gyalogláshoz szokottak biztosan dombnak neveznék), és a Hármashegy és a Cser-hegy között is.

A hévforrások működése mintegy félmillió éve maradhatott abba. Akkor a pliocén korszak éppen nedvesebbé fordult, és a Kárpát-medence alföldjei erdős-füves pusztákká változtak.

Ezek kialakulását Európa földrajzi helyzete és klímája együttesen határozza meg: ha az ember természetátalakító tevékenysége nem járt volna hatalmas pusztításokkal, itt ma is erdők, ligetek és puszták mozaikjában gyönyörködhetnénk. Az erdők letarolásáért az ember felelős: a felszabadított területeken aztán mezőgazdasági munkákat és állattenyésztést végzett, ha meg elhagyta a munkáját, másodlagos füves pusztaság alakult ki a nyomában.

A földtörténeti újkor közepén azonban még maguktól alakultak ki klímazonális okokkal magyarázhatóan azok a füves puszták, amelyek aztán vagy tovább fejlődtek erdőpusztákká, majd erdők zárótársulásáivá, vagy megmaradtak sztyepp- vagy másmilyen réteknek. Bármilyen növénytakarulás is alakult ki később, kezdetben itt füves pusztaság terült el – és ez az, ami a továbbiakban megakadályozta a heves szelek felszínalakító tevékenységét. A fűvel borított területekről bármilyen erőszakos szelek sem tudták föl-

kapni a port. Ha meg betemette a pázsítot a por, nyomban föléje nőtt valamennyi növény, gyökereivel megkötötte, ráterülve nedvesen tartotta, nem engedte vissza a nagytermészetű viharoknak.

Így halomzódott fel a puszták pora, s így lett belőlük előbb-utóbb talaj. És ezeken a területen alakultak ki a löszhátok. Rajtuk terem ma az alföldek acélos búzája.

Tihanyban általában nincs lösz. Tihanyból elszállította azt a szél.

A Balaton medencéje a pleisztocén végére alakult ki: akkor még jóval nagyobb helyet foglalt el a mainál. Egyszer csak megsüllyedt egy hosszú földszáv, s belegyűlt a víz. A tó öblei Somogyig nyúltak, amik aztán később elsekélyesedtek, homokturzások kerítették el őket, elmocsarasodtak. A Balaton korát virágpormaradványok segítségével határozták meg: a 17 000–25 000 éve élt növényekkel egyidős a tó medre. (Idősebb a Balatonnál az a késői ősemberek használta festékbánya, amelyet Lovas felett találtak meg.)

Két jégkorszak is követte egymást, amikor mintegy tíz fokkal volt hidegebb errefelé a mindenkori átlaghőmérséklet; a neandervölgyi ember, aki már ismerte a tüzet, szerszámokat készített, eszközökkel munkálkodott, festéket használt, a többiekkel együtt vadászott, eltemette a halottait, és mert még nem volt állcsúcsa, nem tudott tagolt nyelven beszélni, nos, ez a neandervölgyi ember barlangokban élt errefelé – és használta a festékbányát. De ezen emberek után nem maradt ezen a vidéken semmi csontmaradvány, vagy ha maradt is, nem találták meg a mindent föltűrő utódok.

Az utolsó jégkorszak végén, amikor kialakult a Balaton, és medrében összegyűlt a víz, egyedül egyetlen lepusztult felszín nem süllyedt el: ez lett Tihany.

Vannak a jégkorszakok közötti felmelegedésről tanúskodó növény- és állatfajok: néhányuk itt rekedt ezen a néhány négyzetkilométeres félszigeten, s mint maradványok élnek ma is. Védettek ők és ritkák, pusztulásuk felmérhetetlen kárt okozna.

A Balaton vize, a tó kialakulásakor jóval magasabban állt, mint ma: Tihany biztosan sziget volt, de az volt Fonyód hegye is, a déli partok meg sokkal lejjebb, egészen a somogyi domboknál húzódtak. (A Balaton vízmagassága majd akkor csökken először, amikor a 19. században megépítik a Sió-csatornát, a tóparti mocsarak, lápok kiszáradása, így a Tihanyi-félsziget nyakánál lévő Sás-rét és a Diósi-réteké is, ettől az időtől veszi kezdetét.)

Tihany Balatonfüred felé néző oldala a tó medrének lesüllyedésekor hegynyomdallá lett, miközben a környéken egész vulkánok süllyedtek a mélybe. Ekkor kezd a félsziget mai képe kirajzolódni. Ekkor már feltölthették az esőzések a benti, magas tavak medrét, a domboldalakat széttagolta a csapadék, a szél pedig a vulkánok közéből elhordta a maradék tengeri üledéket.

Hogy ez a munka ma sem fejeződött be, hogy jogosan mondják: e táj igazi szobrásza a szél, azt nem csak a Kiserdő-tető szikláinak szélfolyosóin láthatjuk. A külső tótól a Diósi-rétig zárt pusztai gyepek védi a felszínt az Apáti-hegy és a Diósi-tető közti lapon: könnyen megismerhető tavasszal messzire szürkellő, ezüstös-selymes ürömbokrairól, nyáreleji árvalányairól, ősszel pedig a tihanyi növénynevezetességről, a kék őszi csillagvirágról – itt nem változott semmit a felszín az évek során. De nem úgy fölötté, a hegyoldal. A századfordulón még bortermő szőlők futották be, híresen jó bort termeltek rajta. A filoxéra azonban elpusztította az ültetvényt, azt, amelyről Cholnoky Jenő bátyja, Viktor, a nagynevű veszprémi novellista egyik legszébb történetét írta (bár a vést kisasszonnyá alakította át). A növények nem védték domboldalról mára már teljesen lepusztult a talaj, cserjék sincsenek, gyepek se, fűcsomók is alig, meg néhány mindent kibiró ürömtő.

*

A félszigeten az első emberi nyomok az északkeleti kiugró magaslaton álló Óváról kerültek elő; egy vaskor eleji földszanc tanúskodik elődeink kultúrájáról. A széles fennsík tő felőli oldalát a meredek védi: a korabeli népek ezt találták életre alkalmasnak, s építették ide erősségüket, hogy egybetartsák és óvják magukat és nagy számú állataikat. Egy félköríves földszanc köti össze a meredély rövid szakaszát – így jött létre a földvár belseje. A 200 méter hosszú és ugyanilyen széles terület egy vulkanikus kráter belseje. Ehhez két nagy sánctű kapcsolódik, mely egészen a Visszhang-dombig ér. A földvárban talált ékszerek, edények, fegyverek alapján a régészek a telep lakóit bronzkoriaknak állítják. A temetkezési leletek, az urnasírok is alátámasztják véleményüket.

Am a vár területén a vaskorban is éltek emberek. A szanc alatti öt temetkezési domb arról vall, hogy a hajdani település életterületre a falakon túlra is kiterjedt.

A Balatonnál e földszanc a legépebb őskori erődtípus. Feltehetőleg e vidéken is – mint a római uralom előtt erre felé mindenhol – kelták laktak.

Az óvári sánctól benőtte a gyepek: növényei hasonlóak Tihany érintetlenebb területéhez. Ősi jellegű, ezért is képvisel nagy értéket. A neve: zárt pusztai gyepek. Az elhagyatott helynek köszönhető, hogy megmaradt – így ma is olyanok láthatjuk, mint a bronzkor és a vaskor emberei.

A rómaiak itteni legnagyobb tette: Tihany félsziget szigetisévé alakítása. Kr. után 300-ban Galerius császár átvágta a félsziget nyakát, és egy csatornával kötötte össze a sajki és a füredi öblöt: így a hely katonailag teljesen védetté vált. A csatorna azonban az évszázadok alatt eliszaposodott, feltöltődött, majd nyomtalanul eltűnt.

A régészek szerint nem egyértelmű, hogy római épület maradványai kerültek volna elő, bár sokan a Csúcshegy ötszögletű toronyfal alapja-

it és a néhány máshol talált épületalapmaradványt római eredetűnek mondják.

A népvándorlás korában nem maradhattak a népek sokáig Tihanyban.

Az Óvár volt az első terület, ahol meghonosodott a félsziget szőlőkultúrája, a honfoglalás után az I. András telepítette bencés szerzetesek műveltették az itteni kerteket. Az apátság szolgálatára és ellátására a király szőlőhegyeket, gyümölcsösöket – s rajtuk kívül erdőket, nádasokat, halászházakat – és azokat ellátó embereket is biztosított. 1194-ben 400 hold s 110 házhely tartozott fennhatósága alá. A szőlőskertek helyén néhány évtizede jelentek meg az üdülőházak.

A félsziget templomát I. András (Endre) Gallia egyik legnagyobb szentjének, Szent Ányosnak és Szűz Máriának tiszteletére (s a maga, felesége, gyermekei, elhalt és élő rokonai üdvösségének biztosítására) alapította. A Miklós püspök által latin nyelven fogalmazott tihanyi alapítólevél, amelyben Tihany félsziget neve először szerepel, 1055-ben íratott, – a templom építését két évvel később kezdték. Tihany nevét a szláv tic – csend – szóból származtatják. Az apátság létrehozásakor a faluban – amely nem a mai helyén, hanem attól északnyugatra, az Apáti hegyen épült – alig száz lélek élt, de az élénk gazdálkodás, a szerzetesek számára biztosítandó munkák miatt is pl. 1211-ben már mintegy négyszáz lakosa volt a hetven portának.

A volt Apáti kőrifákkal, húsos somokkal körbevett falu 12. századi beomlott tetejű templomának maradványait könnyen felfedezzük a balatoni műútról nézvést.

I. András hívta be és telepítette le Tihanyban a görögkeleti szerzeteseket. A barátlakások felső celláját és a nagy templomtermet az 1952-es sziklafalomlás szétrombolta, de szabaddá tett egy falrész, amelyen tanulmányozható az Óvár-vulkán – amelyet a barátok lakóhelyül választottak. A víz alatti vulkánból kilökött homok, iszap, kőzetek bazalttufává cementálódtak. Ebbe a bazalttufába vájták a barátok a celláikat – amelyeket feltehetőleg maguk is a gyakori földomlások miatt hagyhattak el. A még ép cellákat Cholnoky Jenő az 1940-ben *Tihany* könyvében így írja le: „A celláknak ma öt csoportja van feltárva [...] A barátlakások első csoportja három cella egymás mellett. A kissé hullámos vízszintes tufarétegekbe úgy vannak beásva, hogy a cellák mennyezetén erős, kemény, vastag réteg van, magát a cellát pedig puhább rétegbe vésték bele. A cellákat aztán elfalazták, csak ajtókat hagytak. A szép, gondos, többé-kevésbé megfaragott kövekből készült falnak csak három sor köve maradt meg, pedig Rómer Flóris rajzán az Archeológiai Értesítőben még a falazás fölér a mennyezetig [...] A cellákban kőpadkák vannak, kétségtelenül ezek voltak az ágyak. A falban vakablakokat látni, ezekben mint szekrényekben tarthattak egyet s mászt [...]

A második csoport épebben megvan. Ez két, egymásba nyíló cellából áll. A külső cellába széles, nagy ajtónyíláson jutunk be, az ajtó ol-

dalpilléreire a vakolat nyoma tisztán kivehető. Ebből nyílik balra a belső cella [...]

A harmadik csoport csak egy cellából áll, akkor került elő, amikor a barlanglakások előtt vezető turistautat építették. Omladék takarja azt a két, négyzetalakú, lőrészerű ablakot is, amely a cellát elzáró falban belülről látható [...]

A negyedik csoport a legérdekesebb. Ez hatalmas nagy, magas terem volt, s ezt vékony, a sziklából kifaragott közfal választja el a belső, kisebb cellától. Az elválasztó, aránylag vékony szikla-falon három nyílás van [...] Kétségtelen, hogy ez volt a templom, keletelt, mint minden görögkeleti templom, s az elválasztó fal a három nyílással az ikonosztáz, a hajót a szentélytől elválasztó fal [...] Sejtteni lehet, hol volt a kórus, merre voltak a kijáratok...

A harmadik cella fölött nagy magasságban látható egy szabályos, négy-szög alakú üreg. Ez a mentsvár. Veszedelem idején létrával vagy kötélhágcsóval másztak föl oda, aztán főlhúzták a létrát s nem lehetett hozzájuk felférni. A kincseket is oda mentették. Lehet, hogy békésebb időben a harangláb szolgálatát tette, ott fenn függtek a kis harangok s alulról kötéllel húzták őket [...]

Mindenesetre ez az egyik legérdekesebb történelmi emlékünks. A bizanciumi, görögkeleti kultúra hatása másfelé is látható hazánkban. A veszprémi Gizella kápolna falán lévő freskókon... Annyi bizonyos, hogy a bencések valószínűleg nem jó szemmel nézték a görögkeleti barátokat és ezért, vagy talán hegyomlás miatt nem soká tartózkodhattak Tihanyban, mert később az oklevelek hallgatnak róluk."

I. András király megfontolt politikája következményeként Tihanyban egyszerre telepítette le a bencéseket – 1055-ben, azután, hogy legyőzte III. Henrik német császár hadait, a tihanyi apátságban – és a görögkeletieknek is engedélyezte a kolostoralapítást: apósa, Bölcs Jaroszláv kievi udvarából hozott magával szerzeteseket, alapítsanak Szent Miklósnak felajánlott perjeliséget Oroszkón.

Az apátságot megalapító királyi levélben találhatók a legrégebbi írott magyar nyelvemlékek – a latin szövegbe itt-ott magyar szavak keverednek (bokor, mogyoró, körtefa, mező, homok, halom – mind-mind olyan fogalom, amely az apátság területének pontos kijelöléséhez kellett. Persze más kérdés, hogy szabad-e egy mezsgyét úgy meghatározni, hogy az a körtefától a mogyoróbokorig tart...) Az okirat szövege mintegy hatvan, a tulajdonnevekkel együtt körülbelül száz magyar szót, ragot, képzőt tartalmaz, köztük finnugor eredetű ősieket, török és szláv jövevényszavakat. Ez bizonyítja, hogy nyelvünk szerkezete, hangzása és hangváltozásai, a hangok írásmódja 1055-től azonos hagyományokon alapszik.

Nem lehet véletlen, hogy I. Andrást az apátság templomának román altemplomába temették 1060-ban; a Bélával, öccsével vívott csatában (már

szülötten, rossz mozgással), menekülés közben leesett a lóról, és a lovak megtörték. Még élve vitték Zircre, de sérülését nem élte túl. Holtteste Tihanyba került. Az övé az egyetlen királysírunk, amelyet nem bolygattak meg az évszázadok alatt.

Arról, hogy milyen volt az eredetileg épült templom és monostor, a korabeli dokumentumokból nem sokat tudunk. De az 1569-ben készült Turco-féle rajzon láthatólag egyhajós, templom nélküli épület lehetett, s mellette földszintes, négyszögletes, udvart körülölelő épületű apátsággal. A középkori épület bizonyosan sokkal kisebb volt a jelenleginél. A barátkásokhoz közel fakadt s ma is vizet (bár vezetékít) ad a félsziget egyetlen forrása, amely egy apát után a Cyprian-forrás nevet viseli.

Az itteni száraz, meleg, keleti lejtőkön él Tihany állatvilágának sajátos faja, a szárazföldi ajtóscsiga: a kiszáradás ellen háza bejáratát házának anyagához hasonló lapocskával védi. Rokonai a mediterrán vidékek lakói.

A mai Tihany falu fölött áll kéttornyos templomával a bencés apátság. Néhány méterre tőle – a Csokonai-liget bejáratánál – található a félsziget legnagyobb barlangja, amely a vulkáni utóműködések példaértékű terméke, így valamivel későbbi korban oldotta ki az üregét a forróvíz, mint amikor az a kőzet alakult ki, amelybe, innen kiadós sétányira, az orosz szerzetesek a cellákat vésték.

A Forrás-barlang 3 méter magas, 5 méter széles, 8 méter hosszú üregét a hévíz alakította ilyené. Falát a vízből kivált ásványok színezik, falukra forrásmész (hidrokvartcit) rakódott. Ahol gejzírek működtek, ott gejzirit csapódott ki.

Bár a félsziget nem sokat szenvedhetett a tatároktól, a tatárjárás után a környék védelmére mégis megépítették a tihanyi várat, 1267-ben már okiratok tesznek róla említést. A Forrás-barlang fölé húzták e vár északnyugati kerek tornyát. A Forrás-barlangot 1951-ben fedezték fel ismét, s takarították ki belőle a fölhalmozódott törmeléket. A korabeli tihanyi templomot beleillesztették a vár falába. A várat királyi várnagy uralta – ami az apátság szerepét nagyban csökkentette. A bencések területeinek egy része és a szolgák átkerültek a várkapitányhoz. A tihanyi vár a mai falu felett állt, s köré-alá épültek az új falu házai. Így a vár kiszolgálásához tartozott a félsziget három apró falva.

Tihanynak – a félsziget neve után – ezt a települést mondják, a régi pedig megmaradt Apátinak, amelyből – egy konzervált templomocska romjait kivéve – ma semmit sem láthatunk.

Apáti elpusztult a török harcok idején, pedig korábban fontos feladatai voltak: védte a területet a félsziget nyakánál.

Tihanyban volt egy harmadik falu is: Újlak, a mai révnél terült el, s annak idején a vízjáró emberek és a révfelügyelő katonák lakták.

Újlak településéből csupán a 12-13. században épült kápolna szentélyének félköríves, keskeny ablaknyílással áttört zárófala és a hajó alapjai láthatóak (a Club Tihany közelében, a sárga jelzésű turistaút kezdetén).

Az olasz hadmérnök, Giulio Turco rajzán az erődítményt palánkok és tornyok határolták. A két belső palánkot bástyák erősítették, létrehozva a belső várat, amelyet három külső palánk és négy torony övezett.

A tihanyi vár a török időkben fontos szerepet töltött be, végvár volt, miként a Balaton-felvidéki erődítmények többsége (az apátsági templom pedig mintegy száz évig puskaporraktár), és győri fennhatóság alá tartozott. Az erődítményt sosem tudták elfoglalni a muzulmán hadak. A vár hírneves kapitányai – Takaró Mihály, Gyulaffy László, Pisky István – vezetésével a zsoldosok minden csatát megnyertek.

Ezekben a győzelmekben rejtett aztán a vár pusztulásának oka is: a török harcok végeztével a bécsi udvar úgy döntött, nem kellenek a magyarországi erősségek, hiszen azok a belső ellenállás, a kuruc harcosok fészkei lennének. A királytól a vár, amelyben nagy károkat okozott egy tűzvész 1674-ben, visszakerült az apátsághoz. Végül a várat 1702-ben lerombolták, s építőanyagából húzták fel a mai kolostort és a hozzá tartozó apátsági templomot.

Később a várfalak maradáka is teljesen elpusztult, majd az apátság is elnéptelenedett, s amikor a 18. században ismét szerzetesek telepedtek meg a faluban, már csak az altemplomot találták. Arra építették rá 1719 és 1754 között az új templomot. De e vidékre sokáig nem volt jellemző a jólét, a helyiek hosszasan pereskedtek az apátság lakóival, akik még mindig árendás jobbágyoknak tekintették őket, holott a végvári harcok idején szabadságra tettek volt szert. Tihanyban, az 1801-es összeíráskor 47 jobbágy és 51 zsellér lakott.

A 18. században az altemplom romjait nem semmisítették meg a reá húzott templom építkezésével. Az altemplom sírjait jóval később, 1889-ben találták meg, a padozat megújításakor néhány sírra, köztük egy királyéra bukkantak. Az e sír fölé épült 11. századi óromán altemplom teljes épségében fennmaradt, s egyik legértékesebb műemlékünk. A négyszög alapú építményt a hat tömzsi köoszlop három hajóra bontja. A keleti falon három lőrészserű ablak nyílik. A középső hajó padlatában található egyszerű, fehér sírkő talán nem I. Béla király koporsója felett volt, bár kivitele s a kőbe vésett, spirálisan rovátkolt kereszt azt sejtetné. Ma mindenesetre alatta található a királyi csontváz maradványa, oda helyezték, miután az antropológusok 1953-ban biztonsággal azonosították: az 1060-ban eltemetett királynak köszvénytől elvékonyodott csontjai voltak.

A barokk ízlés szerint fölépített, kéttornyos apátsági templom sárga épülete messzire látszik, nemcsak a tihanyi táj, hanem az egész Balaton-vidék jellegzetessége és tájékozódási pontja. Az előtte lévő parkban áll Varga Imre I. Andrást megidéző, az *Alapító* néven közismert szép szobra. (Ilyen közismert és szeretett szobor még egy van Tihanyban, a Biológiai Kutató Intézet parkjába helyezett, Schaár Erzsébet készítette *Nővérek*. A

harmadikat, az Amerigo Tot készítette *Ófelsége Kilowattot* az apátsági vezetés kérésére eltávolították, majd a veszprémi egyetem főépülete előtt találtak neki méltó helyet.)

Az épület 46 m hosszú, 16 m széles, tornyai pedig 35.4 m magasak. Homlokzatán a pillérek között három kökeretes ablak, felettük széles párkány, a volutás oromzatban szoborfülkéket építettek ki. A bejárat kapuzatot páros pillérek határolják, melyek címeres középormot és szobrot tartanak.

A régi, a vár falába illesztett templom nagyon megromolhatott már, mert amikor a 18. század elején Tihanyba visszatelepettek a szerzetesek, kénytelenek voltak az altemplomot használni. A mai templom építése 1719-ben kezdődött el, s 1754-ben Lécs Ágoston apát fejezte be. Őreá emlékeztet a templomhomlokzat és a kórus középső ívének A. L. A. T. betűi (Augustinus Lécs Abbas Tihanyiensis). Lécs apát idejében készült el a templom berendezése is: 1759-ben a főoltár, majd később a mellékoltárok.

A kápolnák nélküli templom falait félpillérek osztják fel s tartják a dongaboltozatot.

A templombelső jellegzetes és átlagos barokk hangulatot áraszt: gazdagsága, mozgalmassága, térhatásai egységesek bár, de élénksége, aranyozottsága, illetve ezüstözöttsége, allegorikus, patetikus szobrai-képei sokakat riasztanak. Pedig az altemplom miatt 14 lépcsővel megemelt szentély, az oltár, az oldalhajók és a szószék elhelyezése jól biztosítja a hívők és a pap bensőséges kapcsolatát, s mindehhez megfelelő környezetet nyújtanak a magasztosság kifejezésére törő, izgatott vonalrajzú, vallásos díszítmények.

A körbejárható főoltár oszlopokon álló, aranyozott akantuszlevelekkel, urnadíszekkel, indákkal, füzérekkel, virágokkal, angyalfejekkel, puttókkal gazdagon borított diadalív. 1754-ben készült el, s eredetileg is Szent Anyos képét helyezték el rajta. Az 1822-ből származó mai oltárkép Novák János kezét dicséri, s a felhők közt szárnyaló angyalokkal körülvett Szent Anyost ábrázolja. Az oltáron lendületes mozdulatú, kifejező testtartású szobrok állnak, jobbra Szent Skolasztika és Szent László, balra Szent Benedek és Szent István, a festmény felett pedig angyalokkal és felhőkkel díszes faragványok közén a Szűzanya.

A tabernákulum mellett két áhítatos angyal térdel.

A barokk faragványok Stulhof Sebestyén munkái: a mester 1754-től 25 éven keresztül, haláláig készítette a ma is látható díszes tárgyakat: az oltárt, a szószéket, az orgona szekrényét, az orgona zenélő angyalait, a kórus rokokó karzatát.

A szószék oldalán, a domborművek között fellelhető a négy egyház-anya: jelvényével Szent Ágoston, koponyával Szent Jeromos, galambbal Szent Gergely, méhkassal Szent Ambrus. Csoportjukat a sugaras-felhős Szentlélek-jelkép koronázza.

A Mária oltáron (1762) a Szűzanya szobrát helyezték el, a Jézus szentséges szívének oltárán (1765) pedig a saját vérével fiókáit tápláló pelikán-, a fájdalmas Szűz- s a lángoló szívű Jézus-szobor, balról Szent Agoston és Szent Péter, jobbról pedig Szent Borbála és Szent Pál alakja látható.

A Szent Benedek és a Szent Skolasztika oltárok 1759-ben készültek el, a lourdesi oltár későbbi szerzemény.

A templom kifestésére 1889-ben Lotz Károly kapta a megbízást, aki azonban Székely Bertalannal és Ébner Lajossal megosztotta a munkát: mégis egységes hangulatú és színvilágú eredményt hoztak létre.

A szentélyben látható egyháziakat Ébner, a szentélybe vezető lépcső félkupolájának négy evangélistáját Székely, a két angyallal közrefogott Isten bárányát Lotz, Szűz Mária mennybemenetelét szintén ő, az apostolokat, a püspök Szent Ányos megdicsőülését, Keresztelő Szent Jánost, Szent Benedeket, Szent Mihályt Székely Bertalan festette. A kórus félkupolájába Lotz Károly hármass csoportba festette a „hit-remény-szeretet”-et (kereszt – merengő alak – anya két fiával), Székely pedig az „egyházi zenét”. A templomfalak díszítése Scholz Károly munkája.

A barokk és rokokó jegyeket egyként mutató sekrestye szekrényei, térdeplői is Stulhof Sebestyén hozzáértését dicsérik. A sekrestye mennyezetének freskóját a szerény képességű Dornetti Ambrus festette 1786-ban.

A templom déli oldalához kapcsolódik az egyemeletes kolostorépület, a négyzetes mediterrán hangulatú udvarral. A kolostorépület is Lécs apát idejében épült, 1740–60 között. Eredetileg a földszinten és az emeleten, az udvar mellett árkaos, boltozott nyitott folyosó futott: ma már beüvegezték, s ezzel sikerült elrontani az udvar és az épület harmonikus egymáshoz kapcsolódását.

A nyugati szárny kapuja felett az apátsági címer látható. A földszinti termek mindegyike boltozott. Az apátság emeletén a levéltár az apáti lakosztály, a könyvtár, a királyszobák találhatók. Az épület déli és keleti szárnyának termei időszakos kiállításoknak helytadó múzeumként működnek.

A templomfal és a kiállótér között ötszáz méternyi távolság van; ez tette lehetővé, hogy tizenkét szótagnyi hosszú lehessen az oda-vissza felelés. A beépítések miatt mára már jó ha egy-két szótaggal válaszol a szőlőnek a táj, de leginkább néma marad.

*

A Visszhang-domb és az apátság alatti katlanban, lehúzóva egészen a Belső-tóig terül el nádtetős, kékes-szürke bazalttufából hasgatott, nyerskövekből rakott, vakolatlan házaival Tihany falu, amely bár régen a mai-nál jóval kisebb volt, mégis mezővárosi jogokat élvezett. E falu azonban nem az eredeti lakótelep; az Árpád-ház uralkodása idején az még az Apáti-hegy lankáin állt. A rév mellett is – az állandó foglalkoztatás okán – ki-

alakult egy település, Újlak. (Az apátság birtokában volt Aszófő is, bár az már nem a felszigeten terül el.) Mindhárom településnek megvolt a kicsi, egyszerű, de saját plébániája.

A községek a török időben elnéptelenedtek. A 18. században nem az ősi lakóhelyek, hanem az apátság alatti terület népesedett be: a hajdani várfal építőanyagából készült nem egy ma is lakott épület, ház. S ilyen a ma is meglévő toronytalan református templom, az apátság uradalmi magtára, s az ugyancsak ez időben épült uradalmi kocsiszín.

A magtár a falu legnagyobb épülete: kétemeletes, öt ablaktengelyes, jellegzetes kapuzatú, szürke vakolatú ház, amelyen fehér szalagok keretezik az ablakokat és a hevedereket.

A szín 65 méter hosszú, 11 pár téglapilléren álló, nádfedeles épület. Nyaranta a Képzőművészeti Főiskola hallgatói dolgoznak alatta.

A 19. században épült apátsági orvosi házban ma a posta található. Klasszicista stílusban épült háromosztatú földszintes épület, amelynek a kiugró középső szelvényében három, szélső szelvényeiben egy-egy ablak van: keretük nincs, habarcsmező szegélyezi őket.

A Belső-tótól az apátságig húzódó Ófaluban mintegy hatvan védett épület áll, köztük számos parasztház, céhház.

A népi építkezés maradványai: a tornácós házak, a füstös házak, a faragatlan kővekből rakott falak egyszerű és régies keretet adnak a műemlékeknek s magának az egész Ófalunak. A balatonfelvidéki parasztépítkezésen belül a helyi építészet sajátossága a vakolatlan bazalttufakőfal, a mellvédes, félköríves boltíves folyosó s az ablakokat szegélyező vakolat és a vakolat fehér meszelése.

A tihanyi lakosok szegények voltak: az apátság, illetve a vár birtokain dolgoztak, földművelésre nem volt sok alkalmuk, s halászattal egészítették ki jövedelmüket. A tihanyi népek ezért sem rendelkeztek nagy birtokkal, gangos házakkal, gazdag udvarokkal.

Tihany falujának szerkezeti kialakulását mindenekelőtt a természet-földrajzi viszonyok s az apátsági birtok fekvése határozta meg: a korabeli szabálytalanul elhelyezkedő apró telkek jellemzik, s egy-egy kerített telken gyakran több, egymáshoz épített zsellérház volt található, ami sok helyütt ma is látható.

Jó, ha egy-egy családnak a zselléreknél szokásos egy szoba-konyhán kívül lehetett egy másik szobája vagy kamrája. A konyha leginkább füstös vagy szabadkéményes volt. A füstös konyhájú háznak nem volt kéménye; a helyiségből a füst vagy a mennyezet erre a célra kivágott lyukon keresztül szivárgott fel a padlásra, s onnan a nádon keresztül – a húsokat, szalonnákat, halakat átfüstölve – a szabadba, vagy a konyhaajtón keresztül illant el. Ez a tüzelési mód alapvetően meghatározta az épület szerkezetét is, hiszen a konyhából nem nyílhatott ajtó a szobába. Oda kívülről vezetett az út – s mert valami védelem kellett hozzá, a ház elejére gádort vagy

gangot építettek. A füstös ház messziről felismerhető kormos gádoráról, erős füstszagáról.

Az utóbbi száz évben gyakrabban épültek a füstös helyett szabadkéményes konyhájú házak. A konyha füstjét egy kürtön, fordított tölcser alakú téglakéményen keresztül vezették a háztető fölé. Azoknál a házaknál, ahol szabadkémény volt a tűzhely felett, funkciótlanná vált a nyitott gádor. A konyha és a szoba közötti falat ajtóval megnyitották, a gádorokból, azokat elfalazva, kis szobák alakultak ki.

A Balaton-felvidéken ezekben a gádorokban, gádorokból lett kisszobákban sokat tartózkodtak a háziak: szeles, esős, rossz időben itt végezték a munkájukat, ezeket használták fel időszaki raktározásra, itt gyűltek össze az ismerősökkel beszélgetni.

A gádorok változatos formában épültek: íveik, oszlopaik, boltíveik az építőmesterek ügyességének és az épített tehetőségének tanúi. A megoldások többsége barokkos, ritkán késő reneszánsz stílusjegyű. A ház díszét maga a tornác megdolgozottsága jelentette. A tihanyi házakon nem, vagy igen ritkán látható díszítés, mint például festések, a domborműves díszek, a stukkók is legfeljebb a csúcsfalon, monogramként, építési év-számként vagy magyar címerként szerénykedtek.

A lakóházakhoz közvetlenül kapcsolódott az állattartáshoz szükséges istálló és a növényi eredetű anyagok tárolására szolgáló pajta. Az épületek fedésére nádat használtak.

A telkek kicsik voltak, hát a kert sem lehetett nagy, külön a baromfiak számára, esetleg állal, házzal, s külön a veteményeseknek és a paraszti dísznövényeknek.

Az alacsony tihanyi házak „békaszemes” tihanyi kőből épültek: ezek szürke színe meghatározza a falut. A kőépületek falait malter nélkül emelték, a köveket sárral kevert kőmálladékba rakták.

Ma már nemigen vannak nyomai a sövényfonásos-tapasztásos házépítkezésnek, habár hogy ez hajdan elterjedt építési forma volt erre felé is, bizonyítja, hogy még ma is látható ezzel a technikával készült néhány melléképület. De készült melléképület vályogból, törekes agyagból is.

A telket az utca felől kerítés határolta, oldalt, hátul gyakran már csak sövény vagy élő sövény.

A tihanyi házakban nemigen volt borospince: a borkészítés a szőlőskert présházában folyt. A kőbolthajtásos pincéket inkább zöldség és gyümölcstárolásra, szerszámraktározásra használták.

A legfontosabb helyiség a házban a konyha volt: itt főztek, tehát többnyire meleg volt, s a szobát meg általában illet tisztának hagyni. A konyha főhelyét a kenyérsütő kemence foglalta el (amely néha azért gyümölcsaszalásra is megfelelt), s mellé gyakran térsütésre használatos kiskemencét építettek. A konyha fala mellett sárpadka húzódott, benne esetleg az üstök helyével, alatta tárolórészszel, tojáskeltetésre alkalmas fülkével, a

mosáshoz szükséges hamut összegyűjtő ládával. A falba vágták a szoba kemencéjének vagy szemeskályhájának száját, s a konyhából fűtötték a hálólhelységet. A főzés a sárpadkán, a kemence nyílt tüzén, de leginkább a tűzhelyen történt, elsősorban cserépedényekben. Fémedényeket nem nagyon használtak.

A füstös konyha kettős ajtajának felső részét külön ki lehetett nyitni, hogy ott távozzék a füst, miközben az alsó, becsukott szárnyrész megakadályozta a hideg levegő vagy éppen az aprójszágok betódulását.

A szabadkéményes konyha két részre tagolódott: hátrébb a téglaboltozat alatt működött a tűzhely, elől a deszkamennyezetes részből nyílt egyik oldalra a szoba, másikkra a kamra (vagy ritkábban a második szoba). A konyha két részét fenn gerenda választotta el egymástól, amelyen függött a fazekas deszka a rajta álló cserépedényekkel.

A tüzet, akár a tűzhelyen, akár a kemencében szénvonyóval, piszkafával, pemettel, vellavassal, fűtővillával tartották kordában, az edényeket, főző-sütő eszközöket vaslábakkal, tűzikutyákkal megtámasztva tartották a lángba.

A balatoni emberek fő étke a kenyér, a krumpli, a káposzta és a disznóhús volt, később a tésztás ételek is előkelő helyezést értek el. Az ételek elkészítése, ízesítése, alkalmisága évszázados hagyományok függvénye. A szüretéken birkahúsból készült vörösboros vagy mustos étel volt az alkalmas, télen, a disznóölés után a töpörtyű, szalonna, hurka. Általában naponta kétszer étkeztek, és a déli étel volt a szerényebb.

A tisztaszoba fűtését a zöld szemeskályha biztosította. A szoba berendezése sarkos, egyik sarkában a sarokpadddal, előtte az asztallal, székekkel. Szemközti, hosszában a falnál az ágy vagy az ágyak, a láda, a háromfiókos szublát, a vásári csecsebecsékkal megrakott almárium és a szekrény. A falakon mindig volt néhány vaklik, falba vájt vakablak, amelyben faszekrényke állt: ilyen a konyhában és a gádorban is használtak. Ezekből fejlődött ki, hogy zárható ajtókat kapott, a falalmárium, a passzusok, az igazolványok, a levelek, a komolyabb iratok megőrzőhelye. A Balaton-felvidéki bútorok többsége keményfából készül, nem úgy mint a déli partéi. ahol csak puhafabútorok vannak.

A múlt században már képek, nyomatok, tényképek is kerültek a falra.

Ha van második szoba, akkor az szerényebb berendezésű. De inkább raktár, vagy funkciója szerint is kamra.

Az apátságtól a Visszhang-domb felé haladva, bal oldalon, már a hegy gerincén, a disznói halászcéh házának szomszédságában nádfedeles ház áll, s mellette kocsiszín és istálló. Egyetlen ívből álló tornácát oszlopok tartják: így inkább egyedi változatnak tekinthető ez a gang-megoldás. De nádfedele, vakolatlan falai, vakolt és fehérre meszelt ablakkerete a helyi építészeti jellegzetes jegyeit mutatja. Az épületnek a tizennyolcadik-tizenkilencedik század fordulóján két helyisége és elől nyitott tornáca volt. Utóbb a tornácot befalazva zárt folyosót képeztek ki, szabadkéményes

konyhát építettek, majd 1865–1895 között kamrával, fészerral, istállóval, ólakkal bővítették. Ma szabadtéri múzeum.

E gazdaház kamrájában szalmából font méhkasokat is kiállítottak: a Balaton környékén régmúlta tekint vissza a méhtartás. A tihanyi alapítólevélben már szó esik két méhészről és ötven kas méhről.

Az 1055-ben szerzett okiratban említik a félszigetre sokkal jellemzőbb másik foglalkozást, a halászatot is, lévén az az apátságnak tíz halászt adományoz (annyit, amennyi az öreghaló húzásához szükséges), s szó esik a halász és a nádas helyekről is.

Tihany halásztelepülésnek számított. A halászati idény szürettől a tavaszi halívás végéig tartott: ezen időben a zsákmányt még frissen lehetett a környező falvakba szállítani és eladni. Máskor csak kishalászatról lehetett szó, amikor csupán a maguk és a földesúr szükségletét elégítették ki a halászok.

Vajkai Aurél így ír az öreghalós és a gardahalászatról: „A gyalom két-száz-hatszáz méter hosszú háló, aminek két egyforma szárnya között zsák van. A háló felső szélére, az inára erősített para vagy gyékény tartja fenn a vízszínen, az alsó inat pedig kövek, ólmok húzzák lefelé [...] Nyári halászatnál két hajóról kint a nyílt vizen vetették ki és kerítették be a hálót. Gyakran éjjel halásztak az öreg hálóval, ami rendkívüli fáradtsággal, kinttartást követelő munkával járt. Gondoljunk arra, hogy először le kellett szedni a terítsfárról a hálót, a dereglyére rakni, majd egy órai evezés után félkörívbe haladva megkezdeni a háló kivetését. Ennek végeztével nekiálltak a háló összehúzásának. Ha két hajóval halásztak, a két hajó egymáshoz közelített, s amikor egymáshoz ért, a hálót, végén a zsákkal, kiemelték [...] A halfogás sikere nagy részben a jól megválasztott tanyahelyektől függ. A halas vizeket vonyókra, vetőkre osztották fel, ahol a hálókat halászatkor kivethették, így a Tihanyhoz tartozó törész harminchat vonyóra volt felosztva, a legtöbb vonyó a partrészről vette a nevét [...] A tihanyi gardahalászat helyi specialitás, s tudós megfigyelők már a múlt század elején leírták e különös halászó mód-lényegét. Ősz végén, amikor a garda vándorlásában hatalmas, sűrű tömegekben jelentkezett, halászatra indultak a tihanyiak. Az egész halászbokor kiszállt, az egy hegyenjáró kivételével, csónakon a vízre. A hegyenjáró pedig a tihanyi hegyre ment, a tekintőkre és onnan megfigyelve a Balatonban nagy tömegekben jelentkező gardát, kabátjával, halásztarisznyájával vagy zsákkal jelt adott a csónakokban várakozó bokornak. Még az 1930-as években akadt öreg tihanyi halász, aki tudta a tihanyiak egyezményes jeleit, például, ha a tarisznyával a háta mögül előre csapkodott: előre! a vezényszó. Ha jobbra vagy balra csapkodott, akkor jobbra vagy balra az irány. Ha balra dűlve a földre vetette magát: vessétek ki a macskát! Ha csomókba fogott ruhával szétvetett lába közt hátra csapkodott: riasszátok! Ha a bokor már közel volt a halhoz, s a halat maga is meglátta, nem volt szükség a hegyenjáró szem-

meltartására. A jeladásnak megfelelően a csónakosok leeresztették a macskát, a hálóval a tömeges gardát körülkerítették és kivonták. Egy-egy sikerült fogás száz mázsa halat is kivetett a szárazra.”

A halászati jog szerint: a jobbágyok halászhattak, de a zsákmány előre meghatározott hányadát át kellett adniuk a jog tulajdonosának, vagy pedig bérletek voltak válthatók.

A gyakori kishalászat szerszámai a varsa, a horog, a szigony, az emelő-háló és a vetőháló, míg a nagyhalászatnál a több ember összehangolt munkáját igényelő öregháló (gyalom) az ismert eszköz.

A Balatonnál a csoportos halászatra szövetkezni szoktak a vízjáró emberek: bokrokat hoztak létre, közösen állították elő a munkaeszközöket, együtt mentek a vízre és megosztottak a zsákmányon. Tihanyban az öreghálót tíz ember kezelte: két csónakkal eveztek ki a vízre s közösen terítették ki, majd vonták be a hálót. Egy-egy kerítés két órát vett igénybe, s éjszakánként három kerítés esett meg.

Ilyen borkorhoz tartozott a disznói halászcéh-ház. Ebben a – lényegében egy céhtag tulajdonában álló, de a céhház funkcióját is betöltő – lakóházban tartották a céhes összejöveteleket, itt helyezték el a céhládát, a céhkorsót.

A vakolatlan homlokzatú, nádtetős, pilléres tornácú, füstöskonyhával és egy szobával rendelkező céh-ház kb. a múlt század közepén épült.

*

Természeti – geológiai és biológiai – értékei miatt a Tihanyi-félszigetet 1952-ben tájvédelmi körzetté nyilvánították. A félsziget területe mintegy 12 négyzetkilométernyi. A félsziget peremén, az azt a szárazfölddel összekötő nyakat kivéve, vulkanikus eredetű hegyek húzódnak, amelyek közül a nyugati oldal 232 méteres Csúcs-hegye a legmagasabb, majd a déli oldalon álló 200 méteres Cser-hegy következik: ha meggondoljuk, hogy a Balaton vize a tengerszint felett 106 méterrel hullámzik, láthatjuk, nem igazán természetes ezek a kiemelkedések. A hegyek övezte belső terület katlanszerű, közepén a kiemelkedő Kiserdő-tetővel, mélyén pedig a két zárt tóval.

Kialakulásukat, illetve hajdani működésüket tekintve négyféle helyi vulkáncsoportról beszélhetünk.

A Nyársas-hegy vulkánja már a Pannon-tenger idején kezdte el a működését: időnként felrobbanva földméli lávát és tengeralji homokot szakított fel és lökött ki magából. Ez a kőzetkeverék alkotja a kürtő környékét, amelyre a vulkanikus tevékenység szüneteiben rá-ráretegződött a tenger üledéke. A vulkán a tenger elvonulása után is működött. Később már csak hévizes források törtek elő belőle s hagytak maguk után kalcitos lerakódásokat. A Nyársas-hegy vulkánjának nagyobbik fele a Balaton süllyedésével egyidőben leszakadt és a mélybe került, megmaradt kisebbik felén, az apátság és a csúcs közötti hegylejtő közepén található a kráter.

A Hosszú-hegy – Csúcs-hegy – Apáti-hegy és a Kiserdő-tető és a többi bazalttufás orom vulkánjainak krátere ma már nem vagy alig vehetők észre. Feltételezik, hogy a Csúcs-hegy kivételével, amelynek eredete nem tisztázódott, a többi hegy egy vulkán működésének következtében jött létre.

Az Óvár-vulkán tő felé eső része szintén lesüllyedt, de a kráter nagyobbik része kivehető a sáncok környékén, mert csupán a kúp kisebbik része tűnt el. Az Óvár-vulkán is működött a Pannon-tenger idején, ha élettritusá más is volt mint a Nyársas-vulkáné. Vékonyabbak a tengeri üledékretegei, s nagyobbak a lávarobbanással kiszakadt kőzetdarabok. A krátert teljesen bevonja az utóműködésben kitörő hévizek forrásmesze.

Az Óvartól nyugatra, a Gödrösben sok kis vulkán működött: ezek többsége egy-egy robbanásnál nem élt hosszabb ideig, s krátereiből a robbanást követően rögvest hévíz tört elő.

A lávaömléseket vagy robbanásokat követően, a vulkáni utóműködések jeleként a félsziget mai területén hévizek törtek fel, részben a kráterekből, de máshol is. Több mint száz hévizes forráskúp keletkezett, amelyek változatos alakúak, vannak köztük merdeken feltörő falúak éppúgy, amint teraszos tömedencékben álló lankás lejtésűek.

A forráskúpok anyagát régen építkezésekhez használták, ezért sokuk sérült. Legnagyobb tömegben a Szarkádi-dűlőben, a Hosszú-mező és a Gejzirmező között találhatók, de a legszebbek az Apáti-hegy északnyugati oldalán állnak.

A forráskúpokban barlangok is keletkezhettek – ilyen például a Csokonai-liget ürege.

Bár a vulkanikus kitörések előtt is működött néhány hévforrás, a többségük csak azok után tört ki. A forrástevékenység a Balaton medrének lesüllyedése, majd feltöltődése után szűnt meg.

*

A félsziget éghajlata mérsékelt meleg és mérsékelt száraz, mediterrán jellegű, évi középhőmérséklete 10.7 °C. A védett Tihanyban március 25-e körül megszűnnek a fagyok, a fagymentes időszak évente 220–225 napon át kb. november 10-ig tart. A nyári hőmérsékleti maximum 33 °C, a téli minimum –13 °C. Évente mintegy 1000 mm csapadék esik, s telente jó ha 27 hótakarós nap van. Területe mérsékelt vízhiányos.

A vidék növényzete a Balatoni flórajárásba tartozik, kiterjedt lejtőerdős-sztepp (sziklagyepek, lejtős-sztyepppek,) szárazságtűrő, molyhos tölgyes karszterdők (s cseres tölgyesligetek) keverednek csereszömöréc karsztbokorerdőkkel. A félsziget keleti részének alacsony fekvésű területein azonban réti öntéstalaj, s sztyeppnövényzet, nyakánál tőzeges síkláp található. Megtalálhatók a telepített fenyvesek is.

Tihany változatos növénytakarásai közül legősibb a néhány foltban még megmaradt, csenkeszekkel, árvalányhajakkal és törpesással dús zárt

pusztai gyepek. Ilyen ősgyepek a karsztos lejtők közötti síkokon alakultak ki, s benne él a tavasszal virágzó tornyos ikravirág, az ezüstösen fénylő selymes üröm, s a ritka hagymás növények, az ősszel rózsaszínes-kékes szirmokkal virágzó őszi csillagvirág és a sárga leplekkel virágzó vetővirág. Ez a pannoni ősgyep nevet viselő ritka növénytársulás érintetlenül maradt meg az Óvár oldalában és a Diósi-tetőn.

*

Az apátsági templomnál kezdve ismerkedünk a félsziget természeti értékeivel, először a Nyársas-hegy Forrás- vagy Csokonai-barlangjával találkozunk. A barlang egy gejziritrúp forró víz által utólag kioldott ürege.

A Nyársas-hegy a hajókikötőtől délre, a part Kis-öblénél álló Biológiai Kutató Intézet fölé magasodik; feketefenyővel ültették be. Csúcsának keleti oldalán, 2–3 méterrel alatta található 1,5 x 1 x 1 méteres hidrokvarcit üreget a nép Róka-luknak nevezi. A hajókikötőtől délre, a Kis-öbölben él a félsziget mintegy 900 bogárfajának egyik legérdekesebbje: az 1 mm-nyi, vörösszínű, hínárokon élő sásbogár, vagy a piócák világából a szürke garatos pióca.

Délnek haladva elérjük az Akasztó-dombot; annak csúcsa is gejziritrúp; a környék kedvelt kilátópontja, ahonnan az apátságra visszatekinthet a turista és legszelebb a balatoni panoráma.

A félsziget déli csúcsa, a parttól beljebb fekvő Hármashatár-hegy, Cser-hegy és a délnyugati partszegélyen fekvő Szarkádi-erdő területe a leggazdagabb a gejziritrúpokban. Legismertebb forráskúp az Aranyház, amely legszebb formájában a Belső-tó felől látható. Az Aranyház tarajának déli végén van a 4 méteres kürtő, amely átmérője 2,5 méternyi. Ez az a földtani képződmény, amelyről legtöbbször vitáztak a földtan szakértői, hogy ugyanazt a feltörő gejzír formázta-e ki, vagy csupán utólag oldott üreget magának a melegvíz. Ma a tudósok azt állítják, hogy a csatornaszerű üreget utólagos oldással alakította ki a földmélyben felforró víz.

Az Aranyház színét – mint Tihanyban nagyon sok egyéb szikla is – a sárga falizuzmótól kapta. A kénsárga és a narancssárga szín változataiban pompázó, puha állományú, szemölcsös-hólyagos felszínű, sok sallangos, sok termőtestes telepek a fák kérgén, a fakerítéseken, a nádtetőn, köveket egyaránt megtelepednek.

A Hármashatár-hegy forráskúpjának felső átmérője majdnem 10 méteres, mélysége – ameddig a törmelék betemette – 7 méter.

A Cser-hegy északnyugati oldalán harang alakú, tetején egy méter széles és öt méter mély, lefelé egyre jobban kiszélesedő forrásüreg található.

A Cser-hegy alatt, a hegyoldalban található a rég elpusztult Újlak 1962-ben feltárt és restaurált templomának romja. A Hármashatár-hegy alatt a Lápi-dűlő, s fölötte a Belső-tó.

A Belső-tavat némelyek kráternek tartották, mások inkább szélvájta, s csapadék feltöltötte medencének vélik. A tó vízének szintje 25 méterrel magasabban van a Balatonénál, s azzal semmilyen összeköttetésben nincs. Az Állami Földtani Intézet fúrásai szerint a félszigeten három vulkánkitörési helyen maradt kráterben, amelyek működésének megszüntével – s hogy utólag beomlottak – kialakult három tó: a ma csupán esős időkben vízzel borított Rátai-csáva, a Külső-tó és a Belső-tó. Mindhárom a pleisztocénban alakult ki, az akkor beléjük mosódott agyag-vályog és lösz állt össze vízzáró réteggé. A 700 méter hosszú, 400 méter széles, szabálytalan háromszög alakú Belső-tó ma a sporthorgászat helye. Mélysége átlagosan 2–3 méter, alja tőzeges, pereme náddal, zsiókéval és gyékénnyel szegett. Régebben gazdagabb volt a madárvilága, az állatok manapság inkább a Külső-tavat látogatják vagy ott élnek.

A Belső-tó gazdag lebegő hínárjában, amelyet a planktonikus élőlények mellett a természetesebb bronzhínár és a süllőhínár alkot, előfordulnak olyan alacsonyabb rendű állatok, amelyeket eddig másutt nem találtak meg. Olyan kerekésférgeket találtak itt a vízben, amelyek máshol a mohanövények szárai között élnek: itt áttértek a vízi életmódra. De életmódváltásra példa az a néhány más faj is, amelyek máshol kizárólag sós vízben fordulnak elő. Vélhetőleg, mivel a Belső-tó a Balatonnál idősebb, s kialakulása-kor tengervízzel állt kapcsolatba, az onnan átkerült állatok alkalmazkodtak az édesvízhez.

Mind Tihany, mind a Hármashatár-hegy alatti réten az ízeltlábúak nagyon sok fajával találkozunk. Eddig 777 lepkefajt azonosítottak e vidéken, köztük olyan déli vidékekre jellemzőekkel, mint a szürke medvelepke vagy a pusztai piros bagolylepke. Délies hangyafaj a hosszúlábú vöröshangya, vagy az erre gyakran hallható, cirpegő hangú – Szabó Lőrinc által mediterrán tücsököknek nevezett –, kőrisfákat kedvelő, pettyesszárnnyú mannakabóca.

A tölgyfákon él a levelekkel táplálkozó ormányos bogár, maga is igényli vagy legalábbis is kitartóan elviseli a szárazságot, akárcsak a félsziget ízeltlábúinak többsége.

A hévizes forrástevékenység másik szép példája a 232 méteres Csúcs-hegy, illetén itt a legnagyobb hidrokvarcitkúp is. Sajnos nem maradt meg eredeti formájában, mert a tihanyi vár építéskor ide (sokak szerint egy római eredetű őrhely maradványára) egy ötszögletű figyeltornyt, tarisznyavárat állítottak. A hegy északi oldalán egy 3.5 m magas és 2.5 m széles szájú barlangüreget találhatók, mellette pedig lencse alakú, lapos (5 x 3 x 1 méteres) üreg. A hegy környékén virágzik ősszel a vetővirág, s élnek a kabusólymok, tövében található az 1925-ben telepített levendulás, elegyesen a kiöregedett mandulafákkal.

A levendulást egy birkalegelő helyére telepítették, de a növényből ma már nem vonják ki az illóolajat, habár a tihanyi levendulából lepárolt olaj

felvette a versenyt a legjobb minőségű délfrancia levendulakivonattal. A lepárlás eszközeit a várpalotai Vegyészeti Múzeumban állították ki. A levendulás környékén 1933-ban telepített mandulás is pusztul, habár tavaszi virágzásakor még mindig rózsaszínben tündökölnek e dombok.

A Csúcs-hegy levendulás-mandulás területe fölött a Tihanyra oly jellemző karsztbokorerdő látható.

Az Apáti-hegy aljában található a rég elpusztult, legősbibb tihanyi falu templomromja. A pusztákon gyakori növény a sziklai üröm helyi változata.

Az Apáti-hegy peremén a hévforrások a bazalttufarétegek tetején ülnek – s alattuk hosszú fülkét vájt ki az eső és a bakonyi szél.

Az Apáti-hegy és a Kiserdő-tető között elterülő sekély Külső-tó madárvilága rendkívül gazdag. A 19. században, hogy a földműveléshez nyerjenek alkalmas területet, lecsapolták, vizét az aszófői mocsárba vezették. Ezt a csatornát azonban a természetvédők 1976-ban elzárták, az elmúlt évtizedben a csapadékvízről ismét feltöltődött s létrejött az eredetit megközelítő nádas környezet és élőhely, melynek a madárvilága rendkívül gazdag, megtelepedett benne a nyári lúd, a különböző récék, a vöcskök, szárcsák, gémekek, kuszvágócsér és még számos ritka, illetve igényes faj. A tótól délre – akárcsak a Rátai-csáva délnyugati oldalát – 5–10 méter magas, úgynevezett parazitakúpok, ezek az egykori kitörések szegélyen elhelyezkedő vulkanikus, másodlagosan kialakult, kicsi formák szegélyezik.

A Kiserdő-tető 210 méter magasságban húzódó peremén szélalakította sziklapadok, bazalttufa-kövek között telepített mandulafákkal elegy karsztbokorerdő tenyészik. A tető alja – 200 méter magasságig – pannon tengeri üledék, teteje pedig bazalttufa, amely a főszél hatására sajátos formákká alakultak: nem egy ferde dőlésű sziklalapból annyira kivájt a szél a puhább rétegeket, hogy azok a meredek északi oldalon legördültek a Külső-tó partjához. A tető déli végét hévízforrás hidrokarbit-üledéke vonja be.

A falu szélső házai fölött áll a legsajátosabb formájú szikla, alakja egy fekvő kutyára emlékeztet: a helyiek Tihany őrzőjének tekintik.

A félsziget északkeleti oldalát az Óvár és a Diósi-tető határolja. Az Óvár alatt található a félsziget egyetlen forrása, amelyet Halbik Cyprián apátról neveztek el. Környékén él, s egészen a hegygerincig húzódik fel a rovátkolt csiga, amely szintén védett és ritka puhatestű faj.

Az Óvár tó felé eső falába vájva találhatóak a barátlakások, (amelyben I. András görögkeleti szerzetesei éltek) s itt jól tanulmányozható az Óvár-vulkán felépítése is. Az Óvár tetején kivehető a hajdani sáncrendszer.

Ahol Óvár és a kiserdő bazalttufái keverednek, az Attila-domb alatt vaskori temetkezési helyek négy nagy halomsírja emelkedik. Az Attila-dombon lehetett az óvárban élők vezetőinek a fellegvára. Továbbhaladva, a Visszhang-dombról szépen látszik az apátság épülete, s szomorúan tapasztalható, hogy ama visszhang már nem, vagy nem tiszta artikulációval felel a kiabálóknak.

harmadik

Közép-Európa

Ha kérdenéd, mi az a Közép-Európa, a válaszom, ha egyáltalán válaszolnék, és meg is hallgatnád a feleletemet, az lenne: Európának az a része, ahol mindig történelmet bontanak. A múltbontás az itt élő népek alkati tulajdonsága, mint máshol a vastag ajak, a lószőke haj vagy az olyan kultúra, amelyben minden benne élő jól érzi magát. Itt, évszázadokkal korábbi helyzetbe visszaaraszolva, mindig újra akarnak kezdeni valamit, amiről hiába derül ki, hogy nem mi vagyunk, tetszik, nem tetszik, a kezdés újrakezdődik; hajszoja magát a menet az ígért aktuális föltámadásba – és szenved, mert az magukat filozófusnak, tudósnak és tanítónak kinevezett politikusok ígérte jutalom előtt ennek is meg kell történnie. Az írásban dolgozó munkás meg belekapaszkodik egy tenyérnyi lapba, azon éppen a város köveiről, a zsinagóga csertőlgyeiről, fűszálakról meg semmi kis kulcsokról vázlatolt, végtére is, neki ez a szabadság, ez a munkával kifejegetett gondolat, ez a létezés, ez a forma. Nem hajlandó, bárhogyan is noszogassák, a helyéről kimozdulni. Marad, hiába bontották el körülé vagy százszor, akár ha díszleteket, a házát, a városát, a hegyeit, az országát, ő már csak velük tudott párbeszél, most pedig a hiányukkal, egyébként pedig a jövőből farigcsált légbábukkal neki nincs fecsegni valója.

Közép-Európa azért nincs, mert különböző tisztességek, eszmék, erkölcsök, rendek és idegbajok nevében mindig elbontják a kisajátító többes számok – egyébként pedig nem hallod a válaszat, mert meg se születetett, beléd fagyott – mint irreálisba a valóság – a kérdés.

Közép-Európa az lehetett volna, ahol földetlen fővel megyek be a zsinagógába, kalapban a bazilikába, megbecsülik a négerségemet, jogom van a remek sétákhoz, a regényíráshoz, a másodrendű veszprémi napfelkeltekhez, és nem veszik zokon, ha nem veszem komolyan a közép-európaiságot.

Magyarország

A gyárat többen látogatják, mint Provance valamennyi múzeumát. Félműzeum, és azért nyitották ki a turistáknak, hogy nagyobb legyen a gyár szappanforgalma. Aki oda betér, bizonyosan vásárol valami piperecikket, parfümöt, kölnit, fürdőszót vagy illóolajat. Elvégre Franciaország egyik legpatinásabb parfümériáját nézheti meg itt az ember, réz óriáslepárlók, bonyolult csőrendszerek, sajtolók és pici irodák labirintusában keringhet, szagokat és illatokat próbálhat, az alapanyagul szolgáló növényi és állati kivonatok között válogathat.

Ebben a gyárban van egy zezugos folyosó: a különböző nemzetek illatait veheti itt számba a mohó és kíváncsi látogató. Megtudhatja például, hogy a portugálokra a rohadt hal-, az olaszokra a kozmás olívaolaj-, a hollandokra a pálpusztaira emlékeztető, bár némileg erjedtebb sajt-, a svájciakra a marhatrágyával elegy szénaszag a jellemző. Azt példázhatja ez a folyosó, hogy az átlageurópaiban – ez egy francia fogalom – milyen szagemléket idéz egy-egy nemzet, hiszen a kiállítás közvéleménykutatás alapján valósult meg.

Megvallo, e múzeumban fejjöröcsöt kaptam. Hányingerem volt, és kóvályogtam. Eukaliptusz-cukorkát szopogattam a rosszullét ellen, és az sem segített, hogy megnéztem az üvegház ritka növényeit, pedig nekem az mindig nagy élmény.

Bizonyára, nincs humorérzéke. Nem abban találko élvezetet, hogy az Azúr-parton milyen megérezni a savanyú, orosz lágerszagot, a lengyel templomszagot, a jugoszláv kitelepítettek vagy a zsidók gettóságát. Bezeg a nyári népség jókat derült az egészen. Szippantgattak a tégelyekbe, tányérokba, lombikokba, hol ebből, hol abból kentek egy csöppnyit magukra. Egy kedves asszony a melle közé is belocsantott a füstös dászag-kivonatból, s mert előtte valami ázsiai fokhagymabűzt meg citromot használt, hát egy debreceni húsfüstölőre emlékeztetett.

Akkor jöttek az írótanoncok. Valami költőről elnevezett angol alapítvány ösztöndíjasai, akik a körutazás során azt tanulják, mit és hogyan kell megfigyelni a pontos és választékos írásműhöz. Okosak, élénkek és jólneveltek voltak. Észre sem vettem, hogy körbeszagolnak. Csak akkor riadtam fel, mire meggy ki a játék, amikor a vezetőjük – ő is okos, élénk és tiszt-

telettudó – nemzeti hovatartozásom felől érdeklődött. Ugye, neki ellenőriznie kell tanítványai megállapításainak igazságtartalmát.

A kurzus jobb tanulói megállapították, hogy magyarszagom van, tehát magyar vagyok. A hányinger csinál valami jellegzetes bűzt, érkezett a felvilágosítás, ez az az odor, ami minden nyugatra szakadt Attila-utód testéből párolog. És hogy ez a vegetatív érzékenység még jó néhány ázsiai fajában megtalálható. A kurzusvezető búcsúzásként megveregette a vállamat, és nyugtatott: ne legyek szomorú, el kell fogadnom a dolgot. Nem baj, ha tudják rólam, magyar vagyok.

Kerék

A cserélhető irány- és távolságjelzőtáblával eleget találkoztam a nyáron. Nagyokat vigyorgtam azon, hogy naponta mosták-tisztították őket: reggelente lássam, mint egyetlen, aki idegen, milyen messze van a legközelebbi újságosstand, a piac és a múzeum. Ama tábla alatt egy kutya szokott ülni, ha egyáltalán ülésnek lehet azt nevezni. A kutya az elnyúlás és a kuporgás közötti testhelyzetben figyelte nagy nyugalommal, mikor lép ki a kávéházból a gazdi, akit csak kinkeservesen követhetett volna a teraszra. Ezért inkább várt. Nyelvlógatva hűsölt a tábla keskeny árnyékában, mézopál és enyves szemekkel tekintgetett szét a napos világba. Meg-megnyalta négy mancsát, és rá nem mordult senki járókelőre. Pedig mindenki megállt előtte, lehajoltak hozzá, orra elé pottyantottak egy falatot, a gyerekek is adtak neki néhány szemet neonszín drázséjükből.

A délfancia útjelzőtáblán az is ott állt, hogy hány méterre van a városka állatmenhelye. (Közelebb mint a Léger-múzeum, de távolabb a Picasso-kastélynál.) Az alatta ülő kutyát azonban senki nem akarta odacipelni, holott nem volt a nyakán azonosító biléte. Nyakörve az volt. És egy ormótlan szerkezete. Rászíjazva csontsovány farára. Amiatt nem tudott rendszeren ülni.

A korcsnak, talán mert nagyon öreg volt, béna a hátsó két lába, sorvadt a csípője. Vonszolni sem képes kopott szőrű, kicsi testét, ha nem szerelnék rá két rózsaszín kereket, lábpótlónak.

Miután a reggeli kávézással a gazda – ez a ruganyos léptű, jól öltözött, nyarazó úr – végzett, visszament a kutyájához. Szíjra fogta az állatot, és elindultak. Elöl az úriember, mögötte, nagy zörgések közepette, a kutya. Az állat két kereke meg-megbillen a járdaszigeten, zötyögött a köveken, magához vonzotta a figyelmet.

A kutya virgoncan kaffogott, utána kapott minden fölröppenő verébnek, és néha sikerült gazdája nadrágszárát is megcsípnie. Boldog volt, és kiegyensúlyozott.

E harmóniához még hozzátartozik: a filmfesztivál palotája előtt, a zebaránál mind a ketten megálltak. Kivárták, hogy zöldre váltsón a lámpa (villogott és sípolt), és átballagtak a pálmás, régi promenádra. Amint átértek, a kutya begömbölyödött, és hálásan megnyalta mindkét lábpótló kerekét.

A meggyfa

A meggyfa a sziklafalban nőtt, abból áll ki már vagy ötven éve. Kicsi, szabályos koronás, időben tavaszodik és arányosan őszöl, éppen olyan, mint a kisváros, amelynek a vára alatt, abban a merészen húzódó dolomitrésbe beékelte magát. Néha elképzeltem, elképzelem, hogy ő tartja össze a hegyet, őrá nehezedik palotásostul a várfal, és miatta gyűlnek alatta össze az akácok, bodzák és fojtó illatú loncok, hozzá vonítanak fel holdas éjjeleken a kóbor kutyák. Eddig még sosem szédült meg önmagától – ahogy a városka se, a lakói sem –, szorgosan virágzik amikor márciusban – sosem előbb, sosem később –, behabozza a teljes saját oldalát, ugyanilyen szorgalommal nevelgeti piros és lédús gyümölcsseit, s majd aszalja s tartja valamennyit, hogy lekopasztotta ágairól az előbb sárgával megfuttatott leveleket a köd, a dér. A termésekhez csak ősszel juttatta a madarakat, ennyi volt az ő meglepetése.

De most, ennek az évnak a nyárelőjén leszáradt. Lehulltak hirtelen a levelei, s ökörvérrel telt sok és kis gyümölcsseit lepotyogtatta a sziklafalra. Befestette a saját szikláját, lemázolta az egészet, ő, aki eddig sosem hivalkodott (vagy csak bennem), csak élte azt, amit egy meggyfa élhet. Már nem tudom elképzelni azt, amit a fácska képzelhet magáról, a városról, a város lakóiról, vagy éppen rólam. Verset írnék neki, költözzék abba, ne álljon csupaszon, ne tördelje le száraz gallyait az esténként föltámadó bakonyi szél – de egy reggelre már a maradékát sem látom azon a helyen, a helyén. Csak a székesegyház tornyáról ágaskodó villámhárítóba akadva egy meggyfa-forma, zöldes felhőt, vörössel kicsit befuttatva.

Dalmátpor

Régi veszprémi lapokat forgatva számtalanszor megakadt a szemem egy gyakori hirdetésen: dalmátport ajánlanak a nagyérdemű helyiek figyelmébe. Cholnoky Jenő tudós könyveiben akadtam rá aztán ismét a szerre: érzékletesen írja le, miként gyűjtik, szárítják és őrlik a malomban azt a *Chrysanthemum*-fajt, amelyből az előállított por leginkább alkalmas a házi vérszívók ellen. A dalmátpor főreigiró. Az Adria-part hajdan nagy mennyiségben előállított nevezetessége, amely minőségében jobb a dél-franciaországinál, szebb színű a szicíliainál, s mindenképpen kellemesebb illatú a hazainál. Mert a rovarporvirágot mifelénk is ismerik, ha használata ki is ment a divatból. (Legutolsó veszprémi alkalmazói a szovjet laktanyák tisztfeleségei voltak, haját szőkitettek s fertőtlenítettek vele, s a belőle készült vazelinos krémmel kengették sok üléstől kialakult zsírpárnákat, hogy lelappadjanak. Mára csak a laktanyai tenyészetek emlékeztetnek rájuk, meg a ránk maradt név: ramaszka dalmatiszkaja.)

Ártalmasnak mondják a dalmátport, amely még akkor is veszélyes, ha szagtalan petróleummal készítenek belőle híg porvirág-kivonatot – bár feltétlenül hasznos. Helye lehet minden háztartásban, ahol szőkitéses fiatalítás, hajmentesítő fogókúra és a vérszívók előfordulnak. Mindenekelőtt azért, mert jóval olcsóbb, s nem mellékesen kultúránkba jobban bele-
nőtt, ergo hagyományosabb, mint a manapság reklámozott eljárások.

*

Az RTV-újság népszerű hetilap. Azt azonban már senki nem tudná megmondani, hogy azért-e, mert a televízió és a rádió soros heti műsorprogramját közli, vagy mert fizetett hirdetéseket tesz közzé? Tény, hogy amíg az egyik a nemzeti kultúra szinten tartását hivatott – közvetve – szolgálni (elvégre annak mégiscsak valódi letéteményese a rádió és a televízió), addig a másik a nemzetek fölötti jóléti társadalmat akarja megteremteni. Ez a lap hétre hét új, egy-két oldalas reklámjaival arra tanít, hogyan kell a gazdag és kiegyensúlyozott lét látszatát keltetni. Ezzel még nem is lenne baj. Hiszen miért ne akarhatna bárki zsír nélküli sütevényeket, olcsó túrakerékpárt, délszigeti nyaralást, üzletasszony-sima arcot és ruga-

nyos testet? Ráadásul gyorsan, diszkrétén, olcsón. Miért ne akarna bárki szerencsés és kivételezett lenni? Miért ne tanulnánk meg a lelki, szellemi és anyagi kiegyensúlyozottságot, ha mindez előfeltétele a valódi lelki, szellemi és anyagi kondíciónak? Hiszen itt élni kell. Megmondta azt Kölcsey is. (Pardon, Vörösmarty! – Bár azt is, hogy halni.)

Mindegyik reklámszöveg azonos hatásra tör és hasonló eljárással dolgozza meg szorgalmatos olvasóját.

Mindenekelőtt tört magyarsággal megszólít. Nyelvünk mérsékelt ismerete sikk, az újságoknak sem telik korrektorra és olvasószervezőre (holott ma minden második magyar állampolgár újságoknál dolgozik). Azon kívül, hogy az idegen nyelvfordulatok egy idegen, a miénknél fejlettebb világ jótéteményeit jelzik, mutatják a gyorsaságot is: hisz ott világszenzáció, az ide gyorsan eljut, hiszen a leendő vásárlók nem maradhatnak le semmiről. Ezért azonban nézzék el a hevenyészettséget, a töredezettséget. Kinek lenne ebben a lélekemelő helyzetben arra módja, hogy az információ hordozójával törődjön. Egyébként sem kell azzal foglalkozni, a hírelt anyag-eljárás-eredmény nyelv- és kultúrafölköti.

Nagyon fontos az is, hogy a kívánság beteljesedéseért majdnem semmit sem kell tenni. Ha valaki fogyni akar, nem érdemes étvágytalanítókat és gyógyszereket szednie, nem muszáj fárasztó – sőt semmilyen – testgyakorlatot végeznie, nem kell kevesebbet és mást ennie, mitöbb zsírosat fogyasztat, inat alkoholt és lustálkodhat is. Hiszen mindaz, ami a fogyáshoz szükséges, egyszerű, ámde zseniális trükk – és megvásárolható. Ha valaki szégyelli megtört, ráncos arcát, nem kell felvarratni, amúgy is fiatalabb lehet tizenöt évvel (ha elfogadja, hogy a látszat az igaz és nem a valóság), elég hozzá napi tíz perc, és mindez csupán hét napon keresztül; az első kezelés már hatásos, nem hagy maga után semmi nyomot, és nem véletlen, hogy a sikeres emberek ezt a módszert használják, melyet ráadásul tudományosan bizonyítottak, rettentő sokan kiprobáltak, s kétségtelenül eredményes és könnyedén megvalósítható.

De ha még mindig nem hinné el az olvasó, álljanak itt a bizonyítékok. Azon emberek őszinte és hittel telt vallomásai, akik már túlestek a nagy procedúrán és hozzájutottak azokhoz a javakhoz, amelyeket most – lévén hogy kísérleti bevezetésről van szó – néhány magyar állampolgár is meg tapasztalhat.

És következnek – ismétlés a tudás atyja és anyja – a dokumentumok: sok fénykép, (mindegyik alanyról kettő – egy a procedura előtt s egy utána), sok levél, melyekben a legszélesebb társadalmi rétegeket reprezentálók tesznek hitet arról hogy a dolog a/ hasznos, b/ sikeres, c/ elengedhetetlen mindenkinek, d/ ha nem élek vele, csökkent értékű leszek. Szóval bebizonyítottak, hogy mekkora balfácánna válok, s milyen gyorsan lecsúszok ama társadalmi ranglétrán, ha nem töltöm ki rögvést a megrendelőt.

Ja. Ha nem vagyok elég fürge, akkor is vesztek: a kínált portékából csak ötszáz van az országban, az is féláron, tehát elkapkodják előlem. Ha pedig még tehetetlenkedem, bizonytalankodom, nyugodjak meg, sikertelen próba esetén, vagy ha bármi más miatt elégedetlen leszek, akkor egy hónapon belül visszakapom a pénzemet. Ami igaz, kissé nagy összeg, éppen negyede az átlagfizetésnek – ez azonban a reklámozott cikk kiválóságát, nyugati minőségét mutatja –, de ha kipróbálom, meg leszek elégedve.

Szó ami szó – nyugtalan vagyok. Szétreklámozzák napi olvasmányaimat, miközben az is kiderül, ha nem élek kedvenceim ajánlataival, előbb-utóbb utolér a végzet és tudható lesz rólam, nem vagyok tisztességes haszonpolgár. És nincs majd hely Európában, ami befogadjon. Nem lettem alkalmazkodóképes, nem tudom, mi a jó nekem, képtelen vagyok együtt haladni a korral. Pedig én csak a közép-európai (vigyázat, benne foglaltatik a nemzeti is!) hagyományoknak megfelelően szeretném magam liftin-gezni, fogyasztani, tetvetleníteni: majd dalmátport használlok.

Macskák

A sétálóutca térré öblösödő közepén, ezüstvasárnapi fagyban, kopott, szétmállott arcú asszony énekel. Áhítatos dallamok szakadnak fel a torkából. Macskák ülnek körül, mozdulatlanul figyelik; a város valamennyi kóbor macskája: némák, soványak, parázsszeműek. A zaklatott asszonyt még sosem láttam – az állatokat mind ismerem. Késő esténként, amikor a kutyámmal sétálok, láthatom őket eleget, patkányokat és mókusokat kergetnek, kukákban kotorásznak, zsíros papirosokkal játszanak és hozzádörgölöznek bárki magáhyos járókelő lábához. Ők a város valódi tulajdonosai, minden zugot belaknak, mindenhol előfordulnak – tudom, nem az ide-odahurcolkodó emberekhez ragaszkodnak, hanem a lakóterükhöz. Azt mutatják meg, hol lenne – ha lesz ötven éve – békeességes az élet.

A macskák közül csak a nagyokat szeretem. A nagyragadozókat. Hamukát sem kedveltem, pedig akkorára terjedt, mint egy széthízott vadmacska, a tömegét is megtapasztalhattam, amikor az ölembe kapaszkodott, és az irtózattól meg sem tudtam mozdulni.

Hamuka az azúrköltő magához fogadott állata volt, és azt tartotta, neki minden figyelem és szeretet kijár. Az a januári találkozás számára is emlékezetes maradhatott: miután felpofozta a pulimat, őt eldöngötte Don, a dog, aki évek óta udvartársa: tanuljon némi tisztességet. Egyébként már előzőleg elvesztette a fülét, jobb felső szemhéja is felrepedt, és tarkóján szivárgott a nyílt seb. Ezért vélte úgy, hogy némi simogatásért felmászhat az ölembe, e tette miatt lett féltékeny három hónapos kutyám. Ennyi volt az oka annak, amiért a mindennek közben doromboló macska Dugót felképelte, őt pedig rögvést a dog.

Hamuka, amíg élt, pontos mása volt a Josip Generalič festményén ágaskodó, enyhén csíkos macskának. Amelyik ott vigyorog a csábos Sophia Loren bal könyökébe akaszkodva, égne emeli a farkát és kérdőjeleműd púpos hátán enyhén felborzoltan a szőr.

Ez lenne a harmónia – a huszadik század hetvenes éveiben. El is híresült a festmény, nem egy otthonos lakásban díszleeg, vagy négy naiv művészeti múzeumban van róla másolat, s néhány albumba – sőt könyvborítóra – is kikerült. A fiatalabb Generalič legendás festő, ismeri a szakma, kedveli a tájékozott tárlatlátogató. Talán azért a fanyar ambivalenciáért,

amely képei javának a lényegét adja. Most is: egy bálványozott színészről (a színésznőkről is érdemes lenne egyszer írni, nem csak a hozzájuk tartozó macskákról) – meg egy, az emberi számkivetettek között függetlenségével hivalkodó kisragadozó.

A kép bennem – s ugyan kiben nem, hogy mára Loren fénye megkopott, és már nem terpeszkedik olyan egyéni, súlyos jelentéssel – egy másik festményt hív elő: azt Henri Rousseau készítette, valamikor a századforduló táján. Az *Alvó cigánylány* kapcsán szintén szokás a harmóniáról beszélni.

Itt is, ott is egy mediterrán – kreol bőrű, nagy szemű, kiugró pofacsontú, érzéki ajkú – asszony, ugyanúgy nyakig bezárt, mégis kihívó személyiséggel, hosszú hajjal, virsluujjakkal, s egy-egy macska, a hasonlóan sivár (sivatagi, illetve havas) háttér, még a képritmusok is ismerősek, ugyanaz a feszültség a képalakok között: a kiszolgáltatottságé, a magányé, a belső csöndé (de hogy mennyire nagy a csönd a cigánylányban, azt nem tudni: ott fekszik mellette a mandolin).

De Rousseau macskája fenevad, Generalicé meg egy emberhez szelfdült tőpszli jószág. Meglehet, az oroszlán meleg, a macska meg hideg közegben szimatol, de azonos figyelő-testtartásban, mereven, kihívóan, önmaga teljes létezésével eltelt. Húsevők ők, megfigyelhető ragadozó-karmokkal, de valamiért az emberhez is kötődnek, és kíváncsian kapcsolódnak az erotikus – Sophia Loren esetében nevesített erotikus tárgyról van szó – kisugárzású, érett asszonyokhoz. Puhaságukban lágyság, kecsesség, énfelédjt játékoság – annak ellenére, hogy mindkét macska hím. Szóval a képeknek a párkapcsolatokról is van üzenőnivalója, az azokban rejlő összhangról, de a tanulságokat mindenkinek magából kell kifejténie. Mindez az intim szférába tartozik, így erről, itt, nincs semmi mondanivalóm.

Miért zsugorodott össze az oroszlán hatvan-hetven év alatt házi macskává, s miért lett az ismeretlen, zenélő cigánylányból sztárolt filmszínész-nő és szexbálvány? Az egzotikumigény, a vágyálmok tárgya alakult volna át? Az európai formaigény, formaérzékenység (amelynek kikémlésére olyannyira specializálódtak a festők és az esszéisták) ennyire megváltozott volna? A szépet és a harmonikusait mitől látjuk másnak? Érzékszerveink mondták-e föl a dolgukat, vagy annyi új érzékszervi (semmiképpen nem racionális) tapasztalat gyűlt össze, hogy a manipulálónál a még manipulálóbbat szeretjük és kívánjuk? Mi az a világosság, melyet a macskás Loren (a Lorenes macska) inkább megad? Vagy csupán a közemberi és a művészi közelít itt vészesen egymáshoz, mintegy új határterületet létrehozva – a művészetnek? (Hiszen azt azért mégsem kell bizonyítani, hogy ez a kaján dög mégsem egy színes és nagy pamutgombolyaggal játszó cica.) Miért jelentek meg a nagytermészetű macskák a mindennapjainkban, talán csak nem azért, mert belaktuk azokat?

Mindkét festmény létezője – macska. A macskák kultúrtörténete az emberi nem kultúrtörténetével azonos kiterjedésű, ha nem is azonos tartalmú. De ezt különösnek kell tartanunk, ha meggondoljuk, hogy a macska az emberrel – hiedelmeinkkel szemben – korántsem szimbolikus, hanem indexikus kapcsolatban van. (Olyan ez, mint a páva és a pávatoll viszonya; most éppen az, amelynek a szemeiből áll össze Loren dekoratív ruhája. Ha pedig tovább araszolunk esszénkben, felsejlik a madár és a macska kapcsolata is, amelyben a felszíni harmónia alatt ott lapul az eredendő, letagadhatatlan diszharmónia.) A macskák túlon túl kifinomult lények ahhoz, hogy ne higgyünk nekik – még akkor sem, ha festményeken vannak. Holott a macskák csak úgy tesznek, hogy önállóak, egy sincs köztük, amelyik ember nélkül életben maradna. Még a nagy macskák is bevonultak a rezervátumokba, ott fényképezik őket, és nem lőnek beléjük.

A sétálóutca macskáknak éneklő asszonya – akkor, a sötét utcán, minden erejét összeszedve elbődült. Gyakorlott volt az az ordítása, s éppen olyan, mint a völgylakó állatkerti oroszlánoké. S ha nem tudom, kitől ered ez a hang, oroszláninak is hihettem volna. A macskák minden arisztokratizmusukat feledve ijedten másztak és tekerték fel magukat a gallyakra, s nagy prüszkölésbe-morgásba fogva nagyvadakká hangosították magukat.

Szóval itt minden és mindenki más formájú. A cigánylány oroszlánja macskamód szimatol, Loren macskája oroszlánná hergelné magát, a félnótás asszony egyik fele karácsonyi ének, a másik pedig állatkerti bömbölés. Városom kóbor állatai is fajidegen attribútumokba burkolóznak. Létezésük diszharmóniája elővillog, mint királyi palást alól a mocskos, kerges talpú láb.

A harmónia diszharmóniába van dobozolva. Az pedig harmóniába. Az igazságokról nincs mit mondani.

A tulipánfa levele

A park és az erdő közt nagy a különbség. Hogy ez miben található meg, kibökhettük: persze, a fában. Igaz, a park vagy az erdő fogalmát a fák helyére is kiterjesztjük, s ültetésük módjára, helybenlétükre, térkitöltésükre. Meglehet, a park és az erdő lényegét nem emberi képzeleteink nyújtják, mégcsak nem is az a tapasztalat, amelyet a bennük való türelmes séta adhat, hanem az élőhely milyensége.

Manapság több szó esik az erdőről: vélhetően eredetibbnek, régibbnek, természetesebbnek hisszük, és jobban ellentételezi falak és objektumok közé szorított, idegen szabályok között kiteljesíthető emberéletünket. Az erdő metaforáját pontosabbnak találjuk a parkénál – pedig, ha lakni kellene valahol, az mégiscsak a park rejtett zuga lenne. Hiszen ott nem bukkanhatunk mérges gombákra, halványsárgán foszforeszkáló tölgyodvakra, s Piroskára meg a farkasra sem.

Nemrégiben – először a tévé grízes ekránján, majd a feltűnőbb-forgalmasabb helyek kiállítóhelyein – megjelent egy sajátos reklám.

Igaz, szelídségével a National Geographic ritka hirdetéseire emlékeztet, a természetbarátságra, a zöld-szemléletre, vagy akár a Camel cigarettá markáns, férfias reklámjeleneteire, de hát nincs olyan ötlet, amely eredeti lehetne.

Egy csendes szurdokmélyen vagyunk, gyors és tiszta vízű patak partján. Csillámok, fények, csobogás, suhogás. És szabályos közép-európai, mérsékelt övi hegyi patakot szegélyező erdő. Semmi különös – már annak, aki ilyen helyeken szokott kirándulni. Másoknak mindez lehet egzotikum. Szép hajlású égettörzsek, buja aljnövényzet, mohos-moszatos, idő koptatta kövek, impresszionista idill – itt lenni jó. Maga a reklámfilm és a belőle kimerevített állókép üde folt a tömegtermelésre berendezkedett magyar reklámtermésben; nyugodt, emberszabású, közepességünk léptékének megfelelő. Zöld-kék-szürke higgadt színek és a belőlük következő hangulat. Hát nem is csodálható, hogy élelmesebb fiatalok albrétetében poszter-pótlává vált – egyre több szegényesen berendezett szűk lakásban árasztja magából az enyves papírszagot (félálomban avarságnak is érzékelhető ez az édeskés elmúlásillat). Oda került, ahová a századelőt idéző, silány utánnyomású plakátok – a nosztalgias, kuckószerű lakótérbe.

A frissen folyó, kavicsokon alábukó víz persze a pénzre utal. Arra – amint a tévéreklám szövege is mondja –, hogy a cseppekől patakok, a patakokból folyók, a folyókból tavak meg tengerek lehetnek – ha gondosan odafigyelünk. Persze: a pénzünkre. Amit csupán alkalmas helyre kell kanalizálnunk. Éppen abba a bankba, amely ezzel a reklámmal hírelt magát.

A plakát bal felső sarkában egy véletlenül belógó, szép rajzú levél. Hirtelen és véletlen nyúl be a képbe, mégis éles körvonalú, tiszta, tavaszszöld – talán a fotós nem vette észre, és véletlenül maradt úgy s ott. Pedig nem. Ez a levél olyan fán nőtt, amilyen sosem élt mifelénk, nem őshonos nálunk s egyébként is utálja a hideg, párás hegyi patakok mellékét. Leginkább azért, mert Észak-Amerika délkeleti tájairól származik, nálunk legfeljebb védett parkok, kertek óvott növénye. A tulipánfa négykaréjú levele határozottan és brutálisan dekoratív jelenség a plakátvölgy felső bal negyedében. S az, aki odavarázsolta, tudta-e mit csinált? Mert a mögöttes jelentés (tisztá víz – tiszta pénz) a hathatós reklámeszközök legfontosabb tulajdonsága, mást feltételezni nincs okunk. S azon csak elmélázhat a néző, hogy ha ez a szép, de jelen környezetébe nem illő levél formájával félreérthetetlenül a pillanatnyi kormánypárt emblémájának sztyeppei virágát idézi, akkor tudnia kell-e a reklámmal célbavetteknek, hogy ama bank háta mögött ki áll, és kit és mit reklámoz a bank?

Egyébként a tulipánfa fajának egyik legszebb európai példánya a Boncza-kastély parkjában nőtt. Ady neurotikus remegéssel álldogálhatott alatta, amikor esténként – séta helyett – a cselédlánnyal titokban magához lopatott bort védte nagy magányban. Az az Ady, akinek arcma az öt-száz forintoson van.

Szőr

A független satirikus hetilap bajusz- és szakállváltozatok sokaságát ajánlja. Több formát tudott megmutatni, mint amennyit annak idején mi, nonkomformista egyetemisták találtunk – és viseltünk – szegedi éveinkben. Azok a szép arcszörzetes idők! Amikor nem mehettünk úgy kocsmába vagy vizsgára, hogy ne illették volna gúnyos szavak öntudattal ápolt ékességeinket. A bajusz- és szakálltartás függetlenségünk jelképe, lazaságunk kihívó jele, szabadgondolkodásunk hirdetője volt – no meg a világ kényelmes elfoglalását jelző üzenet: mi itt vagyunk, van időnk. De magunkra vonatkozó állítás is volt eme sokféle szörzet: a felnőtttségé. Tanáraink kevesebbje is Kossuthot, Táncsicsot, Széchenyit formázta – leginkább őket kedveltük, no és a Deák- meg a Cholnoky-formájúakat. Szerettük ezt a bújócskát, mert így lehettünk leginkább – mert hogy az volt az érték – függetlenek. A sajátosra nyírt arcszörzet akkor még csupán jelként funkcionált. De senkinek nem volt kedve ahhoz, hogy annyi legyen csupán, amennyit ez a jel jelenthet.

Fiatal, rendben tartott, büszke pofázmányok – ilyennek látom volt-magunkat. Amely arcokra – mintegy a fegyelem megnyilvánulásaként – ráraktuk a szimmetriát (a rend kifejeződését) fokozó bajuszt és/vagy szakállt. Felerősítettük magunkat, igényeinket, lehetőségeinket: igen, ma, középkorúvá idősödve, meglehetősen mosolygató egy sima kölyökarcon a puha angyalszakáll vagy a halványló kackiás bajusz (na persze, mert nem a miénk).

Aztán, most, tizenöt év múltán, ahogy beszűrült az egyetemista korunktól különleges gonddal nevelt szörzet, megváltozott valamennyi alatt az arc. A szörviselők többsége pedig ott van a parlamentben, a különböző képviseleti szervezetekben, az illetékes és a kevésbé illetékes körökben – ott, ahová jutni senki bele nem gondolt.

Nos, a mértékletes és higgadt vonású arcokról nem lehet, nincs többé mit mondani. Nincs többé olyan baráti ábrázat, amelyre úgy lehetne nézni, hogy elhiggyem: olyan elemekből áll, amely a józanság és az emberi szenvedélyesség vonásaiból rakódik egybe. Fúriák járnak be Magyarországot, és mindenkire saját szenvedésük kifejezéseit aggatják, eltorzult ráncokat, riasztó rángásokat, lefittyedt vagy harapdálástól dagadt ajkakakat, kitágult pórusokat, puffadt szemhéjakat, neurotikus vájatokat. És a tekintetek!

Sehol ama emberi, megértő, figyelő, részvételtjes tekintet, amelyet jobb lélekgyógyászok orvosinak neveznek, helyettük izzó golyóbisok, eres-nyves vibrálások, tompák, fénytelenek, álmatlanok, gondban elmerülők, izgatottan forgók, és így tovább. Sehol az, amibe belenézve – vagy tizenöt éve – biztatást éreztünk legbensőbb gondolataink elmondására. Nem a tenniakarás komoly elszántsága látszik közembereink izzadt arcán, hanem valami görcsös akarás, önmaga mindenekelőtti megvalósításának igyekezete, a kényszeresen vállalt közösségi gond jeleinek láthatóan hősi-es viselése. Választottjaink-képviselőink ikonográfiájának egyetlen üzene, hogy igen, mi (a választottak) most feltétlenül megoldjuk helyettetek (a választók helyett) mindazt, amit a történelem nem tudott, amit a körülmények nem engedélyeztek. Nincs önkímélet, lazálás – szenvedünk, de tesszük a nép által meghatározott dolgunkat (és mindezt képesek vagyunk lemondani a személyiségünkről). Amely, hogy ilyen régi és hagyományos, csak olyan lehet, ahogyan majd az megoldódik – általunk. A szét-dúlt arcok nekünk, régi barátoknak szóló üzenetek. Az erkölcsen felé kellene terelni gondolatainkat, vagy legalább az erkölcs felé (ha egyáltalán tudjuk, mi a különbség e kettő között). A szándék egyértelmű. Az, mert hasonlít egy választási plakátra – aktivizálni akar. És csupán egyetlen módon: hogy hangos sóhajjal könnyebbüljünk meg. Hiszen az ország gondjainak viselése, hála az égnek, nem a mi csenevész, családtól-munkától-élettől megroskadt vállunkra szakad. Eszünkbe se juthat, hogy mi mindezt kibírnánk. Hogy ott legyünk. Ezek az arcok részvétet követelnek. Taszítanak. Hiszen helyettünk vállalják az áldozatot, azt, amit mi meg sem tudunk szabatosan határozni. Leginkább, mert ez sem tartozik ránk. Csupán azokra, akiké a szenvedő vonásokkal megrakott sok arc.

És mit mutatnak azok a régmúltat idéző bajszok és szakállak e szétmálolt arcokon? Persze hogy a régi magabiztosságot, ön- és éntudatot, méltóságot és felelősséget. Persze hogy a rendet, az összefogottságot.

Hát igen: mégiscsak kétjelentésűek ezek a fizimiskák. A szőrzet szintjén a kiművelt, gondolkodásra hajló értelmiségi lét, s alatta a himi-humi megcsalás és a csalás van. Mindegyik ezeregy változatban. Ambivalencia a csinosra nyírt spanyolszakáll, a kacsos parasztbajusz, az olaszos kecskeszakáll, a tömött népszőnoki szőrzet, a háromnapos borostát mutató forma viselőjén. Egyszerre igenek és nemek: nincs az a számos és finom átmenet, amely az árnyalt meggondolásokat, belakott, türelmes sorsot és szenvedélyes életet jelölné. Szó ami szó, ez a fekete-fehér séma szerinti mutatóványoskodás rettentően kispolgári. Nincs benne semmi természetes.

Gézirat

Szállingál, hull, libeg, leng, lobog, úszik, repül, át az utca felett, majd széles ívben visszakanyarodik és lehull a láb elé. Már nem fehér, fé-lúton valahol a tiszta és a mocskos között. Nem önmaga, mert mást őriz, amíg teheti – ő véres gézirat. A lenyomat a monstnum kezéből esett ki, egyelőre nem tudja, kinek a tulajdona, sőt tulajdon-e egyáltalán. Hihetné, van önálló élete, legalábbis addig, amíg be nem csapódik a pocsolába.

Ott, fenn, egészen fönt, a nép csinálta remekmű szövegزابál. Páráló szemmel tömködi szájába a mondatokat, minden falatot megöntöz rég-múlt emlékeket idéző borral, teletölti a száját, habzsol, s nem zavarja, hogy egy-két félbehagyott szó végén ott lóg valaki szerző. Változatos az étele, Berzsenyitől egy fél nagy alkaio-szi strófa, Berdától egy népies tő-mondat, Eötvös bárótól egy többszörösen összetett, aztán a nyugatosoktól is valami, meg Kassáktól, ahogy éppen jön. Nincs mese, a zabálás most fontos, jöhetnek rosszabb idők, aki finnyás, éhen marad. Mondja is a zabá-ló. A nagyra növelt has meg, mindegy mi van benne, tiszteletre méltó, morfondíroz, miközben kettéroppant egy Móriczot. És mi innen, lentről, fagyott tagokkal bámuljuk, hogyan falja fel a nép csinálta remekmű leg-szebb mondatainkat. Még futólag megállapíthatjuk, nagytermészetű a so-ros, villa hegyen billegő falat, de mégis ízesebbnek találhatik, látni a mód-szeres rágásból, mint egy babitsi szikár. Aztán még azt is, hogy ez inkább való egy rendet ismerő magyar gyomornak, mint az elefántcsonttorony-ban előállított szöveg.

A textusok nem ellenkeznek, még el is némulnának, ha az nem lenne idegen az alkatuktól. Tűrik, hogy szétrágják a fogak, emésztődjenek a szorgos gyomorban, valami meleg és gyors vérkeringésbe kerülve beépül-jenek a remekmű testébe.

Az elharapott mondatokból csorog a vér, a nedv, a szar, megfesti a szö-vegزابáló húsos ajkát. Hát szalvéta után kap, de az már szabadesett.

A pocsolába hullt géz – végleges ott a hely – megmozdítja elnehezült testét, visszaröppenne, fel, fel, hogy ismét leitassa a nedvet, az élő monda-tok testnedvét, de nincs ereje. És mint mindenki, aki lény, és tudja saját lény-ségét, dönt a sorsáról. A gézirat elhatározza hát, hogy ő lesz az új irodalom.

Ellenkezőleg

U tálom az okos írókat. Azok mindegyike átmegy esztétába, onnan meg irodalompolitikusbá, akik rögtön megmondják nekem, hogy mi a különbség Hóthén (ő a fiú) meg Hóthénke (ő meg a lány) között. Az okos író nagyon akar érvényesülni, ráadásul úgy, hogy én, az olvasó (de különösen, ha író is) érvényesítsem minden mondatát. Szóval, nagyon hinnem kell nekem benne, a bölcsben, elvégre meg tudja mondani a korszerűt és a kordedvezményest, helyettem el tudja választani a szart a májtól, sőt még olyan helyzetet is teremt, amelyben rejteltfejtőnek kell lennem ahelyett, hogy azt a helyzetet megélném. Az okos íróval szemben nekem is okosnak kell lennem, amit az okos írónál is jobban rühelek.

Nem akarok üzengetni, és nekem se üzengessen senki. Ha beszéd, legyen az. Bölcs vagy lüke. Állítsa magát, de csak annyit. És azt, ami önmagába befér. Ha kilóg a bőrdöböl a kesztyű, akkor az az elkapkodott csomagolásra utal, vagy hogy fényes nappal, egy tetemet cipelnek előttem. Holott a kesztyűkilógásra is vevő vagyok, ha az úgy lóg ki: nem fogyatékosan, nem törvényparancsolón. A világban éppen elég szimbólum flangál ahhoz, hogy senkinek ne kelljen metasztintre emelni őket.

Másrészt pedig mintakesztyűre épp úgy nincs szükség, mint mintafőrra (lásd még a filozófiát és a matematikát).

Az okos írókat pedig arról lehet megismerni, hogy könyvekkel rohangálnak a turistautakon, a zsebükben véres töltőtoll lapul, a fájdalom korlátairól fecsegnek, ha söröznek (minden második mondatukban ott lapul valami efféle: én nem azt állítom, hogy igen, azt sem mondom, hogy nem, hanem éppen ellenkezőleg*), és minden megtörténik náluk, ami bekövetkezhet. Az okos író szüntelen reád ismer, téged értelmez, megmutatja, mennyiben és miben vagy a részese az ő nagyságának, de ha kifekszik a csillagok alá, nem tud rájuk feledkezni, majd elaludni, mert éppen őlmot szeretne, sorsát megtudandó, másokkal öntetni.

Az okos író még azt is tudja, ha Hóthén, akkor az kizárólag Hóbika. H mint haj, hejj, háj, hajaj.

* A barátom mintamondata.

A költő

Olvásó, aki még vagy, te még tudod, hogy kezdetben volt az irodalompolitikus, az irodalomszervező, majd az -esztéta. Súgtak, javasoltak, döntettek, és mindenki büszke volt arra, hogy ismeri a döntőbírók ismerőseit. Ma már a költő a sikk. Poétánk ott ül minden kuratóriumban, díjakat ajánl és átadó bizottságban, mondja, értékeli, ítéli és éli, amire felkérték.

Persze, az effajta költőnek több változata is van. Kevésbé érdekes az, aki azáltal lett költő, hogy kis pénzek kis elosztójává vált. Ő majd eltűnik a bizottságokkal együtt.

A másik, aki korábban is költött, volt véleménye, csak gyakran elhallgatta, na és voltak iszonytató meghurcoltatásai s ebből következő szenvedései, amelyeket sohase torolt meg. Ő a jó költő. A korsugallatnak megfelelően csak magáról tud és hajlandó írni, minden megnyilatkozásával önmagát állítja, és ez így helyes, elvégre korszakos, saját hangú, iskolateremtő. Időközben megtanult csigaollóval is bánni. Költőse csupán azért fontos, mert őt előlegezte. A kiadók, hogy a műveit kiadják, az ösztöndíjak, kiküldetések, pályadíjak, hogy részesítsék benne, az önkormányzatok, hogy leendő kéziratai megszületéséhez biztonságos anyagi háttérrel kerítsenek. Ha pedig valaki ennyire fontos, akkor bizonyítottan helyesen kurátorkodik. Ha úgy dönt, ahogy, az is azt bizonyítja, hogy az általa megjelölt csapáson újak és még újabbak indultak el, akiket támogatni, szeretni, díjazni és kiadni kell, de azért módjával, nehogy sérüljön a rangsor. Jó költőnk pedig szép lassan beírja-besírja magát mindenhova, itt a szürke eminenciást, ott a kismimmizett rittert, amott a nőcsábászt vagy a szikár szaktudóst, esetleg a zilált sorsút formázza meg, s mindeközben ír. Valljuk be: jól.

Hogy kártevő, az senkinek eszébe nem jut. Persze, mert ráhajaz a korra. Jó szeretőként illedelmesen kitartják egymást. Egymás kezéből esznek, egymás szájából isznak, mértékkel szidják is a másikat, néha félrekiúrnak, de ez benne van az egyezségben. Költőnk majd jegyzeteket készít, ki másnak, ha nem neked, kedves olvasó, silabizáld a szavakat és ha kifáradtál, dönts le egy konyakot, jön a folytatás. Este fel kell emelned jó költőnket a válladra, ott hamarabb észreveszik a csúcskuratóriumot összeállítók, de ha jobban tetszik, ölbe is kaphatod, s beviheted a hálószobádba.

Szép költők

Most, hogy megjelent a *Szép versek 1991*, bizony nagy a hörgés a költők és egyéb széplelkek köreiben. Rögtön ideírom, mielőtt megköveznének (lesz rá alkalom), én véletlenül benne vagyok a kötetben – dagasztja a mellemet a büszkeség (az nem, hogy szereplő pályatársaim többségéhez hasonlóan, csupán egy verssel, meg is rovom az összeállítót). Felemelő érzés, hogy észrevették világsikerre törő írásomat, merthogy az előző évben – amikor nagyobb szükségem volt a hírré és a pénzre – a kutya sem törődött velem (anno megróttam a szerkesztőt, aki simán közölte velem, hogy írjak jobb és érthetőbb verseket, egyébként pedig televíziós, rádiós és újságíró barátainak és a barátai ismerőseinek nem tetszik az én vidéki, irodalmi élettől elhúzódtott önmegvalósításom). Szó ami szó, már akkor mérges voltam, és az is maradok: tudom, a költőnek sértődékenynek illik mifelénk lenni (hogy másfelé milyenek a költők, arról nem tudok beszámolni – ez üzenet azoknak, akik a hazai költők külföldi kiajánlását végzik). Azért is duzzogok, mert ez a *Szép versek* nem olyan, mint a régiek voltak. Volt, hogy a borítón arcképek világoltak (egyszer a fültre kerültem, rosszul nyomott példányt küldtem ajándékba a könyv műszaki szerkesztőjének), volt, hogy egész oldalas fényképeket kötöttek a kötet elejére (akkor a fotós sértett meg: direkt úgy fényképezett, hogy látszott a stoppolás az ingemen – holott nemzedéktársam Pierre Cardin-emblémával hírelte avantgárdista eleganciáját).

Látható, nem vagyok elfogult az év antológiájával szemben. Pedig tetszik, hogy a hatvannégy arckép bekerült a művek fölé. Egyébként ez a megváltozott helyzet vetette velem észre: szakmánkról nemcsak az olvasóknak vannak exhibicionista és romantikus elképzelései, hanem a művelőinek is. A lánglelkű költő visszafogott pózait próbálgatjuk mind: nézzék csak meg a fotókat (a versekben ezt rendszerint jobban leplezzük, mint arcunkon, és abban az akkurátusan kiválasztott környezetben, amellyel együtt dokumentálódunk).

Igen, mindannyian jellé akarunk válni. Először csupán megszokja a tisztelt (egyedül 6 a tisztelt) olvasó a pofázmányunkat, kezdetben az irodalmi antológiákban, majd a köteteinkben, végül az RTV-újság kis műsor-

ismertetőiben, a színes magazinokban és a napilapokban, majd olvasnak is bennünket – mígnem azt vesszük észre, hogy azzá az arccá válunk, amelyet rólunk közölnek a könyv- és újságszakma ügyeletes mindenhatói. Ezért ad mindegyik költő arra, hogy milyen legyen az őt ábrázoló fénykép. Hiszen – ha morcos, büszke, rátarti, szerény – előbb-utóbb azzá válik maga is, nincs appelláta, mert véli, ilyen a szakmája természete. Hát felveszi a neki legkedvesebb arckifejezést – már amilyet költészete lényegéként akar eladni –, és oda áll a fotóriporter lencséje elé, szerényen, bizakodón és fontossága teljes tudatában.

És pózol.

Megbillent fejjel, kissé szétzilált hajjal, ellazított arcizmokkal. De nézők csak meg riadt tekintetét és méltóságosra sikeredett félmosolyát.

Igen.

Alig néhány emberlázban égő tekintet, többségünké bizony alkoholban, enyhe neurózisban, pokolszenvedésben és önimádatban ég. És nagy, árnyas karikák, húsos-zsíros szemhéjak közül búvóljuk a tisztelt olvasót, igen, elég pökhendinek kell ahhoz lennünk, hogy néhány centiméterrel lejjebb lévő írásunkat észrevegyék. Persze, olyanok is vannak, akik fel-, le-, el- vagy éppen átnéznek. Akinek haját a szemébe sodorta a ventilátor szele. Vagy elvakította a reflektor, s ezért kutakodón bámul a semmibe. Sőt, olyan is van, akinek a nyomda jóvoltából nincs is szeme.

Másnak leárnýekolja magas homlokát a kalap, jó nagy karimás, afféle vagabund-módi, és persze posztmodern. A kalap – mint kellék – mellett azért még mindig szerephez jut a szemüveg – ő, azok a kecses, finom formák – és a puha-vastag nyaksál. Ja, és a régi vágásúak esetében a nyakendő (ez utóbbi jelentésánál semmi ismeretem nincs, de annyi megállapítható, hogy egy költő nyakdisze vagy pöttyös, vagy a bogon harántcsíkos, persze, csak akkor, ha már klasszikus úriember mindahány – arról most nem beszélek, hogy egy bizonyos létszámú tömeget hány embernek kell képviselnie, hogy szabályos legyen, de az efféle torzításokhoz, mint az iménti tettem, már hozzászokhattunk). A modernistákra a kihajtott ingnyak (ez valahogy nem egyénült népi, hermetikus, avantgárd, és nyelvfilozófus-modernista változattá), a lézengőkre meg a felhúzott nyakú garbó a jellemző, szuggerálják a fotók.

Azért itt-ott még beszüremlik valami egyébke üzenet is: a sóherságé. A képeken öt-tíz évvel fiatalabb mindahány szép költő, mint most, meglehet azért, mert hajdanán szebben tudtunk mosolyogni és méltóbban tudtuk kifejezni különállásunkat, meglehet, mert azóta nem került pénzze (a kiadónak, a szerzőnek) az újabb fényképre. Akkor még megvolt mögöttünk a kiadványokkal rakott könyvespolc, a múzsa a keretezett képén is boldogan somolygott vállunk fölött, és láthatólag azzal volt elfoglalva, hogy mit vegyen föl az esti partira. És megvolt a dús falomb, az ótvaros tűzfal, a plakát – kinek milyen háttér adatott. De változott a világ, éles ollók jöttek,

és leszabdalták a képek levegős terét, s maradt belőlünk egy arc és alatta néhány sornyi vers (hely-, pénz- és papírtakarékosság) – ami így is sok lesz az országnak. Tulajdonképpen nagy luxus ennyi nyavalygós természetű, összeférhetetlen költőnek bármi teret adni – és önveszélyes is.

Egyébként jó lenne tudni, hogy lesz-e több *Szép versek*? Ha igen, meri-e a kiadó, új összeállítóknak (egy költőnek és egy szerkesztőnek) kiadni a munkát? Jelentem, nagy lesz a tolakodás. És én is ott fogok könyökölni. Előre is kíváncsi vagyok, hogy szempont lesz-e a válogatásba kerüléshez, hogy ki tud erőszakosabban sírni? És arra, egyáltalán lesz-e még Magvető?*

Megjegyzések a botrányhoz

A botrányban az a jó, hogy abban rendre az mutatkozik meg, amit máskor észre sem veszünk, vagy mert nem tulajdonítottunk neki jelentőséget, vagy mert nagyon is. A botrányban nem a hangerő hívja fel valamire a figyelmet, hanem az a hiba, amiért a botrány kitör – ez meglehetősen szokatlan és tiszta helyzet. Igen, de a hiba mifelénk régen elvesztette az őt megillető figyelmet, s vagy bűnbe torkollik, vagy bagatellizálódik, természetesen a botrányban érintettek erőviszonyának megfelelően. Ezért nem tapasztalható meg az, amiért a hiba szép. Ugyanakkor a botrányok természete és lefutása mindig megmutatja egy adott környezet, egy adott társadalom leglényegét.

A *Szép versek 1991* körül botrány várható: Határ Győző fényképe és neve alatt Kovács András Ferenc verse található. De vajon a skandalumot ki fogja csinálni? És hogyan?

Mondjuk Határ Győző? Merthogy az ő neve alatt... Rádásul egy nagyon jó verset. Amely szemtelenül üde. S nem akar több (de kevesebb se) lenni, mint egy vers. És, őneki, aki végre teljesen hazatalált londoni magányából, miért kell ezt megérni? Hol az a kiadó, szerkesztő, korrektor, akinek ki kell tekerni a nyakát?! És mennyi az a fájdalomdíj, amely csökkentheti a presztízsén ejtett foltot?!

Mondjuk Kovács András Ferenc? Aki, vélem, nem szeretne botrányhős lenni. És egyébként, ezen kívül is van elég írása ahhoz, hogy azok okán tartson igényt bárkik figyelmére. Stb.

Ugyanígy felsorolható, majd egyetlen mozdulattal letörölhető minden lehetséges morgolódás akár a könyvkiadással, akár a terjesztéssel vagy a befogadással elfoglalt személyek részéről is. Egyetlen tényt tudnának megállapítani – az Életünk, ahol a vers megjelent KAF névvel, valamit összekevert –, minden más ennek következménye csupán. Ezzel szemben, ekkor már nem a hiba ténye lenne a központi kérdés – hanem az azzal felszínre bukó kulturális és viselkedéstani minták.

Szerencsés csillagállás esetén e sajnálatos kéziratcseré részben öregbíti Határ Győző évtizedek óta szívós kitartással létrehozott mítoszát – de ekkor Határnak például meg sem szabad szólalni, merthogy ő még ezt a verstévesztést sem veszi észre szorgalmas működésében –, s részben

azok figyelmét felhívja Kovács András Ferencre, akik eddig a verseit sem ismerték (ismerhették volna, mert régtől jó költő). Egyszerre két alkotó kerülhet az irodalmi közvélemény hisztérikus figyelmének középpontjába, senki sem rövidül, a hiba bár nem szüntethető meg – ki lenne bolond ezért újranyomtatni egy nagy példányszámú kiadványt –, de tisztázható.

De közállapotaink, helyi szellemiségünk (Londonban és Siménfalván) sokkal rosszabb kilátást engedélyeznek. Az hagyján, ha a kiadót, a szerkesztőket személyiséggel megsértése miatt perelik (egyébként az ilyen ügyekből nem egy közepes nyugati író gazdag lett, s botrányt botrányra kihasználva jutott közelebb az olvasók szívéhez és pénztárcájához). Legfeljebb lesz egy próbaper. Vagy a kiadó örökre lemondhat két potenciális szerzőjéről.

Az riasztóbb lenne, ha az ügybe – hiszen nem csak szerzői jogokról, de a könyvkiadás állapotáról, a magyar szellemi életéről, a magyarság kultúrájáról is szó van, mondhatják majd – bekapcsolódnak eddig ismeretlen vagy nagyon is ismert érdekcsoportok, védegyletek, pártok, koalíciók stb. Amelyek mindenbe beleszólnak, ha magukra terelhetik ezzel a figyelmet: társadalmunkban olyannyira fölhalmozódott a közösségi agresszivitás, hogy bármi és bármitől robban – ha már most egy csoport stb., a maga fontosságát bizonyítani akarja és életben is szeretne maradni, minden lehetőséget meg kell ahhoz ragadnia, hogy a dolgokat olyan viták felé terelje, amelyben nagy bummm várható (s ha nem, őt magát robbantják szét). A dolgok természetéből az is következik, hogy ezt nem rossz szándékból teszi a szarkeverő, a tehetetlenségi törvények ismeretében hullámlovagol csak (ezt politikának is szokás nevezni), és csöppet sem törődik azokkal, akiknek a vérére mehet e törtető hatalmaskodás.

Lassan felszínre kerül az évek óta magunkba temetett indulat, a feszített és az ellentmondásos szociológiai és gazdasági helyzet kedvez neki. A csoport stb. agresszivitása kaotikus viselkedést okozhat. Az erőszak pedig, ha sajátosságainak megfelelően működik, először is elfelelti, hogy mi tette lehetővé a létezését (mint például egy hiba), csapkod jobbra és balra, tör, zúz, s majdnem mindenkit maga alá temet. Kivéve persze azt, aki ezt az erőszakot meg tudja lovagolni, legyen bár személyiség, csoport, egyesület stb. Ilyenekre hányszor, de hányszor volt példa kis- és nagytörténelmünkben; s lehet is, ha a rendkívül sok negatív és pozitív deviánsra pillantunk környezetünkben (ők azok, akik mint mágnes a vasorrú bábát, vonzzák magukhoz a bajt). És akár a botrány, akár az őt befogadó eszmerendszernek adhatunk majd ideológiai mázt, sikerességünk csupán helyzetfelismerési képességünkötől és csoportérzékenységünk milyenségétől függ, na meg a reakcióidőtől.

Szóval, a botrány modellezhető. Amint azt manapság sokan meg is teszik. És a hibától máris eljutottunk egy nemzetkatasztrófaig. Holott csupán arról lenne szó, hogy az emberi faj viselkedésánát – ugye, kérem, ezt

a biológia, az antropológiai és a szociológiai mégiscsak leírta – nem vagyunk hajlandó észben tartani.

Lehetséges, hogy a *Szép versek 1991*-ben történt névcseré miatt megtámadunk egy szomszéd országot, s mindehhez milliók boldogan asszisztálnak. Belső és külső agresszivitásunkat valahogy le kell vezetni – s ezet okos politikusaink boldogan irányítanák. Elvégre semmi más vágyuk nincs, mint egy nagyközösségi mítosz szereplőjének, majd pedig alakítójának lenni – ehhez pedig nem kell más, csupán a mítoszcsinálás kellékeinek ismerete. Ami úgy kezdődik: találj egy közönséges hibát, és csinálj belőle botrányt. Ebből a botrányból húzz hasznót..., de olyan gyorsan, hogy senki ne vehesse észre bizonytalanságodat, komolytalanságodat, senki, hogy most te máshová és másmilyenné sugárzod a botrány szereplőinek akaratát és bizonytalanságát. Ha mást nem is, de eltereled a figyelmet a te agressziódról.

Hogy mindez játék? Persze. Ennek az írásnak ilyen a természete. A hiba azonban rögtön bekövetkezhethet, ha a megdolgozott tömeg bármely normális tagja ráébred arra, hogy a feszültséget milyen könnyen lehet átirányítani oda, ahol a tömegeket jobban érintő események zajlanak. És hogy ez biztos nem a költészet, arra fogadnom is arcátlanság.

Bosch

A napokban a nyolcadik könyv is megjelent, amelynek borítója Hieronymus Bosch *Szent Antal megkísértése* című festményének felhasználásával készült. Mivel mindezt másfél év alatt produkálta a hazai könyvkiadás, kell hogy legyen benne valami paradigmaticus.

Az, hogy Boschnak reneszánsza van, tapasztaljuk vagy tizenöt éve. A galériák, múzeumok Boschsál reklámozzák magukat – már amelyikben van tőle munka –, természetes albumok jelennek meg festőnk életművéről, és nincs kulturált költő, akit ne ihletett volna meg valamelyik boschi vízió.

Boschnak jó a piaca.

Múltkoriban, egy meglehetősen jó házi könyvtárban egy echte műszaki férfiú – beszéd tárgya fogytán – felkiáltott, s rámutatott a legjobb Bosch-albumra: nem tudtam, hogy te (azaz a házigazda) ilyen műszaki dolgokkal is foglalkozol! Aztán kezébe adták az albumot, melyet szorgosan átlapozott, majd kijelentette, rendkívül európai dolog, hogy a nagy német céget éppen egy piktor alapította.

Mindenesetre kéziratalanyunkat ezen élménye arra sarkallta, hogy felvásárolja az összes Bosch-reprodukcióval feltűnősködő könyvet. Nagyot csalódott, amiért minden fedőlap alatt mai magyar szerzők viszonylag friss munkáit találta. (Köztük az én mulatságaimat.) És én meg aztán nem tudtam műszakiul megindokolni, miért éppen Bosch a borítóm.

Hiszen nem sok beleszólásom volt.

S mert nem válasz – holott mindegyik kiadó ezt hozza fel döntése indokául –, hogy Bosch munkájáért nem kell jogdíjat fizetni. Elég régen meghalt, hogy ne legyen miatta semmi fölösleges pénzkiadás, hercehurca. Az sem perdöntő érv, hogy az eredeti Boschokról – kiadói mércével taksálva – mértékadó reprodukciók készültek, hiszen nem csupán a Szent Antal-i rémekről van nyomdai munkákra alkalmas negatív. S bár üzletpolitikailag érdekes (holott könyvmenedzselésről lenne szó, de szokjuk meg, hogy korunkban a tehetetlenség színönímájaként a könyveseknél is megjelenik a politika), mégsem indok az, hogy széles felvásárló réteghez akarják eljuttatni a kiadványokat – lévén, hogy a kiadványok egyike sem jelent meg háromezernél nagyobb példányban.

Lehet, Bosch csupán szép? Vagy elég különleges és groteszk ahhoz, hogy kezében maradjon a könyvböngészőnek? S olyan utalásai vannak életünkre (no meg az alatta meglapuló művekre), amelyek jel-értékűek, s amellyekért Boscht nincs módja megróni senkinek?

Mindenesetre magam is gyorsan elolvastam a nyolc, ilyképpen kiválasztott kiadványt. Van köztük, ami érdekel, van, ami az ízlésemnek nem felel meg. Kerestem bennük az esztétikai közöset – nem találtam. Ha csak azt nem, hogy kesernyés hangú, leíró-analizáló, tabló-igényű mindahány – de ezek egyáltalán nem nevezhetők szépirodasági kategóriáknak. Szomorúan állapítottam meg, hogy a könyvtartalmak és a Bosch-kivágatok között nincs mély kapcsolat (kivéve, ugye, az én változatomat, de erről nem ildomos beszélnem). Csupán a modor, ami esetleg Boschra is üthet – de arra nem vállalkozom, hogy meghatározzam, mi az a boschi modor.

Egyébként a munkák szerzői a szegények s az elesettek segítségét-megváltását ígérik, ha nem is jézusi módon, de legalább Szent Antalként. Ezzel juttatják kifejezésre, hogy őket szabad kísérteni. És ha másnak nem is, de a halaknak szívesen prédikálnak.

Az Írószövetség két növénye

Ha elképzelem Margaritát, amint ballag a harmincas évek moszkvai utcáján éppen azon pillanat felé, amikor a Mesterrel fog találkozni, kezében azzal a förtelmes sárga virággal, amely legelőször jelenik meg ott a tavaszban, újabban nem a hozzánk Nizzából kerülő mimózára gondolok, hanem azokra a mimóza-utánzatokra, amelyek a virágüzletben kaphatóak. S amelyek drágábbak, mint a valódi mimóza. Először is azért, mert nem azok, aminek mondják őket. Hiszen akáciák. Aztán mert hogy selyemből készültek. Sohasem szerettem a selyemvirágokat, mert hazugok, és akkor húznak be a csőbe, amikor akarnak. Amint a festett műanyag és a pihetoll növényeket sem, legyenek bár kardvirágok, tulipánok, ráklevelek vagy szimpla nárciszok.

Pedig a művirágok szépek, különösen, ha ama nagy emberi alkotásokra jellemző tulajdonságukat tekintjük, hogy egyszerre képesek időben és időn kívül létezni. Ma már nincs elegáns üzlet bel- és külvárosban, nincs luxus- és bérlakás, nincs tárgyaló és hivatali előszoba, kávéház és kocsmá nélkülük. Sőt, egyre több ablakban, télikertben immár fröccsentett-hajtogatott műnövények tenyésznek, az íróasztalokon meg folyton virágzó kaktuszok. Ez utóbbi kis korcsokkal csupán annyi a bajom, hogy rózsaszín virágaik nem a sajátjaik: valami messze földön termett szalmarózsa festett, elfásodott szirmaival díszlenek.

Nem tudom, középsegünk még milyen új attribútumokat fog magának megteremtteni. Merthogy a kézmű- és a műanyagipar termékeit – ismerve változékony természetünket – előbb-utóbb meg kell hogy únjuk, annyi bizonyos. Leginkább a változatlanságuk miatt. Ki kell találnunk és meg kell kedvelnünk egy újabb utánzatot, amelyik feltétlen drágább és feltétlen ocsmányabb, mint a természetes, és nem csak emlékeztet a szétfolyó időre, de annak hívebb modellje. Ami azért hozzátartozik a polgári életformához, pontosabban ahhoz, ahogyan mifelénk a polgári életmódot elképzeljük. Ehhez azonban, jóhiszeműsködöm, látva a kínálat gazdagságát, még kell néhány évtized. Persze a kereslet az, ami életben tartja a művirágpiacot: amíg csinosítani, lakájosabbá tenni kívánjuk életterünket, de nincs kert, ahol e kellékekké degradált élőlények megteremjenek, de nincs pénz, hogy hetente új vágott virágot vagy otthoni gondozásra alkalmas, néhány hónapot megélő cserepes növényt vásároljunk – akkor marad a mű.

Amely azért évekig kitart – és a messzi (pl. utcai) tekintetet megtéveszti. Hazudni kell a jólétet, a komfortot – díszletet kell magunk köré vonni, ha mindenféle idegen elvárásnak meg akarunk felelni.

És reménykedhetünk, vannak, lesznek olyanok, akiknek minderre nincs szükségük, leginkább azért, mert hajlandók megélni az időt – fejezném itt be, hogy kiirtottam magamból a dühöt. Ha a minap nem találkoztam volna számos Margaritával és még számosabb Mesterrel.

Ott ültek mind a Sziveri Jánosról elnevezett díj első átadásán, hallgatták Babics Imre gyönyörű hexameterait – vélem, szobanövényei kapcsán íródott valamennyi. A zöld zuhatag engem is beborított – s tovább zöldült az a két cserepes növény is, amelyeket a fali kaspókokba helyezett valaha egy esztétikára adó lélek. Az egyik egy szőlőrokon Cissus, a másik egy gyors növekedésű Scindapsus, igénytelen futónövények, zajt, veszekedést, támaszték-talanságot, árnyékot és dohányfüstöt tűrők. Merthogy a növények meglehetősen sajátos produkciókra képesek – a szobámban élő kroton például mindig árulkodik, rögtön megmutatja, ha rajtam kívül más nyúlt hozzá, más öntözte, mert kényesen elernyeszti, finnyásan lelógatja nagy, máskor feszesen kiterülő bordó eres leveleit –, hát megállapítottam: ezek bizony nem az ablakból beáradó fény irányába nőnek, hanem a kiképezett tér fókuszpontja felé. Ahol általában az előadók, az aktuális aurával övezettek ülnek-meditálnak-ágálnak-morfondíroznak. Ezek az igénytelenek, örvendtem, már megelégszenek annyi fénnel is, ami alkalomadtán egy magyar íróból, művészből kisugárzik, és különböző más gonosz dolgok is eszembe jutottak. Leginkább az, hogy mit szólna ahhoz ez a két cserépben gubbasztó domesztikált, fotoszintetizáló élőlény, ha tudnák, az itt megfordulók nemhogy növénytestvéreik többségének nevét nem ismerik, hanem pályatársaikét sem. De végül is, hozzátartozik mindez a komfortélményhez – tájékozódni csupán kisléptékű magánkörökben illik. Növénynek, állatnak, embernek.

Rögtön felállítottam egy új paradigmát (nekem miért ne lehetne?), miszerint újabban az Írószövetség növényei a sötétség felé növekednek.

A műsor után egy főszerk, egy Kossuth-díjas és egy azúrba mártott költő között eloldalaztam, megnézni, e két házilény mennyit nőhetett a versidőben. Semennyit! Ők, szegény zöldek, bizony számkivetettek, időtlenek és másolatok. Dísz tárgyak. Semmivel sem különbek a táncos lábú porcelánözikeknél, a nyelvlógató gipszkutyáknál, a mohos kerti törpeknél.

Nem értem, miként vannak ott, ha máshol is lehetnének. Jól érzik magukat, vélem, vagy nincs véleményük. A Margariták és a Mesterek sem figyeltek rájuk, miközben majszolták a mandulás puszedlit. Én meg, mint afféle közép, aki pontosan tudja a kompromisszumok jelentőségét, megállapodtam abban, hogy bizonynyára lesznek majd olyan dísznövények, amelyek hűen tudják utánózni a másolatokat. És ezek 0-kópiája a két műnővény, ezek, amelyek az Írószövetség nagy termének falán befutnak néhány tenyérnyi helyet. De persze nem jelképeznek semmit, épp elég elviselni saját létezésüket.

Gégecső

A romos pálinkafőzde körül rozsdával behúzott bádoghordók, patant abroncsok s nyúlszarszárazra összetöppedt szőlőszemek. A cefreszagú délutánt egy szódásszifonját elhagyott műanyagcső uralja, egy arasznyi hosszú, savófehér, egyik végén a napmelegtől kérgessé változott gumikorong. Ott fekszik a diópácos asztalon, kecskedarazsak kilátóhelyeként. A tüllszárnyak röptette testek mozgása pontosan követhető, érzékelhetőbben, mint a Balaton-parti tömeglüktetés, a lassú vitorlák, a jegenyék hajladozása.

A püspöki jószágkormányzóság hajdani birtokának közepén áll a felvidék legnagyobb prэшáza-pincéje: hátulról ráfut, elfedi a hegy, előtte azonban kiterjedt teraszos udvar, szélfogóval, meszelt madáritatóval, fává nőtt jázminnal, három-négy évenként elfagyó fügefával, amely azonban valahányszor megújul, levendulával, tárkonnyal. A rozmarin hiányzik. Pedig anélkül egyetlen felvidéki szőlősgazda sem élhet meg. Az nem lehet, hogy itt, amíg a papi birtok növényei tenyésztek, ne lett volna néhány dézsás rozmarin, csak letörték, ellopták, tövét kiszárították. Mondom a tulajdonosnak, hozok rozmarinajtást, és nézem, mint törnek szilánkokra a fényugarak a mozgékony darázsszárnyakon.

A pincébe beállhattak a szőlőhordó társzekerek: most vagy ötvenszemesélyes körasztal a helyén, a faltőben gönci hordók, prések, dugózó gép, vincellérszerszámok. S régi parasztbútorok. Az emeleten a tizenkilencedik század megmaradt eszközei, tárgyai. Ami még föllelhető volt a környéken. De ezeket nem használhatták a Cholnoky-testvérek, az apjuk, a városi duhaj notabilitás nem ilyenekhez szoktatta őket.

Sívó nyarakon ezt a házat bérelte népes családjának a főjegyző úr. Ő Veszprémben, a fiai itt és az arácsi kocsmákban ittak, s promenádon és kórketteriákban udvaroltak a gyógyhely mellbeteg, láztól izzó kisasszonyainak. Akkor már élt e fügefá: félig puhult termését a másnapos gyomor megnyugtatóására használta László, meg arra, hogy a természettudós báty ülepe alá csúszta a kiadós estebédnél.

Az arácsi szabad strandra nem lehet kutyát vinni. Itt sosem szerették a kutyákat. Már a három testvér is elverte maga mellől a kőbor, fürdőzni vágyó ebeket. Hajnóczy Péter sem szerette, aki cellaszobája polcán állandó-

an ott tartotta Jenő nagy földrajzkönyvét. Igen, ha a borókát, tuját, füzet lespiricelli egy kutya, elhal a fa kérge, leperzselődik a levele.

A strandot, ahonnan puskalövessel jelezték, hogy hajnali früstökre készül haza a három fiatal úr, látni lehet a ház teraszáról.

Ha lettek volna lakói az épületnek, innen láthatták volna azt a csődületet, amely körbevette az óriás természetű Hajnóczyt, amikor rosszul lett. Az alkohol annyira legyengítette a szervezetét, hogy az enyhe mellhártya- és tüdőgyulladás ölte meg. Köhögött, nem jutott levegőhöz. A felesége szódaszifon csövet dugott le férje torkán, azzal szívta le a slejmet, tisztította a tüdőt a váladéktól. De urát az orvos sem tudta megmenteni. A városka kórházában boncolták. Halotti maszkot senki nem tudott csinálni róla. A boncnok, aki nap mint nap a házunk udvarába települt drinkbárba jár kávézni, sietve készítette el s adta ki a jegyzőkönyvet. Nem szeret szesztől puffadt tetemet transzírozni.

A darazsak a gégecső műanyagját rágják – állapítom meg, s figyelmeztetem a sárgán világító ház tulajdonosát. A napokban egérfélszket bontottam ki – feleli –, Komfort feliratú nylonzacskókból állt. Errefelé újabban már a vörös mókusok sem félnek.

Hinnem kell O.-nak. Tegnap éjszaka kiültünk a sétáló utca betonkávájára, a Cholnoky-ház alá, megbeszélni, hogy milyen lenne a három Cholnoky-kiadvány. Veszprém készül, hogy tudomást vegyen szülőteiről. Mindhárom fiú külön kötetet kap. Dugó leült mögém, majd elfeküdt, szokása szerint a kakukkfűágyás közepében (merthogy kedvét leli az illatos növények szagoltatásában, a kertünkben is rendre a szibériai ternye egérszürke szigetében szöszmög), amikor O. egy állatkára figyelmeztet. A volt takarékpénztár lépcsőházának kukái közül trappol elő a mókus, ide-oda cikázik az éjjeli járókelők hosszú csizmás lábai között, majd betelepedik, kutyabosszantóan, a bánáti fás bazsarózsa és a sárga moharózsa közé. Nem hittem O.-nak, sem a szememnek. Még a dühödt pulinak sem, hiszen általában patkányt kerget és macskákat ver.

Mókusok tehát vannak.

A parkban, amelynek közepén áll az épület, ahol valamikor dolgoztam, s a helyiek csak Davidikumként ismerik, éltek mókusok. Azokat etetve ért a telefonhír, hogy Hajnóczy meghalt, és a kérés, hogy segítsék intézni a temetkezési vállalatnál a Pestre szállítást. Nem akartam (mertem! – javítom magam) megnézni. A szobrászok egyébként sem találtak alabástromgipszet a maszkvételhez.

Hajnóczyt egyszer láttam életében. Szép férfi volt. És a nők is, akik körülvették. A New York kávéházba jött egy könnyű rétbundás nővel, nagy társaságban – de csak kettejüket figyeltem. A tükrök közül léptek elő. És a közelemben ültek, konyakozni. A szőke asszony a hátán hagyta a bundát, aztán apró vállrándítással a szék karfájára ejtette. Akkor csattant el festetlen arcán a pofon. Hajnóczy ütötte meg, áthajolva az asztal márványlapja

fölött. Arcon csapta. Nagy tenyere volt. A nő lezuhant a földre, a mókusszőrbunda utána. Hajnóczy egyetlen mozdulattal emelte fel mindkettőjüket, s ismét ütött. Az asszony vonítva sírt. De néhány perc múltán csendben ültek, és szörpölgették italukat.

(Utólag Mányoki Endre tudatosítja bennem, hogy még volt egy alkalom, amikor láthattam: az egyetlen szerkesztőség, ahová szerettem bejárni, a régi Mozgó Világ lerobbant helyiségei mindig nyitva álltak a szerzők előtt. Onnan vágódtam ki, amikor egy taxiból kiszállt apró írógépével egy kóválygó férfi. De nem ez lepett meg. Hanem hogy selyempapírba csomagolt süteményeket egyensúlyzott egyik tenyerén. Krémesek voltak, azokra tud úgy tapadni a zizegő papír! Óvatosan vitte – de kinek?)

Lemegyek a darazsakhoz, látom, az eresz alatt a fészkeiket. Konyakot csöppentek a gégecsőre, dühödten támadnak. Igen, ez az a hely, ahol László első regénye, a *Piroska* játszódik. Ő sem tudott magánál kevesebbet írni. Mit kezdjek ezekkel a kopár megállapításokkal?

Szív veri ritmusát

Vannak szavak, kifejezések, mondatok, amelyek át- meg átjárják az ember mindennapjait, életét, gondolkodását, s gyakorta olyanok, hogy magunk sem vesszük észre, hogy percre perc cipeljük őket, hiszen elrejtőztek, belénk vermelték magukat, vagy még csak azt sem: olyan nyilvánvalóak, hogy éppen ezért nem tudunk bennünk-létezésükről. Aztán, ha egyszer beléjük botlunk, rögtön megbicsaklik bennük a máskor oly energikus lábunk, az eséstől fölhorzsolódik a felhám a térden és az alkaron, s a fölsértett bőrből lassan szivárogni kezd a vérsavó, felébred és dolgozni kezd a tompa fájdalom, hogy hetekig velünk maradjon.

Léteznek olyan szavak is, amelyek embereket kötnek össze, titkos társaságot kerítenek s meglehet, erről az összeesküvésről maguk a társaság tagjai sem tudnak, vagy ha igen, akkor sem tulajdoníthatnak akkora jelentőséget neki, mint én, abban a véletlen és váratlan pillanatban, amikor elbotlom s szivárogni kezd testemből-lelkemből a sárgás nedv, amelyben éppen öszpontosulok, amely egyetlen pillanattá ránt össze, olyan intenzív, amelyben meg lehet tapasztalni a létezést.

Szeretem Akutagava Rjúnoszuke utolsó mondatait az *Egy örült élete* című novellájában, kíméletlenségük és elmozdíthatatlanságuk miatt. „Még a tollat tartó keze is reszketett. Mi több, folyni kezdett a nyála. Feje csak akkor volt tiszta, ha felébredt álmából, amelyet egy nagy adag veronál hozott számára. (...) Örökös félhomályban élt. Mintha egy törött pengéjű, finom kardra támaszkodna” – írja, s ezáltal mindeddig láthatatlan erővonalak materializálódnak abban a korban, amelyben nekem is élnem adatott, s felrajzolódik egy olyan pókháló-finom szerkezet, amely nemcsak hogy megteremt, hanem meg is mutat valamiféle rendet, amelyben magam is hiszek, s amely érvényessége és hatása alól többé nincs menekvésem. S e magánrendben ott van Misima Jukio, majd Mészöly Miklós – amint a *Megbocsátás* elé írja Akutagától vett mottóját –, s rögtön a többiek: Cholnoky Viktor, Hajnóczy Péter, Esterházy Péter, Nádas Péter, picivel távolabb, de jól kivehető illeszkedéssel Krasznahorkai László és Márton László – hogy csak azokat soroljam, akiknél nyilvánvalóan megmutatható e néhány sorhoz való viszony. Ez az a magatartásmód, amely a világhoz és önmagunkhoz való kapcsolatot, mint az írás lehetőségét, az írottá válást

jelenti. Persze, vállalt vonatkoztatási rendszer van itt, s mégcsak nem is az írásmínőségre utaló, hanem inkább ama hatvan-nyolcvan év megélésének szándékára, amelyet megélt életnek kell neveznünk. Biztosak lehetünk, egy-egy ilyen Akutagava-mondat kristálygóc egy telített oldatban, rendtremtő és önfejlesztő, de nem terpeszkedő, nem agresszív, csak éppen hatásos, mint a jófajta, kiérlelt száraz bor, amelyet a borkőről fejtenek le.

Igen itt a *szívnek* is helye van.

Essék erről is szó, ez most kapcsolatot jelent, érvényességet terjeszt: amikor számítógépbe vittem *Részkar*c című verskötetem anyagát, mint kezdő, számos hibát vétettem, nem csak mert idegenkedtem a szövegszerkesztéstől, de a géptől is. Tény, hogy a szív szóra rövid i-vel bukkantam, s mert félttem, hogy többször bennhagytam a kötetnyi anyagban a hibát, begépeltem, hogy a *szív* legyen egyenlő *szív*-vel.

Kiprinteltettem az anyagot, hogy immár – képernyő ide vagy oda, az olvasás az igazibb, ha kezemben a hűvös laptest – utoljára elolvassam a szöveget. Nem találtam olyan verset, amely meg ne változott volna, a szótesztekben rejtőzködő *szív*-ek önálló létet kaptak s váltak értelmezhetetlen vagy értelmezhető *szívu*ccsá, *szívu*rrá, *szívu*rvánnyá, *szívu*attyúúvá, *szívu*roggá, s átalakult az éppen azokban a napokban eltemetett költőbarát neve is: *Szíverire*. A szív metafizikája, transzcendenciája elemi erővel tört elő a szövegből, s azóta sem választhatom el a rokonszavaktól. Masszív alapozással lényegült, amelyen térhálóként áll az, amit korábban vonatkoztatási rendszerként, egy szellemi közösség kapcsolódásaként éltem meg, a magánmitológiám részévé vált, amely persze ezek után változtathatatlan marad.

Ha ennyi mindent tudunk egy törött pengéjű, finom kardra való támaszkodásról vagy a szívről, akkor sokkal többet nem kell tudnunk más emberi limlomról, éltünket értelmessé tevő dolgokról, tettekről, szavakról, ezt diktálja a ráció, s az a makacs hit, hogy van, ami összetart bennünket akkor, s egybe is, amikor már semmi biztosat, véglegesen nem tapasztalunk a környezetünkben és magunkban, amikor már szeretnénk visszatérni nembeliségünkhöz, csak éppen nem tudunk, nem megy, mert nem merünk vagy nincs rá esélyünk. De ott állnak mögöttünk a megnevezetlenek. A nélkülözhetelenek.

Sok ajtaja van a világnak, de minden szó ugyanazon igazsághoz vezet – mondja Zoran Mirkovič, s mintegy feltételezi ezzel azt is, hogy a dolgok némák, de megközelíthetők, titkok, de felfejthetők, s igazunk csak ott és akkor van, amikor a mondható és a mondhatatlan határán még képesek vagyunk hagyni egy jelet, mert abban a jelben az előre és a hátrapillantás, a múlt és a jövő, a beszéd és a némaság, a rend és a rendtelenség benne lehet. S ha megtaláltuk ezt a helyet, rá kell jönnünk, hogy több ugyanilyen hely nincs, itt minden egyet jelent, itt az egyben benne van, mert teheti, a minden. Ezért, hogy a kard és a szív ugyanaz, s azonosságukhoz tartozik még egy szó, annak az ételnek a megnevezése, amelyet kenyérnek hívunk,

s amely szó kiejtésékor máris magunkhoz vonzzuk azt az egy elemből álló, mégis több részelemből összezsúfolt halmazt, amelyben a „világ” tetten érhető. S csöppet sem mellékes, de ebben benne van az *én* is.

Hogy mindez metafora? Persze. Csak metaforaként lehetünk azonosak. Például egymással. Egymásba dobozolódunk s belénk dobozolódnak... mik is? Az igazsághoz vezető szavak. Bármelyiket használjuk, ha megfelelünk önmagunknak, mind oda, arra a pontra vezet, ahol kimondható amaz ellentmondásokkal megtelt *egy*. A lét száma.

Beszélő helyek

A Kortárs – néhány hónapja – új, különös sorozattal jelentkezett. A címe: *Beszélő helyek*. A szerkesztőség írókat kért arra, hogy írjanak a számukra fontos helyek egyikéről – esszét.

A sorozat címe és léte néhány ellentmondásra hívja fel a figyelmünket, s persze váratlanul üzeneteket is hordoz.

Az olvasót meglepi, hogy az önmagát a magyar irodalom reprezentatív megjelenítőjének tartó, paťinas folyóirat azzal foglalkozik, amellyel korábban kizárólag az irányzatos vagy a saját esztétikát valló csoportosulások kiadványainak szerkesztői szoktak, leginkább azért, hogy megmutathassák a másságukat. A Kortárs profilját, harminchat éve, amióta létezik, a szakszerű konzervatizmus jellemzi. Hasábjain bármi tisztes-közepes mű megjelenhetett, ritkán a jelentős, vagy jó művek is a lapjaira tolatkodhattak. (A szerzői nem. Kivéve az általában néhány évente lecserélt egy-két sztárt. Mintha a magyar irodalmat a csillagok és a csillagjósok csinálnák.)

Itt ez a hónapokon áthúzódó esszesorozat, amely leplezetlenül egy-egy író egy-egy életének fontos helyszínéről ad hírt. Szerkesztőinknek – valami okból – fontossá vált volna a szerző személye és a szerző (ön)mitológiája?

A Kortárs, tapasztaltuk, sosem volt szerkesztői lap! (Ezért nem lehet jó példának a kritikai rovata.) Nem is kívánt az lenni. Természetesen így-úgy minden szerkesztő a maga képére formázta a folyóiratot. De mert a szerkesztőkiválasztás a mindenkori hatalom Szondi-tesztjének képmegfeleltetése alapján történt, a szerkesztő elképzelése helytel-közzel megfelelt a szerkesztőkinevezők által vélt társadalmi elvárásoknak. (Pl. én azt hiszem, hogy piknikus-skizoid a magyar irodalom, tehát a piknikus-skizoid szerkesztéssel hangosítottam tovább.) És íme: most arra kéri a munkatársait, hogy senkire és semmire ne legyenek tekintettel, elvégre olyan terepen kóricálhatnak, amely kizárólag *magán*. E kihívás szülte művek ezért érdekesekek.

A helyről lehet írni, ezt mindenki aki író, tudja és gyakorolgatja. Kissé abszurd a dolog, legalább annyira, mint a természeteleírások – ezt a változatot ki is kerítették a felkérték. A hely jónéhány intim dolog kifecsegesére ad alkalmat. (Íróink ennek hol eleget tesznek, hol nem. Akinek a mű a fontosabb, az igen, akinek az élete, az nem.) Mindenesetre sikerrel igyekeznek észre nem venni, mennyire más egy helyet ismerni és belakni, mint minderről (a nyilvá-

nosság számára) írni. Profánmód, a szerzők inkább önmagukat akarják jellemezni és megszerettetni (van aki az olvasókkal, van aki a szerkesztőkkel), s nem annyira a helyszínt, amelyben kifejeződött az a *nekik fontos magánság*. Bár tudjuk, egy hely nem képes beszélni, és ha azt állítjuk, hogy mégiscsak megszólal, sejtethetően más hangon és más mondatokkal iesz, mint azt bárki más pályatársunknak tenné. Most a hely alakoskodásáról, mímes tulajdonságairól vethetnénk írásba néhány gondolatot – de tudni véljük, a hely csak az általa megteremtett személy megszólalásával, s a szövegben kap kitüntetett szerepet. Akkor húzódik a némaságba, vagy fecseg, tárulkozik ki vagy burkolózik sejtelmes közegbe, ha már átsajátította valaki. Ha tudjuk, hogy ennek az életjátéknak a megszólalója író, az is megtanultuk, hogy a hely a literátus kiszolgáltatottsága és ügyefogyottsága által épp abba a messzeségbe hajlamos visszatolatni, ahol a meg-sem-érintett helyecskék kucorognak.

Ha a megérintés mégis sikerülne, akkor is a hely, a hely nyújtotta javak, a hely lakójában születő lenyomata, s e hatás írásműbe öntése s mindennek szöveggé határozása embertelen feladat. Tragikusabb a vállalkozás, ha magát az összetettséget szeretné valaki bemutatni. A törekvőnek már-már minden művészet minden műfajában otthonosnak kell lennie, és azokban tökéletesen birtokolnia a stilizálást. A vállalkozás lehetetlen, ezért szép.

Szerkesztőnk, vélhetőleg nem politikai, nem szociológiai, nem esztétikai tablót szeretne – olyasmit rajzoltatna meg, ami minden emberé (lehetne), a biológiai-szellemi létét mibenlétét kutattatja. Szerkesztőnk beleírja a régebbi irodalomba, és közben azt mondja, hogy a szerző személye legalább annyira fontos (és nem fontos), mint az általa létrehozott mű(vek). E tetteért némelyek majd megkövezik. Hiszen helye mindenkinek van – az irodalom meg a speciálisan elvonatkoztatottat, a részben megnyilvánuló egészt kedveli, akkor pedig mi ez az egész népséget egybekeríteni akaró játék? Csak nem otromba vicc? A *magán*ba visszautasítása annak, amellyel éppen a közösségi felé törtetnek a szerzők? Mégis, az a végső következtetésünk, hogy ez esszé-sorozatban egyedül a szerző személyisége – bár kerülőúton – került előtérbe.

Az írásművek tárgyában (azaz magunkban) megelni a közöset – ez lenne az írókra kényszerített vállalkozás célja (a szerkesztő ha kér, azt erőszakosan teszi, hiszen a kérésére született munkát nyilván szívesebben szerkeszti be a lapjába, mint azt, amely nem az ő kérésére készült).

Semmi másra nem történt kísérlet a Kortárs valamelyik szerkesztőjének furcsa sorozat-ötletében, mint hogy egy különös gesztussal megmutassa az íróknak, hogy mi az írásmű lehetősége, feladata, s felhívja az eltagadott tulajdonságokra a szakma figyelmét. A *Beszélő helyek* egyszerre szól az olvasóknak, az irodalomszervező szerkesztőknek – és az íróknak. A legpökhendibben mégis az írók lettek volt kioktatva – rájuk, ránk fért: végre kopasszák le magukról a pávatollakat, az se baj, ha felfújják magukat, mint a pulyka, és saját, körberített helyükön kapirgálva kezdjék el gyakorolni vállalt mesterségüket.

Igem

Robert Mapplethorpe 1985-ben készítette alig arasznyi széles és magas fényképét a halról. Hogy milyen körülmények között az nem tudható. De hogy a fotográfiai előzményekről tud, az bizonyos. A hal, akár szimbólumokkal telítve, akár csak önmagát jelölve meglehetősen közönséges motívum – még az a változata is, amely most itt van az íróasztalomon.

Szokvány tördelésű napilapon fekszik a döglött állat. Hidegen, talán síkosan, de már nem nedvesen. A karikás szem kibámul a képről, s a megnyújtott szemrés (fűzlevél, pina, rombusz) alakú test merev, mozdulatlan. Szenvtelen a helyzet, a kép első pillantásra triviális, bár van benne jócskán meghökkentő – de nem a papír, nem a hal miatt – a fényjáték okán. Kínosan-precízen megosztja a képteret a megvilágítás, gyanúsán metrikussá teszi: az arany metszés szabályának megfelelően. A bal felső rész világosabb, a jobb alsó pedig sötétebb. Talán véletlen esett rá a napfény, s lefejezte az állatot, talán sok kísérletezés eredménye ez a látványos vandalizmus. Így aztán az a legpontosabb, ha azt mondom: hiába homogén a fotó, hisz egységes betűrend a háttér, s van meghatározón egyedül a tengerből halászott motívum – ha van egy képrész, amelyen az írás és a hal fényben fürdik, s ha van a másik, amely sejtelmes félhomályba burkolódik. Nos, erről a látványos ambivalenciáról kell beszélni.

Holott pedig arról lehetne, hogy a hal közege bizony nem a levegő, és soha nem aljzata a papír: társulásuk emberszándékú és emberönkéntes, elég drasztikusan vonultak a humánszférába ahhoz, hogy csak arra vonatkoztatható legyen e helyzet sok lehetséges jelentése. Arról is, hogy egy valaha volt élőlény milyen kiszolgáltatott tud lenni egy szokatlan környezetben, amikor kivájják önmagából, és kollázstuljadonságokba burkolódik, nem mintha ezzel bármit is visszakaphatna létéből. És az sem érdekes immár, hogy halként hol és hogyan élhetett, milyen jelentéssel bírhatott az életmódja. (Hogy én éppen tudom – könnyű a helyzetem, bármikor levehetek egy halhatározót, értékelhetem az uszonyok változó helyzetét, a testforma üzenetét, a pikkelyek mintázatát, a szájjállást. Igaz, ezt bárki megtanulhatja. Ez egy módja az ambivalenciából való kimenekülésnek, a részletek hatalma alkalmasan nagy. Bár ez a felemás helyzet engem jelöl – és nem magát a vizsgált helyzetet, most például a képet.) Beszélhetek ar-

ról, hogy egy kész mű – az újság – hogyan válik egy műegész részévé, hogy miféle kapcsolatok vannak vagy miféle kapcsolatokat teremtettek a különböző korok különböző alkotói az írás és a hal között a legkülönbözőbb művészetekben, műfajokban. S hogy mindez mit mond a zsidó-keresztény kultúrköréről. Arról, hogy az írás – ez az emberi fajhoz kötött cselekvés, mint önelidegenítés, mint halhatatlanságra törés – mennyire tükrözi az emberiség magára csodálkozását. És e megírandó szöveg érdekes is lehetne; az értelem, a megértés olyan részletek felé taszít, amelyeket csak a kisebb részletek tartogatnak a számunkra, és az egész természetéhez nincs nagy közük.

Mapplethorpe hala épp csak visszautal – azért, hogy a választhatóság szabadságát mutassa mindezek helyett, mert állítja: a valóság nem fontos, az a gondolkodási mód azonban igen, amely a valóságot megismerhetővé és eltaszíthatóvá teszi. (Ez lenne az a pont, ahol a fotót is műtárgynak lehet mondani? Ez.) Az itt-létben a díszletek és azok belakottsága mellett ott kell hogy legyen az az értő és értelmező lakó, akit mi leginkább, esendő-szemlélődő mivoltunk jóvoltából a helyzetekbe ki- és belépő embernek képzelünk el. Aki egyszerre van fényben és árnyékban, s ráadásul ő a fény és az árny is, mert maga az, aki kivilágítja vagy sötétségbe vonja önmagát. Egyszerre sok irányban is lehetünk érvényesek – különösen, ha nincs vég-cél, eredmény, termék, s afféle teljesítménykényszer, ami feltétlenül szocializálná a produkciót. (Tehetünk-e a kommunikációról alapvető megállapításokat úgy, hogy magunk nem kommunikálunk?)

Az ambivalencia létezésünk lényege. Minden tapasztalatunk ambivalens. Az ambivalencia mértékére hívja fel figyelmünket e brutálisan csupaszszerű fotó. A fény-árnyék határvonala láthatólag megmetszi a képet, és azt teszik, igaz, már csak az észleletünkben – miközben ritmust keltenek – az ábrázolt motívumok is. A döglött hal élőből élettelené váltán határoz meg egyetlen irányt, s a mindennapi használatra való (s a rafinált technikákkal a kézírástól végleg elidegenített) nyomdatermékből pedig az élettelen mutat ki az élőre, és természetes nem azonosul az előzővel. Még csak nem is közömbösíti, vektoriálisan sem adható össze. Mi mástól lehetne ennyire átjárható az emberlétet magába foglaló világ, ha nem gondolkodásunk említett sajátságától? Az életről és a halálról végül is nem lehet közösségi tapasztalatunk, mindkettő olyannyira erőszakos.

Mégis az emberi nemhez – alfánkhoz és omegánkhoz – jutunk, akár ha az Írástól (mint elidegenített tudástól, amely csupán a tudást létrehozója felett rendelkezhet hatalommal) közelítünk, akár ha a Haltól (amelyre irányul minden megismerési aktus, és ami bármi szándék ellenére önálló és független marad). Nem véletlen. Mindkettő csak ott, azon a térrumon érvényes, ahol közös halmazt képezhetnek, és egyként szavaznak igent – természetesen önigazolásként – az emberi ambivalenciára.

[egy ilia]

munkaleírás

0. Képeslapok

A születésnap képeslapok színes térfelén új rémségek. Nem a szokott holmik únt göncei, hanem az ismerős cuccok mélyén a friss és félénk tények, amelyek azért annyira mégsem megilletődöttek, hogy ne mutogatnának magukra, hogy ne beszélnének zengve. De ezeken a képeslapokon még összeérnek a feladatok, s ki más kóborolhatná be a határvidéküket, ha nem a gyenge.

1. Maradék

Azonban mindig marad egy kissé meggyűrt, puha és szétszalazott cellulózrostos, a hajdani téres fehérségre emlékeztető sarok. A maradék elkedvetlenít. A hiányra emlékeztet, amely valahogy mindig embrenyi kiterjedésű, a folthatása is olyan a megdőlt délutáni nyárfényben, pedig – ha már idézgetni képes, meg az okok között vékony damilszálakat huzogatni – lehetne a biztonság maga, a kényes kifejezésgyakorlat. Igaz, így is, úgy is intenzíve. S koszosan a tiszta beszéd, amelyet körbeállnak azok a megnevelhetetlen, műnemváltogató kisvárosi atyaistenek, akikre vonatkozik, és senki másra, ez a maradékgyűrögetés, ez a megkoszolódott, meghajlott lapsarok.

2. Erről ennyit

A Balaton – Lázár deák ábrázolásában, 1528-ban – horog alakú. Keleti harmadában ott van Tihany, csak éppen szigetként. Ez a félsziget hetek óta leköti a figyelmemet, mert függetlenséget játszik. A kertemben, és ilyen tavasszal olyan jó onnan szemlézni a vidéket, eleget láthatom, mondom is gyakran – Szócs Gézától elorozva a kifejezést –, a legnagyobb kerti élőlényem: Tihany. Másnak tán hegy jutott, vagy rinocérosztestű dolomitszika, délszaki tartomány, vagy egy folyóirat se. Egyébként pedig van még: szobányi szerzőm, terasznyi írszem, nyolcszáz rizlingtőkém, szerkesztőségem, nőm és mindig van: kevés barátom. Aztán egy iliam is, aki hol az

utóbbiak közé sorolja magát, hol adygzató tanulmányá, hol szép zöld fedőszínű hullóvé – a természeti és vadvédelmi törvények védetté nyilvánították –, közönséges lemminggé, máskor csupán kakukknyál, csapzott vegetáriánus jávorszarvas, szögvas a képnek. És ha nézem a félig fölépült kerti házam ablak nélküli falának dőlve ezt a szuszogó Tihanyt, velem van, természetesen, szobányi könyvem, terasznyi íriszem, vagy nyolcszáz rizlingtökém, az Iskolakultúra, nóm, egy *iliám* is, aki pediglen hol adygzató tanulmány, hol zöld hulló, közönséges lemming, kakukknyál, csapzott vegetáriánus jávorszarvas. Bonyolult. Szeretünk lenni.

3. Baj

A fénnel mindig baj van, akárcsak a tömondatokkal. A félhomályok és a körmondatok jobbak, suttogja számos pályaviselt. Most, amikor fentről érkezik, kicsit még haránt, de hamarosan, amennyiben éppen elfér egy ikezett cselekvés, éppen a tetőről érkezik majd, valahonnan a hámló kémeny bőr és a acélfekete csókák közéből. Azonban: kitekerve. A lasponyás, tenyérszi, zizegő foltok – harmattól elnehezdedve hullnak-suhannak alá reggelenete a kötélgyányokkal kirakott belső udvarra –, a csúnya hangú énekesmadarak, bizony, bizony. Holott csak a fényről, a bajról, esetleg a mondatanról meg arról a pici csillanásról, amely a hasítékban fennakadhat egyszer, s hogy fenn is fog, arra, tudom, nemhiába várok. A valóság majd csak átömlik a nyelvbe, egyszerűen, ahogy most, ez a hasonlító – holott akkor, jaj, véres lesz, ha egyáltalán lesz, a hasonlított.

4. Most

A döntő rész áll. Mint – akkor – a pártbizottság előtt a tulipánok. Hogy aztán kirugdaltuk valamennyit? Megtörténtünk, és éppen így. Attól még kirúgták, a hagymákat is kiforgattuk, holott azok mindegyike is ártatlan volt. Ez most összeköt. Olyannak, éppen annyira, talán kevesebbnek se lenni, mint a tápai penge tömegének, se többnek, mint egy másságban a tétovaságnak, igen, az a jó. Akkor. Most.

5. Már mindig

Ha betelepszünk megint a hagyományba, elkezdődik a beszélgetés, amelyben aztán lehet mindenfélének lenni, eltalálva is, akár a hajnali havazás által az elmaradt hatyú. Egy nádfonatos karosszéket akarok, olyan méltó hajlásút, amely megtámasztja a tarkót és tartja a két nehéz kart. Meglehetősen-t. A helyzet alkalmas; alkalmassá tettük. Fecsevegjünk, Prága parkjaiban a galambok kivételével semmi madárral nem találkozunk, a gótika a régi, mindenhol, igen, azok a rohadt szívek, elvégre bármikor

följelenet bárkit egy-egy mocskos szájú mondat, ha lehet, akkor egyszerre szeretnének cigány, nigger, zsidó, tót lenni, no és egy cím is, amelyet mint lólap közepében a tízest, már mindig eltalálnak.

6. Más

Mennyiben tud egésznek maradni egy délután, vagy egy most lehullt vadkörte, ha máris belérepül egy zoknicsíkos poszméh, ráront egy haragos vadmalac? A kérdésből az is megaláz, hogy a helyzetet meg kell benne határozni, hiába az önfeledt satírozás, egymásra – mint levonóhártyát levonóra – vont kontúrtalan kép, de a belógó angyszárnny is. Csak nézem ezt a boltíves kapuzatot, ismerem, valamikor verset írtam róla, látom, még mindig magához vonzza az apró, pállott szájú kurta szavakat, jobbán egy félfülke (annak az alján mindig sarlónyi homály), benne szoborhiány, felette egy vöröskőfej: kontúros a szeme, festett az arca, s hozzá az az inas nyak, csapott váll – s a két szárny, melynek egyike sem látható, mert belelógna a falba; mert mindig átnyúlik innen oda valami, amint onnan is ide, hogy egésznek maradni minek is. A kapu pedig olyan lett az éveitől, hogy pontos önmeghatározásra is képes maradna, csak éppen – s az évei miatt – nem az lenne, ami, ha nekiállna önmeghatározni. Más szavakat kell görgetni, hogy be ne szakadjanak alattuk a valóságok.

7. A hős

A Kezét reá veté, hogy lásson regényem egyik hőse. Hiába kívántam jónak azt a szöveget – olyan, amilyen egy huszonnyolc éves ember kívánsága, nincs benne bölcsesség. De a könyv nem ezért bukott meg. Ha ma akadna egy kiadására vállalkozó kiadó, egy beszédképes szerkesztő, nem kellene erős biztatásuk ahhoz, hogy az anyagból kibontsam a mai változatot, amelyet bizonyosan nem marasztalna el ez a kritika. De az akkori bukásba mennyire bukott bele a Mester, velem együtt mennyire bukott meg, s egy holnapi nem-elbukásban hogy lehet majd ott, egyáltalán, ott akarna-e lenni? Már sosem akarom szétszalazni, mi belőle az ember, a tanár, a mester, a barát, a mítosz, a szerkesztő, s mi az olvasó. (Látom! A magyar irodalom jelentős része lassan húsz éve egyetlen olvasónak ír, egyetlenhez fordul teljes figyelemmel. Hozzá.) Én ne szálaoznám szét? – Persze, hiszen látom, mind-egyik változat mélyén ott kucorog egy visszavonult, hatvanéves lélek.

8. Gyorsítom-lassítom

Azért ezt el kell mondanom. Prágában – Szeged után – a leglakhatóbb európai városban mindig volt egy olyan utca, amelyben éppen felkelt, és egy olyan, amelyben éppen lement a nap. Ismerős ez azoknak, akik szövegcsi-

nálók vagy annál is többek: szövegolvasók. Prágában azonban találtam egy olyan helyet, amelyben ha dél felé néztem – éppen a Moldva folyásával szemben –: hajnalodott, ha meg észak felé, akkor a lebukó Napot láttam. Ebben a talpnagyságú pontban léteztem, élveztem, hogy gyorsítom-lassítom az időt, ötvenszer csúszott ki a halolajos vízből a reggel, s ugyanannyiszor merült el a másik oldalon a nappal, közben persze tömeg, zene-szó, üveggyöngyárusok és kelekótyák, némelyszer egy-egy hosszúszoknyás prózavers.

Mi történt, hogy már csak akkor tudunk lenni, amikor szöveg vagyunk?

9. Még az is

hozzátartozik, s ha netán lenne lényeg, akkor ez lenne az: a pont a Károlyhídon volt, odamutatott több irányzék is. A kőkorláton Nepomuki Szent János áll, csak az arca részvétlen, a mozdulata, a kódrapériái nem – mindez az útszélekről ismert, nekem a veszprémi vár feljáróról is –, de azt az alakot Cholnoky Viktor elírta előlem. Az *öt naplementém*-napfelkeltém alatt ezt a korlátszentet, sötét barokkfigurát, ezt a maszkos arcú Prágalényt beszötte egy pók. Ezüst szkafanderbe bújtatta, szépen bebugyolálta. A pókfonalba bekötözött Nepomuki elvesztette nepomukiságát, és ennek hiába is örvendtem, nem tetszett az a báb sem, nemesfémű fénye ellenére, amivé vált; míg nem megfigyeltem, a burkot belülről átvilágítja valami, átsejlik a pókhálószöveten egy pirosan lüktető (pl.) szív, vagy egy (pl.) szív formájú kézirat.

8. Urán

Eredetileg szeptember huszonkilencedikén kezdődött el. Mezőkovácsházán is tanított. Közel Medgyesegyházához, ahol az én anyai nagyszüleim tanyája volt, így elképzelhető, hogy ő már akkor látott engem, amikor én őt még nem. Aztán húsz év múlva folytatódunk, akkor ő negyven, ahogy most én vagyok anyyi. Egy sorra azt mondta, szép, s ettől a rámutatástól lettem költővé. Mint az urán, feleződünk.

7. Csille

El kell valahogy viselni. Ahogy bepréseljük – például – magunkat (is) az öntőformába, azt mindennek lehet mondani, csak szépnek nem. És nem a születést, a halált, na és azt, ami közte van. A munkamódszer brutális, a folyamat nemkülönb. Nevezzék ezt az izét akár az öt klasszikus életjelenségnek vagy a hordozójának, az élő anyagnak, s legyen bár az – például – én, nem kell, hogy el legyenek tőle ragadtatva. De az a mondat, amely megformáztatja magát velünk, általunk! S az, ahogy legördül, mint egy

csille a szerelőállványról! (Máris siklik a drótpályán, szállítania sem kell a salakot, hiszen üresen is az, amivé készült, egy csille, a mondatba ki-bejárva, hordozva – de mit? és ezt a *mit* bele is zúdítja az öntőformába!)

6. Pogrom

Visszafokozni. Elrontani. Befelé lépni, oda távolodni, ki a szabályból. E napi tennivaló: a térképkészítés fontosabb a térképnél.

5. Átfutás

Zsúfolt szócikk, a többiek között, trottőrbarnán, félvászonkötésben. Vallo-más, ahogy egymás mellett a kalauz, az elbeszélhetetlen történet, az út-vázlatok, piros Faber-Castell, eladott szakszervezeti könyvtár, felteker-cselt, előhívatlan sétanapok, ez az aljasságokkal félkövérre kitömött kisvá-ro, és a hol pormacsák között harákoló, kóchajú, hol hátul, a kisudvaron zsakettben hányó, hol szétkönyökölt, de mindig négy szótagú Magyaror-szág. Ja, még műforma, lakótelep, átfutás.

4.

Hegymászós akaratok. (A háttérben viruló természetszépe, pirospozsgás leány, felülről műzsa, alulról szajha; s a ligetfák alatt pufi gyermekek, akár a bolondgombák + egy történész).

3. Mákmag

Meghatározható, mint bármely európai faj, házi Linné kell hozzá, aki szemügyre veszi. És lát benne egy elveszejtett műhelyt és egy másikat, amely mint mágnesgóc köré a lüktető vasreszelékdarabok, önkéntesen áll a mintázatba. És lát benne az egyes és többes szám szerinti valamennyi igei és főnévi állapotot, némelyik üvegesre legendásodva, másik vissza-száradva, éppen mákmagnyivá. A házi Linné óvatos fajleíró, csinálja a sa-játlényeget, odarajzol hát neki egy tanszéket is, egy törpakadémiát, kun-kori bajuszút, sodrott gatyamadzaggút.

De abban a készenlétben, ahogyan a papírlapra hajol, az arca az Isten igazi arca.

2. Jogar

Ha közelhajolsz, ha nagyon ráhajolsz, a mákmag felszínén kráterek van-nak. Hasonlatosak a Holdéhoz, vagy bármely, a tejútban régen kerengő, légkör nélküli égitestéhez. Azokba csapódnak be így a gyűrűs krátereket

maguk után hagyó meteoritok – a mákszem felszínét is szétbombázta valami ismeretlen, izzó űrközet, még akkor, amikor a mákgubóban volt. S most e gyűrt-dúlt hamvaskék táj egyszerre a múlt maradványa és a jövő hírelője, de hogy mi és mennyi benne a mák magja, azt talán csak akkor, ha majd kicsírázott, felnőtt s jogarjában új magvakat érlelt.

1. Főszerkeszt vagy

A történet ismét kiállt a partvonalra. Vagy még tovább hátrált, és a lelátó alatti félhomályban főszerkeszt. Vagy rekonszruál.

0.

Láttam, Prágába menet mindegyik repceföld fölött saját, magyar Nap sugárzott kénsárgán, élénken, melegen. De ha közelebb hajoltam a látványhoz – mintegy behatóltam a táj májusi testébe –, nem nagyítódtak fel a fák, bokrok, munkás emberek, dolgok, események, nem élesedtek ki a vidék részletei, hanem, mint nagyító alatt a nyomtatott betűkből, mondatok jelentek meg, amelyek egy szöveg ércgazdag erének jelenlétére engednek következtetni. De nem ólomszagúak, hanem repceillatúak!

Xerox

Lapalapítói korom lejárt. Harmincnégy éves múltam, máskor és máshol, mondjuk úgy hatvan éve, és éppen Magyarországon, tisztes emlékezővé kellett volna változnom, mögöttem több bukott lappal, forradalommal, halállal és feltámadással, meghagyott és eltalált barátokkal és halálos élettapasztalatokat hagyó irodalmi-politikai csetepatékkal. Ehelyett? Ehelyett semmi. Azaz néhány könyv, kiadva és kiadatlanul, és az a satnya remény, hogy holnap és holnapután is ez lesz. Ehelyett: semmi, amit az irodalmi életnek nevezhetnék, s ami azért lenne, hogy megszülethessenek benne a művek. Ama bibliaiak. Mert hát úgy hintáznak társaiméval együtt az én frásaim is ingókövek-ként egy kimondatlan és érzékelhetetlen határon, hogy nem tudni, amaz időben, amikor majd le kell dőlniük, merre dőlnek, s kit csapnak agyon, (egyáltalán lesz-e kit agyoncsapniuk). Azt szeretném mondani, vonom vissza máris mondataimat, hogy csupán írunk és írok, kényszeresen és hívságból, és vagy azt hisszük, hogy elég a műnek – amely ugye korszakalkotó és korfelforgató, díjakat hozó és mégis szamizdat – megszületni, vagy pedig azt, hogy amit ma obszcén módon irodalompolitizálásnak s néha politizálásnak nevezünk, az elég a művek nélküli nagysághoz.

– És a lapok? A folyóiratok hol vannak? Amelyeket én is csináltam? Hát persze, megvannak. Még csak nem is a semmi ködgomolyos távlatlanságában, ahol a művek ingókövei várják megomlásukat, nem a képzelet teremtelőségében, nem is a valóságon kívül, vagyis a megalkotatlanság csillogó tükrében.

Úgy látom, hogy korosztályom költővé-íróvá-kritikussá válásával egyidejűleg, hetvenkilenctől nyolcvanötig, ismét alapítási lázban égett az ország, s égtem elv- és írótaisaimmal együtt én is. Aztán elfogyott az idő, a kedv, a türelem és a könnyű léptű hőzöngés, s el a nagy-képű felelőtlenség, amely nélkül, tudnivaló, nem lehet lapot alapítani, se csinálni. S elfogyott annyi minden még, talán kortársaim indulatának és tehetségének nagyobbik fele, a lehetőségekkel, az őszinteségével és tisztaságával együtt. Hogy mi nem lettünk, az talán ma még megmondható, mert az indulatokat itt-ott még irányítja az eredeti ösztön.

Nézem az előző sorok fölé biggyesztett címet: xerox. S rögvest mondom: van, van köze mindahhoz, amit a lapalapítási ösztönről írtam (amely olyan, mint az évenkénti madárvonulás: ahányszor felnő egy újabb nemzedék, annyszor indul csapatokba verődve ugyanarra a tájra költözni, ahová szülei, nagyszülei, meglehet ugyanazon okból is, de kicsit mégis más úton, úgy néhány földrajzi fokkal keltebbre vagy nyugatabbra, s lehetőleg külön-külön). Mert a xerox, ha nem is pótcselekvés, de valami nagyon hasonló, félig talán az is, legalábbis szándékában – merthogy más is, főként megvalósulásában.

A sokféle sokszorosítógép-típus közül az egyik fénymásológép márkanéve: xerox. Munkáim során sokszor akadt dolgom a xeroxgéppel. Mivel akkor már bibelődtem betűkből, jelekből ábrák – képversek – létrehozásával, érdekelt, nem lehetne-e tetszőleges jeltöredékek, betűsorozatok, akár képek xeroxmásolatából is, autonóm ábrát létrehozni. S az első xeroxvers hetvenkilenc boldogult nyarán, a *Vadnarancsok* írásának közepén, egy hónapos csendesedésben született, ahogy már várható, akkor, amikor először szerettünk volna lapot alapítani.

De ezt és erről máskor. Csak arról essék szó, ami a xeroxok készítéséhez vezetett. Persze, mi is olyan nemzedéki folyóiratot akartunk csinálni, amelyik az utánunk következő, akkor húsz év alatti korosztálynak szól, felvállalva azt, ha minket nem tudtak szüleink alkalmasan fölnevelni, majd mi neveljük hűgainkat és öcséinket, talán jobban érezve azt is, hogy ők milyennek szeretnék felnevelt magukat. Volt lapalapítási megbízás, százezer forint a próbaszámra, és egy egész intézetnyi sanda tekintet, előrenyújtott láb: rossz közérzetet, munkafeltételt és akadályt teremteni. Pedig mi tudtuk, hogy legyen bármily értelmes, mi több, értelmezhető a szándék, megvalósulását csak segíti a rosszindulat – akkor, ha nem a mi személyes létünket kérdőjelezi meg, vagy teszi semmissé. Ötlet volt, biztosan mondható, az elmúlt negyven évben: eredeti. Mert ez a mi folyóiratunk, azon kívül hogy a leendő felnőttekhez szólt volna, esszélapként, ahol éppen annyi lehetősége és jelentősége van a természet- és társadalomtudományoknak, mint a mindennapiságnak és közéletnek, valamint a művészeteknek. Hiszen az esszét is szerettük volna visszacsempészni a művészeti-tudományos és közéletbe, mármint a verbő esszét, mint ahogy vissza is csempésződött, mára látható, s szerencsére nem csupán általunk, de segítségünkkel is, bár leginkább még csak a művészeti folyóiratokban. Egy esszélapnak, ha adott gondolkodóhoz akarunk szólni, bizony olyan küllemmel kell rendelkeznie, ami azt nem csupán kézbeveteti, hanem műalkotássá – nem alkalmazott művé – avatja. És fiatalos, és extravagáns, és elegáns, és főmegyszerű. Mindezt tudja: a xerox.

És a technikának, már ami az eljárás valódi technikai oldalát illeti, van egy már-már felbecsülhetetlen előnye, amit akkor is tudtunk: ha el akar-

juk magunkat adni, és éppen azoknak, akik kezében szeretnénk látni nyolc és fél ives magunkat, akkor rendkívül és perverz módon olcsó folyóiratot kell csinálnunk. Annyira olcsót, hogy az ár sugallja azt is: ezt a folyóirat-kínézetű fűzött százharminchat oldalt tulajdonképpen a szeméttbe is lehet dobni ha éppen rossz vagy felesleges, netán érdektelen, mert olyan olcsó és olyan evidens, magától értetődő, nyilvánvaló, mind tartalmában, mind létezésében. És ki is kell dobni, mert ami benne fontos, az éppen az olvasók létezésében teremtdött meg; s magával az olvasás folyamatával, ami pedig megtartandó, hogy később is bele lehessen lapozni, az egyszerűen kiemelhető, szeparátumként, s a valóban fontos és komoly folyóiratok közé sülyeszthető a szekrénymélybe.

A Jelbe, annak is a próbaszámába írtunk és íratunk fontos dolgokat. Volt aki Bulgakov *Mester és Margaritá*ját elemezte, más az agyagtáblától a levélbombáig követte végig a kommunikáció útjait, a szemelvények mail art-os termékek voltak, a szeparátum pedig éppen Gombrich híres tanulmányának részlete. Ehhez a tartalomhoz illett a xeroxszal illusztrálás ötlete, és ebből nőtte folyóirat-formává magát, önállósodva, elterpeszkedve és huszonéves szellemiségünk terét számos helyen bevilágítva. A xerox elvállaltan másolat, valaminek az elfeketedett-fehéredett kópiája, amely az egyénit, az egyszerűt menthetetlenül eltömegesíti, a nagyon kommerszet picit személyesebbé teszi, azáltal, hogy a dolgok látványáról lefejt az egyszerűt, megfosztja azokat attól, amitől magányosak és ismételhetetlenek, de helyettük felmutat egy lényegyet, azt az általános szerkezetet, ami a bennünket körülvevő, emberképű világban így-úgy, de megvan.

Az elkülönülésben a közösségvállalás! A megkülönböztettség és a tömegben való felszívódás. Mindez olyan, mint egy vizuálisan megfogalmazott kiáltvány, hittem, éppen akkor, amikor a különböző kávéházi és kocsmasztalok mellett borba és sörbe fulladt, esténként újra- és újrafogalmazott, nemzedékinek hitt önmegfogalmazás, a népies-hagyományosoktól a hermetikuskon át a neoavantgárdokig. Soha még ilyen kéz alá simuló, egyszerű technika, amely ennyire kifejezné a szándékainkat!

Az eljárás alkalmas arra – s még mennyi másra –, hogy a színes és változatos valóságot megrombolja, és az omladékról számos szürke hártýát lenyúzzon. S mert mindent nyomdászágú szürkévé egyneműsít, képes el-tüntetni a csillogó talmi, mindazt, ami a képekben nem állandó. Kilúgozza a pökhendi egót, s mindent a többség szám barlanghomályába taszít. El-tömegesíti a szuverén pillanatot, egyesíti a személyes élményeket, és el-lenáll minden hars manipulációnak; és éppen az lenne benne az örök, ami az én számára az ismételhetetlen. Felemás módszer, különösen akkor, ha a végeredmény mégiscsak egy, talán hosszú szemlélődésre feltárulkozó, önmagára figyelő tenyérnyi papír. Az ezeregy levélzöldből álló lombkorona egy színné tömörödik, az emberi arc érzékeny változatossága ovális szerkezeti ábrává, a táj néhány vonalban találja meg lényegét, s a kéz vagy

a szárnycsapás elmozdulása egy-egy elmosott érzéki foltban. A minden átmentődik valami mássá, ami már csak az emberi létezésen belül valósulhat meg, az, amit éppúgy nehéz meghatározni, mint a jó verset, a jó vers feltörhetetlen héjú üzenetét.

Persze, mert számomra, miután szétrobbantották a Jelet, és a köré gyűlt társaságot, s egy egész évre, bár volt az másfél is, már-már a versképtelenség állapotába taszítottam, akkorra a vers és a xerox nemcsak a bennem teremtdésük folyamatában és szándékaimban váltak azonossá, de a valóságteremtésében is, úgy mint a Kádár Kata balladai sírján nevelkedett fehér márvány lilioszál a piros márvány lilioszállal.

Így aztán a mai napig egy-egy xerox engem a Jel boldog idejére emlékeztet, és a visszavonhatatlan kudarcra, amelyben beigazolódott, hogy szerencsés társadalmi-gazdasági-politikai konstellációban is megfojthatnak valami érdekes kulturális szándékot a kisszerű és ostoba ösztönök, legyenek bár azok munkatársiak.

A Jel után készítettem első xeroxsoromat, a National Geographic médiatári példányainak akkor még csak a gép által elrontott, selejtes, bemozdult másolataiból. De később már, később! Előre tervezett a kiválasztási szempont, s az, hogy miként kell a gép felvillanó műanyagfelületén elmozdítani, szerelmesen elcsúsztatni a folyóiratot, azért, hogy a megfelelő módban – s éppen amint kell – tűnjenek el a részletek, ugyanakkor felerősödjek minden mozdulat, vagy mindaz a korábban elmulasztott gesztus, ami a folyóiratképen nem volt látható.

És központi problémává vált, hogy milyen úton-módon válik tetté az idézés. S amint egyre több szerepet kapott a citálás, annál kevésbé montíroztam össze a különböző oldalakat, annál kevesebb idegen jelet vittem fel a cellulóztestre. Gyorsan kiderült, hogy az idézet önmagában is jelentős hatóerővel bírhat, önképességéből is művé, termékké tud válni. Végül már csak egy-egy, számomra fontos újsággoldalt mozdítottam be az eljárásban és megfelelő nagyságúra szabtam azt a négyzetet, amely a lehető legnagyobb periszkópképet mutatja az én valóságomról.

Elmerészkedtem, de rögtön vissza is vonultam arról a határterületről, ahol már a papírfecni nem más, mint egy dologhű másolat – nélkülüm. Amikor a végeredmény csupán valamilyen tölem függetlenül létezőnek a modellje, s nem engem modellál. Úgyhogy éppen a Játék című meglévő folyóirat átszerveződésének dokumentumait másoltam át, nem kis felháborodással, mint megaláztatásunk és négermunkánk – miért ne! – bizonyítékait. Az Élet és Irodalomban először ezek a xeroxok jelentek meg, közértesztelve, hogy több hónapnyi munkáért – nem mintha a munkát idővel lehetne mérni –, Budapestre utazgatásért, szervezésért és írásért, kézirat-gondozásért és ötletért milyen elegánsan lehet csekkel fizetni, és szétverni egy bandát; hiszen már kellő szellemi alap összejött, s a megváltoztatandó Játék gazdasági háttere is megmaradt ahhoz, hogy egy másik stáb sikere-

sen evezhessen be az általunk kidolgozott tervekkel a magyar lapstruktúra fenséges vizeire.

Persze ez is csak azt jelentette, hogy mindenfajta másolatnak, így a xeroxnak is van szerepe, értelme, és bármilyen üzenetet rá szabad bízni. Elvégre: őnmaga. Saját léte van, csak erre a létére rá kell ébresztetni, fel kell támasztani, mondanám, tetszhalottságából, holott nekem úgy tűnik, eddig még nem élt, vagy ha élt is, az az élet nem az, ami most, általam és itt életnek nevezhető.

Igen: a xeroxban egyedül a gesztus a fontos. Minden más e gesztusban rejtőzik. Minden más ez önálló léttel rendelkező gesztuson belül kap szerepet, vagy ha nem, az is érdekes, ha már ott van bezárva. Meg kell mondanom, őszintén, bár ez a szó máris jelzi az otromba aljasságot, hogy a xeroxban – talán – egyetlenegy dolog mégsem lényeges: a technikalitásából következő naprakészség. Ugyanúgy, ahogy a videoversben, a számítógépes alapozottságú költészetben nem a technikai alap a fontos. Lévnén ez holnapra olyannyira hagyományos, hogy bátran nevezhető korszerűtlennek már ma is.

Holott mégis van, van, van szerepe az aktualitásnak, de egy más, tágabb, általánosabb közlés szintjén. A szabadságról van szó, a véleményki-fejezés és világfogalmazás szabadságáról. Sajátos érzés volt a versek készítésekor rádöbbenni – s mi másnak nevezhető az a hirtelen jött öröm és fel-szabadító, gondolkodásomban szabaddá tevő érzés, ha nem mámorosnak – arra, hogy századunkban biztosan nem a technikai alapok bővülése miatt jött létre napról napra annyi új médium, s jön létre velük együtt a semmi homályából annyi új alkotási eljárás, művészi technika, módszer, háttárművészet; hanem a szabadságigény az, ami megteremtí az új próbálkozásokat és műfajokat, és ami valóban fontos: a műveket. A xerox nekem, a verseimhez és prózai törekvéseimhez képest persze, olyan más megnyilvánulást teremtett, amelyben semmi konvenció és abban szunnyadó elvárás, semmi szabály és hatalmi rámfigyelés nem akadályozott, tulajdonképpen bármiben. Kézzelfoghatóvá vált az ellenőrizettségem teljes hiánya, végre, senki és semmi nem figyelmeztethetett arra, hogy mit, mikor és hogyan, minek megfelelően és miért. Olyan szabadságterepre tettem szert, amelyet csak én, aki magamnak megtaláltam, lakhatok be – egyelőre. S ezzel együtt olyan nyilvánosságot teremthetek, amilyen éppen szükséges. Ez a nyilvánosság – éreztem már, és igyekeztem későbbi terveim hasznára fordítani – olyan, hogy külső erők által ellenőrizhetetlen, miközben nem lehet tetten érni az ellenőrizhetetlenségét. Ezt látja, aki valaha is kísérletezni kezdett egy új formával. Sikerült magamat kivonnom mindenfajta művészeti, és ami még fontosabb, nem művészeti ellenőrzés alól.

Holott már az is szabadság volt – emlékezzek a hetvenes évek második felére –, amikor a kommunikációs szabályok tudott kikerülésével, eltávolodtam a hagyományos, nem lineáris olvasatú képversektől, a talált versek

és fotómásolataik felé. De a xeroxok idejében nem zavart már a gonoszkodó s apró hiúság, a xeroxokat már csak én csináltam, hála istennek, sokáig értetlenségben.

A xerox az alkotótársaktól való teljes függetlenség. A lap, ha jó, de van-e most ilyen, a kiteljesedett függés.

A hajlandóság elvesztése a négy alkalommal megjelent *Visszhang* betiltásával végződött, akkor, amikor már elkészült az eddig utolsó xeroxsor, izmosodónak látszó folyóiratunk ötödik számához, a márciusihoz, illusztrációnak. Akkor, amikor visszacsempésztem a szürkék árnyalataivá tett létezésbe e korábban kiírtott színek közül egyet-egyet.

1985 utolsó két s 1986 első két hónapjára egy rossz megyei kiadvány sikeres megkaparintása után a *Jel* stábja már nem állt össze. Másodmagammal és új kollégákkal: barátokkal meg vattaemberekkel lehet-e megcsinálni azt, ami hat éve csak szándék? Lehet. S a négy számban, hézagosan, megjelennek némelyek a régi cikkek közül: nem avultak el. S kétezer példányban fogyunk – nyolcszáz előfizetők van. Öt ötenért árulnak benünket a megyei postahivatalokban és újságpavilonokban, országos terjesztésre nem kapunk engedélyt a lapgazdától. Elsősorban esszéket közlünk, egyflekeseektől a húszoldalasakig. És a kéziratáradat! Kiadatlan kéziratot kapunk Sarkadi Imre és Béládi Miklós hagyatékából, interjút az Erdélyben élő Szűcs Gézától, verseket a hazájában akkor még nem szeretett Viktor Szosznorától. S milyen őszinte novellákat és verseket, rajzokat és fotókat! S mindent megrendelésre! Több mint százötven megjelent szerzőnk volt. És éppen, amikor kapjuk az üzenetet, hogy Galgóczi Erzsébet és Fejes Endre és Mészöly Miklós is ad majd írást, megszűnünk. Tizenöt perc alatt.

Négy mondat, tőnyiek. Ami összegyűlhetett a visszhangnyi önszerveződés ellen. Vigasztalom magam: ennyire futotta. Ennyire voltunk hitelesítve. S hogy korábban egy tőmondat is elég lett volna – mihez is? Hát ahhoz, hogy az ember, ha már olyannyira megátalkodottan szeretne írni, akkor abbahagyja. Mert így nem jó önveszélyesnek lenni. Másként jó. Szabadságunk téres mezejéről visszavonultunk az erdő védett szabadságába. Bakonyi kurucnak? Jó volt akkor azt hinni: majd a xeroxba. Ismét segít, majd az segít, ha kétszer megsegített. Vészhelyzetben ha tudja magát – holt később már érzi, hogy nem volt helyzet, elvégre él –, megnyugtatósára ezt-azt kitalál az ember. S az utolsó számban, Csengey Dénes Cseh Tamásnak írt egyik nótaszövege helyén néhány sornyi a magyarázkodás: szünetelünk. Majd. Máskor.

Azóta szünetelek. És azóta szünetelnek a xeroxok. Hát valóban eljárt fölöttem a lapalapítási korszak?

Dokumentálódunk.

Ami nincs; a szó ideje

A múlt század Amerikájának irodalmában európai madarak röpködnek versről versre. Az angol és a nyugat-európai hagyományoknak megfelelni akarók verseiben európai lombos fák susognak, s a patakokat benépesítik az anyaföldrész fürge halai.

Tudjuk, az eszmék évszázadok múlva is megtalálják az embereket. Egy-egy gondolat el-eltűnik, hogy sokkal később ritka kincsként előkerüljön. Mások meg szünhetetlenül delelnek. Azt is tudjuk, hogy korábbi életművek jelentőségét nem csupán az olvasókra gyakorolt hatásukkal lehet mérni: hatnak az örökösökben is. Mi szublimálódott, minek adatott meg a folytonosság; mi értékesül az időben?

Lehet agg és ifjú költészetről beszélni – és beszélhetünk koravénról is. Koravén költészet az, amely csak ígéri az újdonságot, de lényegileg változatlan, mert tíz, ötven vagy száz éve is születhetett volna; amely nem üt minden értelemben vissza előhívójára: a korra. Nem felel meg a kihívásoknak, a hatásokat nem sajátítja át: mert nincs mit átsajátítania. A koravén költészet mégis, valami egzisztenciális kényszer okán, kapcsolódni akar az elődökhöz, amikor azok éppen nem lehetnek, vagy nem úgy, ahogy a pillanat (ama fennkölt költészeti, amelyről sejtjük, hogy nem folyamatos jelen, hanem nagyon is diszkrét jellegű) megkívánja.

És persze hogy mindig többen vannak az írni vágyók között, akik inkább a változó kor hiszteroid pillanatainak akarnak megfelelni, mint magának a kor változásának. Hiszen úgy tudják, csupán az időnek kell megfelelni. Holott előbb meg kell az időt teremteni, hogy aztán önidőnk függetlenedjék, s így határozza meg versíró magunkat.

Dehogy akarom én elvitatni bárki embertől a szavak – különösen a magyarul hangzók – használatának a jogát! De egyre tétovábban olvasgatom az olyanokat, amelyek létjogát csupán örökség voltukban látom.

Pedig egyre fenyegetőbben tenyésznek és fojtogatnak, akár az elburjánzó tarack, a (nagy lélegzetű szabadságot s összülői tisztaságot jelölni hivatott) különböző tengerek, a (mediterrán) jázminok, a (magasság népnemzeti) fenyőágai, a (dinnyeszagú, fűzöld) tájak, a (halovány arcú, merev derekú) mennyasszonyok, a (rángva lobogó, virrasztó) gyertyák, a (susogó) jegenyék (amelyek hol fenyők, hol neurotikus nyárfák), a gyöngykaplók

és a (különböző) fények, no meg a gyolcs, az ideg (és még szerencse, hogy nem idegháló), a csont, a parázs, a kenyér, a kápolna, a harang, a föld, a sírkő, és még ki tudja, mennyi más.

Köztük jó néhány ósszó, amelyek bármely nyelvben legalább annyiszor tűnhetnek fel, mint a mai magyar költészet puzzle-nyelvében. De ezek miatt még nem is gerjedne fel dühödő indulatom. Istenem, megint egy költő, aki a kezdetek kezdetétől akarja újratemetni a világot, mindent ugyanarra a névre keresztelve, mondanám, hozzátevé: hiszen mindegyik könnyen érthető és elementáris szeretne lenni, egyszeri, egyszerű, ismételhetetlen. Álljunk csak meg! Megismétlem: ismételhetetlen. Mert úgy lenni azzá, hogy a korból csakis az ő világa marad fenn, hogy évszázadok múltán általa fogják majd jellemezni a mi időnket, lehetetlen, És a nyelve által? Igen! Ha olyan funkcionális instrumentumot tud teremteni, mint például a matematika: az egyik legrégebbi, s létszerű változékonysága folytán egyszerűs mind legmaibb jelrendszer. A rendszerszerű változás tudománya: ha a versnyelv azt legalább megkísérelné!

De hát nemhogy egy általános versnyelv nincsen, még a sajtószerveknek is híján vagyunk. A kismestereknek, a tisztos felkészültségű és tudású szakembereknek nincs becsülete, pedig a nyelvi alapozottságnak ők adhatnának mértéket. De ők, a költők szerint, nem költők.

De nem is ezt akartam én mondani azokról a szavakról, amelyek negyven éve felszaporodtak líráinkban, mint eutrofizáló vízben a baktériumok és a moszatok, hogy egységes zöld színt adjanak a szükségesnél intenzívebben élő folyadéknak.

Persze hogy igaz: egyetlen szónak sem ismerhetjük a pontos jelentését. Hiszen minden új beszédhelyzet, minden új nyelvtani viszony logikai eltérés következménye, és fordítva. És egyébként sincs olyan sok szó a magyar nyelvben, ami a gondolt és a mondott közötti hasadékokat biztosan betölthet. Hát miért is orrolok én a költészeti plebejusszavakra, ha egyszer azok ugyanarra a hívásra bújnak újra és újra elő, amire a másféle reflexeink is hasonló sémákkal reagálnak, s tudom, hogy fölbukdácsolásukban meghatározó szerepük van a mondattá formázás külső tényezőinek. Hiszen ma többet érhet az értelmetlen kristályvércsepp, mint a vércsepp. (Sejthette is ezt az alkotója, ha meggondolatlan is. Elvégre mégsem lehet csak úgy átbucskázni a jelentéstartomány, egyébként meglehetősen alacsony lécképzésén. Itt bizony a termék annyira eltávolodott az alapszó embermelegétől, hogy egy komputer részéről is derekas eredmény volna a statisztikus képalakítás terén.) Ellehetetlenedett a vércsepp, nem fogadja magába semmiféle szöveg.

Niels Bohr és Werner Heisenberg egyszer meglehetősen eredeti pókerjátszmába kezdtek. Mindig kikiabálták, hogy milyen lapok vannak a kezükben: így próbálták elrejtetni a valót. Azt mondja Bohr: „Abban reménykedtünk, hogy szavaink olyan képeket közvetítenek a többieknek, ame-

lyek kitúrják fejükből a józan latolgatással szerzett elképzeléseket, és ezzel elhamarkodott tettekre ösztönöztük őket. Igen ám, de mitől függ, hogy ezek a tényezők valóban a kellő intenzitással hatnak-e a másik emberre? Nyilvánvalóan nem hangerő kérdése, ez túlságosan primitív nézet volna. De az sem valószínű, hogy attól a bizonyos rábeszélő rutintól függne, amely sajátja minden jó kereskedelmi ügynöknek. Hiszen egyikünknek sincs olyan rutinja, meg nem is hiszem, hogy bármelyikünk bedölné neki. Talán attól függ a meggyőződésünk nagysága, hogy mi magunk mennyire tudjuk meggyőzni magunkat a saját képzeletünk erejéről."

Igen, a saját képzeletőre. Amikor még hisz abban az ember, hogy „tenger” szava átütő erejű, akkor is, ha mellette ott szorong a jázmin, a gyöngyragyló, a fény meg a kápolna. Persze hogy nem zárható ki: e versérzést kifejező tenger vershívóvá és versteremtővé válhat. Voltak már furcsa mutatóványok az irodalomban. De hogy költészetteremtő nem lehet még néhány száz évig, az bizonyos. A szavak nyomjelző lövedékekké váltak, egy-egy érzés, gondolat röppályáját teszik érzékelhetővé, azt a csak fogalmilag létező utat, amely a torkolat és becsapódás pontjai között feszül ki. Igaz, egyszerre létezik a csőszáj, a lövedék és a becsapódási hely – de a röppálya, mint folytonos fizikai vonal: absztrakció. Pedig a költészet ezt a görbét egyben szeretné felmutatni. Mint mondta, az igazi líra megteremti a kor idejét, hogy abban az időben aztán létezhesen. A versnek tehát nem lehet olyan fogalmi szava, amely egyszerre több kor idejéhez kapcsolódna, mert ebben a meghatározatlanságban elveszti önmagát. Ezek a szavak embertelenné, üressé és időtlenné teszik a gondolatokat: olyan madaradat rángatnak csikorgó drótokon, amelyek abban a terrénumban vagy régen kihaltak, vagy sohasem voltak.

Baka István rózsája

A Forrás 1994. novemberi számának élén egy Baka István-vers áll. Ez se nem feltűnő, se nem szokatlan: az utóbbi időben – önmagához képest – Baka sokat ír. És sokat közöl, ráadásul pontos, jó, szívhez közel eső szövegeket.

A vers címe: *Carmen*, alcíme: *A. Blok fordítása közben*. Nyilván e munka születéséhez hozzájárult Blok *Carmen*-versciklusa, amelyet Baka ebben a hivatkozott Forrás-számban tesz közzé. A *Carmen* szerepjátszó vers, beleillik költőnk hagyományos tematikájába, jambikus lüktetésű sorok, rímek, négy-soros strófák, laza keret, dús és lehatárolt, ezért aztán tömbös motívumok, hangjaikban és érzelmi töltésükben erőteljes duzzadó szavak. Mindez századeleji oroszos is (abból az időből, amikor Pétervárot létezhetett, ha egyáltalán akkor odafigyelt valaki, Európa egyik költészeti központja); szóval egybekerítették itt a jellegzetes Baka-hangzás (és mítosz) kellékei is.

Mégsem a versről akarok írni.

Egy motívumról. A rózsáról. Amely most éppen Blok verséből indázott hozzáát (7. vers: „Rózsák – riasztó szirmaik heve, / Nem a te fürtöd éjlő verese”; valamint a 8. vers: „Császárnő, rózsákkal koszorúzva, / Tündérmesék álmába merülsz”). Blok rózsamániás volt – egész életművét benőtte a pompás illatú cserje.

Blok kiteljesedett, tavaszi, túlhevült és ajzottan réveteg virágja Bakánál is ugyanaz a hatású – miközben mégis visszakúszott a háttérbe, hogy mindaz, ami így, a rózsá-hiányos térben láthatóvá válik – az emberi létezés ambivalenciája – még intenzívebb legyen.

Baka *Carmen*jének szövege:

„Az érte meg, nem az a rózsá,
Mint odadobtál, hanem az,
Mí nyelvhegyemtől harmatozva
Bontotta szirmát: a tavasz

Egyetlen tavaszom virága,
Amit csak árulás, halál
Követhetett. Megérte, drága,
Hogy ami romló, sírba száll

BAKA ISTVÁN RÓZSÁJA

Idő előtt, – a te idődben
Ügysincsenek órák, napok:
Szeress akárkit – énelőttem
Nem voltál, és ha nem vagyok,

Nem is lehetnél! Nyári, kármin
Rózsáid szirma elpereget...
A kérdésre: ki vagy te, Carmen?
Csak véreddel felelhetek.

Nem érted, Carmen? Engem, téged
Nemcsak a kéj köt össze már,
Hanem az árulásod végleg
Feloldó végtelen halál."

Baka *Carmen* című versének rózsája újabb jelentéseket is magába fogadott, nemcsak a tavasz és a szenvedélyes lelki szerelem virága, hanem a heves testiség, az elmúlás, a végzeté is. Olyan ambivalenciák töltik meg pirosukkal és fodrozzák ezt a rózsát, amely jellegadó költőnket is így-úgy meghatározza, s gondolom, ez ellentmondásrendszer illetően vállalása-felmutatása teszi éppen Bakát egyik legfontosabb poétánkká.

Kortársaink között alig van költő, aki tudja: a világ nem egyértelmű. Mert nem az a természet.

A honi költészetben Baka István lírája annyiban is sajátos, hogy rendkívül faj- és egyedgazdag az élőlényvilága. Az állat- és növényvilág vagy a rájuk utaló motívumok változatossága már-már szokatlan, a pályatársak (az egy Szepesi Attila kivételével) többsége bizony nemigen tudna tájékozódni egy mérsékelt égövi lomberdőben vagy éppen egy lassú folyású víz – például a Tisza – partján. Persze, Baka nem természetlírát művel (nem mintha a természetlíra eredendően rossz volna, csak éppen Áprily óta nem akadt senki, aki amúgy igazán vállalná természetlány voltát is), érzései annál zaklatottabbak és szociológiailag humanizáltabbak.

Hogy a magyar irodalom utóbbi idejében számos élőlény kihalt vagy kihalt félben van – evidencia. (Mondjuk) Sarkadi egész életművében jó ha százszor írt le élőlénynevet, legtöbbször a lovat és a kutyát emlegette, Kasáknál is egy madár ül le a száraz ágra s nem veréb, nem pinty, s nem is más néven nevezett szárnyas jószág. Nagy László inkább termelt a versében cukorrépát, a fekete gallyú kőényt is megtúrta a vessoraiban: nála azonban az embert állják körül az élőlények, mindanyian az embert és helyzetét akarják érzékteleníteni. Szócs Géza – aki pedig ismeri az ükörke loncot – csöppet sem tipikus platánlevelet rajzol a könyvébe, a prózaírók többsége meg esetenül bukdácsol a képzelte lények és a valós gyökerek között. (Stb.)

Baka azonban még ismeri a hóvirágot és a hars pipacsot, cseresznyefái és meggyfái lombfakadással egyidőben virágznak, a nád és a fűz arra teremtetett amire a természeti valóságukban, a szél nem faodúban hanem a tölgy odvában jár, a bodza, a tücsök és hatyú se akar kihasadni a szövegtestből, és összeviszza mutogatva illegetni magát. Ha a hárs ott nőtt Széchenyi kertjében, akkor Baka Széchenyi-versében ott fog villámstűtva állni, s ha pedig kiscicáról ír, biztos létezett egy olyan macska, amely költőnk lábánál cicává dorombolta magát vissza.

De nézzük meg közelebbről Baka István rózsáját.

Baka – *Carmen*jéig – háromszor idézte magához a rózsát, azt is 1988-ban. *Aeneas és Dido* valamint *Szonett és ellenszonett* írásaiban jelzőkké, különösebben nem is fontos jelzőkké lazítottan. E versek azonban kitüntetett szerepűek. Korábban Baka versszerkezetei olyanok, hogy a homogén verstesteken belül általában kimutatható a zenei szerkezet, a tézis-antitézis-szintézis versszakok egymásra következő rendje. A két, rózsás jelzői szerkezetet tartalmazó vers teste azonban számmal is megjelölt részekre, darabokra válik, részben új cselekvési lehetőséget adva a versbeszélőnek, részben pedig a vers (korábban egymáshoz közel eső) pólusait végletesen, paradigmászerűen eltávolítva egymástól. Baka addigi életművével példázott, az életellentmondásokat felmutató költői képei, versei, ciklusai, köteteszcenciája itt a vers szerkezetében is nyilvánvalóakká váltak. Hogy ehhez a rózsák hozzájárultak, gondolom, bizonyítható.

Baka a kötetait komponálja; a versek nem időrendben, hanem motívumaik szerint követik egymást. De akár az időt, akár a motívumot vennénk figyelembe, a két említett rózsás vershez – a *Carmen*t megelőzően – kapcsolódik a Pierre de Lorraine (1649–1721) nyomán íródott, szintén a két pólus között ketévtárgott *Mágikus* szonettek című.

1.

Vég egy palackot, tedd belé a rózsá
magja eleven kivonatát,
hamvaszd el, aztán hűvös harmatát
egy nyári éjnek gyűjtsd a lombikodba,

s párold le, majd a hamuból kivont sőt
a harmat párlatával összegyúrd,
zúzott üveggel, bóraxszal bedugd
s gözölgő lótrágyára tedd a flaskót,

hagyd ott egy hónapig, amíg megérik!
S ha duzzadón a kocsonyás anyag
feszíti már a szűk üvegfalat

sikerrel jártál – napsugár ha éri,
palacodban, dús szirmokkal tele
megjelenik a rózsza szelleme.

2.

Vég egy palackot: önmagadat, s beléje
tedd napjaid élő kivonatát,
hamvaszd el, aztán súlyos harmatát
pergesse rá kihűlt szerelmed éje,

párold le, majd a hamuból kivont szót
az emlék párlatával összegyúrd,
az öncsalás bóraxszával bedugd
az enszennyedttől gőzölgő flaskót

s feledd egy hónapig, amíg megérik!
S ha duzzadón a dúlt emlékezet
már szűköl és feszíti lényedet,

sikerrel jártál – napsugár ha érint,
elmédben, metaforákkal tele,
megjelenik a líra szelleme.

Ez a vers beszél: nem is kell helyette elmondani azokat az ambivalenciákat (hány is van?), amelyek – szerintem – a Baka verseket érvényessé és kormeghatározóvá teszik.

*

A rózsza kivirít az első sorból! – mit tudunk még róla?

Amióta parlagi rózsából nemesedten valahonnan Elő-Ázsiából átkerült a mediterrán tájakra s onnan a mérsékeltövi kontinensre, a rózsza a mítoszok és regék, vallások és kultuszok, művészetek és kertek középpontjában áll. Egyedül a virága (néhányiknél a virágzata) lehet mindennek az oka, annak is a színe, illata és változatos formája, mert ugyan ki feledkezne rá a tüskés, fiatalon zöld, öregén meg szürke hajtásaira, páratlanul szárnyalt, összetett – meglehet finom rajzolatú, pálhalevelekkel együtt meg egyenesen attraktív – leveleire, középmagas, hol kúszó, hol fáska termettű bokraira – szinte nincs is olyan ábrázolása, amely kizárólag e vegetatív szerveket ábrázolná. Minden mű középpontjában – elég kihívóan – maga

a rózsanövény generatív szerve: a virága terpeszkedik, bár hol sok a szirma, hol pedig szerényen húzódik meg a maga öt szirmlevelével.

A rózsák vannak vagy kétszázan: ennyire becsülik a biológusok a rózsafajok számát. De igaz, az ebbe az alcsaládba tartozók – ami a hivalkodó szaporító szervű növényektől el is várható – előszeretettel keverednek egymással, lassan már nincs kertész, ki a modern nemesítésű rózsaváltozatnak meg tudná mondani az eredetét. Mifelénk biztosan élt (s utódaik ma még élnek) a halvány rózsaszín virágú gyepűrózsa, a bíborvörös parlagi rózsa, a fehér virágú (és fekete termésti) jájrózsa és a tüskétlen hajtású, rózsaszín virágú bérci rózsa.

Az egyiptomiak és a perzsák, a görögök és a latinok a *Rosa gallica* vagy parlagi rózsa utódaival éltek együtt, ezek változata került át a kolostorkertekbe. Belőle lett a százlevelű rózsa, amelynek egyik fajtája a moharózsza.

A tearózsza is keleti eredetű amint a pézsmarózsza, a damaszkuszi rózsza vagy csak a 18. században megtalált futórózsa. Az igénytelenebb fehér rózsza származási helyét nem tudom. E sokféle faj aztán keveredett – és létrejöttek a mai alakok, de annyi, hogy alig néhányan ismerik az ősieket, a nevük is feledésbe merül lassan, a mai kerti rózsafajták új csoportneveket kapnak, s lettek belőlük teahibridek, polyanthák, kúszórózsák, remontan-sok, Pernet-ek, Bourbon-ok, Noisette-ek. Annyira azért mindegyikük emlékszik, hogy szeretik a fényt és a meleget, csak tűző napon virágoznak, ezt sem kezdik júniusnál korábban, de arról már megfélemedtek, hogy eredetileg csak az északi félgömb kontinentális területeit népesítették be – manapság már átkelnek az Egyenlítőn, habár azt a fülledt-csapadékos éghajlatot továbbra se nagyon kedvelik.

A kolostorkertek rózsája ez a százlevelű volt, bíborpiros, lecsüngő virágával, vékonyka gallyaival. Eleső alakja, feltűnő színe alkalmas arra – hiszen kiszabadult az erotomán görög-latin mitológiából –, hogy a kereszténység szellemében másról kezdjen beszélni, aztán később ismét csak másról.

És persze Baka rózsája – ha a *Carmen*-ről van szó – csak a parlagi rózsza, vagy annak közeli leszármazottja lehet. Illeszkednek egymáshoz vadságukkal, tüskességükkel, alacsony termetükkel, s talán önmagukra figyelsükkel és hűtlenkedéseikkel. Carmen vérszíne lehetne a szírmok színe is (gondolom, nem véletlen, hogy néhány évtizede létezik egy hasonló nevű rózsza, vágó típus, a hajba vagy a blúzra lehet tűzni, gomblyukba nem, ahhoz túlzottan nagy virágú). És mind a ketten tudják: a saját létezésük szereplői, egyetlenségük csakis így tud megjelenni.

*

De Baka rózsája nem csak Carment mintázza. Kell, hogy mást is – költőnk munkái mindig beillesztendőek egy versen kívüli vonatkoztatási rendszerbe is.

Van benne valami, ami feltűnőbben jelzi, hogy egy időben több irányú az érvényesség. (A rózsáé, Carmené, a főhősé, a versíró éné, a költőé vagy Bakáé? – nem! Az emberé.) Ezt mutatja meg a rózsába beköltözött kultúrtörténet.

Ugyanarra a dologra azonos időben is sokféleképpen vonatkozunk. Ha nem így lenne, nem lenne jövőnk.

S Baka éppen ezt tudja. Másról sem beszél, mint az idők összeakaszkodásáról.

Származása ellenére a rózsza: maradéktalanul megtestesíti mindazt, amit mi európainak nevezünk. Ebben talán még van egy másik virágtársa is: a tulipán. De a rózsában jobban keveredik a pogányság és az istenhit, mint a tulipánban. Ez is közrejátszik-e abban, hogy annyi változatú kijelentéseit halljuk meg, vélem, igen. A rózsán kívül számos szép virágú növényfaj tölthette volna be a neki szánt szerepet – csak éppen egyiknek sincs olyan regényes származása, amely az elvagyódáshoz alkalmas díszlet volna. Bizonyára a perzsák illatigényét más faj is ki tudta volna elégíteni (van olyan, amely nem a rózsák rokona, de rózsaszaga van), vagy a görögök életörömet, szerelmi jelképét, a rómaiak bátorság-, kötelesség-, luxus-megjelenítése is találhatott volna egyéb virágformát, nem szólva a barbár népek mitológiai vagy a keresztény tanok szorongató terei elhasználta rózsákról.

A rózsza – rózsza. De hogy egyszerre több arcát tudjuk látni – arra a kereszténység hívta fel a figyelmünket. A latin bátorságot a kereszténység Máriának ajánlotta fel; s némi összefüggést vélek e tény s a között, hogy a lélek halhatatlanságát jelölendő, a sírokra is – magános – rózsák kerülnek. Igen, meglehetősen bátorság kell annak elviselésére, ha hinni akarjuk, hogy a lelkünk elpusztíthatatlan és örök.

A középkor annak rendje s módja szerint a halált és a bátorságot össze-mosta, s Máriához kötve némi asszonyiságot, az asszonyiságban pedig testiséget is adott a rózsának. A rózsza egyszerre mondta az égi és a földi szerelem szavait. S a rózsával mindez együtt ünnepeztetett; hiszen ünnepelni lehetett, mert – láttuk – volt a rózsába is beleférfő múlt, és volt remény – a rózsában benne lévő ambivalencia okán – a jövőre is.

Baka ezt a rózsát nevelte fel ismét *Carmen* című versében, és ennek a rózsának a létét igazolja-bizonyítja most, a huszadik század végén. Ennek a rózsának az illata nem más, mint az ember szaga.

T. O. kék szobra

Tolnai Ottó közelmúltbeli esszéjében azzal hökkentett meg, hogy kékre festett szobrot szeretne. A rádió vendégházának ablakából láttott hasonlót, s e látványból fogta egybe néhány napjának történetét. Engem ez a kék szoborra vágyódás foglalkoztatott, s nem hagy nyugton korra tavasz óta. Hiszen tudom, hogy T. egyik kötetét lila ceruzával lila füzetbe írta. Manapság éppen a flamingó szárnytollának kárminvöröse jelenik meg egyre több versében, prózájában, és boldog volt, amikor elmeséltem, hogy a veszprémi állatkert flamingói attól kapták vissza színüket, hogy őrlött pirospaprikával etették őket. S azzal lepett meg, hogy a gyerekkorában vidékükre kóborolt flamingó puharózsaszín pihetollát az irattárcájában hordja. Bizonyára a ceruzája is kármín, ha a fedőtollat, vagy sápadt-rózsza, ha a hőszigetelő pihét tartja fontosabbnak.

Miért akar T. egy kék szobrot? S mennyire legyen kék a szobor?

Magam kétszer láttam késsel festett szobrot. Az egyiket Olimpiában. A *Hermész a kis Dionüszos* szoborcsoport az időszámítás előtti negyedik évszázadban készült, valószínűleg Praxitelész műve. Ez az évezredek óta annyira csodált mű, akár a többi hasonló görög alkotás, festett volt. Mára a test visszanyerte márványszínét. Mivel láb nélkül és félkarúan került elő az ásatáskor, nem tudok magyarázatot adni arra, hogy Hermész pótolta lábán az erek mitől kékes árnyalatúak.

A másikat abban a poros múzeumban láttam, ahol Maximianus püspök elefántcsont trónszékét őrizték. Volt ott számos terrakottafej, de azokkal senki nem törődött: köztük egy tengerkék Carmenta – két társa nélkül. Carmenta – a római mitológiában – a szülést segítő isteni lény, társai is azok: Prorsa és Postvorta. Nevüket a születő gyermek kétféle fekvéséből nyerték. Állítólag Prorsa szobra még megvolt a századelőn, azóta ismeretlen a sorsa. Ellopták? Összetörték? Nem tartották kiállításra érdemesnek, és elkallódott? Pedig ő kapcsolatban volt a teremtés s a föld – amelyből vétetett – istennőjével; ahogy arra egy esszéjében Sebők Zoltán is rámutat, sokan e könnyű és szabályos szülést segítő istenség nevéből származtatják a „próza” kifejezést.

Írónk prózakötetei – számomra – a bizonyítékok arra, hogy a modern próza legfontosabb vonulatában egyáltalán nem függ össze a tartalom és

a jelentés. Ez, ilyen kategorikusan csak esszéprózára vonatkozik, kevésbé a valóságírodalomra és a fantasztiкус, illetve a költői prózára. De miért ez a *csak*? Miért, amikor a prózák közül leginkább azt kedvelem, amely – hosszú évek után – egyszerűen, szabályosan, s felháborítóan normálisan beszél, igaz, eredendően nem is olyan régtől; valamikor a századelőn önállósodott, s vált a peremvidék megtúrt köztes lakójából kilakolthatatlan telektulajdonossá. Persze hogy szépirodalom ez is, csak számára nem fontos az, hogy ilyen vagy olyan az élet, s az sem, hogy miért nem ilyen vagy olyan. Csak erre kíváncsi, ahol kérdések tehetők föl: mindenekelőtt a mi-érték! A miért kérdőszó a fő dolog bármely emberi nyelvben, sejtethetően az emberré válás folyamatában is szokatlanul kitüntetett szerepet kapott. E szócska nélkül bizonyosan megállapítható a *van*, a *vanság*, leírható ama bizonyos valóság, a rendszerek, a folyamatok, a valós és valótlan összefüggések, de biztos, hogy a végeredmény csak a *van* és a valóság képzetét kelti. Persze, hogy prózák ezek is, nagyon gyakran kiváló prózák. Csak éppen mindegyik zárt. Ha van is bennük filozófia, az a zártágon belül is létezik, attól függetlenül, sikerült-e vagy sem a nagy tett: hogy a stilizálás és a bemutatás jóvoltából létrejön-e az új, az eddig ismeretlen. A valósághoz hozzákapsolódhat az új valóság, hogy immár közös halmazt képezve várja, hogy még és még más valóságok keletkezzenek, amelyeket menthetlenül bekebelez.

Az esszépróza sajátos és fejlődőképes kinövése a valóságnak és/vagy a költői prózáknak, hiszen lényeges, nem kevészer elsődleges szerepet kapott bennük a beszélgetve kifejtő, a beszélgetésekből következtető leírás, s valljuk meg, leginkább azokban szövetidegen is maradt. Az esszépróza éppen erre az ellentétre játszik rá, szüntelenül összemossa, egymásba játszatja, összeszikkasztja, egymás előterébe állítva el- s megtorzítja ezt a híres valóságot, szereplőivel, a cselekvésekkel, a konkrétumokkal együtt, és nem fogja vissza magát: a megismerésből, a tapasztalatból származó gondolati általánosításokat, tervek, ötleteket, nézetet és véleményt közül a régen megszokot prózamondatok között. Szóval, bölcselkedik. A valóságot átszövi eszmékkel, s mindegyikben ott lapul a miért. Sunyin vagy acsarkodva, nem másért, mint hogy kimondassék az értelem. Az, amely a valóság megmunkálásában rejtőzik.

Ez az a pont, ahol megfogalmazható: az esszépróza formailag olyan szintű eredményeket hozhat felszínre, amelyek megragadására korábban csak a tudomány volt alkalmas. Hány és hány példa van a huszadik századi intellektuális prózában arra, hogy a „fontosabbnak” tartott tudományok eredményeivel azonos értékű felfedezésekhez jut el az írás (és nem a szerző). Az esszéprózában és a tudományban a közös: a gondolatosság. Amely – ne nevéssük ki magunkat – termelőerő. S lehet különös: az a háttárműfaj, amelyben a megismerés eddig összebékíthetetlennek látszó két formája egymáshoz ér, egymás nélkül nem az, ami. Az esszépróza sikeres-

ségéhez, önálló prózaművészetté válásához a tudományban és a csak a tudományból levezethető filozófiákban való hit megrendülése járult hozzá, ama poétikai felismerés mellett, hogy a hagyományos prózát rendre elnehezítik az okos vagy okoskodó bölcséleti betétek (különösen akkor – amint az írásművészeteknél –, amikor a bölcséleti váz köré jegecesedik a prózai mű).

Mert művészetről van szó: az esszépróza szereti megformáltatni magát. Így – szenvedő szerkezetben! Hogy viselhesse azt az eklektikát, azt a tökéletesnek már nem hitt organikus létezést, amelyet megélünk, vagy arra sem vagyunk képesek, hogy megélhessük. Leginkább – hogy az írásművészetnél maradjunk – a huszadik század egyetlen önálló versformájához hasonlítható, a hosszúvershez. Ez is, az is közelítő forma, kevert eljárásokkal, a szubjektumban összeleplezett eszmékkel és vágyakkal, a tényleges, kézzelfogható helyzetek leírásával, az egész irányába indázó vágyakkal, s a komolyan vett és használható esztétikai ismérvekkel. Nem másra vágyunk, mint a szintézisre. A szintézis megteremtésére, amely a valóság mostanában benne van, csak éppen nem tapasztalható, mert kinyilatkoztatóként nem jelent meg. Hiszen nem tulajdonsága a megnyilatkozás.

Az esszépróza hőse (és a hős alkotója) csak folyamatban létezhet! Ez novum, s mindaddig az is maradhat, amíg lesz olyan társadalmi rendszer, amely megtűri – hogy kívánná? feltételezhető ez? – a folyamatos gondolkodást, s nem kényszeríti vissza, gondolatmenetünket el nem hagyva, az írókat a valóságigrodalomhoz, netán éppen annak legdurvább válfájához, a realizmushoz, és a lírai-fantáziáló prózához, vagyis a romantikába meneküléshez. S hogy a folyamat, amelyről szó van, ugyanúgy az íróé, mint az írásmű olvasójáé, az az emberi egymást megértés legfejlettebb, vagy inkább legközelebbre vivő változatát valósítja meg: azt a szellemi viszonyt, amelyben az én, a te és az ő a létrehozható együvértartozásig, a nembeliségig jut(hat) el. Akkor is, ha tudjuk, ez a közelség, még a legnagyobb közelség is iszonyatos távolságokat jelent ember és ember között. De a legközelebbi távolság iszonyata elviselhető és humanizálható. Mert szellemi. Tehát eredeti forráson alapuló, valódi, hiteles. Az esszépróza hőse közös alkotás.

Amely műnek rendre ismertek – lévén a mű elemei – az összetevői. Ezért ellenőrizhető. S ha már így van, elfogadható vagy sem. Nincs mód a hazugságra: ez és ez ilyen, az és az pedig nem ilyen. Az az író, aki ezt mondja, le van ejtve. Leszarva? – Ilyet az esszépróza nem állít, hiszen nem erőszkos. Miért lenne az, ha a megfigyeltől indul el, s jut el szellemi és esztétikai megformálás után a viszonyhoz. Ami az új valóság.

A valóság ebben az értelemben van jelen T. munkáiban. Persze, leginkább prózai műveiben érhető tetten, a *Gogol halálában*, a rendkívül értékes *Rovarházban*, a *Virág utca 3-ban*, s némileg a *Prózák könyvében*, de nem zárható ki az sem, hogy a verskönyv-egészek alaposabb elemzése is mindenhol megmutatná szerzőnk konzekvensen végiggondolt és végigvitt poéti-

káját. Amelynek alapvető része a megfélékezhetetlen metamorfózis. Tartalmi szinten lényegében kimutathatalanok a versgyűjtemények közötti összefüggések; nem véletlen, hogy öt a legkísérletezőbb alkotónak, nyugtalan vérű teremtnének, „ebben is, abban is teremtnének” véli a kritika, mert versköteteinek nagyobb része (a *Homorú versek*, a *Gerilladalok*, a *Sírálymellcsont*, az *agyonvert csipke*, a *Legyek karfiol*, a *Re-kapituláció*, a *Világpor* néhány nagy ciklusa és a *Gyökérrágó*) mind a hosszúvers-képzés különböző változataként értelmezendő. Ami a közös bennük, az a jelentés szintjén az: vagyis a szintézis.

T. írásait olyan összefüggésben tudom látni, amilyen lehetett Prorsa terrakotta-teste és rajta a kék máz Ravennában, vagy Praxitelész *Hermészének* pótoltt lábán a kék visszerek. E művek alkotói így tudták egységesnek azt, amit létrehoztak, csak úgy kerülhetett szintézisbe teremtté váláságuk, ha megfestették a hússzín márványt, ha kékké változtatták a csigásfürtös hajú, enyhén asszimmetrikus asszonyarcot. Idegen lenne a márványtól a földfesték, a cseréptől az üvegesen csillogó máz? Nem, inkább a természetüket visszaadva vált lehetővé, hogy hívőjükkal-nézőjükkal csak rájuk jellemző viszonyt hozzanak létre?

T. próza- és versnyelve rendkívül sok valódi felvilágosítást ad, minden ízével teremttőjébe és olvasójába kapaszkodik, még akkor is, ha extrém s kissé hűvösen távoli helyzetet jelenít meg. Szokatlansága az egyedi olyan kimerevítéséből következik, amelyről előbb-utóbb ki fog derülni, hogy éppen általános. Hiszen az a közös, ami kapocs. Ami sokszor nem a – hagyományos értelemben vett – lírában, prózában van meg; tőlük távolabb, de velük nem összekapcsolhatóan. Ahogy a megfestett szobor mássá akar átalakulni, ugyanúgy akar a Tolnai-írás is más lenni. Nem líra. Nem próza. Nem tipográfiai kísérlet. Nem dráma. Az, amit esszéprózának neveznénk, ha nem sejténénk, hogy az esszépróza számos változatú, hol a lírához, hol a drámához, hol valami eddig nem ismerthez közelít. De ez az elmozdulás poétikai eredetű, mindig ugyanabból a kiindulási pontból, ám rendre másfelé halad, s más eredménnyel. Egy terület föltérképezése ez, egy tág személység, amelyhez magunk is sok kapcsolódási pontot találhatunk, ha kerestünk. Szerzőnk írásainak új érzékenysége gyökeresen megváltoztatta mifelénk az írott művészetekkel kapcsolatos fogalmakat, s mozdulatlanból dinamikussá alakította az olvasói hozzáállást. Így tehát többé nincs elem, amely ne szervülhetne ebbe az életműbe, s hogy a konkrét tartalmakat kifejező versmondatok bármelyik pillanatban bizonytalanná tudnak válni, az a jelentés folyamatos átalakulásához vezet. A tartalom pedig tartalom marad. Leszakadt, lényegtelené, vagy ha nem is azzá, csupán közvetíthetővé vált. Amilyen a kék festéknek a szobormárvány, vagy az égetett agyag. Hogy mégis bizonytalanságérzetünk, az onnan adódik, hogy már az első pillanatban bekerültünk egy mozgékony szellemi viszonyba, a költő művével együtt lélegzünk vagy töredezzünk darabokra, válunk banálisá és

parodisztikussá, elvesztjük önlétünket is, régi és megszokott jelentésünket, váratlanul aritmiássá változik olvasatunk és szívverésünk, összeállunk egy nagy kompozícióvá, hogy aztán lebontsuk magunkat.

Felületes pillantásra ezt az alkotási módszert hagyományosnak hisszük, és rögtön rámutatunk a montázsjellegre. Pedig a montázs, eljárásként, nem létezik azon az intellektus által konstruált és lélekkel beült terepen, ahonnan ez a világ küldözgeti üzeneteit. Ha montázssal teremtene, Tolnai formaélménye-formahasználata konzekvensebb lenne. A bölcselet ezt a legkisebb megszorítást sem viselheti el. Hogy a műveknek van mégis formai megjelenése, az nem több, mint véletlen, üres és felesleges „alkatrész”. A „forma” ugyanolyan kétségessé vált, mint a „tartalom” – ha netán utalás történné rájuk, rögtön ott van mellettük az „érvény” visszavonása is, hol ironikusan, hol letargikusan, hol csupán egy hevenyészett mozdulattal.

Hasonló félreértésként kezelendő a szövegszervezésnek az a látszata, hogy alkotónk először mindent darabokra szed, megvizsgál, átalakít, majd csupán egy újabb kontextust hoz létre az elemekből. Inkább tekintem ezt a „világ-részek” megnevezésének, amelyek – a sorbaállítás után – előbb-utóbb ontológiai rendszerré állnak össze: modell teremthető. Amelynek központi fogalma maga az élet. S annak az értelme.

Mindennek a realitását a teljes emberi tapasztalás adja. A tapasztalás igényli, hogy egy szobrot kékre festve lásson és tudjon, mert a műnek olyan módosulását akarja megteremteni, ahol ismét megtalálni majd – a hagyományos eljárásokkal szemben – a rég elveszett bölcseleti ekvivalenciákat.

Erdei szömörcsög

Vannak, akik szerint az írás menekülés az élet elől, s vannak, akik éppen azt állítják, hogy az írás az élet öröklét felé való meghosszabbítása. Én azt gondolom, hogy a két szándék egyidejűleg és együttesen is jelen lehet, akár az íróban, akár a műben. A két önmegvalósítási szándék nem zárja ki egymást, sőt éppen az a jó, ha van amikor-akiben összeér, mert akkor olyasféle alkalmak kerülnek, amelyeket teremtető pillanatoknak lehet nevezni. Ezekben a gyakorlott, jó olvasó könnyűszerrel felismeri magát, és persze a művet is, meg az alkotót is.

Nem tudom, én vagyok-e csak úgy, hogy ezekben a több idő felé nyújtózó művekben mindig találkozom erdővel? Az erdő annyi mindent tud jelenteni írónak, műnek, olvasónak, hogy ideje lenne egyszer ezeket a teremtetett változatokat feltérképezni, leírni a bennük élő növényeket, állatokat, embereket, sorra számlálni a tápláléklánc szerekeit, felvázolni az anyag- és energiaforgalmat, a termelő-, a lebontó-, a felhasználó szervezeteiket. Meglehet, azokra is világosabban esne a fény, akik nem zseniális, vagy nem nagyon jó írók, de hogy engedékeny legyek, azonnal helyesbítetek: talán kényelmesebben láthatnánk a sikerületlen és kevésbé sikerült munkákat. Ez a rendszerezés – vélem – nem lenne író- és irodalomellenes, hiszen az erdőt annyi mindenre használták már az emberiség belátható történelmében, hogy a szárlazás ellenére is maradna belőle számos ősi és ligetes telep.

Én most csak Danilo Kiš erdejébe nézek be.

Sokadjára olvasom Danilo Kiš halálról szóló enciklopédiáját, és az engem leginkább lenyűgöző tükrömvellát. (A tükrök vándormotívumában is érdemes lenne egyszer megnézni az arcunkat. Onnan a Cholnokyak és Csáth néznének talán először magyarul vissza.) De maradjunk, ha már odavetődünk, a gombák közelében; a *Vardzstükör* tizedik mondata magyarul így hangzik: „A kislány nem téved, a kislánynak igaza van: az lthyphalus Impudicus nevű mérges gombáról van szó, amit ő nem tud, nem volna szabad tudnia.”

A gombák, mindennapi tapasztalatunk, sajátos élőlények. Növényeknek nevezték régebben őket, holott máskor megszoktuk, hogy az a növény, aminek valamilyen szintestjei vannak, amelyek segítségével a szer-

vetlen anyagokból saját testük szerves anyagát képesek felépíteni. A gombák viszont nem rendelkeznek se szintestekkel, se azzal az átsajátítással, amit önellátó táplálkozásnak állítunk. A gombák rászorulnak a szerves anyagokra, némi képzelettel állíthatjuk, növényi és állati húst falnak. Így tehát a szelíden kuporgó gomba a megtestesült önellentmondás; ha találkozzunk vele, csapdára számíthatunk. Léte és jelenvalósága azonban nem csak tagad, hanem állít is.

Például a *Piroska és a farkas*ban az uzsonnával cipekedő leányka nagy, sok fehér pöttyös, piros kalapú gombát csodál meg: ha másból nem, ebből tudja az olvasó, hogy Nagymama öreg, sötét lomberdőben lakik. Mégpedig Európában, annak is a középső sávjában, se nem a mediterráneumban, se nem a havas-fenyves északi szegélyen. Nagymamának zúgó tölgyerdő közepén kell élnie, esetleg papírfecnisen hámoló nyírfákkal elegy tölgyesben. (De hogy miért éppen ott, valamint, hogy miért éppen oda kell küldeni az Édesanyának Piroskát, ez most maradjon a mesepszichológusok édes titka.) Ez a gomba gyökérkapcsolt, tölgyek s nyírek nélkül a gombafonalai sem fejlődnének ki a légyölő galócának, nem hogy termőtestet nevelne, hiszen e fák nélkül életképtelen. A történet azért is tölgyesben játszódik – mert ott ragadozik a farkas, máshol nem él, még akkor sem, ha Piroskákat nyelhet le, egészben. Láthatjuk, mi mindent közölhet egy gomba.

(Egyébként pedig a farkasok az utóbbi évszázadban átköltöztek az állatkertekbe, a tölgyesek – a többi zárótársulással együtt – bekerített, féltett bioszférarezervátumokká lettek. Ez annak az oka, ha manapság egy önmagát írónak mondó emberi lény azt állítja, hogy a hőse mondjuk egy erdőben andalog, akkor azt a fák között teszi. Nem tölgyek, bükkök, juharok, platánok, szilek, nyírek, kőrisek, égerek, hanem fák alatt. Bár szerintem a fák között csak futni lehet, s akkor nem látja meg az író elé tolatódott hős, hogy milyen növényfajok egyedei között rohan. A versekből is kihaltak a növények és az állatok, igaz, azokban több az általánosító szándék s a hímzett vadvirág.)

Mészöly Miklós műveit kivéve, a századelő Cholnoky-novellái óta nem találkoztam olyannal, amelyben az apró megfigyelés nem csak a novellaanyag történetalakulására hat, hanem nekem, az olvasónak minden más, a történet felett árnyként lebegő, egyébként akár valószerűtlen eseményt is hitelesít. Mert ha leírt: egy hullt mogyorókupacs haránt van felnyitva, biztos lehetek abban, azt pocok rágta meg, s a levegőben mozdulatlanul függő rovar csak a zengőlégy lehet – még akkor is, ha azt maga az író sem tudta.

A szenvedélyes, vadromantikus természetleírásokat nem sírom vissza. Azoknak nem én vagyok az olvasója. Azok legalább olyan hazugok, mint a fák alatt andalgó főhőst megíró pályatárs munkái. Vagy olyan álnokok, mint a színes, csalógató, mérgesgombák.

A Danilo Kiš-novellában szereplő gomba neve helyesen: Phallus impudicus. Kétségtelen, csak ez lehet. Danilo Kiš vagy egy régi, ismeretterjesztő könyvből, vagy emlékezetből idézhette.

A szömörcsögfélék családja kicsi. A szakirodalom számos névváltozatukat ismeri, de e gombákról állítja, hogy csak a fehér emberfajta lakta földrészekben fordul elő. (Ez utóbbi megállapítással az esszéíró a mondatgyarapításon kívül ismét csak nem tud mit kezdeni.)

Egy negyven év körüli zsidó kereskedő két leányát, Aradról Szegedre viszi haza szekéren, keresztül a sötét alföldi tölgyerdőn, de aljasan és brutálisan megölik mindhármukat. Mindezt a család legfiatalabb leánya, Berta látja, abban a tükörben, amelyről éppen álmodik.

A novella számos tükörzési eljárást felhasználva közeledik végkifejletéhez (erre való a keret, a lakkcipő-alma hasonlat, az aradi nagynéni lakása és az eredeti otthon egybevetése, de maga az erdő is az stb.), és még több olyan hasonlata van, amely a tükörre, mint a megismerés naiv – ezért misztikus – formájára asszociál. A mondatok is kétrétűek, s hajtásvonalukban ott az a kemény, fényes anyag, amely elválasztja és egybeköti a lebegő reáliákat a metafizikai és kemény dolgokkal.

Erdő, gomba, tükör, megismerés – bűnbeesés. Ennyire lecsupasztva – toposzok. Három halott, és két bűnhődő. Ez utóbbiak azonban érdektelenek. (Ők kizárólag a tizedik mondat erdei szömörcsögiének emberi megvalósulásai.)

A kislányokat, haláluk előtt megerőszkolta a két haramia. (A huszonnyolc éves kereskedősegéd Fuchs és a Mészáros nevű munkakerülő, akik korábban Brenner úrnál szolgáltak. – De máris olyan viszonyháló szövődött, amelyben ott kell látnunk Brenner azaz Csáth Gézát, s Kosztolányit is, a századelő pszichoanalízissel átítatott mákonyos világát, és nem csak azért, mert olyan sokat mond a novella valóságos tere.)

Ezt a véres véget előre, ha csak feltételes módban is, de tudhattuk. Amint a *Piroska és a farkas*ban is mindent megelőlegez az a sok gomba! S a tükröt álmodó, majd álmában sikoltozva vergődő Berta sejthette, ha nem is értette nővérei, Hanna és Miriam sorsát, sőt a magáét sem (amelynek alakulásáról természetesen nem mond semmit Danilo Kiš), hiszen az Ithyphallus Impudicus képe mást feltételezni nem enged. Bár azt a képet az olvasó nem látja, csak a latin kettősnév szóképét, melynek értelmezése szintén szűk tartományú. Azoknak is, akik nem tudnak latinul. A falloszt jeleníti meg. És a szüzesség elvétételét. Amellyel most nem csak az ártatlanság, nemcsak a tisztának állított gyereklét és gyerekkor, hanem az értelemes emberi létezés, hanem az élet is odavész.

Mit tudnak erről a gombáról a természetbúvárok? A szömörcsög részben föld alatt elhelyezkedő fiatal termőteste tojás alakú, zárt burokban van. A burok középső rétege vastag, zöldes színű, szivacsos-kocsonyás álomanyag. A gomba ilyenkor még szagtalan. Ebből az úgynevezett boszor-

kánytojásból néhány óra leforgása alatt kifejlődik a teljes gombatest. A többé-kevésbé hegyes, harang alakú, csupán 3–5 cm széles kalap a kucsmagombákra emlékeztet, de külső felülete, a spórákat tartalmazó termőréteg feketészöld színű, és hamar elnyálkásodva erős dögszagot áraszt. Fehér hengeres tönkje 30 cm hosszúra is megnyúlik.

Ezeket a gombákat rugdossa dühösen Berta az álmában, lakkipője alig vakul meg tőle, de bajhárítása sikertelen marad. Szóval, ez a gomba a történet kulcsa. Ez mutatja meg azt a Danilo Kiš-i történetfelfogást is, amelyben minden végzetszerű és eleve eldöntött. (Keserves ennyit arról, hogy mire jó az írónak az írás.)

S az ilyen gombák nem sokan teremnek a prózai munkákban. Mert hogy nem szeretik a kusza, áttekinthetelen helyszínekként szereplő erdőket, ahol a rendet a hagymázás lelkületű írók teremtik, és nem az egyébként kétségtelen, hogy hagymázás valami, amit jobb szó híján életnek nevezünk, bár tudjuk, hogy nem több az író saját életénél.

Tükrök és fények filozófiája

Az én XX. századom a legjobb művekhez hasonlóan új világot teremtett, amely immár része az életünknek. Olyan alkotás ez, amely egyszerre bölcsélet és játékos példázat, film és mese – nem tudós, nem okoska, nem buta. Valóság. Az élet teljességéről és szeretetéről szól.

Amikor Lili, az ügyefogyott anarchista kezéből mintegy véletlenül kilöki Z a jácintcsokrot s egy utcasarki Krisztus-kereszt előtt ügyetlenkedik, Z még nem tudja, hogy hajdani, szép kurtizán szeretője azonos-e Lilivel, ezért alázza, semmisíti meg minden szavával. De Lili sem sejtí, hogy ettől a pillanattól alakul át emancipált nővé és Z szeretőjévé. Ebben a virágleejtő, megalázó és gonosz pillanatban válik Z és Lili (s vele Dóra) – a férfi és a nő egymás tükörképévé.

De nem ez a film kulcsjelenete. Csupán egy olyan párhuzam, lehetséges vonatkoztatási hely felvillantása, amelyhez hasonló még számos található Enyedi Ildikó filmjében, s amelynek részletesebb kibontása közelebb vitt ehhez a különös műhöz, meglehet, a közelítés nem jelent közelebb jutást. De Enyedi filmje nem is ad módot az egyértelműsítésre, többek között ezért is valódi alkotás: mindenkinek külön-külön ad, ha vágyik rá, kapcsolódási lehetőségeket.

A Krisztus-kereszt talapzatán óriási nárciszok: szabadon értelmezhetően, ha nem is önkényesen. Ha szemügyre vesszük a virágot, és azt, akiről a nevét kapta – a tükrőhöz kerülünk közelebb. Teiresziász azt jósolta a folyóisten és egy nimfa közös gyermekének, Nárcisznak a születésekor, hogy hosszú élet vár rá, ha sosem ismeri meg tulajdon arcát. Sejthető, az efféle jóslatok általában beteljesítik önmagukat: a büntető istennő ármánya folytán, egy vadászatról visszatérően, Nárcisz a tiszta forrás fölé hajol, s megpillantja saját tükörképét. Nem tud elszakadni a látványtól, s végül elemeszi az önmaga iránti szerelem. A tükör az oka annak, hogy Nárciszban hirtelen kettévált a szubjektum és az objektum, felszámolódott az önmagával való egység. És mert nem tudhatta, hogy a másik, akibe bele-szeretett, az az én, jelzi, hogy nincs éntudata: miként erre a „játék” során mi is rájöhettünk. Enyedi Ildikó filmbéli szereplőinek sincsen meg a szellemivé váláshoz oly szükséges önismeretük: csak együtt képeznek egységet.

A mű csodás tükör-labirintusa, a tükrök fényei, valamint a fények hordozói, a csillagok, az égitestek, a különböző izzók – nota bene: a filmveté-

tők – határolják be azt a teret, amelyben a – látszólag gyanúsán steril – filozófiai tantörténet lezajlik. Ez a film a fények filmje, ezért oly szabálytalan. Határozott gesztussal elveti azt, amit eddig a mozgókép lényegének hittünk – a kitüntetett mozgást. Persze a mozgásnak is van benne jelentősége, csak jóval kevesebb, mint a huszadik századi filmművészetben megszoktuk. Meglehet, Enyedi éppen a filmszerűség eme sajátosságának átértékelésével teremtettem meg a különöst, és vonta egyszersmind szorosabbra a szálakat a film és az experimentális fotó között, felhasználva olyan művészteoretikusok szellemi útmutatásait is, mint amilyen például Erdély Miklós volt.

A valós tükrök és fények játéka a mű központja. Hogy ez már önmagában is milyen szabálytalan helyzetet teremt, láthatjuk a moziban, amikor nem azokat a tükröket, fényeket érzékeljük, amelyeket a kamera, hanem amelyeket a vetítő mutat meg. Vajon a történet, a játék ennek az értelmezhetőségét segíti? Nem, ennél áttételesebb és egyszerűbb minden.

A szaggatott-megdarabolt cselekményvezetéssel összeférhetetlennek hitt verbális bölcsélet határolja a másik (hányadik?) oldalról a mesét. Otto Weininger hosszas előadást tart a nő nem-létezéséről, ekként a nem-létezhető nő-férfi viszonyról (azaz a tükrő-állapotról), amelyben az emberi létezés nem teljesedhet ki, de ő maga is csupán a valóság egy érték nélküli része, amiként erkölcsileg mindenki az a filmben. Ez a távolságtartás, a pozitív értékű hősök eltüntetése ma még szokatlan a filmművészetben (nem úgy a prózában és a lírában), mégis belőle fakad a derűs életszemlélet, a teljesnek nevezhető létezés igénye, s az értelem-érzelem harmóniája.

A föld termékenységmítoszában, a meghaló és föltámadó természettel kapcsolatos képzetekben szerepet kap Nárcisz, mint ősi növényistenség. Nárcisz tehát nem csak az emberi kapcsolatok, hanem az Univerzum teljességének jellemzésére is használható. Az a számos növényi-állati-ásványi motívum, amely az Enyedi-filmben hol hangsúlyosan van jelen, hol a korábbi motívumok erősítésére szolgál, a belső ritmusadás mellett a világ egységének a képzetét is kelti. Amikor senkinek sincs a másiknál kisebb vagy nagyobb jelentősége – hacsak nem egy bizonyos és kiválasztott szempontból.

De fix nézőpont – állítja az író-rendező – nincs. A valóság részei eredendően egymásra vannak utalva, egymást feltételezik – a rendező szemlélete egyszerre archaikus és modern, naiv és rokonszenves. Ez a mi valóságunk, ez az amit beláthatunk. Amelyet éppúgy körbeszáguld a laboratóriumból kiszabadított (játékos utalás: filmben bemutatott macskákkal „emancipált”) kutya, a postagalamb, vagy Edison szikratávírójának üzenete, s amelyben épp oly otthonos a sorsokat irányító fecsegő-feleselgető két csillag, a parodisztikus, önmaga mítosztát megteremtő állatkerti majom, vagy (az egyik keretjáték főhőse) a számár.

Igaz, kitüntetett pontot mégis választhatunk – mutatja meg Enyedi II-dikő –, de csupán akkor, ha szüntelenül kitekintünk az egészre. A filmben

ilyen stabil pont maga az egyszerű – a mesékből jól ismert – történet. Az egymástól elválasztott árva ikerlányok egyike nagyvilági ringyóként, másika anarchistaként éli a maga kiteljesedő, harmonikus életét. Sorsukban egy férfi: Z a közös. A világutazó, szemlélődő, aki a két nőt egyetlen nőként akarja – s amikor ennek lehetetlen voltára ráébred, nem tehet mást, mint hallgat. Számára a világ pont olyan titokzatos, mint Lili és Dóra, vagy a tükörlabirintus, ahová a számár után megy, s ahol (csodás véletlenként, melyekben egyébként is bővelkedik a film) a testvérek ismét egymásra találhatnak.

Z személye kapcsolja e belső történetet a valódi kerettörténethez – s Edison személyéhez. Hiszen a film kezdőpontja: a villanyfény csodája (amelyet Edison adott a világnak) és a zárómotívum: a szikratávíró (amely révén az üzenet öt perc alatt körbefuthatja a Földet) mind-mind arra való, hogy az ember belakja a lehetőségeket. S miközben Z Burmában megtalálja Edison számára a villanykörte izzószálához a nádrostot, nem találja meg sem az öt magát kiegészítő-megteremtő nőt, sem pedig azt a XX. századot, amelyet mi élünk át.

Enyedi Ildikó nem-létezővé teszi az elmúlt kilencven évet. Nem mást állít, mint hogy újra kell kezdenünk ezt a századot, onnan, ahol az emberiség megtalálta a maga énazonosságát, belső tükröképét: onnan, amely időpontban az emberé (is) lett a világegyetemet visszatükröző fény, és a Föld értelmes Földdé vált. Enyedi olyan új valóságot teremtett, amelynek minden rétege a tükröképek összhangjára épül, arra az egymásrataltságra, amelynek viszonyai közt elválaszthatatlan a tükör és a tükrözött (különösen, ha sokszor a tükrözött maga a tükör), s a végtelen megérthetővé és szerethetővé vált.

Arany metszés D-mollban

A filmidő aura sectiójában felhangzó ária a bosszúé! Mozart, aki a d-moll hangnemet rendre az elvakult, megkeseredett, konok bosszú kifejezésére alkalmazta, éppen a *Don Giovanni* fináléját vezényeli. Az ilyen trükkök nem véletlenek, ellenkezőleg, nagyon is kiszámítottak. S mégsem azok: valahogyan hangsúlyozni kell azokat az erővonalatokat, rétegződéseket, elmozdulási lehetőségeket, amelyek a „másra”, a „mélyebbre” vágyó nézőket is elgondolkodtatják. S hogy maga a módszer is kiemelt, az pedig egyébként is jellemző az antipszichiátria mozgalma által megerősített, technikai szaktudásukról is elhűsült (a hetvenes-nyolcvanas években kiteljesedett), a közönség igényeire oly pontosan figyelő amerikai intellektuális írókra. Közéjük tartozik a film drámai anyagát adó Peter Shaffer is, akinek darabszerkesztési eljárása tökéletesen megfelel az amerikai és az európai filmiskolák kiszámított határán egyensúlyozó Milos Formannak. Természetesen a pontos és egyben érzéki konstrukció sosem hátránya egyetlen filmnek sem. Különösen nem, ha tudjuk, a már szándékukban közönségsikerre töre – mert csak úgy érvényesülő és költségeiben megtérülő – alkotások szükségképpen valami képzetes közép-szter igényeinek kell hogy megfeleljenek. A kérdés akkor csak az, hogy az alkotás létrehozói el tudnak-e itt-ott rejteni olyan patronokat, hogy a csőbehúzás, az elkápráztatás után kiderüljön: a szemfényvesztés bekövetkezett.

Milos Forman még erre is képes. Eljárása végtelenül egyszerű (és éppen ezért mehökkentően nagyszerű), a film tárgya is, azaz az ábrázolt, magába foglalja a módszert. S ennek a megtalálása – függetlenül attól, hogy néző az egész erre érzékenyített filmipar, producervilág, vagy csupán egy filmrendező leleménye – önmagában példa. Bármerre is irányul a filmbe bele- vagy azt továbbgondoló befogadói szándék: bezárt, de fölnyitható dobozokra, skatulyákra talál, amelyekben újabb és újabb dobozok vannak, szabadon, de nem önkényesen értelmezhetők, az alkotás szerkezetén belül tologathatóak. De ha csak látványt vagy – annál kevesebbet – történetet vár a néző, hát azt is megkaphatja. Elvégre. Mégis, figyelmeztet mindenkit a recenzió: ne életrajzi művet várjanak. Nem elsődlegesen azért, mert egy életrajzban-életműben szabadon garázdálkodó írói alkotásra épül a film, s az bizony csöppet sem vette figyelembe a megtörténte-

ket (egyébként nem is kell figyelembe vennie), hanem mert pszichológiai, különösen pedig alkotáslélektani folyamatokra koncentrálni, s ott vesz és tesz, ahol mindezért szükséges. És azért, mert a két és fél órás játékfilm valódi hőse nem Joannes Chrysostomus Wolfgangus Theophilus Mozart, hanem Antonio Salieri. S ahogy Mozart előszeretettel használta inkább az Amadeus keresztnévet, ugyanúgy vágyott valamire Salieri, ami nem az övé – kortársa zsenialitására. Ennek megítélésére és élvezésére bizony – a film szerint – csak ő volt képes. Igen, mindenki másra vágyik ebben a tablóműben, mint ami, vagy ami lehetne (akár a csodagyerek-karriert egyengető apa, Leopold; akár a botfülű, zenélgető II. József; akár Mozart parvenü felesége, Constanze; akár a bécsi népszínházban a – nép kívánságait kielégítendő – elrontott vígoperákat bemutató Schikaneder), de Shaffer és Forman a középszerűség, a közepes tehetség tragédiájára kíváncsi: Salierié. Nem csoda, ha ezért a művet gyanúsán metrikusnak érezzük – e szabályosságban kísérletet látunk annak megmutatására, mivé válik mindenkor, mindenhol és mindig ugyanúgy amaz átlagos, aki az aurea mediocritasban igyekezne nagygyá és mássá, mondhatni szabálytalanná válni. Salieri devianciája szabályszerűen csúszik át patológiába – s ebben sem találhatja meg azt, amit kíván: az egyediséget. Valóban nehéz egyszerre elfogadottnak és kitagadottnak, tetszőnek és irritálónak, csodáltnak és kegyencnek, útmutatónak és népszerűnek lenni – bármelyik választás (ha már választáson múlik) olyan veszélyeket rejtget, amely választásra – a bukásra, a győzelmére, vagy éppen a legszörnyűbbre: a változtathatatlanságára – nehezen kényszeríti magát a középserű. E megközelítésből erőteljesen korszerűt hozott létre az író és a rendező. És meglepő, de olyat, amelynek egyként van üzenete – hiszen nagyon üzenetős ez a termék – az amerikai, az európai s különösen a közép-európai, a saját életüket minden áron megélni s túlélni kívánó kortársaknak.

A történetihez képest lecsupaszított a történet. Eliminálódott, hogy Mozart a klasszicizmus osztrák hármascsilagzatának egyike, hogy Haydn és Beethoven kortársa is volt: értse, aki értheti a példát.

A film egy öntörvényű pályának azon darabkait mutatja, amelyből a Salierihez való viszony kiviláglik. Az Európát végigkoncertező művész botrányos módon megváltik gazdájától, Salzburg bíborosától – és Bécsbe kerül. A *Szöktetés a szerájból* után fokozatosan veszíti el II. József kegyét – s válik a bécsiek minden mókára kész kedvencévé. *Figaro házassága* című vígoperája megbukik, szakmai sikertelenségek, anyagi gondok, házassági, családi purparlék után komponálja a *Don Giovannit*. A gondoknak, tehetetlenségnek kiszolgáltva egészsége meggyöngül, s meghal, mielőtt befejezné a *Requiemet*, egy ismeretlen álarcos által megrendelt gyászzeneművet. Mindezt azonban Salieri, a császár sikeres udvari komponistája értelmezésében és előadásában láthatjuk. Salieri mindenkitől elfeledetten, Mozart halála után harminckét esztendővel, kényszerképzetektől gyötörve, a

bolondokházában gyónja meg életét: miként látta ő Mozart tündöklését és bukását, s hogyan akadályozta meg – szinte kéjelegve – a zseni pályafutásának kiteljesedését, végül miként ölte meg pályatársát. E retrospektív előadás módot ad Salieri megismerésére, aki másra nem képes, mint hogy fölismerje és megsejtse a zsenit, de minden gondja az, hogyan tehetné el láb alól, csak hogy a lopott holmiban magát mutathassa föl mint zsenit. E már-már krimiszerű szűzsé azonban Peter Shaffer jóvoltából pszichológiai drámává „fajul”, jó néhány írói eszköz fölstillizálásával leválk a valóban megtörténtől és általánosabb vonásokra tesz szert.

Forman e változatot találta alkalmasnak a filmmé formáláshoz: eddigi életművéhez illeszthetőnek. Kétségtelen, hogy a mű dramaturgiája megfelel a filmidő sajátosságainak. Tudniillik a még el nem rontott érzékű filmnézőknek sem kellemetlen az, hogy bizonyos filmképek „sűrített időben” léteznek, s csupán jelzések a folyamatos cselekményvezetésben, míg mások „valódi időben”, időhosszban zajlanak. Mindez lényegileg alkalmas eszközként kezelhető itt, amikor lélektani folyamatok jellemzésére szolgál, és Salierit (nem pedig csupán a filmtechnikát stb.!) jellemzi. Forman nagyon is hangsúlyozza ezt a filmnyelvi problémát azzal, hogy főhőse gyakorta kommentálja a történetet, mintegy kizökkentve a lineáris időt (s ez adja a film belső, „reális idejét”).

Salieri csak önhittsége miatt, Mozart mint emberi lény esendő. S a maga módján le tud számolni az élete tehetetlenségével: a tehetséget felismerő apa túlvilágról visszatérő, s a Don Giovanniban „materializálódott” szellemével. A vendég kőszobor – ez az oly sok mindenre használható toposz – Mozartnál az, ami: a személyes sorsát is magába bújtató, a közösségi felé könnyen lódítható metafora. E metaforát egyetlen ember tudja Mozart életére visszavezethetően megfejteni, kihasználni: Salieri! Az a zenész, akit a megművelt, sikerekkel telített közepszerűség egyszerre tesz képessé, hogy a háborzongató s egyben csodálatos metaforát élvezze – és Mozart ellen fordítsa. Csupán egy olyan éjszakai látogatót kell teremtenie a valóságban, ami azonos a Mozart képzeletében létezővel, s az onnan a művébe kivetülővel. De amíg e megteremtett szellemalak Mozartot a *Requiem* megírására készíti, Salierit a feloldhatatlan lelkiismeret-furdalásba taszítja. Az egyiket a mennybe, a másikat a pokolba – tehetségük haszna s jellege szerint. A megdicsőülést – mennyországot – a hálás – s Mozart számára érdektelen – utókor „szolgáltatja”, a poklot Salieri kontrollálatlan tudata, mikor ráébred: a neki oly fontos utókor el fogja feledni. Tehát a néző elhiheti, mindenkét utólré kiérdemelt sorsa. Ezért vigasz nekünk nem lehet: megértjük Salierit.

Sérül a toleranciánk! Tudja ezt Forman, és mint ízig-vérig közép(-európai) nem tűri: nem adhat efféle portékát vásárlóinak. Salierinek tehát ön-maga bírójává kell válnia. Ő lesz az, aki a film zárójelenetében – tolokocsival menve a klozettra – föloldozza a gyóntató papot, s mindenkét, aki közepszerű. Tudhatjuk magát az Istent is, aki a közepszerűeket életben tartja.

A d-moll hangnem tehát nemcsak azt az operajelenetet erősíti, amikor a visszatért Kormányzó köszobra a pokolra küldi Don Giovannit – hanem Salieri színeváltozását is. E pillanattól érzi, hogy erőt vesz rajta az örület, kettéhasítja a fájdalom, a tehetetlenségből fakadó, és hiszi, hogy bosszút kell állnia magán az Istenen is.

Salieri, aki gyermekkorától az erényes életét, a tisztességét, az aulikus zenéjét, a karrierjét Istennek s ügye szolgálatának ajánlotta föl, harcban áll Teremtőjével – hiszen ő a valódi tehetséget egy nyegle, elviselhetetlen, ordenáré, az udvari etikettet, a császárt és a császárságot semmibe vevő, léha életű csipszlinek juttatta. Perben áll Istennel és annak kiválasztottjával, az Istennek tetsző életet figyelmen kívül hagyó Mozarttal. De mert Istennel, akkor saját lelkével kellene szembeszállnia, Mozarthra vetít ki mindent – rajta áll bosszút fondorlatosan, remélve, hogy a Mozarttól eltulajdonítható *Requiem*mel megdicsőül – az utókorban. Semmi mást nem felejt el – és ez elég a bukásához –, csupán azt, hogy a valódi alkotók élete és műve befolyásolhatatlan. Azt meg lehet zavarni, meg lehet akadályozni a kiteljesedését, de a megvalósulását nem. S mire ezt fölismeri – mert a bukása attól nagyobb, hogy felismerheti –, már ön maga ellen fordul a kép, amit önmagából Istennek nevezhetne.

Ahogy Salieriben megteremtődik az Isten, s ahogy e teremtmény ellen mozdul – ugyanilyen előre-hátra utalások hitelesítik és magyarázzák a már háromszor (s nem véletlenül!) említett köszobor-jelenést. Amint a túlvilági hatalmakat, erőket idéző harsonák, a különös kromatika, a változékony harmónia egyre szabálytalanabbá válik a Don Giovannit elnyelő lángok fölcsapásakor – s Salieri szándékának pszichológiai magyarázatával –, ugyanúgy válik szaggatottabbá a továbbiakban a film menete. A cselekmény számos, külön-külön is értelmezhető rétegre szakad, hogy aztán – többszörös csavarással – ismét egyfonatúvá váljék a megoldás: a végeredmény. S ahogy e jelenetben ott a vígoperákra oly jellemző figura – Leporelló -, úgy a filmben is kitapintható a finoman ironizáló bécsi humor, s egyszer-kétszer a vaskosabb népiesség is.

Az új mauritsokhoz

Ha van valaki, aki e grafikák alakjainak szemébe tud nézni – ezekbe a kerekre tágult, réműlettől és iszonyattól és kiszolgáltatottságtól fekete-végtelen óriás szemekbe, amelyekben már semmi más nincs, csak az üresség, mert minden más kitaszított onnan – akkor, ha már képes volt felocsúdni és szemlélővé változni, láthatja, hogy talán sosem voltak ennyire késélesek, ennyire neon-világítóak, ennyire cirkusziisan harsányak Maurits Ferenc színei (holott éppen a sajátos, finom színei miatt tudjuk Mauritscot festő-grafikusnak). És láthatja, hogy Maurits bábu – hiszen nála a figurák mindig szerettek bábusodni – még inkább bábuk lettek, akikkel mindig, mindenkor és mindenhol bármi megtörténhet, amint meg is történik. Kiszolgáltatott és a halálukban is védtelen, esendő, nagyfejű, vézna vagy hordós, imbolygó törzsű, megnyúlt végtagú alakjai, akik mostanság általában elfekszenek – hiszen grafikusunk felkoncolta, piros tussal agyonverte majd megerőszakolta őket, lenyúzta róluk a bőrt, s visszadobta rájuk, mint egy szétkoszlott zakót, nos, a mauritsi alakok az elmúlt két évben annyira bábukká váltak, hogy semmi hasonlóságot nem mutatnak az élő emberekkel. A sok rettegéstől kerek szem is csak azért van tágra nyitva, hogy művészileg sokkoljon minket, tárlatlátogatókat, a művész.

Megállapíthatjuk, hogy Maurits egy képzelt panoptikum alakjait ezer-ezre részre koncolja, szépen ki is színezi, harmóniába szerkeszti – és világának semmi köze sincs a valósághoz. A lapokból kifúvó szélvihar, kifolyó sós vér, kihallatszó csontrecsegés, csaholás, sikoltozás csak egy hagyományos, instabil festő bolondériája, aki ahelyett, hogy tisztességes valóságot teremtené, rémségeket mutogat itt nekünk.

Igen, innen, nekünk, most arról kell beszélnünk, hogy melyek azok a pokoli és botrányos körülmények, amelyek e grafikákat – Maurits Ferenc által – megteremtették. De mint annyiszor a műélvezők az emberiség történetében, most mi sem erről diskurálunk (hiszen végső fokon annak a részesei vagyunk), hanem holmi esztétikai minőségről, formai-tartalmi összetevőkről. S hitet is tehetünk, ismét, hogy mennyire szeretjük és igényeljük – az olyan „gázlomadárforma”, de mégis emberképű – Mauritsot.

Szabad

(verssé váló esszé Szabados Árpádról)

1.

Évek óta élek együtt egy képpel – egy madárfej, egy foka, egy olajzöld csacsi, egy giliszta és egy kőkorszaki bunkó van rajta. Hogy éppen e motívumok uralkodnak a nappali szobánkban, az azóta van, hogy a kép egy német kiállításról visszakerült Szabados Százados úti műtermébe s néhány palack vörösbort benyakalása után, lélekben megerősödve elkunyeráltam tőle. Az egyértelmű motívumfejtésre magam egyelőre nem vállalkoznék, hiszen, a főleg grafikus, de olykor festő, olykor meg mindenféle műfajtalanásokat elkövető Szabados mélységesen undorodik attól, hogy a kimondással egyszerűsítve legyenek a képei, ezért inkább unokaöcsém megállapításait soroltam el az előbb. Én abba a piros vonallal megmetszett csőrű madárfejbe egy ágaskodó-feszés mellett, a foka fehérpöttyös barnájába egy meggörnyedt, fáradtságába begöngyölt bölcset, a vonalkákkal safrózott, haránti kék sávban úszó gilisztába spermiumot, fallikus akármit, vagy mást, például hevesen csapkodó maszkulin nyelvet láttam bele (később volt olyan megvilágítás, amikor mindezt halnak, majd pedig szemnek véltem), amelyek együtteséhez számomra természetes módon kapcsolódott a kőszekerce és a felszerszámozott számárból kivágott mezőzöld látványdarab. Így aztán a krétarajznak számos címe van; hangulatomnak, munkámnak, vendégeink életkorának és érdeklődési körének megfelelően, de egytől egyig mind a teremtéssel (legyen az akár higgadt isteni, akár nagyon is antropomorf és izgulékony), s a teremtés-teremtődés donkihótiizmusával határos.

Volt korszak, kitalálható, hogy mely bölcelet képviselői által meghatározottan, amikor aszerint osztályoztam a művészeket, hogy teremtők-e vagy alkalmazók. Kortársaim közül Szabados munkássága (majd meg Márta István zenéje) mutatta meg először, hogy mindennek a kategorizálásnak, s a mögötte meghúzódó művészeti filozófiának nincs számomra kikitüntetett haszna, s leginkább azért, mert erőszakosan és kizárólag a mű – és csakis a szerzőtől lemetszett mű – értékeléséből lehet(ne) a magán- (vagy nem magán-)következtetés(ek)e)t levonni. Holott a mű, a létrehozója életének egy ilyen-olyan darabja, meg maga az élet hordozója is stb.

Szabados egyszerre minden, nemcsak a műveket megcsináló, hanem maga a mű is (lehet, hogy művek), és mindenekelőtt viszonyok, térbeli, biológiai, szociológiai, pszichológiai, képi stb. alakzatok, formák, színek elrendezője, létrehozója és természetesen lakója is. Azaz nem hajlandó, mert az szűk neki, egy kizárólagos alkotói (élet)eljárást-hasonítást kisajátítani. Hiszen egyszerre több tud lenni, ezért aztán néha alternatív, néha meg ambivalens, holott csak a többön belül tologatja át máshová pillanatnyi súlypontját, azaz az érvényességét. Innen, hogy jelcsaládjai működésére igyekszik a hangsúlyait tenni és nem magukra a jelekre, amikor pedig láthatóan mégiscsak a jeleivel van elfoglalva.

Egyébként, hogy Szabados a képi viszonyokkal olyan kitartóan foglalkozik (igen, magunk is láthatjuk, mennyire más mondjuk egy sárga agyból kocsányon lenyúló szem akkor, ha ráhajol egy kék székre vagy egy kockás kígyóra – na, annyira azért nem biztos, hogy ez a nyúlvány kígyó lenne), arra is utal, hogy érzéki örömet leli a munkájában, hogy nincs teljesítménykényszere, s a játék létezésének egyik alapformája. Az önfeledtség teszi, hogy rajzaira nem a földi nehézkedés törvénye, hanem a jelek belső vonzóereje a jellemző, ez ami elrendezi, mintázza, lebegtet, feltjait a keret mellé taszítja, a pontot testté puffasztja vagy vonallá fogyasztja az alakzatokat. A képi rendezettség is ezért hat először naivnak vagy archaikusnak – amit aztán Szabados nyilvánvalóan ellentétező (színes ékeket ver a ízesülni kész hajlatokba, kibontja a tárgyak falait, áthúzogatja az energikus ábrákat, természetes faszokat rajzol a hulláinak, a létrát, amelyen egy levágott láb lépeget, a papír fehér falának támasztja – a feleségem szerint a létra saját árnyához van döntve –, és nagy könnyecseppeket rajzol), éppen azzal, hogy a jeleit sokértelműsíti.

A jelcsaládok genealógiáját – természetesen Szabadosnál – érdemes megvizsgálni, vélem, ezek azok, amely mesterünk eddigi korszakai között megmutatják a rendet, és nem a különböző festészeti eljárások, szellemi-érzelmi meghatározottságok s egyéb körülmények. Az, hogy mára mondjuk a szemnek – legyen bár egy narancsos-láda deszkáján, finom rizspapíron, könyomatként, olajként, ceruzaként vagy videofilme rögzítve – nincs, nem lehet körülhatárolt jelentése, mert közel tolakodott hozzá a kés, a hal, majd – természetes rendben – az isteni háromszög, az írás (és jele, az alfa), nemcsak életessé, hanem festészetileg-grafikailag is árnyalhatóvá, számtalan kapcsolódási ponttá tette pl. magát a szabadosi – egyébként meglehetősen hűvös, szenvtelen fényű – szemeket is. Szabadosnak sikerült egy nagyon érzékeny hálót létrehoznia, amelyben megtalálható az a rend, amely neki fontos, s amelynek van közösségi jelentése, és amely nem is akar több lenni önmagánál: a rendnél. De ahogy e jelcsaládok – amilyen például a mell-hegy-vulkán-madárcsőr-csipesz-orr-stb. vagy a száj-pinagyümölcs-stb. az érzékszervek, a nemi attribútumok, a felboncolt vagy metszett vagy torzulásokkal ábrázolt emberi testrészek, a magányos jelek-

ből halmazt létrehozó egyszerű síkidomok talapzatai – együttese létezik Szabadosnál, az bizonyos, hogy önálló és mítoszteremtő tulajdonságokkal bír. Ha ebben a kiterjedt, minden elemében feltűnően árnyaltan és lassan feltáruló, de részleteiben nemegyszer másnak nem megfeleltethető, működő rendszerben Szabados valamit elmozdít – vagy Szabadosba valaki- valami belemozdul –, azonnal új relációk jelennek meg.

Szabadosra azonban – most, a litográfiáknál éppen kihívóan – jellemző a mérték tudása is. Itt láthatólag megint ő szabja meg a dolgok menetét, miután lefosztja a tárgyakról-dolgokról-jelekről a hétköznapi üzenetet – egyáltalán, nála, ne üzengessen senki –, karakteressé formázza valamennyit, professzionálisan megrontja, esetlegessé teszi, egyéníti, majd valamiféle rendet teremt köztük.

A belső mérték idővel azonban egyre többször letaszítja a vélt vagy valódi feleslegeket, a négy éve készült római nagy lapokon már ott vannak az avarszagú, sötét, részletecskéket elnyelő üregek, amelyek aztán az amerikai vázlatokon annyira tágultak, hogy utánuk csak az üregek mélyére hullt, magányos dolgok (dologrendek) maradtak – hogy a tökéletes vákuumközeg, az abszolút tiszta tér, a végzetes, egzisztenciális helyzet (igen, az emberi és a grafikus helyzet!) aztán a litográfiákban az elmúlt években sorra megvalósuljon. Szabados immár egészen lecsupaszította, elemeire szedte a Mindent, de eközben is megmaradt játékos Teremtőnek, hát hogyne lenne akkor játékosabb és teremetőbb, amikor saját esszenciális jegyeit – ama öntevékennyé vált múltját – átrendezi, rendet vág köztük, véres drámákat és klasszikus idilleket, pici horrorokat állít be, majd meg amikor kiderül róla, hogy egy másik tér kellős közepére került, oda is áthurcolja immár a jegyeit, meg a jegyeiből származtatott elsődleges, másodlagos, harmadlagos jegyeit. Bármely – újabb – Szabados-kép minden egyes eleme magában rejt a jelcsoportok és a képegész rendjét, és miközben a dolgok megismétlődnek (visszaautalnak, kopírozódnak, osztoznak, részleteződnek vagy köznapivá stilizálódnak), mégis mássá, eddig ismeretlenné, de mindenkor veszélyesebbé alakulnak. Ez a műépítési (és Szabadosnál életműépítési) eljárás Szabados Árpádot pl. a hasonló elvek alapján hosszúverset író költőkkel rokonítja. Hogy mindez mégsem rákosan burjánzó, de arányos és áttetsző, az éppen a mértéknek köszönhető.

A legújabb, a mediterrán figyelmeztetés után készült litográfiákon Szabados csakis létezési gondokkal birkózik. Tisztasága, tragikus jelösszevonásai, erőteljes, némelykor már-már brutális színei, játékos-fanyar-komor harmóniái összegzést sejtetnek; ettől a ponttól láthatólag mindent szabad csinálni (és a minden is szabad). Amikor a *Térdelő* című 1992-es munkájában egyesül az istenség és racionalitás háromszögével a térdeplő férfi, a figyelő szem, a lobogás sátáni vörösevel s mindez a vulkanikus, kármin csúcsú mellek-dombok, a szétterült és mégis magmatikusan remegő, elfogadómegértő táj felett, nos, akkor már nincs értelme külön beszélni a mesterünk

minden munkájában jelenlévő teremtmő érzékiségéről, asszociatív racionalitásáról, és talán az se érdekes, hogy éppen egy szétszerelt emberi testből alkotja meg árnyéktalan teremtményét, vagy az arc darabjait (miközben azokat valami mágneses erővel tölti fel, megfürdeti mindenféle fogalmakban) rendezi egy eszményibb arcmássá, hiszen csak azt és úgy teszi, amit akar, mert még továbbra is szeretné benépesíteni a kiürült színteret.

2.

szabados könyomatairól akartam
 nekem már minden mozdulatom ilyen
 tétova és önmagába visszahajoló
 a rézzöld srafozásról a kiékelt
 meghasgatott csontcsuklókról
 meg a címeiről amelyek mostanság
 már csak a technikát jelölik
 vagy az indulatot
 ezért tapétáztam ki asztalom mögött
 tenyérszerű nyomatokkal a falat
 a fal ahogy vastagra hízta magát
 egyre több lett a füle az orra
 egyre több az ágaskodó férfiúi szerve
 egyre csak egyre ismételte magát
 mint az eső és a homokszemek
 a szélfúvásban s a fraktálok
 könyomatokkal tölttem ki a szobámat
 vagy tőkesúlynak akartam a napviharban
 az egyensúlyvesztés aljára holmi
 szabad nehezéknek
 amikor megláttam a csúcson
 a létráról leesett pici figurát
 (a rossz nyomat rossz színei között)
 hogy fújja vérpirosra
 miként pumpálja már-már beleszakad
 fel fel (mint ama rabjai a földnek)
 a fekete földre szorított fekete szájjal
 egyre nagyobbra
 a reggel még gyöngykicsi volt gömbcéklákat

S Z A B A D

3.

azt mondja a telefonba
hogy az nem lehet fekete
a fekete egyébként nem szín
ahogy a fehér sem
ő csak színekkel dolgozik
a színek apró kalapácsaival
veri darabokra a tárgyakat
és a nagyszemű alakjait
hogy aztán mindent beborítsanak
azok az éles peremű szilánkok
befűrődjanak a cellulózba
a fenyőrostos keretbe
ha feketét használna
mondja már nem festene
helyette a zöldet és a vöröset
nyomja egymás után a szürkére
az éppen olyan
de azért oda áll elé

4.

megfigyeltem
ahogy elcsúszott egymáson a szöveg
akár az olajon amit annuska
az a moszkvai némből előtört
a villamossín előtt
ugyanaz a szöveg
láthattam
háromszínű (lásd fentebb)
mégis egy
mégis három

5.

az én *Testtájamon*
(nincs hasonlata a színének
ahogy szorgalmasan bele-
belemertül önmagába)
azaz a én *körperlandschaftom*
az a szem egyre hosszabb indát növeszt

G É C Z I J Á N O S

elérte a málnacsúcsos mellett
éppen most harap bele három fog
mint az ezüstbe a hangyasav
mint a kis ötszögek a halántékba
az én *Testtájam* ilyen
nem illeszkedik
és nem figyel másra
növelgeti a pisztolytörténeket
neveli a horizontot
ha nem lennék óvatos
magára rántaná
a bőköpenyes valóságot

Penovác Endre pulirajzairól

Az elsőkötetes – szokása szerint – kiszúr magának valakit, félrebillentett fejjel fixálja, s csillogó szemmel addig bűvöli, amíg meg nem köti vele a maga szenvedélyes ismeretségét. Ismerős ez az állapot, a magam régi szerzői estjein szorgoskodtak így a titokban verseket író lányok és a helyi lapban egy novellát már közölt ifjabb emberek. Az elsőkötetes azonban most éppen kiállítási tárgy: nagyalakú, fekete grafikák alatt ül, élvezzi a helyzetet, a saját helyzetét, amelyben kizárólagoskodik, azt, hogy bámulják, körbejárják, megismogatják a fejét; szóval a helyzet közepében tizenkét kilósan, piroska nyelvvel, csóváló farokkal ligézik, vonzza a látogatókat, elrendezi a tárlatot. Sóvargó pillogással azonban mégis ahhoz a lófarkas úrhoz kötődik leginkább, aki a feje fölé akasztotta azt a grafikát, amelyre átmásolta a kutyát egy kitüntetett idejét, őt pedig határozott kézzel aláültette, etalonnak.

Dugó, a hároméves fürtös szőrű puli, eléggé szocializált mindahhoz, hogy elüldögéljen a kiállításon, egyébként hetente-kéthetente járja a tárlatokat, megugatja a neki tetsző munkákat s elfordul a nem elég kíváncsaktól: véleménynyilvánító hajlama miatt a művészek és egyéb kiállító alakok nem mindig szeretik, a teremőrök pedig hol határozottan, hol féloldalas furcsálkodással gyűlölik. Az irodalmi esteket is végigüli, s azóta, hogy a vajdasági költő estjén Grensó István szaxofonszólójába beletutult és öt percig feleselgetnek, azt is tudja, hogy mikor szabad ugatnia (ha tapsolnak), mikor szabad vonítania (gyakori félhangok, pl. széknycikorgás, berekedt előadó, nagyképűen rikácsoló helyi nagyság esetén) s mikor kell nyögdecselve elfeküdni, vagy sürgősen állatorvoshoz vitetni magát (ha már a gazda se bírja tovább az irodalmi közéletesdít).

Most azonban senkinek sincs apelláta. A művész és a kiállításrendező Sebők Zoltán makacs és kitartó követelésének eredményeképpen került a verniszázásra, tehát törvényes Dugó otléte. Dugó üldögél, nézi, miként nézik őt a tárlatlátogatók, megállapítja – ahogyan azt is, hogy én is megállapítom érdeklődéseinek kicsi tárgyait –, milyen csinos lábúak a pesti nők, mennyire ingerlő némelyiknek az illata, s vannak, akik harci bakancsokban járnak, vagy régi cügos cipőkben, mint a menekültek.

Dugó a hazai művészeti élet ismert (és általában szeretett – amit igen kevesen mondhatnak el magukról) figurája.

Penovác Endrét kitartással szereti, bizonyára van neki valami délvidéki odora, újvidéki vagy egyéb vajdasági stichje; akárcsak Balázs Attilának, aki valaha szintén puligazda volt, Maurits Ferencnek, akivel nagyokat lehet hallgatni, vagy éppenséggel a menekülésében levéltárossá átvédlett Ladányi Istvánnal, akit volt, hogy reggelenként ébreszteni is lehetett a könyvtárban felállított tábori ágyon. A vajdaságiakban, állapította meg többször is Dugó, nagyon is kifinomult élőlényszeretet van, magukkal egyenértékűnek tudnak egy cserépben nevelkedő mandarincserjét, behemót sáscsomót, pelješaci aranyakálhordát vagy éppenséggel egy macskát. A kutyákról nem is szólva. Természetközelségük nem vad és darabos, nagyon is megélhető. Még bele-belenézik magukat egy virágos tavaszi gallyba, hosszú havazásba, lassított sétába. Nem szeretik kettőnek vagy soknak tudni magukat és a környezetük sok darabját, változatát, megelégszenek az eggyel, ami azért történetesen lehet nagyon is sok vagy rémitően kevés. Szóval, sokuk éppen olyan részletekben él, apró dolgokba beletekintő, esendő holmikkal megterhelt, a félhomály kemény szögletű tárgyai között is biztonsággal tájékozódó lény, és a mediterrániakra emlékeztető lustaságuk, kitartó kíváncsiságuk is olyan, ami megfelel egy puli kényes ízlésének is.

Dugó Penovác Endrével való megismerkedése típusosnak mondható, ha nem is zajlik minden kapcsolat kialakulása ilyen magas hőfokon; Somogyi Győző, Raffay Béla- és Szajkó István-műveket nézegettünk éppen – mindegyik elég színes volt ahhoz, hogy lekösse pulim figyelmét –, amikor azt vettük észre, hogy egy kobaltekékszemű, anatómusi tekintetű alak figyel minket, mereven és méricskélve, kitartóan és mégsem tolakodón. Dugónak mindez határozottan tetszett, rá is ült a közvetlenkedő úr cipőjére, megnyalta a kezét, odatartotta az állát némi vakargatásért. Penovác – aki akkor már sok-sok pulirajzot állított ki a Vajdaságban és Budapesten, s meglehetősen népszerűvé is vált ezáltal – fél órát foglalkozott házi ebemmel, majd – úgy emlékszem – Németországba távozott, kiállítani a füves mezőit, pipacsos búzatáblaszéleit, nádas-gyékényes zsombékosait. Két hónap múltán tucatnyi rajz érkezett Veszprémbe, hozzám – Dugóról. A rajzok nem egy átlagpulit ábrázoltak, hanem az én magántulajdonomat, úgy, ahogy naponta láthatom, ha éppen fáradt vagy pajkos, huncut, közönyös, farokcsapkodó avagy ingerült és fogmutogató. Ráadásul a lapok: rajzok, valódi, energikus, finom és karakteres rajzok voltak. Amilyenekkel addig ritkán találkoztam. Ezek a rajzok utólag bekerültek Dugó első kötetébe, amely hamarosan elhagyja a nyomdát (ezt kétkedve írom, hiszen újabban a kutya vacsorájához hasonló bármely kiadónál a könyvmegjelenés).*

Dugó – a rajzok megsejmlézése után megváltozott. Öntudattal kezdte viselni az addig oly félszegen viselt művészhajlamát, két éve pedig – in-

* A Fabula Könyvkiadónál jelent meg, 1995-ben. A címe: *A kékszemű napló*.

dokolatlanul, mert még csak „megírta” – elsőkötetesként jár-kei a világban, kaszírozza be a sikereket és a jogos szeretetet. Dugót a Penovác-rajzok tették Dugóvá és közismertté; félő, hogy éppen őt akarják mostanság a kissé édes, nagyon is antropomorf Expo-emblémává átalakítani.

*

Penovácot egyszer láttam rajzolni, s ha addig volt is bennem némi gyanú e mesteri rajzok készülésével kapcsolatban, rövest eloszlott. Én szerettem, ha a rajz úgy kerül oda a papírra, hogy a belső-külső látvány bőre alatti csontszerkezetet is látszódjék, majd el is tűnjék: feszüljenek a terek és a formák; ráismerjek a dolgokban mindenféle apró összefüggésekre, harmóniákra, félnótás helyzetekre, na és arra is, hogyan feszegeti éppen szét zöld csónaksapkáját a szöszöske szárú, virágszirmot bontani akaró pipacs. A rajz nekem a pillanatból kinőni szándékozó dolgok megrögzülése, s még az se zavar, ha vannak, amelyek nem azok, s vannak olyan emberek, akik másként tudják a világot megélni.

Penovác egy rossz széken ült, előtte, egy másik szék ülése és támlája pántjában volt a rajztáblája: hosszú, nagy lendületű vonalakat hasogatott a papírra, gyorsan, lélegzetkihagyásosan, fejét hátravetette, s a szemét keskenyre húzta. Mögötte, a huzatos motelszoba ágyán egy nagyon jó nevű szabadkai festő feküdt, dohogott és ivott, hogy alkoholt-e vagy bambit, nem figyeltem meg. Penovác energikusan nyúlt a felületbe, nagy horizontot rakott fel, felszínalakzatok, növények, állatok, emberek nélkül, csak a tér, semmi több, meg valami sajátos fekete, igen, grafitfekete fény, belső ragyogás, és abból is annyi, amennyi nem ölheti ki még a papírból az anyagot. Igyekezett azon a keskeny sávon létezni, ahol még a papír papír, a puha csillámos grafit grafit, e kettő vegyülete pedig már pontosan megállapítható mennyiség – belőle, Penovácból, a rajzosból; és mint két térfél, amelyet nem lehet egymástól szabályosan elhatárolni, mert benyúlnak egymásba, áthatják egymást, az anyagok Penovácot, Penovác az anyagokat, s végtére is így, ennyire együtt vannak (mert lehetnek), van egy sáv, amelyben együttesen törvénykeznek-uralkodnak. Penovác be-benyúlt fekete ujjai közé csipentett grafitjával a képbe, a kép át-áthajolt Penovácba, igazgatták egymást, átrendezték a helyzetet, erre-arra változtatták másikat, míg nem egyszer elkészült az eredmény, megcsinálták aznapi magukat, címet is adva a grafitrétegektől ujjnyi vastagra hizlalt papír feketeségének. Az volt csupa vízszintesekből és haránt futó egyenesekből, tömören, félelmetesen kikezddhetetlenül: a Hortobágy és a Hortobágy saját hőesése.

Penovác azt mondta, hogy két hete csinálja ezt a képet. Nekem azt mutatta meg, hogy az ötvenszer hetvenes vagy nem sokkal nagyobb felület mintegy száz munkaórán miként válik olyanná, hogy nem több és nem kevesebb, mint egy egész, tűnékeny pillanat felmutatása, benne pedig az,

amikor a hortobágyi nagy napfényben a havazás elkezdődik, az éles kontúrokat szétvagdoszák az apró, igyekvő vonalak, leszűrkül-lefeketedik a mindenség, bár még a napból sejthető holmi halavány kék korong, mint ha radír pördült volna meg a sarkán s jutott volna ott közelebb a fehér cellulózig; mintha a mutatóujj puha begye nyúlt volna a vattapuha térbe s érte volna el a világ dobozfalát.

Ehhez nem figyelő szem kell, nem is mesterség tudása, szándék se: így – ilyen harmóniában – csupán létezni lehet. És ennek a létezésnek, aztán, ha van, van olyan megnyilvánulása, amely a szándék, a megfigyelés és a szaktudás együttes munkálkodásában kiad egy-egy rajz formájú művet is.

A Penovác-grafikáknak valóban súlyuk van, mint a drótkötélen ügyesen sikló, szénnel megrakott csilléknek. Megemeltem a hőesét, könnyen fogtam hozzá, le akart szakadni a kezem. És súlyosak a bácskai hófoltos barázdái, a sásosai, még a Tóth Árpád-osan vidám rekettyegallyai is, telve a sárga sajkákkal, nehezek, mintha ólomvesszőkön ülnének a pillangószerű virágok, mintha vérrrel teli edények lennének a pipacsfejek. És a grafikák súlyát a munka adja – sokaknak ezért nem is kell (na és mert az tisztán akarja-tudja magát megmutatni, minden mögötteskedés, minden üzengetés, minden szociális felszólamlás nélkül). Penovác a látványon keresztül jut át a világ azon részébe, ahol mi magunk szeretünk mindenféle felelősséggel megrakottan szorongani, ezért, hogy azt is tudja, hogy ember nélkül fontos a sárral bevert fűcsomó és a rászteres búzatábla is, pláne, ha képesek olyan intenzitással megjelenni, mint például a jófajta japáni rajzok vagy a régi európai rézmetszők szétszerelt, majd összerakott, ezerszer felhelyezett és elkapott, minden oldalon megtapogatható, de csak egy nézetben látható motívumai.

Várnagy

Lassan évtizede, hogy ismerhetem Várnagy Ildikó írásait. S amióta olvasom ezeket a semmi műfajba be nem sorolható jegyzéseket, azért drukkolok, egyszer majd kerüljön valaki kiadó, aki kiadja. Persze mappaként. Leginkább azért, mert állítom: Várnagy szobraival, érmeivel és grafikáival azonos értékű valóságot teremt bennük és általuk (hogy mikor melyik a fontosabb, nos, ez változó), és azért, mert bár nyilvánvalóan számos összefüggés lehet a világcsinálások között, ezek mégsem egymást magyarázzák. Egyébként nem a képzőművész szólal meg bennük, hanem a művészember, aki még így, szavakkal is honosítja a világot. Szóval, nincs köztük, állítom, rangsor – de megtapasztalható bennük egy rendteremtő, azonos szemlélet, intenzív életmód. Várnagy egyszerre tud beleköltözni a dolgokba, miközben hagyja, hogy kisajátítsák, megtapasztalják őt a dolgok. Erről a ki- és átsajátításról kellene most beszélni, ami természetesen lehetetlen.

Szó ami szó, Várnagy írásai nem könnyítik meg képzőművészetinek mondott alkotásai befogadását. És fordítva. Hála az égnek, mondjuk a rajzai, akciói, rongyai, porcelándarabkái sem verbalizálhatók. Talán azért, mert tömények, mint a jófajta kínai tus, és annyira testesek, anyagszerűek, hogy belőlük csöppnyi rész is képes arra a teljességre, amelynek a megtapasztalását igényeljük. Ez is szép bennük. Ha azonban megtaláljuk bennük a közöset, és ez nem lehetetlen, egyszerre olyan érzéki és intellektuális tapasztalatra tehetünk szert, amelytől megtudhatjuk, mi a rend és mi a mérték. Minderre egyébként a Várnagyról szóló szövegek is figyelmeztetnek. (Sajátos, hogy Várnagynak bár nem túl nagy, ám intenzív a kritikái fogadtatása: kevés kortárs művésznek adatik ilyen kitaró ráfigyelés.) Hogy Várnagy mit kezd a munkáihoz fűzött bölcsességekkel, erről is van némi tapasztalatom, de ezt nem kívánom megosztani senkivel.

Azt azonban elmondhatom, hogy nem mindig veszélytelen Várnagy látóterében lenni. Tekintetét – szögezze azt a világ bármely általa kitüntetett részletére – legpontosabban Michel Foucault telt szavával lehet jellemezni: orvosi. Néhány éve büszköt csinált belőlem is (örülök, hogy újabban nem állítja ki, éppen elég volt elviselni, hogy az Ernst-múzeumbeli életmű kiállításán ott lehettem), arról az élményről nekem is van tapasztalatom. Elő-

ször is abban a korszakában volt, amikor a jelek, tárgyak, idolk, figurák után – némi nagyképűséggel közlöm – a személyek felé fordult a figyelme. Persze, ettől még csak egy határozott szerkezetet látott bennem, egy szkeletont, amit becipelt a Százados úti műterembe. Ha hallották volna a zsíros agyag recsegését! Igen, csontok, afféle általános anatómia alapanyagok törtek mozgékony ujjai alatt. (Az ujjairól kellene egyszer majd írni: ritkán tapasztalható, hogy egy szerv egyszerre rendelkezzen az összes érzékszerv tulajdonságával. Amint arról is, hogy az ujjak megteremtette tárgyak miért képesek akkor is hatni a mi valamennyi érzékszervünkre, ha már magukra maradtak. Vessenek csak egy pillantást archaikus plakettjeire!) A fejembe beleszerkesztett egy szabályos, meghatározható keretet, amelyre később fölrakta, majd kivájta az izomrétegeket. Mindenféle feszültségeket, íveket, hajlásokat, homorulatokat, szabályokat és rendetlenségeket állított elő így. Sebesen és olyan határozottan, mint aki néhány óra kiteljesedésében élne csupán. Később azonban szomorúan kellett megállapítanom, hogy akkor voltam leginkább én, amikor csupán egy agy és egy arckoponya lehettem. Merthogy a munka végére, amikor a lehetőségekből szikár kijelentés lesz, leginkább a tébolyult Széchenyi és a megrokkant Madách hibride költözött a kisformába. Amelyből mindenféle erő sugárzott. Hetekkel később, az agyagszáradás zanzásítása és a kiegészítés után, lefestette a mellszobrot nyers hússzínnel meg enciánkékkel – nem ismertem magamra. És hogy műtárggyá válásomban még kiszolgáltatottabb legyek, egy napon, videóról bemutatta a mintázásomat. Szomorúan állapíthattam meg ismét, hogy Várnagy ellenművészetet csinál. Semmi engedményt nem tesz sem a befogadóknak, sem a műforgalmazóknak, sem a vásárlóknak.

Mindenesetre láthattam egy mappányi anyagot születni és meghalni: Várnagy számos megformálást vázlatnak minősített, akkor, amikor azokat mások bizonyosan késznek mondták volna. Motívumok formázódtak és pusztultak el botrányosan ujjai alatt, egyszer talán ezzel a kizárólagos időben létezéssel is foglalkoznia kellene valakinek. Miként tud egy mű így élni? S miért, hogy alig van olyan munkája, melyből ne lenne egy teljes ciklus? Erre mondják azt, hogy pazarlás?

Várnagy első számon tartott szobra sem létezik. (Igen, ez valahogyan hozzátartozik a munkásságához. Az ő tárgyai mögött mindig tárgyak se-reglete áll.) Diplomamunkája egy négykézláb mászó-menekülő, a testiségnek és a paradicsomi törvényeknek egyaránt kiszolgáltatott Éva volt. Aki mégis a mozgásban létezik, s abban a nagy gesztusban, hogy éppen a szűkölésben tudta megmutatni önmagát és önállóságát. A munkát nem lehetett bemutatni, ezért Várnagy szétverte. Pontos ez az alkotói hozzáállás. Szerencsére azóta Várnagy bölcsőbb.

Alkotónk – igen, ő sem menekülhet meg attól, hogy vizsgálati tárgy legyen – sok jelzővel felruházható. Példaértékű, hogy Ízisz is számos ruhadarabból áll. (Az *Ízisz a táncversenyen* című munkájára gondolok,

amely előtt és után nem egy Várnagy-féle Ízisz készült; ez az örökös témavariálás – anyagban, hozzáállásban, műfajban – nagyon is jellemző rá. Jó lenne egyszer ezeket az egy fogalom-alak-mítosz központú objektumokat összerendezve látni, kiállítani, talán van még erre alkalmas kisgaléria.) A sok jelző – és mind-mind pontos lehet egy-egy alkotói korszakra, mondjuk az akciók fényképdokumentációira a konstruktivitás, a samott testű kerámiákra a bölcsekedő magába fordulás, a ruhakollekciókra a testiség, a talált deszkadarabokból készült faillusztrációira az odafigyelő emberség, a fémszobrokra a villódzó szerkezet, a főzött műanyaglényekre a megértés, a plakettek az alázat, a grafikákra az érzékiség és az intellektus összefonottsága, a könyvművek a játékoság. És így tovább. De együtt mégis inkább olyan fölöttes jelentésük van, amely leginkább a mítoszra jellemző. Na de, hogy mitől nyitott és zárt eme várnagy-mítosz, és a mítosztulajdonosok hogyan váltakoznak-fejlődnek, arról most megint csak ne essék szó. Azért, mert Várnagy mindegyikre nála pontosabb választ tud adni – alaposan vizsgálják meg a cseplő és a római anyagát, és figyeljenek a különbségekre. De egyszer majd a magam véleményét is elmondom. (Addig is: nem véletlen, hogy nem egy Várnagy-mű kizárólag olyan emberre utal, aki egy-egy teljes világ ígézetében, azaz valamiféle rendszeren belül tudott megvalósulni. S nem esetleges, hogy ezek között olyan sok az író. Amint az sem, hogy minden, amit Várnagy ábrázol, lehetne égre-földre-tűzre-vízre és a gondolkodó fajra jellemző mítoszi kellék.)

Egyébként megrögzötten állítom, hogy Várnagy azért tud annyi műfajban, annyi eljárással, technikával, stílussal dolgozni, mert egyik sem fontos a számára. Nem ez a lényeges. Kiszedi belőlük az aktuálisan szükségessé – és ettől lehetne akár posztmodern is –, és használja. Ha valamelyik hatását túl erősnek érzi, akkor leplettetgeti, zsírfényű olajjal besráfozza, vérszínnel lecsorgatja, klorofillal lemázozza – mert hogy még az esetlegeségeken is tud uralkodni. Semmi másról, mint az emberi teljességről, nem tud már beszélni.

Hogy mennyire érett és egész Várnagy munkássága azt az összegező római anyag önmagában is megmutatja, melyet éppen az tesz különösen jelentőssé, hogy minden egyes darabját – a rajzokat, a talált tárgyakat, a kollázsokat, a tárgyakat, ikonjait és indexeit, fehér foltait, kiegészítéseit stb. – először helyezi azonos vonatkoztatási rendszerbe, ráadásul egy olyanba, amelyről már saját befogadói elképzeléseink is vannak. És végigvezet bennünket azon a megismerési úton, ahol ő eddig is járt, csak mi nem mindig követtük. Akinek tetszik, tehát visszafelé is megélheti a műveket, közben az alkotás milyenségéről szerez majd tapasztalatokat, egyszerre lehet alany és tárgy, az objektív és a szubjektív. És ismét ráébred, mennyire szép az egy.

negyedik

Napló a 21 Rovinjhöz

Naplemente

Ahol a párkányon tíz napja üldögél a firkaferfi, rálapulva a betonra, a lába a függőleges, a törzse, a feje, a hullámforma jobb s a pálcika bal keze a vízszintes síkon, s mit sem számít neki a változékony idő, ott, a kusza gallyazatú madárbirsek alatt – történhet-e lassabban és megtörténhet-e még ebben a kisvárosban a csoda –, a sétakörút tartama alatt kinőtt s formát adott magának egy bumfordi kalapú, rózsaszín torkú szömörcsög. S mire előtört nedves bőrű párja a talajból – a szömörcsögök életmódja közösségi –, a sor elsőt megmászta a csíkos hátú ligetcsiga, lereszelte reggelijét a kalapperemből. Fél óra sem kellett ahhoz, hogy Veszprémből elfoglaljanak egy Óváros térnyit a gombák – mintha Danilo Kiš két novellájából masíroztak volna elő s nem a föld húából. A bokrokon meg életműnyi verébsokaság, teleszarják a Balácai Közlemények második kötetét, konkrét marad mind és figyelmes.

Van-e olyan szöveg, amelyben nem történhet meg a naplemente?

Rózsakvarc

Írom, önfeledten, akárcsak a *szabad kis zsendárverseket*, s kisbetűkkel szalad ki a képernyő fekete havasára előbb danilo kiš, aztán meg tandori. Tandorit gyorsan visszaemléstem a morzsák közé, az alaplapba, szörcsög a motor és kurzívnyurga hatost rajzol helyette, de a danilo kiš nyüzsgő, belekapaszkodik két hars szóba, nem akarja magát a mélységbe vetni, dulakodunk összeszokottan. Másfél óra múltán orvul kicserélem a kezdőbetűit nagyra, s amivel ellenem készül, a csavart horogütésébe belefagy, márványos alakzattá görcsösödik, mint egy orosz hősi emlékmű, júrában a Hrámszakadék, dolomitokon nődögélt lenbe a szél. Akkor most ezzel alaposan elbántunk – hallom a márványtömbből kikotyogó rózsakvarc zárványát, amely magához ragasztott valamicske estéli ragyogást.

Hattyúdál

A húsevő szöveg mellett – jobb oldalon – fekete úr tátong. Képtelen vagyok meghatározni a mondatok elemésztődésének helyét. Ha a szöveg

vagy az *úr ki*, akkor a *ki*, ha pedig *mi*, akkor a *mi* tömörödik fenyegetőn a helyzet fölött, komor, kibomló felhő, amelyben mindenféle semleges nemű viharok kavargognak. Annyi bizonyos, hogy versalakjuk nem lehet, abban szimmetriák napfürdőznek, annyi ahány. A szisztematikusan félrevezető kifejezések hegyezett vaspálcákkal bökdösődnek ki az analitikus filozófiából, az egyiken az átlátszó jutaspusztai lakótelep ráng, a másikon foltozott középpontú szalamandra (eredetileg a *mágnesmezők* középső versében hűtötte a tüzet), a harmadikon mocsári harmatfű telepedett meg. Ragacsos levelei széttárva, várja, hogy rárepüljön holmi foszforban és nitrogénben gazdag, elemészthető szerves anyag, mint a magányos író, papírrá lapult nílusi papirusznád, a fogalmak logikai versenyének díjkiosztó balatoni hattyúja. Még több vaspálcán is vergődnek, de hogy kik, azt nem tudom megállapítani. Lehet, egyik lábam itt, a másik lábam ott, magam vagyok a húsevő, a fekete úr, s afféle, mint egy önmagát össze-, majd szétszerelő automata. Sértem az ellentmondókat.

Rémtörténet

Bár füredi, és hajnalonta nézhetné a tavon ringó vadhatyúk mögött pirkadó horizontot, másféle horizontba, másféle hazába igyekszik beelátni magát. Stílusfordulatait alkalmilag viseli, környezetbarát túlélő és segélyszemlélsz. Egyszer mégis arra riad, hogy a rémtörténet sötét belsejében bolyong, karonfogva, tekintélyes szavú szerkesztőjével, és nem tudja megmondani, kinek a szagát szívja, kibe kapaszkodik, kinek nyalná ki csontig, ha már így történt, ha már megtörtént, ha már önmagának nem képes. Nem is hinnéd, hogy jobb kedvében könyvet szeretne írni, vagy legalább egy másfél flekkes, szabott témájú publicisztikát, kicsi chlnoky viktort, hogy megdicsérjék végre a helyi lapban.

Úgy kezdődik, mint a kávézás.

Hová

A mediterrán színfolt, hogy, hogy nem, talán nem akarta, hogy földarálja az erős fény, magába porlassza a fülledt levegős táj, a magát mindenhová beevő sószag, fölkerekedett, és egy éjszakányi röptülés után leereszkedett a tóra. A folt azonban pórul járt: ez északi tájon csupa hideg szín közé került, mást se tesz érkezésétől, mint kendőbe tüsszög, csavargatja a fülét, kapkodja a lábát a harmatos avaron, és hessegeti a köd nehéz ezüstjét. A fényről is lenne néhány keresetlen szava, hová tette a megbízható tükrösségét, hová a megfontoltságát s hová kályhatermesztetét? Azzal mégsem elégedhet meg, hogy fejből fölsorolja, tegnap kik jártak a belső tónál, melyik lányasszony szül kilenc hónap múlva, s mily ételszagokkal bosszantják a konyhamesterek az egekben lakókat.

Árnyék

Az Óváros téri levendulásban – megszámloltam, ötvenhat bokorból áll, de ebben nincs, mint általában a rendes történetekben, semmi üzenet, zajongás, halleluja – immár második esőzés után is kinő a gyapjas tintagomba: sétakezdetkor üti fel a földpikkelyeket, és sétavégkor nyurgán, porcelán-fehéren szárad a nagyköpenyű szélben. De délben, ha majd ma is arra megyek, de nem lesz póráz a kutyám nyakán, hiszen a városlakók az asztalok mellett gyülekeznek, nagy, fekete tintafolt marad a helyén, nedvesen és remegve. Olyan módon, mint egy emberszívű, lassú árnyék. Ezért sem tudom most leszedni, hogy gombalevest főztek belőle. De emlékezni mindig lehet rá, ott délen is, a tintakék árnyékos hullámokra rálátva.

rovinj, róma

Lába között a fénybarna hangszerrel, amíg torkát fojtogatja a sírás, másra sem képes gondolni, igen, ez képesség nála, ez a félhangokkal közrefogott tudatszűkösség, mint délre, meleg rovinjra, augusztusi fényben, vagy róma, amely ugyan hiába róma, mégis szíenavörös, mint lábaközében a szőrbozót, s a csellóból kicsalogatott, szőrszálakon fennakadt, megkocsonyásodott hangok.

1993. július 17. (szombat)

Minden szöveg

Ez a leveles szivar, ez a lapokból ügyes ujjak segítségével összetapasztott labdacs, ezek a gyúrt papírlapok – porcelánból vannak, a félsziget kaolínjából készültek, ezért van bennük annyi száraz sárga, annyi körömágynyi enciános és lenkéekkel megfuttatott véraláfutásos kékvörös. De hogy mindez mégis egy plakáton, amely a két napra kölcsönadott szobánkban, úgy, hogy reggeltől délig súrolja a tengerről visszaverődő hullámfény, ez meglehetősen fölháborít, mert perverz, mégha éjszakára magára is vonva a feketét, belebúvik a párás és setét időkbe. Pedig a szivar lassan izzik, mire este lesz, ceruzányivá növekszik hamuja, még a szagát is érzem, szag az, hisz nem havanna, inkább vágatlan hercegovinai, a lapdacs réseiben megül a melegből kiszitált por, a gyúrt lapok meg elfáradnak, megnyúlik-szétfolylak rajtuk minden szöveg. Isztria.

Tőmondat

Éjszaka, ahogy egy kanyarban megvilágítja az autóm reflektora a fényes és apróka levelű vadkörtefát – itt meg a terasz alatt a fáradhatatlanul virágzó csüngő szegfű, a kisvirágú kék ördög szem, húslila, tövises murva-

fürt (felkúszik a falon, elfoglalja a fényvédő tetőt, azon napozik), a közönséges kékszulák, a sárga és rózsaszín cserjés margitvirág, a lehajló fürtös szépcsalán, pompás, gazdagon virágzó hortenzia, a madármályva, a ke-reklevélű mentacserje a tarka sétányrózsák, fölöttük a termésekkel zsúfolt gránátalmaágak, magas törzsű citromfák, kuszán indázó kiwi-hajtások. Mégis, most inkább az éjszaka, ahogy kivilágítja magát éjfél után a karszt ferde törzsű, egy tömön-datnyi vadkörte-fája.

Mindig ott lakom, ahol egyre apróbban megtörténe.

Olajfa nincs

Hajnál előtt sose érkezz meg! Állj félre az útról, hisz megtettél vagy hét-száz kilométert alkony óta, állj oda a lenyírt fűvű árok kilométerkövéhez, ahol poros, és attól a portól nagyra nőtt a romfű, ha majd felébredsz a kormánykerékről, s felnézel, lásd, tizennégy kilométerre van és már fehéredik a célod. Az út mellett fekáljától szagló paradicsomföld, az elterpedt bok-rokon alig pirulhatnak a bogyók, mert féléretten szaggatják le va-lamennyit, néhány, lapos kövekből összerakott ház, de azokban az épüle-tekben benne hortyog vagy ötszáz év, a tetőtér ablakrésében ismeretlen funkciójú réztárgy porosodik, a velenceiek hagyták el vagy a morgomá-nok, lehetne szőrvakaró, ösztöke vagy varsafű, s a kiskertben vaskos és li-la bogyójú padlizsánok. Ezeket a hangokat nem ismered, a színeket igen, de mégis szokni akarsz. Délutánra úgyis tudod: olajfa nincs.

A kőfalak haszna

A föld alatti erek fölött fák nőnek. Éppen ez jelzi, hogy a mélyben rejtett vizek vannak, amelyekben szétmosva lehetnek a karsztok, hiszen a fé-nyük, az a kékesen villogó mészkőfehér, kiült a fák bőrszerű, szabályok szerint lekanyarított szélű leveleire. Az árnyalat pontosan meghatározha-tó, ha egy kőfal tövé-nél – félkönyékkal – szalmára dőlve előbb a föld kí-váncsi szagára figyelsz, majd a langy levegőre, s végül hagyod, hogy el-döntődj.

Lassú élet

Alulról a második könyvméteren lakik a házi szivárvány, ahogy kell, szabványosan, szépen behomorítja a teret. Reggel időben kél, egész nap teszi a dolgát s az estével beszívja magát a sötétbe, visszamossa a feketé-be a színeit, mintha nem is lenne, elvégre oly unalmas a világosságban példának lenni, a kis csodákkal mindegyre csak ilyesmi történik. Utálja a stílusosságot, stílusban forogni, akár ha bálban, nem természete, mert-hogy nem tartja úri mulatságnak, nem tarthatja tisztességesnek sem. Ő

helyhez kötött, mint egy jóvérű hasonlat, széles csípőjű metafora egy bosszúversben. Amit tehet, megtesz, amit nem, nem. Híven őriz, és hagyja, őrizték. Magához ragad a szállongó porból időnként egy-két villogó kvarcsemet, hagyja, üljenek a peremére, kicsit szikkad, fakul is, de teljes, és ez sem kevés. Ahol kék, ott maugham, ahol bierce, ott sárga, vian zöld, hrabal – nos, hrabalnak pillanatnyilag nincs színe, ezért bárhova illeszkezik. Egybefog egy arányos kamaszkort, az idéetlen kölyökkorvégtől a fél-szeg felnőttéig kezdetéig, tartja, mint mocsos kézben egy arannyá sárgult barackot, ami később benne lesz a mediterránumban.

Ennyi mondható róla. Rólunk. Rólam.

Talán észrevesznek benne. De legalább megismerjük a lomha élet forgatagát.

Levendulaméz

A parthoz szorult téren, ahol a márványlapokon állt a piac, oda, kétségtelen, hogy odacsődült az egész horda. Nemzedék. Ahol köteknőkben annyi hal, kékkagyló, hosszú antennájú páncélvörös rák, enyves moszat, az asztalkákon szőrszita, csavaros nyakú üvegek levendulaméze, ott lehet tudni, milyen eljárások maradnak e tömeg szétverésére használhatatlanok. Itt megmaradunk társadalmi-realista-valóságábrázolóknak, eszmény leszünk egyesben vagy többesben, mert hol Carussót, hol meg Garaczi Lacit sodorja félre egy természetes, magyar szót is értő kofa, a kizsebelés változatai megjegyezhetetlenek, s ha pedig az önreflexió kritikusa éppen ellop egy ónixból esztergált, balkániasan súlyos bonboniert, akkor sem esünk kétségbe, s magunk is igyekszünk abból a halomból egy-két motívumhoz zsebközelbe kerülni.

Az idő is rendezkedik, magára teríti elegáns, háromnegyedes elvét, nyakába kerít egy hars selyemsálat, megszokott itt a svéd fiúkurvák közen, így nem kelt feltűnést, a térbe összevonja az összevonhatókat, így nagy a tömeg, így, az újfajta igazságban. Kis fogalmakat szór szét – ha a sárga, fényes, szétjárt járólapok réseibe nem hullnak be, rögvest széttaposásák a piacozó talpak, síkos, varrott marhabőrből mind –, mint ceruzabab, dinnyelék, kopaszbarack, tárkony, Tolnai kötete, amelyben Weöres gránátalma-tapogatását írja le nekem, Domonkos nyaklott fejű gitárja, hátguri-ga, metafora-lyukasztó.

Hagyományos mángorló

Ez nem az, ami a hagyományt kialakította, nem az, ami a hagyomány kialakította formába betuszkolható, egyáltalán, semmi afféle tér kitöltését nem lehet vele, általa, sehogyan, hiába trükk, pedig anyag. Anyag, amely nagyon vágycik a szépprózába, kívánczik és olvas, alakul és alakít. Már

azzal is megelégedne, ha egyáltalán lehetne, a *vanság* olyan elérhetetlen a másságának. Éppen ez magyarázza a metafizikus festőné képein a büszköket. Ő az, aki a fokhagymák, rézedények közé csúnya mellképeket állít, amelyek közül ha választanál, akár hónod alá is vehetnéd egyiket, és ha leporoltad, s vele sétálsz senki se botránkozik meg a magaddal cipelt másík fejen, mert olyan otromba, olyan valóságghű, olyan élő. Holott e teraszon, amely közepébe nem állna be szüntelen az emigráns, költészetrothadást annyira ismerő író, inkább látható lenne a kikötő, a félsziget csúcsán álldogáló Velence-forma torony, hegyén a kőkereteket forgató alakkal, s inkább a Vörös-sziget, vagy a Hét-hajszál, a fagyaltok, a meleg, mint maga az író mellett álló asszony, az író rozsdahajú, egyébként pedig rózsaszín festőasszonya, aki hogy rád néz, úgy néz, hogy szeméből kinyúlik egy nagy pemzlijű ecset, s három megiramodó mozdulattal odafesti utazásfáradt alakodat a kemény árnyékot vető falhoz támasztott, hagyományos mángorló (szüette) nyeléhez.

Kisforma

21 *Rovínt* írni, a hőst meg- vagy kitalálni, ismeretlen térben mozgatni (amikor a szerző, az elbeszélő és a kettőjük hőse egyszerre mozog, az se kutya, hiszen a szerzővel ott van a pulija), egyáltalán elbeszélni mindezt, nem szokványos, nem magától értetődő jelenség – de hogy jelenség, az kétségtelen, annyira megfontoltan hirtelen, vaskosan reális látomás. Kétszer végig az egyenes utcán, először hogy az élet és elbeszélés, a szerző és elbeszélő még olyannyira egyazonosság, az ismeretlen igényeket bejelentő feladattól kissé rémülten, kóvályogva, aprózott léptekkel (és rövid pórázon), aztán meg enyhén megszerkesztetten, törekvéssel, felfedezve az ékszerészek kirakataiban a filigránokat, koralltárgyakat (eljátszogatva a gondolatot, hogy a korallmorzsalékkal hogyan is szórjuk majd be az utolsó éjszakán a mólót), hogy éppen minden kihalt, meredek a fény, szűk a tér, sok a cserepes fűszernövény (és az üregekbe behúzódtott macska). Az artisztikum az ablakszemek és a tetőcserepek között, a hosszú függönyrojtaként lelógó árnyékban, kissé rejtőzködve, mint bármely megfigyelés, nem többként, mint néhány határozott vízszintes vonal, keskeny falmintázat, bordás vakolatrészet.

A szerkezet felrajzolható, magától, mint jófajta helyi isten, teremti a kisformát.

Zöldüveg

A territóriumba behelyezhető az a veszprémi bolond! Az, akit még tegnap kerülgettem, négyszer. Ott állt a zöld ház előtti villanyrendőr-négy-szög közepében, hasonlóan kevés szálú haja lesz majd később nálunk Mir-

ko Kovačnak, ha lassult a forgalom, bármely autó nyitott ablakán át benyújtott valami szétlapozott adriai prospektust (Isztria!), s hogy nem fizetett senki érte, káromkodva rugdosta a karosszériákat, majd meg délben ott aludt a húszemeletes toronyház alatti park vadcitromfája tövében, ahová a városi ebek járnak szarni, édesen hortyogott, szájszögéből csurgott a nyál, s rajokban köröztek izzadt arca fölött az aranyszárnyú, villogó döglegyek. És este, indulás előtt, az indiánok (népzene!) mögött – ahogy felvillan, kezében literes palack, zöldüvegből, szögletesen hadonászik, s amint hozzáütődik a falhoz az üveg, s a nyaka marad csupán, cikkcakkosra törve a kezében, és akkor, úgy, ahogy fölüvölt –, majd mellkasába nyomja a üvepengéket!

Az Óváros téren horgas orrú kretén, törzse meztelen, láblógatva üldögél a vízhez forduló kőpadon. Néha fel-felordít, de soha nem akkor, amikor éppen egy új, mély és hosszú sebet metsz a markában szorongatott palacknyakkal a combján.

Harminchat

Ha ismét végigmegyünk a Carrerán – nem harmadszorra, annál már ott-honosabbra jártuk benne magunkat másodszor – a többemeletes, múlt századi dalmát-olasz polgárházak között, az enyhe ív után már láthatjuk az utca végén, kissé balra, az autóbuszállomás előtt álldogáló, apró Szent-háromság-templomot. A tizenharmadik századból. Ide szökött be a Dugó nevű puli délután háromkor templomot járni, hűsölni és képeket nézegetni. Árnyékban harminchat.

1993. július 18. (vasárnap)

Márványintarzia

Az író – a teraszon, amely fölé barna vitorlavászon terül, s amely alatt vendéglő – apró márványkockákból rakja ki a mintát, nem is tudja, hogy a *Fegyvertengedély* ravennai főhősét utánozza munkájával, de ha tudná, akkor is tovább rakná, ismeri a másolatlétet, s egyébként is, intarziakészítéskor hűsöl a tenyere a kövek hasán. Büszke, hogy tud restaurálni, modelt zuhanni a festett Ikaroszhoz (egy példány olajban, kettő akvarellben), és büszke a pálinkákra, amiket megihat.

14

Eszedbe jut, az egy-éjszakára-tiéd-ágyban, tizennégy! A szonettek, amelyeket felpumpálsz ezernégyszázakká, vagy visszahasogatod őket egyszás deszkákká, az *Elemekben*, a *magánversben*, vagy bárhol. Egy szonettnyira virradt tegnap rád a reggel, még rá voltál borulva az autókormányra, oldalát neked vetve szuszogott melletted a puli, de már fölöt-

ted az ég gyöngyházzsín volt, amelyet pedig selyemnek érzékelnek sokan, s amely gyöngyház a hullámverés magasságában élő kékkagyló héjbelsejének tulajdonsága.

5.40–7.00

A fenyvesben öt negyvenkor még kötött a sötétség, nem lazítja fel a madárzaj, tengerről tolakodó szél, halkkonzervgyárból elszabaduló szag. Hatkor kipirosodik a kerítés téglája, öt perc múlva a drótok is visszanyerik az oszlopok tetején a formájukat. A hajókürt hangja hatol be először az esernyőfenyők közé, szajkó csereg, mókus indul, a cédrus tobozai kikékülnek.

Negyedkor a tisztáson, amelyet alig használt ösvény szel ketté, s veres kődarabok nehezítik rajta a haladást, mintha a szövegben megjelent volna egy pattogó hangú ige, a tisztás közepén egy változó körvonalú, de állandó magasságú kürt jelenik meg, árvaszúnyogok rajzanak.

Beállhatok e hangszerbe, hangokat hallgatni, horizontot lesni.

A konzervgyárnak fél hétkor tisztára pinaszaga van, de hogy hétre elárasztja a vidéket a kenyérgyár furánja, a kettő összekeveredik, s indulok haza – visszakattintva a műfaj nikkeltetejét s becsúsztatva a zseembe – reggelizni.

Verőfény

Úgy képzelem el az utazást, hogy a történet helyére a csupasz esemény álljon, mint verőfényben egy magányos fa – dehogy magányos, ágán ott gubbaszt egy barna rétiheja, sárga a lába, a csőre, és hogy forgatja a fejét, mi másra is utalna, ha nem arra, még így is van, van, van történelem, amely ugyanúgy az övé, a fáé, a verőfényé, mint az enyém, csak legyen köztünk célratoró akárkí, aki összejatszík a papírral, és ereje is van a másodszeri megtörténéshez.

Mondatszeny

Görbült hegyű bőrollóval nyírja – miközben ő a teremő gesztusról gondolkodik, arról, hogy a szerző helyére odatolakszik egy kívül álló, a dolgoktól távolabb elhelyezkedő, vélhetőleg azokra jobban rálátó, vagy inkább rálátást biztosító alak, akinek aztán így érthetőbben tudja a szövegét imitálni –, nyesi, tépdesi a teniszlabdát, merthogy összeragadt a vízpart gyűrtött és WC-szagú pakurájától a szőre, mint a sárga és a sávban szaladó zöld boholyok, hát le velük, nem kell a hozadék, nem kell a szöveg feletti és alatti jelentés, nem, mert nem más, mint szennyezés, mondathordalék, környezetrombolás, éppen elég baj, hogy mindennek ellenére be-

épül a műbe, hozzáragad, elszínezi a finom szöveget; lekaparhatatlan a comb belsejéről is – azt is ez a szenvtelen pakura jelölte meg, de már a teniszlabda közvetítésével, amikor hozzácsapódott, nekiütődött a nudinapozástól égő bőréhez.

A baloldali héj

A háborús időkben vált ismertté az ehető fekete (kék) kagyló. Mélykék vagy csaknem fekete, erősen domborodó héja akár nyolc centiméteres is lehet. A part közelében él olyan helyeken, melyek apály idején nem túl sokáig maradnak víztelenek. A kagylók többnyire ezrével élnek egymás szoros közelségében cölöpökön, köveken, hajók fenekén, bisszuszokkal oly szorosan tapadnak, hogy csak fáradságosan választhatók le, és a legerősebb vízáramlással, hullámveréssel is dacolnak. A helyheztapadáson kívül a fonalak továbbmozgásukat is szolgálják, mert a kagyló velük, mint apró kötelekkel húzza magát odébb. Némelykor mint cölöpkagylót tenyésztik, és részben táplálkozássra, részben halak csalétként vagy takarmánnyul, illetve trágyának használják fel. Sokszor kiterjedt padokat lep el. Más kagylófajok életét nemritkán megnehezíti, mivel bisszuszfonalát vándorlás közben más kagylók köré fonja.

A kövidatolya az elterjedt fúrókagylók egyike. Nincs külön fúrószerve. A sziklák, korallok anyagának és puhatestű állatok héjának – ezekben él – meszt kémiai úton oldja.

Ízletesebb, mint az ehető fekete kagyló, de sokkal drágább is az éti osztriga. Mozdulatlaná vált kagyló, mert héjával teljesen odanőtt a tengerfenékhez, illetve a sziklákhoz. Az osztriga kívülről elálló, zsindeleyszerű lemezkekkel fedett teknői szabálytalanok és egyenlőtlenek; az egyik vastagabb és mélyebb, a másik pedig olyan, mintha az előbbinek a fedele volna. A vastagabb a baloldali héj, a korábban szabadon úszó lárva ezzel a teknőjével tapad meg. Az osztriga további ismertetőjegye az elsatnyult láb. Az éti osztriga hímnős, önmegtermékenyítéssel azonban sosem szaporodik, minthogy a hím és a női csírasejtek mindig egymást követően érnek meg.

Zseniális

Ez a szirtfokra épült város, amelynek közepén, a Monte Rossón ott hivalkodik a dóm szürke harangtornya, s amely éppen kétezer kétszáz éve az, ami, apró halásztelepülés, hol hellének, hol etruszkok, hol latinok, velenceiek, osztrákok, magyarok, szlovének, horvátok által lakottan, hol járványoktól sújtottan, olyan fajta, ami már csúnya. És éppen azért zseniális, mert a sok tökéletes, arányos, súlyozottan kiszámított emberlakta hely között esetleges, pillanatnyi, elfuserált, kiáltóan rossz. Hát hiába akartam tizenöt éven keresztül a váratlan, ocsmány rímhely-

zeteket, széttrancsírozott ütemeket, fals beszédhelyzeteket, hiányos mondatokat, tört bekezdéseket, ha itt, csak azért, mert ő a tengerre lát, megcsinálta helyettem, nélkülem.

Ráadásul a Villa Rubin telepének primitív házai, nem akarnak mást, csak hogy – erőszakkal avagy szelíden, megítélhetelen – emlékeztessenek erre.

Hisztériák napja

Hogy minden tűzhelyhez tartozik egy kémény, hagyján. Az is, hogy minden szobában van egy tűzhely. Ezért aztán kéményligetek vannak minden házon, annyi-annyi csoport, ahány nagycsalád szorult össze a pestisek idején – ezért, hogy kéményrengeteg borítja az egymás fölé emelkedő tetőket. De hogy hisztériázni kelljen azért, mert még nem érzed magad otthon, mert más is láthatja mindezt, hogy ezrével kóvályognak a megérintettek? – pedig csak a te kocsid motorjából esett ki a gégecső, a te torkodban kucorog a szomorúság hangja, s immár a végítéletig tebenned polírozza márványintarziáját az a teraszon hűsölő, angyalarcú, hercegovinai, szentségtörő író!

Kikericssáfrány

Azt mondta a ház himlőhelyes arcú asszonya, s ezt erősítette meg a sánta háziúr, hogy a napra tett talicskában a lugas alól felszedett kikericshagymák száradnak, amelyek Apollinaire-lilák és mérgezőek, mint a mediterrán élet. Amelyekről délszaki dilettáns barátaid tavaszkonként hosszú levélúzenetekben azt írják, hogy sáfrányok. Sáfrányok a virágzó citrom-, narancs- és mandarinfák alatt, avagy sáfrányok a januári olajfaszüret közben.

Nem kikericsgumók, nem sáfrányhagymák. Ha ősszel ülteted el, márpedig elülteted, mert néhány egyedet kilopsz a kőfal alatti halomból, tapasztalni fogod, októberben kihajtanak, bimbóznak, virágot is hoznak, élénksárga, leples hatszirmút, s télen sem fagynak majd le a szálas, gyilkoszöld levelek. De hogy milyen faj lenne, azt egyetlen növényhatározóval sem tudod megállapítani, leginkább azért, mert a tudós könyvek szerint ilyen élőlények nem léteznek.

Itír ni

Ahogy behatóan tanulmányozod a terasz felső szegélye által határolt látványt, a hajladozó pínafenyvek mögül ritmikusan elő-előbukkanó néhány tornyot, tudod, szépfíteni sem érdemes, nincs mit írni.

1993. július 19. (hétfő)

Mókus

Mintha (és ez a mintha nagyon sokat elárul) egy mesterséges álomvilágban, zárt szépirói műhely fantáziatartományában létezne a mókus. Olyan a terasz előtti fenyves maga is, de mégsem érezni annak, zúg benne a szél, haragzöld lombokból hullanak a kettős tűlevelek, a törzseken megcsorgott gyanta csöppjei, és az aljnövényzete, minden szabálynak ellentmondva: babérbokroktól, rekettyéktől, sárga pillangókkal megrakott zanótoktól és szagos gizgazoktól dús. Semmi sem vall arra, hogy írói lelemény találta volna ki, s rakott rendet benne; nem rejt üzenetet, nem baljós, a kettős képek természetére se hajaz – meg lehet, ma már a literátorok olyan felkészültek, hogy képesek ennyire megtévesztetni az embert? A mókus azonban! Fel-alá szaladgál a pikelyes törzseken, kimerészkedik a hajlékony ágvégek nyíló tobozaihoz, körberágja a tobozleveleket, ötpercenként felhangzik a legkülönbözőbb lombzugokból ordenáré zabálása. Fal, habzsol, önfeledten tömi a bendőjét, harsog foga alatt az étel – és csámcsog. Nem több egy motívumnál, és máris kieszi belőle magát.

Dugó, az eb, akit a szerző pillanatnyilag kikölcsönzött az elbeszélőnek (aki, nem tudjuk, mert nem láttuk, azonnal tovább passzolta, mondván neki, mármint a főhősnek, kutyaőrzésre nincs ideje), harsány ugatással méltatlankodik, neki van tapasztalata, visszaparancsolná a sötétbarna mókust oda, ahonnan jött. Sikertelenül.

A mókust, vagy legalábbis a közeli rokonát húsz nappal később egy nyárson látjuk viszont Karintiában, de az az időpont kiesik hatókörünkől.

Baleset

A szöveg jelentése a történet, a narráció vagy az önreflexiók mentén bontható ki – Dugó elé hiába állítunk megoldandó feladatokat. A szavak azt jelentik, amit jelentenek, a kutya él, a gazda rémült, a reggeli nap féloldalról világítja meg a magas mólót. A helyzet szabványos lenne – ha a kutyát nem a szennytől habos kikötő vizében, a gazdát pedig, pórázta tartva, nem a rakpart kagylóktól csúszós márványperemén látnánk. Ja, a póráz másik vége szabályosan folytatódik egy nyakörveben, ami a puli nyakán csat segítségével kapcsolódik egybe.

Mélyebb

Az elbeszélő szöveg jelentése mögött van egy mélyebb jelentés: alig háromhetes fekete kölyökkutya, piros bolhaörvvel az álla alatt, aki rendszeren a fűtácscska torkolati részére kitelepült kávéház egyik széke alatt hűsöl s

vár erre-arra, nos, éppen ő lesz az, aki a két és fél éves puli után, hogy ki-mentse, beveti magát a vízbe.

Korall

A papíron, amelyen ez áll:) (, magányosan fekszik a tegnap vásárolt karkötő egyik foglalatából kiesett korallszem.

Mellékalak

Ilyen asszony ez, a szövegekből ki-be járkál, portörölő ronggyal a kezében, hol meg kondommal, vagy egy abba becsúsztatott rózsaszín műszervvel. De nem ezek a változatok a gyakoriak. Kimenőben gyakorol, ahogy mondja volt kedves íróival egyetemben, kisétál a *Kitömött madár* ötvenharmadik oldaláról (második, javítatlan kiadás), lóbálja zöld cekkerét és bámulja az éjféle vizet, aztán lecsatolja azt az óriásnyira nőtt melltartóját és belecsobban a 21 *Rovinj* negyedik napjába, ahol, mert nem hull rá elég fény, meg rossz a megvilágítás, s mellékalaknak egyébként sincs kedve a továbbiakban is maradni, megismerhette, meg is unhatta eléggé azt az elfoglalatlanságot, csapot-papot hagyva átvonult Kovačhoz, onnan meg, lám, könnyű helyzet, a fokhagymák közé kapaszkodott mediterrán motívumnak. Látom azonban, hogy kiöltözött, s egy teára, vajás sütivel, ájtott, ide, hamarosan öt óra, kondulni fog a barátoknál a harang.

Önkény

A leírásnak, még ha természetes osztályozáson is alapul, vannak önkényes vonásai. A piros kontúros naplementéket (édesvízi, hegyvidéki, pusztai) például a szárazföldi nemzetségbe, a sárga, harántfoltosakat (zárt tenger, nyílt tenger, óceán) pedig egy másik, a sósvízinek nevezett nemzetségbe soroljuk, holott az is tökéletesen ésszerű volna, ha mindegyiküket egyazon nemzetségben tartanánk számon. Ezzel szemben nem lenne jogos a szélvihar előtti égváltozatot a naplementék rokonságába sorolni, az orkánt jelző állapotot viszont meghagyni a felhőzetek elszíneződéseinek nemzetségében. Más szavakkal: semmi önkényes nincs abban, hogy a szélvihar és az orkán égszínváltozatai közelebb vannak egymáshoz, mint bármelyikük a naplementékhez, az viszont félig-meddig elhatározás kérdése, hogy bizonyos fokú hasonlóságot elegendő indoknak fogadjuk-e el két változat egyazon nemzetségbe vagy egyazon családba sorolásához. A mintázat tehát nem önkényes, de a szavak, amelyeket a leíráshoz használunk, önkényesek, legalább is bizonyos fokig.

Ária

Kiénekel, mintha a főtérek erkélyéről, pedig kisebb szerepet szántak neki a mondatrendekben. Mégis, joga van ahhoz az erkélyhez, a zöldre mázolt vaskorláthoz, a kígyófejekkel elegy íriszbimbókhoz, ezekhez a nyugodt tekintetű gonoszokhoz, amelyek, a dolgok rendjéhez illeszthetően visszagúgnak, s a szagok, ez időben éppen elkeverednek a tenger délután áporodott szagával, de hát ez is hozzá, az ő jelenéséhez tartozik, amelyben, mintha mondat főterére kifutó erkélyen, rossz asszonyként áriázik.

Kék

Paradicsomot főz, majd roncsautót vezet, slafrokban vásárol, csakúgy, mintha otthon lenne, de éjszaka, amikor a horizontra kiülnek a számi csilágok, leveti magáról a hétköznapiakat, s kifekszik a sakkos placcra, kék akar lenni, akár a fenyőalji éles peremű árnyak.

Ennyi lehetett

Kinyúl a könyvemből, belelapoz a másikba, a kedvesebbe – mert nem én írtam, holott annyira, de annyira olyan, mint én, vagy majdnem, de csak annyira, amennyire én szerettem volna lenni –, megforgat egy-két szétiz-zadt oldalt, finnyásan áttapogatja a betűket, majd visszavonja magát, bevonul azokba a saját kisszerű oldalai. Hallom, ahogy hűppögve sír. Ennyi lehetett.

Ezért

Azonban el kell mondani, megérdemli, tartozom is neki ennyivel, hogy vándorlásai közepette innen is, onnan is elcsent ezt-azt, egy nippet, egy le-hulló platánlevelet, csenevész ígét, elvékonyodott eljegyzési gyűrűt, ezüst kávékanalat, s mindezt a temérdek, hol fontos holmit, olykor meg kacatnak minősülő hordalékot hozzám hordta, pontosabban belém, belénk, és mi higgadtan, megfontoltan elfogadtuk, elemésztettük. Ettől, úgy látjuk, nem lettünk se többek, se kevesebbek, és ezt ő tagadja. Mintha ez lenne sirdogáló sorsának hátán az a hátizsák, amelytől nem tud szabadulni. Lehet, éppen ezért irigyeljük.

Ha

Ha majd havat lapátolsz, és hogy reggeltől délig se ástad ki az ösvényt, amelyen nyáron lépkedtél, igen, a hatalmas fenyőállé közén, amely bizonyosan nem volt ösvénynél szélesebb, mert évtizedek alatt rajtad kívül más se járt

ott, más se járta ki, no kivéve a lassú mozgású növényeket – három hét után már láttad, miként hajolnak fél centiméterrel közelebb a messzi hangú tengerhez –, akkor mi más is jutna majd eszedbe a hófényről, mint a száraz fű selyemvillogása a sziklaplatón, amelyre, emlékezz, kifutott a hirtelen kanyart követő az ösvény, s jobbra a csarabbal benőtt beton géppuskafészek, balra a sárga kioszk, elől pedig a magaspart, alant a köves hullámkifutó, az a csontsárga környék, az a gyíkpihegésű délelőtt, és az üvegpalackok, a hullámokon, háromnegyedig elmerülve s úgy bolyázva-lebegve.

A vihar előszele

Van olyan, hogy ideges a bőr, fájnak a szőrhagymák, ha a bőrdhöz ér egy máskor oly kedvelt, puha tapintású ujj, fáj az érintése, és még csak azt se tudod, miért, az okok visszabújtak rég elhagyott odvaikba, de mind ami okozat, reád tapad, érzékeny vagy tőlük, mint a higannyal töltött barométer, mint forrás előtt a víz a fazékban, mint a fényes hátú tenger – és mégsem tud kitörni a vihar.

1993. július 20. (kedd)

Belőlem

Mi lenne, ha megkérném a pápai Horváth Lajost: fessen nekem olyan olajképet, talán éppen a borítóra, amelyen én látszom, hosszú nyelvű mókuszszőr ecsettel készítem a festményt egy munkálkodó (festő)művésznőről, akinek a képén én vagyok, amint vászonra emelem őt. De nem fog látszani, egész nap amiatt a kullancs miatt aggódtam, amely a bal herém alá ragadt, ott szívta addig a véretem, amíg dagadtra nem lakta magát s a bőrt csáprágójával elengedve ki nem esett belőlem. Egyszerű okot találni – itt minden belőlem élt, s továbbra is, hiszen még eltartok vagy harminc évig.

Nemegyszer

Igen, most már pontosan érzed, hogy adva van a történeti véletlenek – ha az én harminckilenc évem és a tiéd ki-tudja-mennyi együtt nevezhető történetinek – valamely sorozata, amelynek irányt szabnak egyrészt a szerkesztésbeli korlátok, másrészt az írói fejlődés konzervatív jellege; igyekszem ezt néhány példával megvilágítani. A szemem – avagy bármely emlős vagy gerinces állat szeme – s bármely lábasfejű szeme hasonlít egymásra, és hasonlít a fényképezőgéphez is. Ennek az az oka, hogy a beeső fényből csak viszonylag kevés módon hozható létre kép – de azért nem csak egyetlen módon, ahogy azt az izeltlábúak összetett szeme bizonyítja. Amellett a szerves úton létrejött szemekre nem ugyanazon szerkesztésbeli korlátok érvényesek, mint a fényképezőgépre.

A viszonyok tehát azt a tényt tükrözik, hogy egy adott szerkesztésbeli probléma megoldásának csak kisszámú lehetséges módja van. A megoldások azonban nemegyszer pusztán felületes hasonlóságot mutatnak.

A főpap

Euphrasius azt a templomot tartja előre nyújtott két tenyerében, amelyben éppen benne vagyok – s természetesen az oltár fölötti mozaik előrehajló bal sarkában az a mozaik, amelyen a főpap tartja a szent épületet. Ez a természetes hierarchia rég kialakult benne és bennem, kicsi arany kövekkel vagyunk kontúrozva. Nehéz fényű, táskás szemünk is kontúros, ezért tompa és szomorú, hiába az az ezer év, amennyit szószerűformájában megtekintettünk, jöhettek hozzá szentek, tolvajok, papok és áldásra várók. Itt: az a pillanat a fontos, amelyben minden tudható a főpapról, de mindez egyáltalán nem érdekes, és semmi vagy alig valami a mozdulatról, s a mozdulat tenyerébe befészkelődött makettről, holott csak az, azok az igazságban érvényesek.

Az éhség gyomra

A piactérről jövet, fel a hegynek, a középső utcában, ahol a legtöbb a márványból épült kecskeöl, csak azért, mert ott legtöbb a napfény és a hűvösség. A városka egyetlen helye, amely azt bizonyítja, hogy árnyék és hűvösség nem feltételezi egymást. A kék homály fölkapaszkodott az ereszek alá, ahol az árny és hűvös begöngyölte magát egy-egy keskeny sávba, az éjszaka hidege csak nem akar kilépni a természetes útkövekből, sarkokra ültetett útközből, küszöbökből, párkányokból, hűti a tejet, a vajas, főzött krémet, a tepsiből párálló póréhagymás pitét, a lihegő kutyák hasát.

A kamaszkanyar után, a megroggyant sokszögház előtt, ahol a kőfal tejére feltornázta magát mindenféle kúszónövény, a bíbor Jézus-iszalg, a tenyeres vadszőlő, az örökzöld borostyán, a vérlonc és korábban a *Vadnarancsok* verseihez idomított trombitafolyondár – érdemes megállni egy szempillantásra, amely bármikor is, de kizárólag a kikötő, s felette a gyöngyházban ázó sziget, s kissé jobbra, az égnek makacsul ellentmondó szigetcsúcs harangtornyáé. S éppen ott, ahol mindig megláthatod a zsákba csavart fiatal asszonyt, a mozdulatlant, a vakot, a szörcsögve légzőt: nos, hiába tépsz le onnan egy mézharmatos szírmű narancsszín trombitavirágot, az majd a szállás teraszán is az éhség gyomráról fog beszélni.

Viproszál

És akkor a csuklyásizmod felső tapadási helyébe csípett fehér, zsíros nyelvével a krém, mintha a reuma mogyorónyi odúját ott vélné megtalálni,

mintha a válogatott kínzó módszereket váltogató görcsös fájdalom onnan ennyre egyszerű módon kiűzhető lenne.

A teraszról a tenger

A regényből előbúvó asszony, rojtos szoknyában és sárga napernyővel – az ernyő, összecusukva, vászna lebenyeit ezüstgyűrű fogja egybe, így sétabotként is használható – sétálgat a kietlen parton, csupa ábránd és csurom mélabú, hajába szüntelen belelőgnak az árbocárnyak, szétbontják feszes kontyát, maga sem veszi észre, belegyalogol a vershelyzetbe, az öregek halolajszagú napközi otthonába, amelynek teraszáról – a korlátján nem kell áthajolni, néhány éve tudható a kortársi magyar irodalomból – egy bérraktárak közti résen keresztül látni a tengert.

A mágnesszívűek

Vannak szavak, amelyek súlytalpúak, akár a kelfeljjancsik, másokat meg ha lassan megforgatom ujjaim között, érzem, hogy kocognak benne a sőréték. Ift, ezek, mintha mágnesszívűek lennének, odaállnak a dolgok közé, s máris rendet rajzolnak a pályára, kitűnik az idő párdücmintázata a kusza bozótosból.

A hős

A sarkokon szüntelen halottak és ismeretlenek bukkannak fel, jönnek a jövőből, gyors mozgásúak és szenvtelenek, ruházatuk ápoltságos és gondos és pasztell. Ismerős érzés, találkozásban, tükrökben vagy agyonolvasott, jó könyvekben botlik ilyenekbe az ember, néha azonban a sok hordalékot magával sodró álmokban is, amelyektől megriad, mert az elkövetkezőkből zátony rejtőzik szokásos napjainkban, ezért. Ez a város meg – nem fér bele a mondatba, hát mozgatja a figuráit, terem, pusztít, felsorol és sorakoztat, nem érti, hogyan lehetséges a 18. oldalnak lenni. A főhős, e Slemil Péter pedig sehol, el se indult regényes útjára, de odaáll minden árnyékhoz, szivacsos üregbe, nedves odúba, szorgolgtatja a mentafüvet, kiáztatja a reggeli katángokból a tengerkéket, apró hölgyeket követ a tekintetével. Most már tudjuk, vannak esetek, amikor már semmit sem érdemes közölni, amikor csupán a szubtilis, megfoghatatlan szimbólumok az alkalmazhatóak – amelyekre pedig, kényes ízléssel, szarunk.

Előszél

Ismét? Vagy részeg lennék? Egy részeggel sok minden megeshet, még az is, hogy Nino Rota-lemezt vásárol, amelyet sikerrel visszacerél egy papír-

sárkányra (egy másik boltban), és mire hazamegy, oda, ahol valóban az ott-hona van, várja a lemez, csepp esztrádmánókkal, Fellini-könnyekkel, *La dolce Vita*, *La Strada*, *Il Bidone*, *Lo Sceicco bianco*, *Amarcord*, *Le notti di Cabiria*, *I Vitelloni*, *Boccaccio 70*, mintha decemberbe kúsztam volna – megfontoltan – előre, csapot-papot-rovinjt hagyva magam után – noha, abban a római decemberben mást sem fogok látni, mint a rovinjból kifejtett félmárványokat.

1993. július 21. (szerda)

Cipőcsere, csőhiány

Gondolom, az éjszaka nem azért van, hogy eltakarja a szirteket, szigeteket, ligetfoltokat és a lombok közé húzódott házakat – emberestől –, hanem hogy mindezt és mindenkit szétromboljon, szerteszálazzon és magába oldjon. Így a hajnal, a maga olvadt formáival, képes teremteni, alakot és színt, testességet és mélységet adni. Egymásra felelget az élet és a halál – s mindezt élőként látni meglehetősen különös. A halál térfeléről mi az, ami érzékelhető, persze kizárólag innen (onnan). Vajon mennyi marad akkor a levált talpú cipő lecseréléséből, s mennyi abból a csőből, amelyből karvastagságnyi sugárban előzuhog a szennyvíz, majd méternyi, levegőn keresztüli ív után – semmi permet, semmi mellékér, semmi tévelygés – ismét folytatódik, mint akinek létezéséhez szervesen tartozik e hiátus, amely a mocskos zuhatag által mégiscsak megformázódott.

Textilek

A német asszonyok! Amikor kiterítik zsíros testüket a lapos sziklákra, hogy minden zezzuguk befogadja a délvidéki fényt, s beléjük látni, vérköreikbe, üregeikbe, moszatdús barlangjaikba, ugyan tudják-e, hogy hiába minden, s mihelyt magukra húzzák kartonruháikat, a szövet nyomban kilopja a beléjük akumulált fényt, mert ezek a jóléti textíliák szeretik a napenergiát, ettől maradnak öntudatosak, így taszíthatják el maguktól a szurtos gyermekkezeket, amelyek szüntelen utánuk kapdosnak, ha esténként végigsuhogatják magukat – bennük, persze mindegyikben külön-külön egy-egy spórtos, megformázott női test – az alkonyatkor kisuvickolt korzón.

Jó volt

Buddha, vagyis az, akit Buddhának neveztem el, a rozsmársziklának dőlve fogadja a napfényt, ügyel, kezdetben alulról legyen megvilágítva, rókaszínben ázzon fűtös pinaszörzete, s nagyajkán a dörzsölés okozta duzzanatot vöröse azonos árnyalatú legyen, mint a a hajnal, és arra is vigyáz, hogy később, ha szörtelenített lábikráját nyaldossa a hullámokról visszavérvődő sok sugár, ne lehessenek sirályok a közelében, ahogy néhány perc múlva

a férfiak sem, akik az oldalra csúszó Nap kősa sugaraiban észervehetnek, szegény észak-német Buddhának lóg a csöcse, lötytyedt a hasa, s a tokájából hiányzik egy formás karéj. Neki ez a négy perc – amíg a fény átér a térdétől a tarkójáig – a nyár legszörnyűbb időszaka, hát belekövesedik a szélbe, szürke lesz, akár a szikla, amelyre telepedett, hiába élvez el mindeközben a nyaldosó hullámok jóvoltából.

Grillezett padlizsán

2 közepes padlizsán (50 dkg), 1 evőkanál citromlé, 3 gerezd fokhagyma, 2 evőkanál sós lében eltett zöld bors, 6 evőkanál olívaolaj, 2 evőkanál friss kakukkfű, 1 teáskanál só, 1 késhegynyi fekete bors (személyenként körülbelül 205 kalóriát, 4 g fehérjét, 16 g zsírt, 11 g szénhidrátot tartalmaz).

Időigényes.

Az előkészítési időt is beleszámítva a pihenési idő 1 óra 40 perc. Sütési idő 25 perc.

A padlizsánt megmossuk és leszárítjuk. Kocsányát levágjuk, a gyümölcsöt hosszában kettévágjuk. A vágási felületet citromlével bekentjük. A megtisztított fokhagymagerezdeket nagyon apróra összezúzzuk. A zöld borsot ugyancsak finomra vágjuk, és összekeverjük az olajjal, a kakukkfűvel, a sóval és a fekete borssal. Minden fél padlizsánt a vágott felével felfelé alufóliára fektetünk. A zöltséget több helyen mélyen bevágjuk, és megöntözzük a fűszeres olajjal. Egy-egy adagot az alufóliába csomagolva másfél órán keresztül érlelünk a hűtőszekrényben. A sütőt vagy az elektromos grillsütőt 230 fokra előmelegítjük. A fóliában lévő padlizsánt a vágott felével lefelé a sütő rostjára fektetjük, és 10 percig becsomagolva grillezzük. A csomagot kibontjuk, a padlizsánokat megfordítjuk, és további 15 percen át grillezzük. Szokás alufóliában tárolni, a maradék fűszeres olajjal megöntözve.

A győztesek

A sziget, amelynek három fája van, és nincs nap, immár az ötödik sem olyan, hogy többje vagy kevesebbje lenne, nem tűri a többi élőlényt. Zúgó habokkal veszi magát körül, néha látható, hogy mellette felveti magát egy véres, megnyitott hasú, acélkék delfin, szétesik az óvatlan motorcsónak. Fölöle rendre szilánkosan érkezik a szél, szenved és hosszan jajgat. Ez a sziget most mégis megtűri a szőke férfit, talán mert eddig nem ismerte a szalma-, a viasz- és a májsárgát, bár mást se csinál vele, minthogy éppcsak kiengedi a partjára, máris a habokba löki vissza, s alighogy visszavetette az embertestet a hullámokra, rögvést a partra sodorja. Festéklabdacsok robbannak körülötte, epezöld, vér, barna. A festékek, a győztesek.

Na, tessék!

Hogy lehet ez? Új mennyiség, régi formában?

Dán lányok

A part tele, mint Dániában a tavaszi temetők, meztelen, gyöngyház-húsú, fiatal lányokkal. Legtöbbjük bazaltárnyalatú, szögletes, sírkőszerű gumi-matracon, ahogy tanulták hajdan Andersentől, majd Kierkegaardtól.

Könyvvég

Az, hogy angyalarcú, kétféle. Láttam, tehát tudom; ez nem az az arc! Még csak leírni se tudnám, és nem éppen azért, mert a nyelv nem arra való (vagy ha arra jó lenne, én nem lennék alkalmas rá, avagy más okokból – leírni azt nem lehetne, ami úgy arc, hogy nincs benne semmi, ami közös szokott lenni az arcokban). Láthatólag semmi magyarázatra nincs szükség, és ez engem, mint szikár mondatokban a kelleténél többször használt ő és ő hang, fölháborít. Néki irodalmidíj-arca van, szentségtörően zsíros hajtincsekkel keretezve, na és az orra, az orra; ahol másnak a hegye ágaskodik, az neki nincs, helyette egy erős vágattal megosztott dudor ékeskedik. Ez lenne a siker? Ez a szikárság? Ez a személyes modernség? Ez, amit odabiggyesztenek minden fülre vagy könyvvégre?

Szárazvillám

Törpe kézikönyv, megtalálható benne huszonegy nap összes szárazvilláma, lila murvafürtje, kagylója, halszaga, és a történet, amely hol a föld alá hatol, hol meg feltör a magasba, mint a gejzír, a hasonlat, a férfi éjszakai magömlése.

Körök

Kizárólag bátorság kérdése, hogy mi kerül be ebbe a történetbe. De mert nem vagyok bátor, képtelen vagyok igazságra vonatkozni. Szívesen elhallgatnám a személytelen névmásokat is, nem is beszélve a határozószavakról, meg nem értem azokat, akik önmagukról mindig máshogyan képesek beszélni, holmi szabadság örve alatt, letagadnám az írásjeleket, a szerkesztés könnyű eszközeit. Ha kivonulok a cselekményből, tudom, akkor is a sarkamra csapódik a szöveg, ha fellebbentem az igék ruháját, biztosan meglátom magamat is, holmi csoportszex egyik izgatott alakjaként, az igék csupaszc testét tapogatók között, képtelen vagyok hiányozni. A gyáva úr! Hogyan akar igaz történetnek látszani, ami félszeg, esendő és alkalmi?

Megjegyzem, a fenyves aljnövényzettelen részén, amelyet a száraz, síkos tűlevelek borítottak, négy kődarabokból kirakott kör van: nagyobbak, hogy épületalaprajznak mondhatnám, nagyobbak a gyermekjátékánál, talán csak ahhoz nem nagyok, hogy higgyem, maguktól, mintegy véletlenül, azaz természetes módon jöttek létre. A köröket alkotó sziklák nem az errefelé honosak közül valók voltak, furcsa, csillogó ásványereket rejtegettek, amelyekbe egy-egy ritka, északi mohafaj bocsátotta gyökérkéit.

Ilyen mohapárnára hajtom délutánonként a fejemet.

1993. július 22. (csütörtök)

Azért

Azért szeretek hosszúverset írni, mert fantasztikus panorámákat kínál, szinte minden sor teraszáról ez a dadogó, szajha, lötyögős nyelv.

Folyékony fény

Ha már nem lehet teljesen kiszorítani, legalább háttérbe kerüljön; s ha vonatkoztatni kellene, akkor maradjon el az a vonatkoztatás! Igen, a somfák, a somfákból összeállt erdő a romvárosban – veresre sírt somszemek a gallyakon, s leverve, az avaron. Az autópálya, a rajta megtett út, a gyilkosan vezető állapot németje, a völgyhíd, a lakótorony elhanyagolható, de a templom felett kinőtt s megerősödött somcsemete nem – vézna lombja nedvességtől csillogott, sárga csöppek hintáztak a gallyvégeken, igen, folyékony fény borította be a növényt, és ez nem jelenti azt, hogy abban is folyékony fény volt, aki az oltár helyén nőtt somot a partról levizelte.

Sír

Ha eddig városként, esetleg sétaként volt a legsikeresebb, immár nem: sírkifestőként próbálkozott, abban ért el új eredményeket. De mert magát mázolta a sötét sír falaira, önmagát dolgozta bele, rakta fel a nedves vakolatra, nem tudni, valójában sírkifestő-e még, vagy már maga a kifestett sír. Megállapítható, így nagyobb ígéret lett – persze, ha az utókor éppen megtalálja –, mint városként, vagy sétaként. Holott e fordítás számos kényelmetlen vonást tár fel személyiségéből, mint például haláltánc, marcona zsoldosok, démon, ötvenedik szúra, gyásháziéret, tönkrement fogak.

Poéma

Aki poémát szentel az ükszülő múmiájának, annak nem árt, ha magán érzi a rég holt ós súlyos kezét. Hogy ki és miért vezekel, s a vezeklés ugyanannak értékelendő-e, ami, az mellékes. E ponton azonban mindig kiélese-

dik a kép, más sincs jelen, csak az alacsony, csehboltozatos kriptá téglapadlózatának közepén a láda (virágokkal festett), abban meg egy tetem: szabványrendben csontok, száradt bőrrel egybefogva. És a halántékra tapadt finom csipke, sötéten a portól. Ugyanaz a mintázata, mint a pofacsontra száradt szúrágta bőrnek.

Mysthic

Vajon most találkoztam-e éppen azzal a képpel, amely később aztán üldözőbe vesz, szorongatni akar és fog, minden nyugtalanságom felett ott párállik? Mintha ő határozottan tudná, hogy igen, ő lesz az, aki képtelen darabjaira esni, nem adja ki a beléje rejtett kincseket, s mindig megjelenik, ha nem gondolok rá, ha már sikerült elfelejteni, ha úgy vélem, kiirtottam magamból. Egyébként képeslapnyi, plakátviritő felirattal, amit meg ábrázol, érdektelen, kacsintgató gésa, a szolárium szendvicshéjai között fekvő, nagy legyezővel, titokzatos véres körmökkel a legyezőnyélén. Nagyított és éppen ezért megszelídített változata a balra lejtő utca torkolatában, szemmagasságban a falon, ahol a kórház sarka és a városliget összeér, s nincs nap, hogy ne nyomnának hozzá, ne taposnának bele egy nagy szemű biciklizőt.

Igyekezet

Az alsó szomszédnál, akik előtt naponta kétszer haladtam el kutyasétáltatás közben, négy gyermek élt, az övéi mind, erre az egymetszetű szemek a bizonyítékok. A kutya, holott korábban félt a nyomorékoktól, ezért megugatta, ha tehette, megtámadta őket, ezt a négy idiótát megszerette, odakúszott az asztalukhoz, két lábra állva feltornászta magát az asztallaphoz, vinnyogott és lihegett, szagolgatta a papirosokat. Rég tudom, hogy bizonyos kérdésre kizárólag szabványválasz létezhet, hát általában nem vettem tudomást erről a négy sírhelyről. Pedig tévedtem. Ha alaposan megfigyelhettem volna azokat a kéztelen-lábtalan roncs testeket, a düledt szemű nagy fejeket, és a csillogó fejpántokat! A démonikus lények fejét koronaként kerítette a házi kivitelezésű pánt, amelyhez egy-egy vastag belső olcsó grafitcruza volt az orrgyök felett rögzítve. A négyek, szemközt a tengerrel, arcukat a papírhoz egészen közelnyomva, a homlokuk grafitszervét ide-odarángatva, egész napokon át tájrajzoltak, ha meg fölnéztek, homlokukból szarvként meredt előre minden igekezetük.

Golgota

Hitbuzgó lián kínálgatja reggelente a megváltást, virágja belső szélén rojtokból álló tövises korona, piros száalai a véres ostorok, bibéje a ke-

reszt, szíromfehérsége a megváltásé. Benne vannak a szegek és a kalapács is, a levelek is dárdaszerűek, kapaszkodó kacsai kötelek, magva – ha megérne – szív alakú. De ez a szív, ha szétharapom, részegítő bódulatot okoz. Javítgatom a drámát, a harangtorony felett gömbvillám, vázlatokat fúj a korán kelő szellő, aranyzuzmó foglalja magába a kökény koromsötét gallydarabkáját, s a kutyám ezredévekkel korábban élt római kutyák szagát keresi a kőoszlopok tövén.

Ikarosz

Ahányszor elmentem a galéria előtt, a lépcsőfordulóban mindig meg kellett pillantanom azokat a rajzokat, amelyek egy-egy példányban kínáltak a tárlóból a műkedvelőknek, s ha sikerül megszabadulni bármelyiktől, akkor a mesternő újabb másolatot készít a műteremlakása falára szegezett eredetiről. De ezzel az eredetiséggel várjunk.

Például engem csak egy alkotás bosszantott. A bukolikus táj felett fejfelé lefelé zuhanó Ikarosz – és nem a szintén bukolikus tájban pásztoroló férfi, a hagymákat fogdosó alak stb., holott mindegyik ugyanaz volt. A festőnő férje kapaszkodott fel a képekre, hol pucéron, hol szárnyal, de mindig atletikusan és ifjan. Az az Ikarosz is úgy nézett ki, ahogy író sosem, ugyan melyikünknek van szentképe, hosszú fürtös haja, zongoravirtuóz-ujja, boltíves mellkasa. A bosszankodásom harsány nevetésben testesült meg.

Azon a napon, amikor a gömbvillám járt a harangtorony csúcsán, magam is láttam, a velencei metszésű toronyerkélyről alázuhan egy ember, meztelenül, kigyulladt szárnyakkal.

De az eredetiség azért is kétséges, mert maga a modell, ez a létező író az eredeti, és nem az olajkép, amelyről a pasztellmásolatok egymás után (az eladás rendjének megfelelően) készülnek.

1993. július 23. (péntek)

Gyöngy

A kagylógyöngy a formájától nem lesz kevésbé tökéletes.

Mérce

A magyar nyelv mérce – ha otthoniként szólaltam, valamelyik márványasztalkától biztosan átszólt hozzám egy kofa, s bőven mért gyümölcsöt, izgatóbb tapintású zöldeket, frissebb és nagyobb halat adott, mint a többiek a többieknek. Hatvan éve él a tengeren, de ha éjszaka álmatlanul kinéz az ablakon, árvalányhajás pusztát lát, sűrű vágatásokat és füzeseket, amelyeket leányként sorra lehetett volt járni.

Realizmus

Van, folyik valami, még csak nem is az idő, hiszen az is ennek a folyó, létező valaminek az egyik állapotjelzője, se nem több, se nem kevesebb annál, részlet és szelet, múlik és kitelik, s nem tudható; ennyire előre, ugyan bele kell-e foglalni az elromlottak vélt autót ez áramlásba, miféle szerepre tehet még szert, vagy hogy teljesedik ki önmagává, és marad aminek maradnia kell: gépjárműnek. Elvégre csak egy bordás légcső, a meleg levegőt az utastérbe befúvó cső esett ki valahol, a szerelő javasolta, javíttassak otthon, tél előtt, most nem ügy. Aztán minden tovább, hiányos mondat, szélsőséges állásfoglalás, s e pillanattól realizmus. Mit kell tennem a mellékessel, a futólag megemlítettel, a félrehúzódtott motívummal, ha úgy szagosította ki magát, mint egy ringyó?

Itt nem én

Akkor most mi van? Melyik az igazság, avagy melyik az igazabb? Tételt, bizonyítani? Az a mondat a jó, amelyet leírnak, és így csekély esélye van a megmaradásra, avagy az, amelyet nem jegyeznek le, tehát eltűnhet. Melyik változat szenved, s melyik hallgat? Egy beszédes mondat hallgat-e szenvedőn, s egy nyilvánosnak hány formában lehet nyomát veszteni?

Az elhagyott márványbánya kiobbantott falait, szétrepedt tömbjeit, szertegurult szikláit ellepi a betűk, bemásztak mindent a formás jelek. Az időben visszafelé haladva értelmezhető mondat, a síkban, a térben szintén: itt ülök, mint egy episzkóp kerek üvegén, s ismeretlen mélységből merednek rám a jelek. Most engem olvasnak, eszembe se jutott az igaz, a tétel, satöbbi. Mi az, itt nem én?

Cserepéldány

Mégis: a legszebb a panoráma a festett kövek felett, a bányafal fölső peremén: onnan látni, hogy futnak a lenti szöveghez a szertelen hullámok, hogy verődnek szét egymáson, hogyan él tovább a víz, hogyan marad meg változatlanul a sokféle természetű és színű betű, onnan azt is, hogy egyedül a szemléző a futópont, a változó, a cserepéldány. A somkóró, a vízi torma, a sóvirág már hozzászokott a szöveggörnyezethez, a sirályok, a sünök szintén, az arányosságok közege így sem változik.

2 cm

A kőfejtő kunyhóját belülről rontotta szét az esernyőfenyő. A tűzfal alól nőtt ki, azt hasíthatta elébb ketté, majd ferdén átrepszettette a tetőt és lehajigálta a kőlapokat. Nézem, a fenyő milyen szép árnyat tart egy rég elhordott asztalnak, két székek, s tudom, abban az enyhben magam legalább két centivel megnőnék.

Igen

A hagyományos mángorló kizárólag azért jelent volna meg, hogy elfeledkezzen róla?

Mégsem

A törpe birsa mellett gránátalmafa – mert nem az életben történnek meg, le is lehetne őket írni. Pedig én csak vagy egyméternyit toltam őket közelebb egymáshoz, hogy beleférjenek a választott képkivágatba, hiszen egyébként, az asztal mellől csak a gránátalmafa virágzó fél lombját látom rendesen, a másik fél és a törpe birs takarásban marad, a fal okozza, az, amelynek napos részein népes gekkócsalád napozik, s önmagában már ennyi is elég lenne ahhoz, hogy a mögött elmaradjon. De leírtam. S mégsem.

1993. július 24. (szombat)

Te magasságos

Akkor pedig mi legyen az üres nyúlketrecekkel és a fölülük nyúló ág üres fenyőrigófészkével? Ezek jobbról határolnak engem, a naplóbeszélőt, s természetesen a naplóbeszédet is, immár hét napja, és ezt teszik további két hétig. S mindezt milyen arányos tragédiákkal tudnám benépesíteni, vérszökökutakkal, kéjgyilkosságokkal, te magasságos!

Minden úgy van

A város, amelyet leírtam a *Kezét reá veté, hogy lásson* című regényemben és a *Patkányok* jónéhány novellájában, nem létezik. Óvatosabban, ezért tisztességesebben mondván: nem létezett. Mert kiderült, valaki olyan jól olvasta el a két könyvet, hogy abból rekonstruálni tudta a helyet, s fel is építette, megcsinálta a múltját, a házait, a tereit, igaz, nem lehetett sok ideje, mert alig hatezres lakosú városkát hozott össze az én hatezrenyelcszázadosom alapján. Minden úgy van, ahogy nálam (ezért se kell ide most minden, vagy legalábbis a kompakt cselekmény), ha elindulok, a teraszunktól száznyolc lépésre az első út, majd balra virágzó oleanderek, főút, nyolcszögű romház, iskola, kecskeólak, márványsikátor, a jobb oldalra nyíló zsákutcánál már látni az író asztalát, csipkeharasztok a kőfalban, esőcsatornák, a virágmintás lefolyószájak, és a székek, amelybe szemlézésre ülök, hideg bazaltból, jobb karfáján négy ujjbegynyi lyukkal. Lábamnál puli ül, iszákomban palack kotyog, félig van töltve bíborszínű, felszáraz borral.

Itt szeretnék, ebben a városban akarok élni.

Kriptalakók

A kriptából kihallatszik a táskarádió. Reggelente fél óráig, uszkve negyven percig fogható a Petőfi rádió, hol ez a műsor, hol az. Felhősebb időben este is bejön az adás, habár lüktet, néha serceg. Erről már korábban volt szavunk. A kriptában egyébként nem magyarok laknak, ha nagy a buli, áthallatszik hozzánk, idegen nyelveket beszélnek. De a zenéje magyar.

Tízkor kezdődik a tánc, tart hajnali négyig, csupa klasszikus alak lejt a klasszikus táncokat, rumba, keringő, foxtrott, csa-csa-csa, a holdfényben csillognak a flitterek, a meztelen vállak, az ajkak. A sírokon meg lecsurrannó, szimbolista gyertyák, ezeket nem tudták a kriptalakók eladni a piacon.

Pont

Mondhatom, természetesen pontosan ilyennek képzeltem el a regényemet.

Halszemek

A serpenyőből kifalt ujjnyi szardíniák után (közben száraz, fehér bor és töménysavanyú citromok) más se marad, mint az edényaljon némi ízes pörk és a félreketort borsónyi gyöngyök, opálosan, keményen, gurulásra készen. Összekotortam valamennyit, ki is mértem: négy kanálnyi halványkék pupillájú halszem. Néznek, véleménytelenül, bár ha szorongó lennék, biztosan lenne véleményük.

Vég

De ki fogja megírni a (könyv)végemet?

Cápa

A pólai nő mellcsontja kíváncsú gödrében halszemet visel. Nagyobbat, mint a szardellák és a szardíniák szeme, talán mert ilyen hűvösen és ragadozó-mód pillant a világra, cápaé lehetett. Igen, ezért sárga és nem halványkék.

Zajbúvárok

A part kikötő alatti szakaszán, ahova már a szirtek miatt nem futhatnak be a bárkák és a turisták motorhajói, de a fürdőzők se merészkednek – ld. nyálkás tengeri szörnyek – túl mélyre, a lassú öbölben mindig hangos a tenger. Ez az a hely, ahol összegyűlik az előző nap minden zaja, egymásra torlódnak a motorberregések a szeretkezések sóhajaival, a kofarikoltozások a békés ebédek kanálcsörgésével. A tenger is hozzáadja a magáét, a viharok és a szél-

csendek harsogását és locsogását, a sirálylábak vízverdesését, a delfinek habok közötti suhanásának lágy hangjait. Megfigyeltem, ezt a zajtömböt nem mindenki viseli el, van, aki néhány perc múltán elmenekül a helyszínről, s vannak, akik reggeltől estig képesek – mint közetbúvárok – barangolni a vas-tag zajrétegekben, innen is, onnan is kimentve azt, amit tegnap nem hallhattak, vagy amire eléggé nem figyeltek. A baj azokkal van, akik bár merészek, de nem bátrak: délben riadtan forognak a tűző napon, fülükről lenyúzza a bőrt a szirt, amelyen hallgatónak, talpukba bíbor tüskéket ver a tenger.

Encián

1988 augusztusában – Korfun – rádöbbsentem, hogy Homérosz borszínű tengere nem vörös, hanem borostyánsárga. Addig azt hittem, a tengervándor nehéz, mediterrán merlotot iszik – ma már tudom, mindez képtelenség. A görögök a mézédés vagy fenyőkeserű italokat kedvelik, olyan meg csak fehér van. Az emlékezteti valamennyiüket az alkonyi tengerre. Itt acél, bronzzöld, aquamarin, de mindig kék a tenger, itala pedig csak egy lehet, a magas hegyekben talált gyökerekből erjesztett-főzött encián.

Luk

A félszigetről leözlönlött házak közül néhány kivált, és felkapaszkodott a part dombjaira. A későbbiekben ezt a részt óvárosnak nevezik a látogatók, s csak a helyiek tudják, ez új negyed. Ennek a négy ciprus alatti résznek a peremén – ahol annyi a magasság, mint a koporsóban utazgató Szent Eufémia templománál – épült a klastrom. Ha benézel – akár a szövegen át – az udvarába, mert más mód nincs, csak a kulcslyukon, a szerző biztosít, hogy mást se fogsz látni, ahogy ő sem láthatott többet, mint egy harsogóan nedvdús szárú, a torzsáján piros magvakat termő kontyvirágot, előtte egy kócfakó hajcsomót, a fal tövében nőtt nyurga akantuszt, s egy árnyékban eldőlt kék szemű macskát.

Délután négykor

A szomszéd ház tulajdonosnője négykor mindig pucér. A korzózóok szemelátára forgatja magát az emeleti erkélyről ledőlő vízpermet alatt, míg a férje adogatja neki a sampont, a szappant. Az eszpresszó teraszáról a dán lány megkiveszi és visszamutogatja a mellét, s vihog a nagybajszú háztulajdonosra.

Míndez

A novellában éjszakáról éjszakára ugyanarról az alakról álmodom. A fárasztó és nyomasztó látomások elől délre utazom: mediterrán vidék,

emberek, élet. Találkoztam egy különös festőnővel, aki lehetne akár a *Veszprémers* lépcsőkön szaladgáló főhősnője, s a székesegyház előtt, a márványterasz katlanhőségében északi tájat fest. Élethűen, pedig sosem járt azon a jeges-havas vidéken. Persze, ő azt látja, ahogy ez a helyszín a jégkorszakban kinézett.

Egy belső történet, amelynek két szövegértelmezése, fölfejtése van (ki-mondva, legalábbis), az alakok is két irányba távoznak belőle.

Végül pedig találkozás egy kötettel, amely azt a kéziratomat tartalmazza, amelyet e mostani nyár végétől akartam elkezdni és megírni: a *Tiltott Ábrázolások Könyve*. A kötet szerzője ismeretlen: Gécz János.

Mindebből az is következik, a novellaidőben Veszprémbe jár az én álomalakom, otthon nekem is megjelenik egy kötetem, amelyet éppen a hősom írt meg, természetesen az ő neve szerepel a kolofonban. Két élet valahol mindig összeér. A kék szem zölddé változik, és kitör a vihar.

Most aztán végképp kérdéses, mindezt mikor és ki írja?

1993. július 25. (vasárnap)

MN vagy Ex

Úgy készülök, hogy napról napra kilopok a novellából egy-két mondatot. Abból, amelyet a nem is olyan távoli jövőben nekem kell megírni, mondjuk a Magyar Naplónak vagy az Ex Symposionnak.

Saragfina

Látogat. Bikiniben és hájban. Ahogy lép, reng alatta a föld, táncol a fara, a melle, az irigy, hosszú combú északiak arcán kivörösödnek a fakító krémmel kezelt szeplők, s elromlanak a zenét sugárzó fejrádiók. Ő jön, érkezését előre tudtára adja a köömlás, a szököár, a magukat partra vető öngyilkos cetek. S ahogy megérkezik, csak kibontja magát a piros selyem fürdőruhából, kiomlik belőle. Szétvetett lábbal vizez, vastag sugárban zuhog belőle a sárga lé, bőfög, és mosolyogva megtörli sokperces csuklójával gyöngyöző, enyhén bajuszkás felső ajkát. Szemével csippent, aztán beleveti magát a habokba. Még a tenger is megnyílik előtte.

(Motoros olasz suhancok követték. A kipufogócsőről rég leszerelték a hangtompítókat, recseg-ropog a vidék, igen, Fellini szívélégtelensége itt is kifejti hatását.)

Ellenére

A szárazfölddel csak 1763-ban összekötött, szigeten épült város Pula kifejlődéséig a délnyugati tengerpart legjelentősebb kikötője volt. Szigeten való elhelyezkedése és erődtípményei ellenére Rovinj – amely a hetedik szá-

zadban már Rovigno néven ismert volt – többször kifosztották, 876-ban a dalmát Neretva-vidék rablói, 965-ben a horvátok, 1379-ben a genovaiak, 1579-ben és 1599-ben az uszkókok Sejnből. A város ennek ellenére fejlődött, elsősorban a velencei időkben, amikor kikötőjéből szállították a szál-fát Velence cölöprácsaihoz és az építőkövet palotáihoz.

De Amicis

Habár ez a legrövidebb és párhuzamosaihoz képest a leglátványtalanabb utca, mégis kitüntetetten veszik igénybe a helyiek. Hiszen ha a Szent Ferenc-templomtól (amely hely bár szent, de érdektelen, még a könyvtára sem olyan, amelyet ismerni kellene) a Carrera felé lefelé jönnek, az utcának két olyan kiöblösödése is van, amely felfokozza létezésüket. Mindkét hely – a felső, teljesen kikövezett, s az alsó, háromszögletű, elhanyagoltsága ellenére parkra emlékeztető – megtűri a keskeny árnyakat, érett és barna árnyalatokat, a macskák, kutyák és galambok békés tömegét, egy-két házalót, gyümölcsárut és a patakzó szennyvizet. Az utca enyhe íve is hozzájárul ahhoz, hogy gyakran igénybe vegyék a helyiek, a váratlan látványok mindenki javát szolgálják, ezért vannak, akik nem is a barátok, de az angyalok utcájának hiszik.

A templom lépcsői alatt, oldalra állva látható az író ütött-kopott gépkocsija, amely tavaly oly nagy galibát okozott elromlásával, amikor Veszprémbe hozta tulajdonosát.

Térképszív

Addig mentem, amíg térképet nem sétáltam magamba. Mégis a leg, a fix pont a vízben álló cölöp, egy a sok közül, amelyiket ott locsogja körül a számos törpehullám a piac alján, a csiszolt üvegdarabokat napoztató portál, nem is olyan messzire a szárazulattól. Vízszintjén bumfordi alakú zöldmoszat, ha emelkedik a víz, szoknyát úszik a cölöp köré, ha süllyed, rátapad körberágott formájára. A tetején sosem ül madár, szögkorona van rajta, azért. Így csak a víz alatti részét szállták meg az állatok, tengeri angyalok, kvarcdisznók, dudoros tengeri uborkák rontják, miközben kitöltik az életét, holott régen egy tengeri szent is állhatott volna rajta, vagy állt is talán úgy negyven évig, de hát minderről ismételtelen nem tudok mit mondani.

Bársony

Fel van jegyezve: mikulássüveg-fülű kutya. Az még csak igen, hogy mikor, de hogy hol, merre, s egyébiránt még milyen, arról semmi. A kép izzik, de néma, nem ad több jelet, nem válnak le róla a látványok, nem ré-

vült és még csak nem is normális. Egy mikulássüveg-fülű kutya azóta is kóborol valahol, azt se tudhatja, legalább ennyi maradt róla nálam. Hogy a kutyámban talán több, abban csak reménykedhetem. Különös, hogy a bársonyos beszédképtelenség mindig jelen van.

1993. július 26. (hétfő)

Kősó

Szerdáig fölfordulás, átrendezni az órákat, ide egy szék kell, oda pedig egy heverő, miért tolják be a kerékpárt a könyvespolcokhoz, és nem jó helyre tükröződik a szívárványüveg, nem fogja idejében megérlelni a kiwílugas lószarszerű terméseit. A papír zizeg, a szöveg szerkeszti magát, helyez és leszögez, nehéz vagyok, kőstöt fejték, inkább lennék akvárium vagy telített oldat.

Zománc

A pólai teraszok előtt üres vasúti szerelvény: a vagonok elállják a kilátás előtt a tengert. Gyűlik a tömeg a vendéglőkben, kocsmákban és presszókban, már szék se jut mindenkinek, hát aki teheti, a virágvályúk szélére, a korlátokra ül, nekiveti hátát az oszlopoknak. Itt mindenki hallgat, itt minden néma. Az emberek, együtt és külön-külön, mereven bámulják a szerelvényt, a koszos rácsok nyílásait, a tolóajtók alsó részébe szorult szalmacsutakokat, a rések sötét és nedves leszívargásait, s azt a levágott kézfejet, amely a pöffögő mozdony ütközőjén fennakadt. Amelyet barnára zománczott a megszáradt vér.

Kedves

Egyszerű ez, de mégis azt érzem, elloptam előled, holott inkább te érdemelnéd. Végy egy üveg malváziát, hagyd, hogy kiolvasson. Úgy írtam, mint aki többé nem írhat.

29.

Itt fog bekövetkezni. A szögyakoriságot számlálók megállapíthatták: igen, ezek alapján 6 fordul a legtöbbször elő, sárgán, melegen, tisztán, mégis izgó-mozgón, ehhez elég változékony. Szeret ez lenni, az lenni, átmossa a köveket, és elteríti a juhtrágyát a szántón, paprikát locsol, metsz, szerel, takarít, néha képes szerelmes lenni, megpödrí a kalapokat, és piheg a vörösmárványokban. A fény.

Aranyak boltja

Harmincadjára is beragyogja, lelkiismeret-furdalása sincs, mert lelkiismerete nincs, villog, elvégre a legnagyobb ékszerboltba vetődött, klipszek, fülbevalók, gyűrűk, láncok, karkötők, medailonok, függők és ajándéktárgyak tömkelegébe, ha választhat, akkor a fonottakat választja, a présgépek tucatáruk, nem fagyott beléjük munka (mint birkahúsról a kellően kevés faggyú, amelyen egyébként szívesen megcsillan). És mégis szégyenkezik, de leginkább azért, mert nem tudja, miként kell feltűnésmentesen viselkednie, hiszen azzal az ajtónyitóval együtt lépett be, ráadásul lopva, amelynek alsó lába vastaghúsát – darabokat kiharapva belőle – annyira megrombolta a fekély, hogy láthatólag már szürkepenészes és gennyes, hogy szaga is van, s undort keltő és iszonyatos. Ő meg itt mégiscsak azt nézné, hogy tud tükröztetni, melyik tárgy felszínén síkolhat nagyobb, hol törhet meg, s hol bomolhat szívárványosra.

Isten dicsősége

A Halottak szigetén, még tavasszal – március 16-án, délután –, alig volt fél órára, és nem találtam Ezra Pound sírját. Mondták, majdnem jeltelen, még holtában is gyűlölik a városiak és a temetőszolgák, senkinek meg nem mondják, ha már befogadták és el is temették, ugyan hol élt, s hová hantolták. De talán Sztravinszkijt vagy Széchelyi István képzelt szeretőjét? Végül mégis rátaláltam, formáját kinőtt bokor alatt, lapos fejkövén állt a neve, és a virágzó gallyról rálógott egy ocsmány, viaszos, sarlatán módon fröcsentett két szirmú műanyagtulipán.

Éppen olyan, amilyenek e város valamennyi templomának oltárán Isten dicsőségére állnak.

Csalhatatlan

Minden kőtárba betér. De Dugót kizárólag az érdekli a régi oszlopokban, faragott kövekben, hogy ugyan levizelték-e a hajdanán élt római vagy provinciai kutyák. Ha igen, s mindezt csalhatatlan szimattal fedezi fel, vélem, ezért áll odébb, tiszteletteljesen, egy másikhoz.

Kíséret

Harangkongás a spanyolgitárban? Igen! Esténként, hét órától kilencig hallható a Szent Eufémiában – Lorca-versek kíséretében.

Hibbantak

Nem új fölfedezés, habár a kijelentés nem ezért kétértelmű: bárhol megtalálhatod őket, harsányak és kövérek, de ha nem azok, akkor is svábok. Állapothatározóak, legyenek csoportosan vagy magányosan, bár kétségtelen, ritkább sűrűségben elviselhetőbbek. A kultúra terméke valahány, éppen ezért nem részese a kultúrának, mint bimbózó hidráról sarja, leválasztott vagy levált. De felnyírt tarkójú, Brut arcvizet locsol borotválkozás után arcbőrére, reggeli előtt kerékpározik és csupaszon fekszik ki a napra mind, és nem tudnak különbséget tenni a polip és a tintahal között sem, nemhogy a kukorica, a tengeri és a törökbúza között. Vannak nők, akik csak effajta férfiakkal képesek a boldogságra. Mert szükségük van a küldetéstudatra.

1993. július 27. (kedd)

Ilyen

Valamikor, úgy négymillió éve, amikor az ember fejlődése még négy irányú volt. Valamikor, amikor még példa volt arra, hogy a dolog vége ez lesz az egyszervoltholnemvoltnál, s az a voltegyszeraholvoltnál, hiszen előbb *Australopithecus africanus*, másszor *Australopithecus robustus*, harmadszor *Homo habilis*, negyedszer meg kései *Driopithecus* lett az eredmény. Látható, hogy e négyességből kizárólag egyetlen változat felel meg úgy két millió évvel korábban nekem, és még akkor is kétséges, nagyon-nagyon kétséges, hogy lehetek-e majd én? Be kell vallanom, nagyjából negyven éve dőlt csak el, a helyemre én fogok kerülni, és nem marad az az emberforma tér sem üresen, sem megnevezetlenül. Néha azonban arra kell gondolnom, nincs-e valahol egy másik irányba fejlődött énem, és milyen lesz az a pillanat, amelyben találkozom egy visszamaradt magammal, ott, a móló végén kicsapkodó hullámoknál, sótól veres szemmel, ke-se hajjal, éhesen, számkivetetten, hazátlanul.

Tömény

Szétzilál. Megragad és kiharap, foga között tartva hozzácsapdos a kövekhez, roncsol, puhít, szétporlasztja a belső vázamat, menekülni sem lehet, nincs mivel és nincs hogyan, a hová is kérdés, a kívül, a kihez is. Mi történt velem? Az elbeszélői módszer, amelyről azt hittem, hogy örök, és védelem és szentháromság sehol, annyi se, mint fing a levegőben – hát akkor mennyi töménységű, ami abban az énem volt vagy lehetett volna, s mennyi a kései delután, amely mindezt megcsinálta, valóságossá alakította.

Tizenegy

A befejezés előtt történetesen Dugóval foglalkozom, és azzal a grafikussal, aki a kutyám hű barátja s megörökítője. Közben megmozdul a szél, kismul, majd összeráncolja magas homlokát a tenger, a zsályák kékebbre nyitják ajkukat és a szúrós csodabogyó is gondomat viseli. Nem vagyok udvarias, utálom a hangosokat és pökhendieket, szeretnék papírokat vizsgálni, vékony cellulózzrostokba száradt tintafoltokat, élvezni a válogatást, a döntést, a szabadságomat. Ahogy megtörtének, tudom, közelebb férközik hozzám a rettegés, de egyedül az a fontos, hogy az öbölben, hiába ért benne tetten a dél, még nem kelt fel a nap.

A hely szelleme

Az, aki most éppen csontokat rág. Egyébként pedig lustán elnyúlik a küszöbön, bár nem mindig tudja, tartózkodik-e valaki a küszöbre ültetett házban, érdes nyelvvel tisztogatja a talpát, nyalogatja fürtjeit és farkát csóválva boldogan pattan fel, ha ismerős szagú, habár idegen ember lép a kertbe. A hely szelleme általában lusta és álmos, nem szeret csaholni, holott minden betolakodó elijesztése a dolga, csak akkor indul sétára, vagy a szerűskertbe, ellenőrizni a gazdaságot, ha van kivel, egyébként fekszik a napon, egy légytelen és hús gazdag portáról ábrándozik, ahol azonban biztosan az a gazda, aki itt is, valamint sok a kergethető, sárga teniszlabda és a reszketeg macska.

Megfigyelhették, hogy az erős formaigényű alkotók rendszerint gyöngék, esendők, bizonytalanok, s alkati vagy szerzett tulajdonságaikat éppen azzal próbálják átalakítani, hogy műveiket szabályok szerint akarják kompakt formájúvá tenni, a belső, gondolati koherenciát megfelelik egy láthatóbb, szabványosabban megjelenő, külső koherenciával. Nem lenne hasznos, ha az individuum tulajdonságait ott is keresnénk, ahol nincsenek; most önkorlátozásunktól mégis tekintsünk el: nem leszünk ön-, illetve közveszélyesek, tudjuk, mert megtapasztalhattuk, hogy szavakból csak szavak születnek. A hely szelleme, véljük, az a sűrűsödési pont, ahová összegyűlik a hely (vonzó és taszító) ereje, amely aztán elrendezi a környezetét, és pontosan azt az úrt rendezi be, amelyből előzőleg már kiszippantotta, önmaga részévé tette az anyagot. A hely szelleme meglehetősen ambivalens tulajdonságokkal rendelkezik, azért, mert semmiképpen nem részese neki élő emberi lény, hanem legfeljebb annyi lehet benne emberi, amennyi egy (vagy több) halott után maradhat. Azaz nagyon is képzett, absztrakt dolog (tulajdonságára máris következtethetünk e dologság okán), báját holmi aktuális spekuláció csak fokozni tudja – és éppen akkor kerül előtérbe, tûrja ki magát a biológiai kultúra kacatjai alól s kezd intenzíven helyzetelni, amikor a helynél nagyobb lokációkra ható rendezőelvek elvesztették hatóerejüket, amikor gyöngülnek az úgynevezett összemberi, összársadalmi, össznépi

akaratok: amikor az ember ismét felfogja azt a létezési terét, amelyben fizikailag tevékenykedik, lehetősége van testileg kitölteni. Ilyetén a hely szeleme nagyon is függvénylétű: a hiányok alakítják és formázzák.

En már találkoztam nyírfá hely szellemével, olyannal, amelyik egy magyarországi autótatlaszt formázott, aztán egy Cholnoky Viktor-alakúval, meggymagnyi kiterjedésűvel, tantervikövetelmény-szerűvel, olyan agresszívvel, mint egy délvidéki démon, gregorián-kanyargóssal, és persze olyannal is, amely nem más volt, mint egy irigylésre alkalmas, kövér, iromba macska. Ezt azonban elkergette a kutyám, nem volt hajlandó tudomásul sem venni, hogy ő éppen egy aktuális hely szellemét zavar föl a cse-refára, onnan át a hódfarkú cseréppel fedett tetőre, és Dugó arról se vett tudomást, hogy így, ezért, őbelőle vált helyi szellem.

1993. július 28. (szerda)

Igazság

Nem tudok mit kezdeni vele, ő sem, csak forgatja a szöveget, fonák, vissza, fonák. Legtisztelesebb. Ha. Talán feltételes módban? Abba belehasalni, mint langymeleg porba vagy rövidszálú, sőtűró tengerparti fűbe. Megszámoltam: a maketten éppen annyi apró ablak, ahány a ház! Még csak hasonlatnak se jó épület.

Ahogy

Ülünk a teraszon, úgy is fogunk maradni, vagy legalább is megmaradni. Hátul, a neurotikus tengeren, a tenger zárt, mesterséges öblében árbocos hajók, motorcsónakok és halászbárkák, no és a szentkaterína (fosos sirályai, vijjogásszerű sirályhangjaival), elől, egészen elől pedig a damasztal leborított asztal, fehér pálinkával, száraz borral, fagyaltokkal és cigarettákkal. Mi pedig ott, ahogy megtörténünk. Ezért lesz múltunk, hajol közelebb a vaníliaillatú oleander, ezért a petúniák, ezért az ÁFA, a rohammentő a parton, késvillogás, nyomott levegő, hörgés, halál.

Kőkutya

Nahát, ez se magára vonatkozik, más se akar megismerni, mint a létrehozóját, ennyi akarattal vers lehetne, vagy tejoltó galaj a magas erdei alfűben. Használja a nyelvet, mint egy öltöztetőnő, ide egy kicsi titok, oda se lyemlepel, ez maradjon csupaszon, a boka, a konstrukció legalább szép, legyen az az értelmezése is. Vezessük ki magunkat, át, keresztl, oda, majd vissza, ha egyáltalán van ugyanaz, haránt és hosszúkat lépve, szemléletesen, hiába minden, hogy egyszer bekerültünk, valamiképpen ott is kell maradnunk: kőkutyanak, a dombra futó utca alsó torkánál.

Agykorall

Hogy tegnap nem találtam korallt Tito szigetén, a keresése átcsúszott huszonnyolcadikába: itt a súlypont. Nem a keddi szóbari, hanem a szerdai mondatban. Ennyire: a pusztá figyelemben? Az, ahogy itt és most, mégis a napok között, ahogyan lapozok és visszalapozok. Átvonatokozom mean-derformáimmal a nyugat-indiai partokra.

Ugyanaz

A templom, bárhová is megyek, ugyanaz marad. Valaki óvatos szemmel kísér, és a faluba lépésem előtt az elhagyott helységből csippentett ujjaival kiemeli a szent házat, és áthelyezi, elé. Naponta négyszer-ötször is teszi, nincs más dolga, bár ugyanarra figyelni, ha nem gyönyörűség, akkor rab-szolgamunka. S akkor az melyik, hogy arra is ügyel, a templomok elé mindig, mintegy utolsó, kapkodó mozdulattal odaültesse egy-egy veres, nagy rügyes peóniát. Mondom, mert tapasztaltam, a fás bázsarózsák alá szívesen landolnak a kövérje angyalok, csavaros nyakú üvegből nyalni az oldott ametisztlila levendulamézet, ijesztgetni éleskőrű kisujjal a kölyökkutyákat, tépegetni a citromlepkék napfoltos szárnyait.

Toboztozás

Ezt a palacsintát már megette valaki – suttogok, és nem tudok belekapaszkodni a fenyőrigó önfeledt énekébe, hiába keresem a sötétebb árnyékot, s ahol erősebb a fény, besatírozódom a széles terasz gyökerekből font karosszékébe, sok apró nehézkedés költözik emberi tagjaimba, és nehéz leszek, mozdulatlan, tompa, akár az asztalom fölé hajoló cédrus toboztozása.

Szerda

Ha szerda van, akkor a félszigeten nagymosás, ha csütörtök, akkor padlizsán. Nagy lepedők csattognak, minden ablaknak saját mozivászna van, saját kis vetítógéppel, szorgoskodnak a játékmesterek, főszereplők és a díszletek. Igen, szerda.

1993. július 29. (csütörtök)

Egybevonás

Ami majd innen hazavihető, az a vérmérgezés reménye, egy összevont dél-előtt, amikor kihagyott a mókusmenetrend, a főutcán eltaposott kölyökku-

tya vonyítása, a széttaposott cipő helyett vásárolt strandpapucs, amely az oda- s visszaúton szétmállik, és a plakátrovinj, haza, a véce falára.

Idézet

Hogy még hangsúlyozzam a mediterrán hangulatot, a pergola szélére szép formájú cserepekben leándereket ültetnek. Otthon, utoljára a kis veszprémi udvarokba virágoztak, kék, lyukas bádorfazekakban. Apró virággyak közepén, a melléjük dugott karókon színes üveggömbök csillogtak, tövük-höz kávézaccot kell önteni, és árnyékukban lusta macskák nyújtóznak.

Hát ilyen eddigre a szöveg. De lehetne más is, ha újra kezdeném.

Elképzelek egy kisebb, zárt, magasabb falakkal körülvett kolostorkert-formát – ahová nem hatol be a világ zaja –, fűszeres illatú növényekkel: rezedával, zsályával, izsóppal, rutával, mentával, kakukkfűvel, levendulával, papsajtot termő mályvával, szivárványos nőszirmokkal és vadrózsával beültetve, ahol a rozmaringszál az emlékezetre, a háromszínű ibolya pedig a gondolatra való.

Vagy lehetne egy nagyobb: sűrűn ültetett fákkal, terebélyes szelídgesztenyékkel; a kerten átfolyó patak mellett mocsári ciprusokkal, víz fölé hajló füzekkel, melyekről madárfészek csüng, s tisztásain ezerjófűvek, kék hangvirágok és fehér margaréták nőnek.

Makk

S az a makk, amelyről ártatlan nagy hangon beszélnek a csitrikorból alig kinőtt, almamellű démonok? Amelyről nyíltan és szemérmetlenül fecsegnek az idegen nyelvi közegben, vélik, beszédükbe be nem leshet itt senki. Az, amelyet, tegnap este olyan jó volt együtt szopogatni nekik, miként azt megállapítják, amely annyira élvezet és vastag húsu. A szikla pedig sistereg.

Szag

A kagylószag szeretők füledt hálósobájának az illata, olyan szobáé, amelynek polcain száradó zöldmoszat, gombostűre tűzött kérészek, atkákkal telt, elhagyott madárfészek, fonnyadó gally, kosárnyi avar, gyógyfűkéve, mállott tengeri csikó és sok sókristály van az üres kagylóhéjakban. A kagylószagú szobák ablakában muskátli érzi jól magát, a réseken elillanó odorban természetesen nő a nagylevelű füge, a kilencpöttyös skorpió és a kiskamaszok orra. Tengerparti fecskék csivitelnek, seregélyek gyűlnek és csókák, kagylókat kapnak fel, kinek ilyen jut, kinek olyan: zebra-, vándor-, chető szív-, kis szív-, tátongó- és hüvelykagyló.

Akváriumnéző

Ez olyan nyakék, amelynek darabjait édesvízi gyöngykagyló termelte: a szívóféreg lárvái köré gyöngyházat választott ki a köpeny kötőszöve. Így tehát a nyakadba felfűzött, meleg fényű, tejsárga féreglárvákat akasztasz, ha indulsz akváriumnézőbe.

Félhomály

A Zsiga nehézkesen vette a kanyart, majd befordult az egyszerű mellékmondatra, óvatosan közeledett, mint bárki, ha ismeretlen és szűk, rosszul kikövezett helyre kerül. Olyan sárga volt, amilyet követ magából minden park, minden kárpit, minden lakás. Antibes-ben, ahol Meilland nemesítőmester élt, szintén nem volt ilyen szín – hát ezért nevelte, szaporította úgy öregkorában a rózsáit, a fehér Peace, a vérfekete Baccara, a lazac Carina után legyen végre egy sárga is, az áttetsző Kabuki? De miért képezte át magát roncsolt autótá a francia rózsza, s miért, hogy az autó itt, recsege, puffogva, és sárga karosszériájával szétfröccsentve a félhomályt?

Beton

A villakertet elfoglalta a betonból öntött vitorlás; tizennyolc méter hosszan, s az árboca is felnyúlt akkora magasságba. A környéken nem tűr semmi élőlényt, de még csak színt sem, nemhogy a kertben, ott, ahol közelében lehetne lenni. Jól érezte magát, a félszigeten, szemközt, azonos magasságban áll Szent Eufémia temploma és harangtornya, arra lát rá, s a mögéje húzott, mindig változó tengerre. Néha maga is hullámszik, siklik, vitorlát bont és csapdossa szalagjait, de ilyenkor mindig az lesz a vége, hogy földet fog beton hajóorra, keskeny fenéklapátja.

1993. július 30. (péntek)

Freedom

Az első lekötött szemölcs reggeltől estéig leszáradt; tízkor már lelappadt, kiszaladt belőle minden nedv, vörösen és ráncosan, apró zacskóként lifegett fekete cérnájával, délután nem volt több fekete pörsenésnél, az esti zuhanyvíz könnyen sodorta magával. A másik szemölcs nem változott meg, holott fehér fonállal kötöttem el, csak fájt, mintha tízes tűvel szurdogálna a hónaljamat, mintha tűzforró tojást költenék, vagy woodstocki felvételtől hallgatnám Richie Havens *Freedom*-jét, mindig csak azt a négy perc harminchat másodpercet, amely egyszer a halálokat okozza.

Hulla

Úgy ülök, mint amikor a teraszon a fénybe beleírja magát az ember. A könyvem kifakult lapjain nincs ólomregiment, semmi betű, semmi hiányjelek, csak egy harszöld, hengeres, ezüstkontúrú csenkeszlevél, a hegye már olyan száraz, barna, hogy bármelyik pillanatban képes tüzet fogni. Hintálom a széket, magamat, hunyorgok és egy percnyit se látok előbbre, semmi erőm másnak válni jelentéssé, éppen elég önmagammá lenni, önmagamnak megmaradni: és rájövök, mitől utálom annyira azt a költőt, aki leginkább olyan, mint én. Túl sok körülötte a hulla.

Aha

Formának lenni, mint az interferenciagyűrűk az akvárium vizének tetején, vagy a késpengényi halak dobogó szívárványhártyáján. Üres név valamennyi állat és növény, nem többek az edény tartalmánál. Nem angolkerítő a rádió sem, csak berecseg a délutánba, jobbra tolja a várost a szárazfölddel összekötő, megolvadt bitumenutat, balra sodorja a sördiszkontot, a benzinkutat, a posztoló rendőrlányokat, igyekszik véletlennek mutatni magát. Csak a dallama az örök, az, ami folytatható, a rádió légiriadója is nagy alkaiozsi strófában közeledik, kopog falábakon, latinmód, elvégre olaszhonból való. Grammatikába vagy retorikába költözni? Aha.

1993. július 31. (szombat)

Ok

Vékony máz, de mint az üveg, kemény, s oly átlátszó. Tökéletes falu épült fel, szőlősgazdák pincszereire emelt lakásokkal, budikkal, lóállásokkal és szérűkkel, s az egész alacsony kőbástyával körbehúzva, hogy megvalósulva máris egyedül legyen. S föl van töltve hangyasavval; ez a falu olyan maróanyaggal telt edény, ha belenyúl nál hosszú ujjakkal, biztosan nem maradna meg se a gyűrű, se a köröm, se az ujjperecek, talán még a tenyered sem. Lemarná rólad a mozdulataidat, hiszen, mint a jófajta magyar mondat, magába rejtja a helyezési értékeket, de ha kell, és kevés harag kell vagy csöpp szomorúság, máris megmutatja, mekkora erő van benne, s ennek az erőnek mi a természete. A kémények között csókák röpködnek, szárnyperemük érinti a füstfogót, reccsen a máz, a réseken át kifróccsen a folyékony méreg, bele e látványra ragadt szemedbe: egyetlen oka, amiért belépsz a településre, hogy hosszú, poros úton haladsz felé, s máris az első házban megveszed azt a vörösbor, amelyre sosem vágytál. Ecetes, egy liter nyolc márka, és sárga borvirágdarabok úszkálnak benne.

Szív

Van olyan, hogy leállítod a kocsit, kihúzod a slusszkulcsot, a motor pedig tovább működik. Sebességbe teszed, egyesbe, majd kettesbe, hármasba – az autó indul, kanyarodik, száguld. Csak éppen néma minden, a motor, szemközt a járművek, a város, holott nem kihalt, a gyárak, a kikötő, a piac ugyanúgy, és a madarak is. Néma a vidék, pedig mozog, ver, lüktet benne a szív.

1993. augusztus 1. (vasárnap)

A szikla

A szürcsögő sziklát könyvről könyvre cipelem magammal, holott nem faragott-alakított motívum. Ahányszor rámászkok, hogy jobban lássam a tengert, mindig fölsértem a bal nagy lábujjamat, lehorzsolom a térdemről a bőrt (amely sebet aztán csípni fogja a sós víz, nem akar, nem tud beforradni), a talpamba süntűk fúródnak. A *Léghajó és nehezékében* lecsúsztam róla, rá az éles, a hullámhatár alatti tajtékborított szomszédos kőre, a *Kezét reá veté, hogy lásson*-ban Afrika felé futó szélbe feszültem, kapdostam a fejem a pofonjai előtt, a *Fegyverengedélyben*, majd pedig a *Részkarcban* (utóbb átkerült a *Hó a mandulaágon*-ba, onnét pedig a *Mágnesmező*kbe, hogy abban jelenjék meg) leltem rá, róla lehetett legjobban rálátni a Katerína-szülte szigetre, úgy nézni róla, ahogyan Rilke is nézte, vagy a csontgombszemű dankasirályok. Vándorlásaim társa, hurcolom, felemeléséhez nem kell más segítsége, ha egyedül vagyok a szobámban és dolgozom a külső-belső csöndben, néha maghallom, hogy locsogja körbe a sok némahullám valamelyik könyvemben, hogy fordul ki belőle egy testdarab s csobban bele a tengerbe, miként mászik föl rá ízelt lábaival a tarisznyarak, s hogyan issza nagy kortyokban kék italát.

Cédruserdő

Hetvenhat sorban nem nőhet cédruserdő, nem ad neki helyet sem a magányos boróka, sem az a néhány (máshol már megszámolt), tenyeresen szétbomló, lapos koronás esernyőfenyő. A szárazföldről jövő szél hagyján, mellette el lehetne félni. Ezért a cédrus felhalmozza a kerék gumikat, traktorkülsőket, tárcsákat és boronákat, engedi, ráüljenek a szajkói, mintha kilátópontokra, aztán tétovábban neveli márványfényes tobozait, több hamvat és a pikkelylevelek tövére nagyobb csepp gyantát helyezget, felhabrodik, ha belesétálnak, száraz ágakat ejt a turisták nyakába. Ha már kiszorították a jelentésségből, most se akarna jelenteni, utálja a bármiséget, ő az, aki, se több, se kevesebb, vagy így, vagy sehogy, igen, hatvan-hetven

éve ilyen, elvégre a drótkerítés és a külső körút keskeny földszalagján nem mindenki nőne cédruserdővé.

Öböl

Tizenegy hétkor jön, és másfél percig tart a Marconi. Velencétől (Pulán keresztül) Dubrovnikig szállította rég a kettősképeket, most csak írók vannak rajta, meg újságcsinálók; mennek háborúnézni, marconák és vedelik a grappát. Az öblöm nyolc perccel később veszi észre őket, négy percig emlékezik. Közben azért megmozdítja a fővenybe fúródott gránáthüvelyt, ahogyan az nedvesebb és barnább lesz, már valami, az is valami, hogy nem csillan meg rajta a napfény.

1993. augusztus 2. (hétfő)

u. Ruže Petrović

A nyitott kertkaputól jobbra a késő délutánban fürdőző szomszédasszony háza, az utcaszintről az emeleti szobákba lehetne belépni, ha most akarnám. A villa után lejtős köz, néhány méternyi futás után belekönyököl a cédrusokba, balra fordul és a mienkével párhuzamosan fut – így lesz bekerítve az a néhány ház, amely az utcánk jobb oldalát adja. A sarkon nagy telek, kőkerítésbe fogottan, az tartja össze a laza pisztáciafákat, rozmarinbokrokat, henye paradicsomokat. A telekhez hozzátapad egy, az utcánkra merőleges ház, apró előkertjében macskák. A következő kertben kordonos körték. Zöld, fénylő leveleik vérpettyesek. Majd az utolsó ház következik, ahová a magas fal miatt nem tudtam belátni, s ahonnan kihallatszott az éles németzaj, kiszaglott a saslik és sör. A kertkapunktól balra, a két kocsinyi parkoló fölött nagy teraszos ház volt – a teraszon farkaskutya –, sok tarajos örökzölddel, vidáman köszönő asszonyokkal. Majd azt követően az örökösön építkező házaspár lakik – de lehet, hogy csak lakott; a férfi katonatiszt, vagy talán csak volt –, a kertjükben csenevész citrusok, mályvák: az időben a garázsuk készült, a falak fölhúzva, de a tetőszerkezet sehol. A másik oldal macskái néha átjárnak az építkezők utáni villába, a szőlővel befuttatott magaskertben bármi megtörténhetett. Még hal is került. Végül a sarokház. Itt minden sarokház ilyen: régi kövekből felhúzott kerítés mögött áll, előtte pedig magyar rendszámú autók parkoltak.

Seb

A fényképen a város: ami a településből az, vagyis a félsziget, az óváros, a kikötők. A fényképen egyetlen lila folt: egy tűzfalat befutott murvafütbokor lenne az – közelebb hajolva – sok kardfarkú lepkével, vöröshangyá-

val, magvaváló pillanattal, történettelenül. Érzékeny, lüktető lyuk, a képből ott távozik, bugyborékolva, mint lőtt seben keresztül, a lélek.

S ha pedig közelébe megyek, tudomásul kell vennem, ez az a hely, ahol koporsójában partra vettett (avagy kikötött) Eufémia. S éppen ez a szöklőnség az oka annak, hogy a seb szivárogoz.

Jegyzet

A naturista kempingbe tilos fürdőnadrágban bemenni, de ha már belülré kerültél, abban járhatsz, amiben akarsz. Igaz, általában bokáig szar van.

Kezd

A szép estékbe tangóharmonikával érkeznek, holott csupán hermafrodita és halász. Űl a mólótövi szobornál, levegőt fújtat a hangszerébe, majd az arcát égnek vetve belekezd. Harmonikaszava rendet vág a féldrágakő és antik lomokat árusítók között, a gyermekek szabványos fagyaltokat nyálnak, a pincérek vacsorához terítenek. Ha végére jár a magánműsornak, tuskólábain átbiceg a halászokhoz, nevetgél a vicceiken, láthatólag már egyetlen foga sincs, sercintget, végül pedig lecsatolja melltartóját, letolja a gatyáját, és meztelenül kalapozni kezd.

Többen visszacurikkolnak az alkímiába.

Én

Amiért ilyenre sikerült, arról nem tehet, de eszébe sem jut, hogy bármit is tennie kellene (érte vagy ellene). Narancsból átvált vörösbe, onnan meg bíborba, a kontúrjait leveti, foltta terebélyesedik, szétfut a horizonton és fonalnyiból karvastagságnivá puffad. Végül hidat épít, hasonlót a bala-tonihoz, holott csak Cholnoky Jenő a közös bennük és én.

1993. augusztus 3. (kedd)

Tiszta sáv

Festőanyagot morzsolok. A sziklámról. Két és fél hét elég volt ahhoz, hogy a vízvonallal belepejé. Morzsolom, mint csutkáról a kukoricaszemeket, mint torzsáról a gyöngyöt, állkapocsból a fogakat (még Szegeden, az egyetem Ady téri pincéjében, az Antropológián): az egymás mellé nőtt kagylóknak feszítem tenyerem hüvelyk alatti vastaghúsát, így egy erősebb mozdulattól teljes sor lazul meg, amelyet aztán az ujjakkal lehet lebontani. A kagylók fonalas alja tiszta acélkék, a felsők moszattal futtatottak, bársonyos barnák: mindezt azért, hogy a helyszínt tisztának és átláthatónak tudjam. Délben pedig kagylót eszünk, hagymadarabokon, önmaga levében párolódott

festőkagylót, egyszerre több kiló kéket sajátítok ki, emészték magammá, legyen mivel színezgetni a bakonyi fellegek alatt azt az arasznyi tiszta sávot.

Fohász

„Mindennapi macskáimat add meg nekem ma, s a macskáknak lábat is, hogy el tudjanak szaladni. És azt is, hogy kergethessem őket.” – Dugó

Harmadnap

Az esküvője utáni harmadik napon találkozunk, ismét abban a kékselyem kiskosztümben van, csak vállára vetett egy vékony kabátot, most azonban piacos kosárral siet. Akkor azonban két fejfel alacsonyabb férfit vonszolt magával, jobb karján csokor volt, fonnyadt virágokból. A menet nyolc halászból állt, de vacsoraidőre megérkeztek a halászfesések és egy halászgyerek is.

Másodnapon is találkoztam vele, az újasszony ruhája akkor hányardéktól volt szennyes, de azzal volt elfoglalva, hogy levegye a porázt a tacsója nyakáról. Ha meg levette a szíjat, a tacsó folyton ráugrált, kiszaggatta ezüstsálakkal áttört harisnyáját, lenyalta az arcára frissen felrakott sminket.

Esküvői vacsorája végeztével, amíg a férje elrendezte a mulatság költségeit, a nedves sikátor falához döntötte és sietve megdugta az esküvői tanúnak fölért kormányos.

Dupla

Erősödöm, másolgom át az indigókon magamat, dupla leszek, mégiscsak gyöngö. Hullnak a kitüntetések, a fénymennységgel baj van, az egy főre eső halálozás sok, piros luftballonok nőnek az izületi réseimben, a savót is kiszírpantotta – hosszú, műanyag szalmaszálon – valaki: úgy teszek, mintha nem tudnám, hogy ki. A *kitömött madár* borítójának times betűi csak nem satírozódnak be az ezüstbe – a fotók olvatag ezüstjével mindig is baj volt. A harang meg csak kong, kong, balra veri magát, egyre csak balra, duplázgat, ilyen a természete. A nyelve, amely a falhoz csapódva bimel, nem más mint egy kicsi, színezüst harang, s az, ahogy vetődik mindig csak bamol. A bim-bamba meg együtt ülök Domonkossal, de látom, ő azt írja, együtt ül velem.

Indiánok

Lesz még alkalmunk bőven hegyes térdeit megsodálnunk, az aránytalanul nagy lábfejet, az izmos lábszárát, mint a rövidtávfutóknál, s a két tökéletesen sima, törzsből lelógó comb, mint két fejtetőre állított tekebábu, megannyi kiábrándító részlet, a keskeny csípő s a hiányzó hús, a hiányzó puha, meleg zugok

és még néhány dolog, melyet megszoktunk képzeletünkben, ez a minden illattól mentes keménység lenne e nőnek minden támasza? A fehér selyem alatt nem láthatod a mellkast, igen, a mellkast, mint egy gyerekhajó váza, s a felkunkorodó vállak, a nyak, mint egy piramis, melynek csúcsán oldalra csúszva lóg a hold, s a repülő lapockák égővörös pettyekkel tarkítottan, foltosan, mint a lepkeszárny... Most ne foglalkozz vele, húzódj be a kőhalom mögé, s óvatosan, ügyesen, halálpontosan célozz az ellenségre – felesleges nyilad nincs, mind egyik mellkast kell, hogy átfúrjon. Igen, jól látod, itt is, mint bárhol, az indiánok.

Benne

Megállapítható: a hamvaknak márványtégely jár. Egyébként pedig a kese férfi cipőjéig, a széklábakig, az asztalka talpáig csúsznak ki a hullámok. A többi – bonbonier, kagylós hamutartó, illatosítószer-doboz, cigarettatartály, csacsi, fokhagymatörő, virágcserep, cserépalátét, fésűtartó, szelence – nem érdekes. Vajfényű felület, benne fűzárny, mohaszag, csendes és magányos sírdogálás.

Uram

Szerényebben, Uram! Nem mintha ettől – amint azt írja – még nem, vagy kevésbé lennék leszarva, igen, de tegye szerényebben, Uram.

1993. augusztus 4. (szerda)

Isten

Alakváltogató. És fonál is, mert egybefűzi a napokat. Imád képzavaros lenni, egyébiránt gyöngyházzal mázolja a körmeit, cseppnyi sellőlakkot is rak bele, habár bűdös, mégiscsak sellőlakk, klepetusa a vállára borul, takarja el vállán azt a kis arasznyi vágásnyomot, a haja szélfújta Tihany, szíromrózsaszín és mandulazöld. Emlékezzek, először a naturista teleptől sétált be – a szanatórium parkján keresztül – a kikötőbe, majd pedig a Villa Rubint verte fel hangos sikoltozással, hiszen egy hernyó araszolt feléje az ágon, volt, amikor sárga napernyő alatt fagylaltozott, hol krumpolit pucolt gumikesztyűben, hol szardíniát belezett, máskor izgatottan szívta könnyű cigarettáit, kortyolgatta a szőlőpálinkát vagy belefeledkezett a korallok ágbogainak csodálatába. Ahogy itt napra nap elnézed, rádöbbsz, nincs Isten.

1993. augusztus 5. (csütörtök)

Városmutatás

Milyen lesz majd jó tíz év múlva? – olyan könyvnyi, lapozgatni lehet a házaidba, az öntött üvegek minden óvatlan mozdulatra harapnak, apró

fogsorok nyoma marad mutatóujjdon, üvegdarabok, éles peremű cserepek és gyöngyfogak nyoma. A legsötétebb, nedves sarkokban, ahová sosem tipeg be a csillagfény, ászkák laknak, gömbászok, ha rájuk találasz majd, ha kemény páncéljukat érzed az ujjbegyeiddel, azt hiszed, nagyra nőtt sörétek vagy kiszáradt borsók. Holott. Persze. Végül is nincs panasz-
ra okod, éltél, láttál. Megmutattak.

Legyen

Mégse felejtjük el: a mester azóta és mindig ott, kicsit görbe háttal, amely attól olyan, mert megkötötte az asztal felé hajlás mozdulatát. Intarziát készít, finom márványkockákat tuszkol csipesszel az asztallap sekély teknőjébe, kitölti fehércementtel a kövek közti réseket, hűsen suhogó akantuszleveleket, fűge olajágakat, nagy begyű galambokat mintáz, árnyalja a portrék szemalját és széles, homályos sávokat is készít, hogy legyen hová hűsölni vonulni, legyen min keresztül elmenekülni.

Hirdetés

Eladó asszony, kis bőrhibával. Fürdéskor megtekinthető a szomszédból és a tárlaton, a Szent Euphémia alatt.

Végül 1.

Ebből sem marad több, mint az utolsó séta.

1993. augusztus 6. (péntek)

Végül 2.

Én már megszoktam, hogy jön valaki kalapos sötét figura, itt marad hetekre a nyakamon, és minden nap kilop a legjobb novellámból egy-egy sort.

Hát persze, hogy nem marad több belőlem, mint ami voltam az utolsó sétában. Fölfelé a hegyen, az autóig, amivel haza, százkilencven bekezdés.

Tartalomjegyzék

első	7
A táj (1995)	9
A kert (1989)	19
A paloznaki kert (1992)	29
A fű (1993)	37
Agyag (1989)	45
A füge (1992)	55
A ház, ahol élni lehet (1993)	60
Veszprém-szobrok (1993)	75
Veszprém-macskák (1993)	79
Veszprém-esszé (1989)	82
Akkor nézzük a szorgosan virágzó növényeket (1992)	90
 második	 95
Tihanytörténet (1994)	97
 harmadik	 119
Közép-Európa (1993)	121
Magyarország (1992)	122
Kerék (1993)	124
A meggyfa (1993)	125
Dalmátpor (1992)	126
Macskák (1992)	129
A tulipánfa levele (1992)	132
Szőr (1992)	134
Gézirat (1993)	136
Ellenkezőleg (1993)	137
A költő (1992)	138
Szép költők (1992)	139
Megjegyzések a botrányhoz (1992)	142
Bosch (1992)	145
Az Írószövetség két növénye (1992)	147
Gégecső (1992)	149

Szív veri ritmusát (1992)	152
Beszélő helyek (1993)	155
Igem (1992)	157
[egy ilia] (1994)	159
Xerox (1987)	165
Ami nincs; a szó ideje (1986)	171
Baka István rózsája (1995)	174
T. O. kék szobra (1990)	180
Erdei szömörcsög (1992)	185
Tükrök és fények filozófiája (1990)	189
Aranymetszés D-mollban (1990)	192
Az új mauritsokhoz (1993)	196
Szabad (1993)	197
Penovác Endre pulirajzairól (1993)	203
Várnagy (1992)	207
negyedik	211
Napló a 21 Rovinjhoz (1993)	213

ORPHEUSZ KÖNYVKIADÓ KFT.

Felelős kiadó: a kft. ügyvezető igazgatója

A kötetet szerkesztette: Tóth László

Tipográfus és tervező: Baráth Ferenc

A szerző arcképe Dormán László felvétele

Készült:

Felelős vezető:

Kiadványszám: 80